

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

ISSN 2306-6814

9 772306 681405

Науково-практичний журнал

№ 10 травень 2021

Головний редактор:

Ємельянов В.М.,
доктор наук з державного управління,
професор, заслужений діяч науки
і техніки України

Заступники головного редактора:

Антонова Л.В.,
кандидат економічних наук, доктор наук
з державного управління, професор
Нора Г.А.,
доктор економічних наук, професор

Відповідальні секретарі:

Штиршов О.М., кандидат наук з
державного управління, доцент
Тимофеев С.П., кандидат наук з
державного управління, доцент
Кучеренко Г.Б.

Члени редакційної колегії:

Abbas Mardani, Ph.D. in Philosophy Management
(USA)
Бартош Гордецьки, доктор політичних наук, профе-
сор факультету журналістики й політичних наук
Університету імені Адама Міцкевича (м. Познань,
Польща)
Беглиця В. П., кандидат економічних наук, доктор
наук з державного управління, професор
Гармідер А. Д., доктор економічних наук, доцент
Гнатєва Т. М., кандидат економічних наук,
доцент
Гришова І. Ю., доктор економічних наук
Дацій О. І., доктор економічних наук
Денисенко М. П., доктор економічних наук,
професор
Козловський С. В., доктор економічних наук,
професор
Кравчук А. О., кандидат економічних наук, доцент
Кушнір С. О., кандидат економічних наук,
професор
Лазарева О. В., доктор економічних наук,
професор
Ніколюк О. В., доктор економічних наук,
професор
Плеханов Д. О., кандидат економічних
наук, доктор наук з державного
управління, професор
Резнікова Н. В., доктор економічних наук,
професор
Сазонець І. А., доктор економічних наук,
професор
Сазонець О. М., доктор економічних наук, професор
Сорока С. В., доктор наук з державного управління,
професор
Стоян О. Ю., кандидат економічних наук,
доктор наук з державного управління, доцент
Тарасова Т. О., доктор економічних наук,
професор
Чвертко Л. А., кандидат економічних наук, доцент
Яременко Л. М., к. е. н., доцент, доцент кафедри
фінансів, обліку і оподаткування
Ярошевська О. В., доктор економічних наук,
професор

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 10 травень 2021 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.
Виходить 2 рази на місяць

Журнал включено до переліку наукових фахових
видань України з питань

ЕКОНОМІКИ ТА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Категорія «Б»

(Наказ Міністерства освіти і науки України від
02.07.2020 № 886)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 23727-13567ПП від 17.12.2018 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Тел./факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.investplan.com.ua

Засновники:

*Чорноморський національний університет
імені Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"*

Видавець:

ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою
редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть
автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів
публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе
відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою
Чорноморського національного університету
імені Петра Могили 27.05.21 р.

Підписано до друку 27.05.21 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 26.3.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 2705/1.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2021

РОЗМІЩЕННЯ СТАТТІ

1. Вимоги щодо змісту наукової статті.

- 1.1. Високий науковий рівень статті.
- 1.2. Приймаються раніше не опубліковані наукові статті.
- 1.3. Автор несе відповідальність за оригінальність тексту статті (за плагіат відповідає автор).
- 1.4. Стаття повинна бути написана українською, російською або англійською мовою.
- 1.5. Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних назв, географічних назв та інших відомостей, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, що не підлягають відкритій публікації.
- 1.6. Остаточне рішення про публікацію ухвалюється Редакційною колегією, яка також залишає за собою право на додаткове рецензування, редагування і відхилення статей.

2. Вимоги щодо оформлення наукової статті.

- 2.1. У статті з лівого боку має стояти індекс УДК (Регистр – «ВСЕ ПРОПИСНЫЕ»)
- 2.2. Ініціали та прізвище автора. Через кому після ПІБ зазначається науковий ступінь, вчене звання, посада, науковий заклад. (На мові статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою). ORCID ID.
- 2.3. Назва статті (Регистр – «Как в предложениях») мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.
- 2.4. Анотація.
 - 2.4.1. Мовою статті (обсяг не менш як 100 слів).
 - 2.4.2. Англійською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).
 - 2.4.3. У статті не українською мовою обов'язкова анотація українською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).
- 2.5. Ключові слова (5—8 слів) мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.
- 2.6. Текст статті.

У статті повинні міститись (із виділенням у тексті) такі елементи:

 - постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
 - аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
 - формулювання цілей статті (постановка завдання);
 - виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
 - висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі;
 - список літератури;
 - список літератури (References) в романському алфавіті.

Згідно з новими правилами, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один мовою оригіналу і окремим блоком той же список літератури (References) в романському алфавіті (harvard reference system), повторюючи в ньому в тому ж порядку всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні.

Для правильного оформлення, скористайтеся рекомендаціями <http://www.economy.in.ua/d/references.doc> або замовте цю послугу в редакції (див. анкету для автора).

3. Технічні вимоги до статті.

- 3.1. Обсяг рукопису — 20—35 тис. знаків, включаючи рисунки, таблиці.
- 3.2. Стаття повинна бути виконана у форматі А-4 текстового редактора Microsoft Word for Windows (шрифт – Times New Roman). Якщо стаття зроблена в редакторі Microsoft Word (версія 2007) і має розширенням .docx, обов'язково потрібно відправити додатково файли статті Perezberezhneni u format .doc dla Microsoft Word (версія 97-2003) або .rtf. Назва файлу має відповідати прізвищу автора (наприклад: Іванов або Ivanov).
- 3.3. Кількість табличного матеріалу та ілюстрацій повинна бути доречною. Цифровий матеріал подається у таблиці, що має порядковий номер (наприклад, Таблиця 1.) і назву (друкується над таблицею посередині жирним шрифтом). Ілюстрації також потрібно нумерувати і вони повинні мати назви, які вказуються під кожною ілюстрацією (наприклад, Рис. 2. Переваги ефективної структуризації попиту).
- 3.4. Рисунки, виконані у MS Word, потрібно згрупувати; вони повинні бути єдиним графічним об'єктом. Для рисунків, зроблених у програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003).
- 3.5. Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation і нумеруються з правого боку.
- 3.6. Посилання на літературу в тексті необхідно подавати в квадратних дужках, наприклад, [3, с. 35; 8, с. 56–59], в яких перша цифра вказує порядковий номер джерела в списку літератури, а друга – відповідну сторінку в цьому джерелі; одне джерело (зі сторінкою) відокремлюється від іншого крапкою з комою.
- 3.7. У статті не повинно бути переносу слів та макросів При наборі слід вимкнути автоматичний «м'який» перенос (заборонені «примусові» переноси – за допомогою дефісу). Абзаци позначати тільки клавішею «Enter», не застосовувати пробіли або табуляцію (клавіша «Tab»).

4. Матеріали, які потрібно подати до редакції.

- 4.1. Стаття, рисунки окремими файлами (якщо потрібно (див. пункт 3.4)).
- 4.2. Анкета (скачати на сайті).
- 4.3. Рецензія на статтю* (з підписом рецензента та печаткою):
 - якщо автор або один із співавторів не має наукового ступеня (статті українською, російською або англійською мовами);
 - якщо в статті один автор, який не має наукового ступеня доктора наук (статті англійською мовою).

Матеріали надсилати на електронну адресу economy_2008@ukr.net

* Рецензію та витяг редакція має право запросити у автора з науковим ступенем.

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 10 травень 2021 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Кузьмін О. Є., Юринцев О. В., Ємельянов О. Ю.

Розвиток інвестиційної привабливості підприємств в умовах антикризового управління 5

Дем'янчук М. А., Журавель О. В., Мельник К. Є.

Фінансова система України під впливом COVID-19 13

Сазонцев І. А., Саленко А. С.

Зміни в суспільному характері праці та напрями трансформації соціальної структури в постіндустріальному суспільстві 22

Карачина Н. П., Семцов В. М., Мифончук В. М., Бальзан М. В.

Економічна безпека підприємства у термінологічному ланцюгу "розвиток — стійкість — ефективність" 28

Коляденко С. В., Чіков І. А.

Інтегральна оцінка конкурентоспроможності аграрних підприємств 34

Лега О. В., Мокієнко Т. В., Прийдак Т. Б., Сіренко О. В., Яловега А. В.

Облік витрат та калькулювання собівартості допоміжних виробництв у сільському господарстві 40

Насібова О. В.

Фінансовий механізм соціального захисту як інструмент регулювання рівня життя населення 48

Аверчева Н. О.

Організаційні аспекти формування кормової бази тваринництва 55

Моташко Т. П., Якимець Д. В.

Ризики зернового ринку та особливості управління ними 64

Неустроєв Ю. Г.

Механізм інноваційного розвитку та його вплив на систему економічної безпеки України 70

Шишпанова Н. О., Копайгора О. О.

Проблемні тенденції та напрями регулювання страхового ринку України в умовах трансформаційних змін 76

Стовпова А. С.

Мультикласова модель обліку криптовалют як основа достовірного (правдивого) розкриття інформації про них у фінансовій звітності суб'єктів господарювання 83

Морафь Д. Р.

Напрями розвитку державно-приватного партнерства в аграрному секторі економіки України 89

Юрків Р. Р.

Адаптація іноземного досвіду формування і використання фінансового потенціалу інвестиційної діяльності суб'єктів малого підприємництва в Україні 96

Державне управління

Дяченко Н. П., Александров О. В., Дяченко В. С., Коваленко Н. А.

Інноваційний розвиток як передумова зростання суспільної довіри 103

Кушнір В. О.

Концептуальні засади розроблення керівних документів щодо функціонування системи стратегічних комунікацій: проект Стандарту підготовки фахівців за напрямом стратегічні комунікації у секторі безпеки і оборони України 109

Терешкевич Г. Т. (с. Діогена)

Аналіз державної політики у вирішенні проблем безпліддя з позиції біоетики 115

Овдін О. В.

Проблема визначення чисельності населення України у контексті моніторингу демографічних процесів 123

Супрунова І. В.

Удосконалення правового забезпечення державної політики у сфері детінізації економіки 130

Гринь Д. В.

Інструменти удосконалення взаємодії між органами публічної влади та громадянами 137

Ханик Ю.-Б. Р.

Публічний маркетинг: класифікація, алгоритм проведення та формування загальної системи 142

Антонюк Р. В.

Проблема інтерпретації природи сучасного тероризму у науковій і правовій доктрині 147

Бень Я. О.

Парламентський вимір євроатлантичної інтеграції України 153

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 10 / 2021

CONTENTS:

Economy

Kuzmin O., Yurynets O., Yemelyanov O.

DEVELOPMENT OF INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF ANTI-CRISIS MANAGEMENT 5

Demianchuk M., Zhuravel O., Melnyk K.

UKRAINE'S FINANCIAL SYSTEM INFLUENCED BY COVID-19 13

Sazonets I., Salenko A.

CHANGES IN THE SOCIAL NATURE OF LABOR AND DIRECTIONS OF TRANSFORMATION OF THE SOCIAL STRUCTURE IN THE POST-INDUSTRIAL SOCIETY 22

Karachyna N., Semstov V., Myronchuk V., Balzan M.

ECONOMIC SAFETY OF THE ENTERPRISE IN THE TERMINOLOGICAL CHAIN "DEVELOPMENT — STABILITY — EFFICIENCY" 28

Koliadenko S., Chikov I.

INTEGRATED ASSESSMENT OF THE COMPETITIVENESS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES 34

Leha O., Mokiienko T., Priydak T., Sirenko O., Yaloveha L.

COST ACCOUNTING AND CALCULATION OF THE COST OF AUXILIARY PRODUCTION IN AGRICULTURE 40

Nasibova O.

THE SOCIAL PROTECTIVE FINANCIAL MECHANISM AS THE POPULATION LIVING LEVEL REGULATION TOOL 48

Avercheva N.

ORGANIZATIONAL ASPECTS OF FORMATION OF FEED BASE OF ANIMAL BREEDING 55

Motashko T., Yakymets D.

GRAIN MARKET RISKS AND THE FEATURES OF THEIR MANAGEMENT 64

Neustroiev Y.

THE MECHANISM OF INNOVATIVE DEVELOPMENT AND ITS IMPACT ON THE ECONOMIC SECURITY SYSTEM OF UKRAINE 70

Shyshpanova N., Kopaygora O.

PROBLEM TENDENCIES AND DIRECTIONS OF REGULATION OF THE INSURANCE MARKET OF UKRAINE IN CONDITIONS OF TRANSFORMATION CHANGES 76

Stovpova A.

MULTICLASS MODEL OF CRYPTOCURRENCY ACCOUNTING AS A BASIS FOR RELIABLE AND TRUTHFUL DISCLOSURE OF INFORMATION ABOUT THEM IN THE FINANCIAL STATEMENTS OF BUSINESS ENTITY 83

Morar D.

DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE'S ECONOMY 89

Yurkiv R.

ADAPTATION OF FOREIGN EXPERIENCE OF FORMATION AND USE OF INVESTMENT ACTIVITY FINANCIAL POTENTIAL OF SMALL ENTERPRISES 96

Public administration

Diachenko N., Aleksandrov O., Diachenko V., Kovalenko N.

INNOVATIVE DEVELOPMENT AS A PREREQUISITE FOR THE GROWTH OF THE PUBLIC TRUST 103

Kushnir V.

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF DEVELOPMENT OF GUIDING DOCUMENTS ON THE FUNCTIONING OF THE SYSTEM OF STRATEGIC COMMUNICATIONS: PROJECT STANDARD OF TRAINING SPECIALISTS IN THE FIELD OF STRATEGIC COMMUNICATIONS IN THE SECURITY AND DEFENSE SECTOR OF UKRAINE 109

Tereshkevych H. (s. Diogena)

ANALYSIS OF STATE POLICY IN SOLVING INFERTILITY PROBLEMS FROM THE POSITION OF BIOETHICS 115

Ovdin O.

THE PROBLEM OF DETERMINING THE POPULATION OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF MONITORING DEMOGRAPHIC PROCESSES 123

Suprunova I.

IMPROVEMENT OF LEGAL SUPPORT OF STATE POLICY IN THE FIELD OF DETINIZATION OF THE ECONOMY 130

Hryn D.

TOOLS FOR IMPROVING THE INTERACTION BETWEEN PUBLIC AUTHORITIES AND CITIZENS 137

Khanyk Y.-B.

PUBLIC MARKETING: CLASSIFICATION, ALGORITHM FOR CONDUCTING AND FORMING A GENERAL SYSTEM 142

Antoniuk R.

THE PROBLEM OF INTERPRETING THE NATURE OF MODERN TERRORISM IN THE SCIENTIFIC AND LEGAL DOCTRINE 147

Ben Ya.

PARLIAMENTARY DIMENSION EURO-ATLANTIC INTEGRATION OF UKRAINE 153

УДК 338.001.36

О. Є. Кузьмін,
д. е. н., професор, директор Інституту економіки і менеджменту,
Національний університет "Львівська політехніка"
ORCID ID: 0000-0002-6014-6437

О. В. Юринець,
к. е. н., доцент, професор кафедри зовнішньоекономічної та митної діяльності,
Національний університет "Львівська політехніка"
ORCID ID: 0000-0001-9698-2499

О. Ю. Ємельянов,
д. е. н., доцент, доцент кафедри економіки підприємства та інвестицій,
Національний університет "Львівська політехніка"
ORCID ID: 0000-0002-1743-1646

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.10.5

РОЗВИТОК ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ

О. Kuzmin,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Director of the Institute of Economics
and Management, Lviv Polytechnic National University
О. Yurynets,
PhD in Economics, Associate Professor, Professor of the Department of Foreign
Trade and Customs, Lviv Polytechnic National University
О. Yemelyanov,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Business Economics and Investment, Lviv Polytechnic National University

DEVELOPMENT OF INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF ANTI-CRISIS MANAGEMENT

Мета цього дослідження полягала у встановленні закономірностей розвитку інвестиційної привабливості підприємств в умовах антикризового управління. Визначено сутність інвестиційної привабливості підприємств. Здійснено групування видів цієї привабливості за: об'єктом вкладення інвестицій, моментом утворення, способом представлення результатів оцінювання, кількістю потенційних інвесторів, способом розрахунку та іншими ознаками. Встановлено взаємозв'язок між поточною та перспективною інвестиційною привабливістю суб'єкта господарювання. Запропоновано тлумачення поняття розвитку інвестиційної привабливості підприємства. Обгрунтовано показники оцінювання рівня інвестиційної привабливості підприємства та рівня розвитку цієї привабливості. Запропоновано матрицю вибору стратегії антикризового управління на підприємстві залежно від значень різних видів його інвестиційної привабливості у базовий момент часу. Представлено послідовність управління розвитком інвестиційної привабливості підприємства на засадах провадження інвестиційних заходів з антикризового управління на ньому. Використання цієї послідовності у практиці діяльності підприємств дасть змогу забезпечити розвиток їх інвестиційної привабливості в умовах антикризового управління.

One of the most important properties of enterprises is their investment attractiveness. The high level of this attractiveness has a positive effect on the market value of enterprises and is a guarantee of obtaining the necessary amount of investment resources for further economic development. However, enterprises in a state of the financial and economic crisis are often characterized by a low degree of investment attractiveness. At the same time, overcoming the crisis may require the

implementation of investment measures for anti-crisis management at enterprises, in particular, investing in updating their technical and technological base. In turn, the implementation of such measures often requires attracting the necessary investment from external sources of funds, which is impossible without companies' appropriate level of investment attractiveness. Thus, there is a need to study the relationship between the level of investment attractiveness of enterprises and the amount of investment in implementing anti-crisis management measures. The purpose of this article is to establish patterns of development of investment attractiveness of enterprises in terms of anti-crisis management. The essence of the investment attractiveness of enterprises is determined. The types of this attractiveness are grouped by the object of investment, the time of formation, the method of presenting the evaluation results, the number of potential investors, the method of calculation and other characteristics. The relationship between the current and future investment attractiveness of the entity has been established. The interpretation of the concept of development of investment attractiveness of the enterprise is offered. The indicators of assessing the level of investment attractiveness of the enterprise and the level of development of this attractiveness are substantiated. The matrix of the choice of a strategy of anti-crisis management at the enterprise depending on the values of different types of its investment attractiveness at the basic moment of time is offered. The sequence of management of the development of investment attractiveness of the enterprise based on investment measures on anti-crisis management is presented. The use of this sequence in the practice of enterprises will ensure the development of investment attractiveness of enterprises in anti-crisis management.

Ключові слова: інвестиційна привабливість, підприємство, розвиток, криза, антикризове управління, показник.

Key words: investment attractiveness, enterprise, development, crisis, crisis management, indicator.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Однією з найважливіших властивостей підприємств є їх інвестиційна привабливість. Наявність високого рівня цієї привабливості позитивно впливає на ринкову вартість підприємств та є запорукою отримання ними необхідного обсягу інвестиційних ресурсів для подальшого економічного розвитку. Проте підприємства, що знаходяться у стані фінансово-економічної кризи, досить часто характеризуються низьким ступенем їх інвестиційної привабливості. Водночас вихід з кризового стану може вимагати здійснення інвестиційних заходів з антикризового управління на підприємствах, зокрема, вкладення інвестицій в оновлення їх техніко-технологічної бази. Своєю чергою провадження таких заходів часто потребує залучення необхідних інвестицій із зовнішніх джерел коштів, що неможливо без наявності у підприємств належного рівня їх інвестиційної привабливості. Таким чином, є потреба у дослідженні взаємозв'язку між рівнем інвестиційної привабливості підприємств та обсягами інвестування у реалізацію заходів з антикризового управління.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання формування та оцінювання інвестиційної привабливості підприємств та інших об'єктів інвестування вивчалось багатьма вченими. Значних результатів у вирішенні цього питання досягли, зокрема, такі вчені: як І.М. Вахович [1], Н.В. Гаврилова [2], Т.В. Євась [3], К.М. Крамаренко [4], О.В. Кузьменко [5], Л.С. Ларка [6], Л.І. Михайлова [7], Т.С. Овчаренко [8], Г.І. Рзаєв [9],

О.В. Ситник [10], Н.Ф. Стеблюк [11], В.А. Янковська [12] та ін. Серед іншого, науковцями визначено чинники, які справляють вплив на інвестиційну привабливість підприємств, досліджено механізми її формування, запропоновано різноманітні показники та методи оцінювання та прогнозування рівня інвестиційної привабливості суб'єктів господарювання, а також розроблено науково обгрунтовані рекомендації щодо підвищення цього рівня. Також окремої уваги заслуговують наукові праці, у яких інвестиційний потенціал підприємств розглядається у контексті забезпечення їх подальшого економічного розвитку [13; 14]. Водночас питання встановлення закономірностей розвитку інвестиційної привабливості підприємств в умовах антикризового управління нині не є остаточно вирішеним. Враховуючи теоретичну та прикладну значущість розв'язання цього питання, постає необхідність у його подальшому дослідженні.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є встановлення закономірностей розвитку інвестиційної привабливості підприємств в умовах антикризового управління.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Розгляд підприємства як потенційного об'єкта інвестування зумовлює необхідність введення поняття його інвестиційної привабливості. Це поняття слід тлумачити як оціночну властивість підприємства, яка характеризує міру доцільності інвестування у його діяльність з точки зору потенційних інвесторів.

Складність та багатогранність інвестиційної привабливості підприємства викликають різноманітність її видів, що можуть бути згрупованими за низкою класифікаційних ознак. Зокрема, видається доцільним доповнити існуючі у науковій літературі способи групування видів інвестиційної привабливості підприємства такими:

1) за об'єктом вкладення інвестицій шляхом поділу інвестиційної привабливості на поточну та перспективну. Водночас поточна інвестиційна привабливість фірми характеризуватиме міру доцільності придбання певної частки наявного у підприємства пайового капіталу. Щодо перспективної привабливості підприємства, то вона характеризує доцільність інвестувати у проекти, які передбачають певні зміни у внутрішньому середовищі підприємства. Зокрема, до таких проектів можна віднести і заходи з антикризового управління на підприємстві, що потребують вкладення інвестицій у їх впровадження;

2) за моментом утворення шляхом поділу інвестиційної привабливості підприємства на наявну (існуючу на тепер) та майбутню (ту, яка очікується згідно з прогнозними оцінками через певний проміжок часу);

3) за способом представлення результатів оцінювання шляхом поділу інвестиційної привабливості підприємства на якісну (яка описується якісними характеристиками), рейтингову (яка подається у вигляді певного місця у рейтингу інвестиційної привабливості за групою досліджуваних суб'єктів господарювання) та кількісну (яка характеризується певним числовим значенням або низкою числових значень);

4) за суб'єктом оцінювання шляхом поділу інвестиційної привабливості підприємства на оцінену власниками та працівниками підприємства як потенційними інвесторами або з позиції потенційних інвесторів, оцінену зовнішніми потенційними інвесторами, оцінену незалежними дослідниками з позиції потенційних інвесторів;

5) за кількістю інвесторів — оцінювачів шляхом поділу інвестиційної привабливості підприємства на індивідуальну (як результат оцінювання певним потенційним інвестором) та середню (як результат усереднення оцінок цієї привабливості, наданих декількома потенційними інвесторами);

6) за способом розрахунку шляхом поділу інвестиційної привабливості підприємства на абсолютну, при оцінюванні якої не відбувається зіставлення рівня цієї привабливості із рівнем інвестиційної привабливості якогось іншого підприємства, та відносну, при оцінюванні якої відбувається зіставлення рівня цієї привабливості із рівнем інвестиційної привабливості іншого підприємства;

7) за незмінністю (змінюю) у часі її рівня шляхом поділу інвестиційної привабливості підприємства на стабільну (рівень якої залишається незмінним або змінюється несуттєво протягом певного проміжку часу) та змінну (рівень якої відчутно змінюється протягом певного проміжку часу);

8) за часом оцінювання шляхом поділу інвестиційної привабливості підприємства на моментну (яка встановлюється на певний момент часу) та усереднену інтервальну (яка визначається усередненням моментних значень протягом певного проміжку часу);

9) за реагуванням на можливий вплив певного чинника шляхом поділу інвестиційної привабливості підприємства на нейтральну до цього чинника (тобто таку, що не реагує на вплив певного чинника) та ненейтральну до чинника (тобто таку, що реагує на вплив певного чинника, відповідно змінюючи свій рівень);

10) за наявністю (або відсутністю) потенціалу розвитку шляхом поділу інвестиційної привабливості підприємства на таку, яка характеризується певним потенціалом свого розвитку, та таку, у якій цей потенціал є відсутнім.

Слід відзначити, що поняття "розвиток інвестиційної привабливості підприємства" потребує окремого тлумачення, оскільки воно відіграє значну роль у дослідженні закономірностей формування та оцінювання цієї привабливості. Загалом розвиток інвестиційної привабливості підприємства слід ототожнювати із покращенням у часі її певної характеристики (характеристик), зумовленим реалізацією потенціалу такого розвитку. Таких характеристик є достатньо багато, але найбільш значущою слід визнати рівень інвестиційної привабливості суб'єкта господарювання. Щодо оцінювання цього рівня стосовно поточної інвестиційної привабливості підприємства, то з цієї метою слід виконати таку послідовність дій:

1) збирання вхідної інформації, необхідної для оцінювання поточної інвестиційної привабливості підприємства;

2) визначення прогнозованої середньорічної величини прибутку підприємства до сплати процентів за позиками та податків з прибутку;

3) обґрунтування річної ставки капіталізації середньорічної величини прибутку підприємства до сплати процентів за позиками та податків з прибутку;

4) здійснення капіталізації середньорічної величини прибутку підприємства до сплати процентів за позиками та податків з прибутку;

5) віднімання від капіталізованої середньорічної величини прибутку підприємства до сплати процентів за позиками та податків з прибутку обсягу позичкового капіталу підприємства. Таким чином визначається ринкова величина власного капіталу досліджуваного суб'єкта господарювання:

$$V_o = \frac{P_r}{r} - C \quad (1),$$

де V_o — ринкова величина власного капіталу досліджуваного підприємства, грошових одиниць;

P_r — очікуваний середньорічний фінансовий результат діяльності підприємства у вигляді його прибутку до сплати процентів за позиками та податків з прибутку, грошових одиниць;

r — річна ставка капіталізації прибутку підприємства до сплати процентів за позиками та податків з прибутку, частки одиниць;

C — величина позичкового капіталу підприємства, грошових одиниць;

6) визначення частини ринкової величини власного капіталу досліджуваного підприємства, яка належатиме інвестору, та її зіставлення із передбаченою величиною вкладених ним у підприємство інвестицій. Таким чином визначатиметься рівень поточної інвестиційної привабливості підприємства.

Отже, рівень поточної інвестиційної привабливості підприємства можна обчислити з використанням такої формули:

$$I_{ac} = \frac{V_o \cdot \alpha_i}{I_n} = \frac{(P_r / r - C) \cdot \alpha_i}{I_n} \quad (2),$$

де I_{ac} — рівень поточної інвестиційної привабливості підприємства, разів;

α_i — частка пайового капіталу підприємства, якою буде володіти інвестор, інвестувавши у це підприємство певну величину коштів (майна), частки одиниці;

I_n — обсяги інвестицій, які інвестор планує вкладати у підприємство, грошових одиниць.

Користуючись виразом (2), можна встановити доцільність та визначити ефективність вкладення інвестицій у певне підприємство. Зокрема, інвестування у підприємство буде доцільним за умови, що індикатор (2) перевищуватиме одиницю. Водночас із зростанням значення цього індикатора підвищується ефективність інвестування у підприємство.

Необхідно відзначити ту обставину, що запропонований підхід до оцінювання поточної інвестиційної привабливості підприємства можна розповсюдити і на випадок вимірювання рівня перспективної інвестиційної привабливості суб'єкта господарювання. Тоді формула (2) перетвориться у таку:

$$I_{ap} = \frac{(V_o + \Delta V_o) \cdot \alpha_{ip}}{I_n} \quad (3),$$

де I_{ap} — рівень перспективної інвестиційної привабливості підприємства після вкладення у це підприємство інвестицій в обсязі I_n , разів;

ΔV_o — очікуваний приріст ринкової величини власного капіталу підприємства протягом прогностичного проміжку часу внаслідок вкладення у це підприємство інвестицій в обсязі I_n , грошових одиниць;

α_{ip} — частка пайового капіталу підприємства на-

Таблиця 1. Матриця вибору стратегії антикризового управління на підприємстві залежно від значень різних видів його інвестиційної привабливості у базовий момент часу

Види та якісний рівень інвестиційної привабливості у базовий момент часу		Поточна інвестиційна привабливість	
		Недостатній рівень	Достатній рівень
Перспективна інвестиційна привабливість	Недостатній рівень	Інвестиційні заходи антикризового управління на підприємстві не будуть дієвими	Інвестиційні заходи антикризового управління на підприємстві не потрібні
	Достатній рівень	Інвестиційні заходи антикризового управління на підприємстві будуть дієвими	Інвестиційні заходи антикризового управління на підприємстві не потрібні

Джерело: розроблено авторами.

прикінці прогностичного періоду, якою буде володіти інвестор, інвестувавши у це підприємство певний обсяг коштів (майна), частки одиниці.

Водночас очікуваний приріст ринкової величини власного капіталу підприємства протягом прогностичного проміжку часу внаслідок вкладення у це підприємство інвестицій може бути визначеним за допомогою такого виразу:

$$\Delta V_o = \frac{P_{rp}}{r_p} - C_p - \left(\frac{P_r}{r} - C \right) \quad (4),$$

P_{rp} — очікуваний середньорічний фінансовий результат діяльності підприємства у вигляді його прибутку до сплати процентів за позиками та податків з прибутку після реалізації інвестиційних заходів, які передбачають вкладення інвестицій в обсязі I_n у забезпечення розвитку цього підприємства, грошових одиниць;

Таблиця 2. Матриця аналізування наслідків впровадження інвестиційних заходів антикризового управління на підприємстві залежно від значень різних видів його інвестиційної привабливості у момент завершення цих заходів

Види та якісний рівень інвестиційної привабливості у момент завершення інвестиційних заходів з антикризового управління		Поточна інвестиційна привабливість	
		Недостатній рівень	Достатній рівень
Перспективна інвестиційна привабливість	Недостатній рівень	Інвестиційні заходи антикризового управління на підприємстві не виявилися дієвими	Інвестиційні заходи антикризового управління на підприємстві виявилися дієвими, але не створили перспектив подальшого розвитку підприємства, що потребують додаткових інвестицій
	Достатній рівень	Інвестиційні заходи антикризового управління на підприємстві не виявилися дієвими	Інвестиційні заходи антикризового управління на підприємстві виявилися дієвими та, окрім того, створили перспективи подальшого розвитку підприємства, що потребують додаткових інвестицій

Джерело: розроблено авторами.

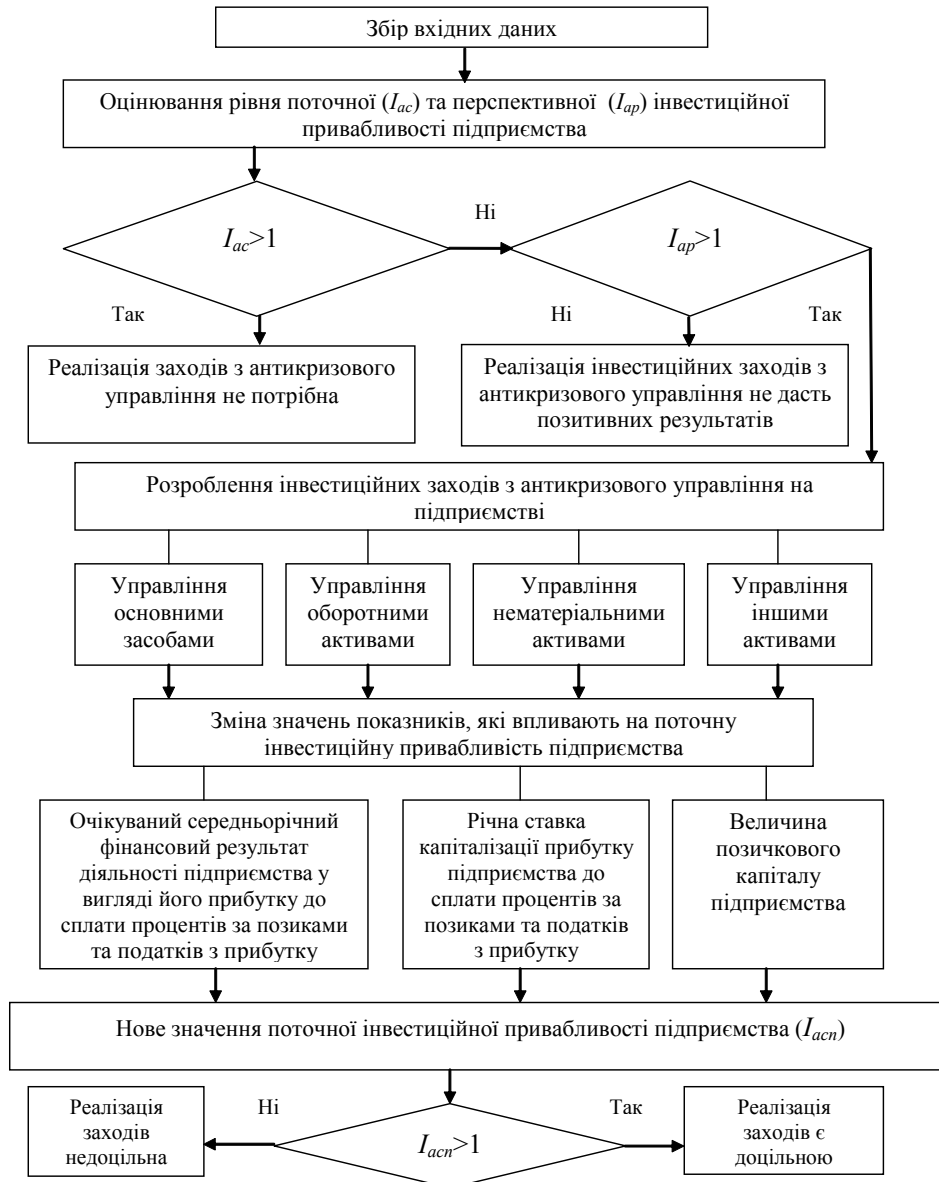

Рис. 1. Послідовність управління розвитком інвестиційної привабливості підприємства на засадах провадження інвестиційних заходів з антикризового управління на ньому

Джерело: розроблено авторами.

r_p — річна ставка капіталізації прибутку підприємства до сплати процентів за позиками та податків з прибутку після реалізації інвестиційних заходів, які передбачають вкладення інвестицій в обсязі I_n у забезпечення розвитку цього підприємства, частки одиниці;

C_p — величина позичкового капіталу підприємства після реалізації інвестиційних заходів, які передбачають вкладення інвестицій в обсязі I_n у забезпечення розвитку цього підприємства, грошових одиниць.

Наявність даних про рівень поточної інвестиційної привабливості підприємства до та після вкладення у нього інвестицій дає змогу оцінити ступінь розвитку цієї привабливості. З цією метою, зокрема, може бути застосованим індекс розвитку інвестиційної привабливості, який пропонується обчислювати за такою формулою:

$$I_{da} = I_{acn} / I_{ac} \quad (5),$$

де I_{da} — індекс розвитку поточної інвестиційної привабливості підприємства, разів;

I_{acn} — новий рівень поточної інвестиційної привабливості підприємства після вкладення у це підприємство інвестицій, разів.

Залежно від того, якими є дані про рівень поточної інвестиційної привабливості підприємства після вкладення у це підприємство інвестицій — фактичними чи прогнозними, індекс розвитку інвестиційної привабливості підприємства теж може набувати фактичного або прогнозного значення.

Очевидно, що рівень розвитку поточної інвестиційної привабливості підприємства значною мірою залежить від того, чи був у підприємства на базовий момент часу певний достатньо великий ступінь його перспективної інвестиційної привабливості. Зокрема, це стосується і підприємств, які у базовий часовий момент знаходилися у стані фінансово-економічної кризи. Однією з ознак цієї кризи як раз і виступає значення поточної інвестиційної привабливості підприємства, що є нижчим за одиницю. Проте, якщо значення перспективної

Таблиця 3. Градація поточного рівня інвестиційної привабливості суб'єкта господарювання у контексті оцінювання масштабів та глибини потрібних заходів з антикризового управління підприємством

Якісний поділ видів поточного рівня інвестиційної привабливості підприємства	Кількісні значення поточного рівня інвестиційної привабливості підприємства, частки одиниці	Якісний поділ важкості фінансово-економічної кризи на підприємстві залежно від поточного рівня його інвестиційної привабливості
Незадовільний	Менше 0	Глибока фінансово-економічна криза
Дуже низький	Від 0 до 0,5	Помірна фінансово-економічна криза
Низький	Від 0,5 до 1	Легка фінансово-економічна криза
Середній	Від 1 до 1,5	Фінансово-економічна криза відсутня
Високий	Більше 1,5	Фінансово-економічна криза відсутня, корпоративні права підприємства є недооціненими

Джерело: розроблено авторами.

інвестиційної привабливості підприємства перевищує одиницю, то це свідчатиме про те, що у розвиток цього підприємства, зокрема у здійснення інвестиційних заходів з антикризового фінансового управління, доцільно вкладати інвестиції. Своєю чергою таке вкладання повинно забезпечити зростання рівня поточної інвестиційної привабливості підприємства до припустимого значення (тобто не менше від одиниці). З урахуванням цих міркувань можна запропонувати матрицю вибору стратегії антикризового управління на підприємстві залежно від значень різних видів його інвестиційної привабливості у базовий момент часу (табл. 1).

Таким чином, як впливає з таблиці 1, здійснення програми інвестиційних заходів антикризового управління на підприємстві буде доцільним, якщо недостатній рівень його поточної інвестиційної привабливості супроводжується достатнім ступенем перспективної інвестиційної привабливості цього суб'єкта господарювання.

Таблиця 4. Результати оцінювання динаміки рівня інвестиційної привабливості підприємств з урахуванням реалізації заходів з антикризового управління

Показники, одиниці виміру	Значення показників за групами підприємств залежно від початкового рівня їх інвестиційної привабливості				
	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Дуже низький рівень	Незадовільний рівень
1. Кількість підприємств	7	15	28	29	21
2. Середній початковий рівень інвестиційної привабливості підприємств у 2017 році	1,64	1,20	0,76	0,34	- 0,18
3. Кількість підприємств, у яких відбулися заходи з антикризового управління протягом 2017-2018 рр.	0	0	19	24	17
4. Середній рівень інвестиційної привабливості підприємств у 2019 році	1,77	1,24	0,94	0,62	0,25
5. Кількість підприємств, які припинили свою діяльність станом на початок 2020 року	0	0	3	7	13

Джерело: розраховано авторами.

Водночас слід враховувати той факт, що внаслідок успішної реалізації заходів антикризового управління на підприємстві можливі, зокрема, два його результати:

1) фінансово-економічну кризу подолано, але перспективи подальшого економічного розвитку підприємства, що потребують вкладення додаткових інвестиційних ресурсів у цей розвиток, на момент подолання кризи не простежуються;

2) фінансово-економічну кризу подолано, пводночас простежуються перспективи подальшого розвитку підприємства, що потребують вкладення додаткових інвестиційних ресурсів у цей розвиток.

З урахуванням цих міркувань доцільно запропонувати матрицю аналізування наслідків впровадження інвестиційних заходів антикризового управління на підприємстві залежно від значень різних видів його інвестиційної привабливості у момент завершення цих заходів, яку представлено у таблиці 2.

Як впливає з інформації, представленої у таблиці 2, попри достатньо високий рівень перспективної інвестиційної привабливості підприємства у базовий момент часу, інвестиційні заходи антикризового управління на ньому можуть не виявитися дієвими. Причинами цього можуть, зокрема, бути: помилкова (завищена) оцінка перспективної інвестиційної привабливості підприємства у базовий момент часу, непередбачувані негативні зміни у зовнішньому та (або) внутрішньому середовищі підприємства під час реалізації ним інвестиційних заходів антикризового управління, недостатня компетентність менеджерів та фахівців підприємства у плануванні та впровадженні цих заходів тощо.

Представлені вище міркування стосовно управління розвитком інвестиційної привабливості підприємства на засадах провадження інвестиційних заходів з антикризового управління на ньому систематизовано на рисунку 1. Як виливає з рисунку, ці заходи полягають в управлінні обсягами та структурою певних видів активів підприємства, що виступають об'єктами інвестування.

Загалом, окрім поділу рівня інвестиційної привабливості підприємства на достатній та недостатній (залежно від того, чи перевищує цей рівень одиницю чи ні), у кон-

тексті оцінювання масштабів та глибини потрібних заходів з антикризового управління підприємством видається доцільним здійснити більш детальну градацію поточного рівня інвестиційної привабливості суб'єкта господарювання, виділивши п'ять множин його значень. Водночас кожній з цих множин ставиться у відповідність певний ступінь важкості фінансово-економічної кризи, що виникла на підприємстві або відсутність такої кризи (табл. 3).

Отже, як впливає з відомостей, представлених у таблиці 3, високий рівень поточної інвестиційної привабливості підприємства свідчить, серед іншого, про недооцінку його корпоративних прав. Зокрема, стосовно акціонерних товариств, то це означає, що його акції продаються за заниженою ціною.

З метою практичної апробації представлених теоретичних розробок було досліджено вибірку зі ста торговельних підприємств західного регіону України, які було розподілено на групи за рівнем їх інвестиційної привабливості у 2017 році. На подальшому етапі дослідження було здійснено оцінювання цього ж рівня за 2019 рік. Водночас враховувалася та обставина, що низка досліджуваних підприємств протягом 2017—2018 рр. здійснювали заходи з антикризового управління (табл. 4).

Як свідчать дані, наведені у таблиці 4, більшість підприємств з незадовільним рівнем їх поточної інвестиційної привабливості та частина підприємств із дуже низьким її рівнем припинили своє функціонування, попри виконані спроби провести санаційні заходи. Таким чином, запропонований показник (2) має достатньо сильні прогностичні якості.

ВИСНОВКИ

1. Важливою характеристикою підприємств є рівень їх інвестиційної привабливості. Можна запропоновувати таке трактування поняття інвестиційної привабливості підприємства — це оціночна властивість підприємства, яка характеризує міру доцільності інвестування у його діяльність з точки зору потенційних інвесторів. У контексті розгляду закономірностей формування та використання інструментарію антикризового управління на підприємствах питання інвестиційної привабливості повинно вивчатися через призму впливу на рівень цієї привабливості реалізації відповідних заходів із подолання фінансово-економічної кризи, що виникла у діяльності підприємств.

2. Видається доцільним доповнити існуючі у науковій літературі способи групування видів інвестиційної привабливості підприємства, зокрема, такими: за об'єктом вкладення інвестицій шляхом поділу інвестиційної привабливості на поточну та перспективну; за моментом утворення шляхом поділу інвестиційної привабливості підприємства на наявну та майбутню; за способом представлення результатів оцінювання шляхом поділу інвестиційної привабливості на якісну, рейтингову та кількісну; за кількістю інвесторів — оцінювачів шляхом поділу інвестиційної привабливості на індивідуальну та середню; за способом розрахунку шляхом поділу інвестиційної привабливості на абсолютну та відносну; за незмінністю (змінною) у часі її рівня шляхом поділу інвестиційної привабливості на стабільну та змінну; за часом оцінювання шляхом поділу інвестиційної привабливості на моментну та усереднену інтервальну тощо.

3. З метою оцінювання поточної інвестиційної привабливості підприємства потенційний інвестор повинен зіставити очікуваний дисконтований потік отримуваних ним надходжень у разі інвестування у підприємство із запланованим обсягом такого інвестування. Своєю чергою дисконтований потік отримуваних інвестором надходжень внаслідок здійснення ним інвестицій у певне підприємство залежатиме від двох головних чинників, а саме: величини капіталізації чистого прибутку підприємства та частки у пайовому капіталі підприємства, яка буде належати певному інвестору, що стане у майбутньому співвласником цього суб'єкта господарювання.

4. Рівень розвитку поточної інвестиційної привабливості підприємства значною мірою залежить від того, чи був у підприємства на базовий момент часу певний достатньо великий ступінь його перспективної інвестиційної привабливості. Зокрема, це стосується і підприємств, які у базовий часовий момент знаходилися у стані фінансово-економічної кризи. Однією з ознак цієї кризи як раз і виступає значення поточної інвестиційної привабливості підприємства, що є нижчим за одиницю. Проте, якщо значення перспективної інвестиційної привабливості підприємства перевищує одиницю, то це свідчитиме про те, що у розвиток цього підприємства, зокрема у здійснення інвестиційних заходів з антикризового управління, доцільно вкладати інвестиції. Своєю чергою таке вкладання повинно забезпечити зростання рівня поточної інвестиційної привабливості підприємства до припустимого значення. Подальші дослідження потребують побудови моделей розвитку інвестиційної привабливості підприємств в умовах антикризового управління.

Література:

1. Вахович І.М., Олександренко І.В., Забедюк М.С. Методика оцінювання інвестиційної привабливості підприємства. Актуальні проблеми економіки. 2014. № 11. С. 154—160.
2. Гаврилова Н.В. Фактори підвищення рівня інвестиційної привабливості підприємства. Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. 2011. Вип. 20, Ч. II. С. 324—330.
3. Євась Т.В., Соколовський В.С. Інвестиційна привабливість підприємства та фактори, що на неї впливають. Подільський науковий вісник. 2017. № 2. С. 61—64.
4. Крамаренко К.М. Інвестиційна привабливість підприємства та методичні підходи до її визначення. Причорноморські економічні студії. 2016. № 10. С. 101—104.
5. Кузьменко О.В. Інвестиційний клімат та інвестиційна привабливість регіонів України. Економічний новобелівський вісник. 2015. № 1 (8). С. 46—54.
6. Ларка Л.С. Обґрунтування господарських рішень, що впливають на інвестиційну привабливість підприємства. Вісник НТУ "Харківський політехнічний інститут". 2017. № 46. С. 100—103.
7. Михайлова Л.І., Майданевич П.М. Теоретико-методологічні засади формування інвестиційної привабливості підприємств аграрної сфери. Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. 2014. № 4. С. 61—72.
8. Овчаренко Т.С., Степанова А.А. Методичні підходи щодо визначення інвестиційної привабливості галузей України. Молодий вчений. 2017. № 5 (45). С. 685—689.

9. Рзаєв Г.І., Вакулова В.О. Методичні підходи оцінки інвестиційної привабливості підприємства. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2016. № 1. С. 141—149.

10. Ситник О.В. Економічна сутність інвестиційної привабливості підприємства та її характеристики. Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 23. С. 127—130.

11. Стеблюк Н.Ф., Опаренко В.В. Матрична модель оцінки інвестиційної привабливості промислових підприємств. Вісник економічної науки України. 2019. № 2. С. 176—178.

12. Янковська В.А., Гончарова Д.О. Основні умови інвестиційної привабливості українських підприємств. Інфраструктура ринку. 2019. № 33. С. 335—339.

13. Yemelyanov O., Kurylo O., Petrushka T. Methodological principles of evaluating economic potential of industrial enterprise sustainable development. Haykoviy visnyk Polissya. 2018. № 2 (14). С. 141—149.

14. Yemelyanov O., Symak A., Zarytska O. Modelling the process of forming the potential of economic development of an industrial enterprise. Periodyk naukowy Akademii Polonijnej, Czestochowa, Akademia Polonijna w Czestochowie. 2016. № 3. P. 128—137.

References:

1. Vakhovych, I. M. Oleksandrenko, I. V. and Zabediuk, M. S. (2014), "Methods for assessing the investment attractiveness of the enterprise", Aktual'ni problemy ekonomiky, vol. 11, pp. 154—160.

2. Havrylova, N. V. (2011), "Factors to increase the level of investment attractiveness of the enterprise", Naukovi pratsi Kirovohrads'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky, vol. 20, no. II, pp. 324—330.

3. Yevas', T. V. and Sokolovs'kyj, V. S. (2017), "Investment attractiveness of the enterprise and the factors that affect it", Podil's'kyj naukovyj visnyk, vol. 2, pp. 61—64.

4. Kramarenko, K. M. (2016), "Investment attractiveness of the enterprise and methodological approaches to its definition", Prychornomors'ki ekonomichni studii, vol. 10, pp. 101—104.

5. Kuz'menko, O. V. (2015), "Investment climate and investment attractiveness of the regions of Ukraine", Ekonomichnyj nobelivs'kyj visnyk, vol. 1 (8), pp. 46—54.

6. Larka, L. S. (2017), "Substantiation of business decisions that affect the investment attractiveness of the enterprise", Visnyk NTU "Kharkivs'kyj politekhnichnyj instytut", vol. 46, pp. 100—103.

7. Mykhajlova, L. I. and Majdanevych, P. M. (2014), "Theoretical and methodological principles of forming the investment attractiveness of agricultural enterprises", Visnyk KhNAU im. V.V. Dokuchaieva, vol. 4, pp. 61—72.

8. Ovcharenko, T. S. and Stepanova, A. A. (2017), "Methodological approaches to determining the investment attractiveness of Ukrainian industries", Molodyj vchenyj, vol. 5 (45), pp. 685—689.

9. Rzaiev, H. I. and Vakulova, V. O. (2016), "Methodological approaches to assessing the investment attractiveness of the enterprise", Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. Ekonomichni nauky, vol. 1, pp. 141—149.

10. Sytnyk, O. V. (2015), "The economic essence of the investment attractiveness of the enterprise and its characteristics", Investytsii: praktyka ta dosvid, vol. 23, pp. 127—130.

11. Stebliuk, N. F. and Oparenko, V. V. (2019), "Matrix model for assessing the investment attractiveness of industrial enterprises", Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy, vol. 2, pp. 176—178.

12. Yankov's'ka, V. A. and Honcharova, D. O. (2019), "Basic conditions of investment attractiveness of Ukrainian enterprises", Infrastruktura rynku, vol. 33, pp. 335—339.

13. Yemelyanov, O. Kurylo, O. and Petrushka, T. (2018), "Methodological principles of evaluating economic potential of industrial enterprise sustainable development", Scientific Bulletin of Polissya, vol. 2 (14), pp. 141—149.

14. Yemelyanov, O. Symak, A. and Zarytska, O. (2016), "Modelling the process of forming the potential of economic development of an industrial enterprise", Periodyk naukowy Akademii Polonijnej, Czestochowa, Akademia Polonijna w Czestochowie, vol. 3, pp. 128—137. *Стаття надійшла до редакції 12.05.2021 р.*

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

УДК 336.1:351+616.9(477)

М. А. Дем'янчук,
 д. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
 Одеський національний університет імені І. І. Мечникова;
 старший науковий співробітник, Інститут проблем ринку та економіко-екологічних
 досліджень Національної академії наук України, м. Одеса
 ORCID ID: 0000-0002-3907-3464

О. В. Журавель,
 к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту організацій, Одеський регіональний інститут
 державного управління Національної академії державного управління при Президентові
 України, м. Одеса
 ORCID ID: 0000-0002-7531-136X

К. Є. Мельник,
 здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
 Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, м. Одеса
 ORCID ID: 0000-0002-7457-8011

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.10.13

ФІНАНСОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ ПІД ВПЛИВОМ COVID-19

М. Demianchuk,
 Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance,
 Banking and Insurance, Odessa I. I. Mechnikov National University; Senior Researcher, Institute of Market
 Problems and Economic-Ecological Research of the National Academy of Sciences of Ukraine, Odessa
 O. Zhuravel,
 PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Organizations
 Management, Odessa Regional Institute for Public Administration of the National
 Academy for Public Administration under the President of Ukraine, Odessa
 K. Melnyk,
 Applicant of the second (master's) level of higher education, Odessa I.I. Mechnikov National University, Odessa

UKRAINE'S FINANCIAL SYSTEM INFLUENCED BY COVID-19

Все більшої вагомості набувають дослідження стану і тенденцій впливу гострої респіраторної хвороби Covid-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, на економічну ситуацію і визначення соціально-економічних наслідків. Українська економіка у сучасних реаліях та наявних економічних проблем зазнала серйозних збитків, які продовжують наростати та мають підлягати систематичному моніторингу для визначення можливостей їх подолання. Тому дослідження направлено на аналіз впливу розповсюдження гострої респіраторної хвороби Covid-19 на розвиток фінансової системи України. В роботі розглянуто вплив гострої респіраторної хвороби Covid-19 на вагомні показники розвитку фінансової системи, ключовими гравцями якої є держава, бізнес і громадяни. Основними індикаторами соціально-економічного розвитку виступають зміни обсягів валового внутрішнього продукту, стану бюджету, рівня безробіття та інфляції. Аналіз валового внутрішнього продукту за методом кінцевого використання дозволив визначити зміни його структури між споживчими витратами і нагромадженням капіталу. Виявлено додаткове навантаження на фінансову систему, що спричинило обмеження економічної активності. Державні та місцеві бюджети України за аналізований період виконано не в повному обсязі, проте з метою підтримки національного підприємництва та населення в Україні прийнято низку нормативно-правових актів та створено Фонд боротьби з гострою респіраторною хворобою Covid-19 та її наслідками. Реалізована політика уряду щодо підтримки суб'єктів підприємництва та населення у кризовий період має певні результати. Підвищення рівня безробіття в

країні обумовлено скороченням суб'єктами підприємництва чисельності персоналу та масове повернення з інших країн громадян України. Водночас встановлено, що динаміка середньомісячної заробітної плати щорічно скорочується і знижує купівельну спроможність за наявного рівня інфляції. Спираючись на проведені дослідження вважаємо за необхідне удосконалення політики регулювання зайнятості та дій направлених на створення нових робочих місць, а також створення привабливих умов для прискореного виходу з кризового стану і для подолання негативних наслідків карантинних обмежень для формування і забезпечення стійкого макроекономічного середовища.

Studies of the status and trends of the impact of the Covid-19 acute respiratory disease caused by coronavirus SARS-CoV-2 on the economic situation and the determination of socio-economic consequences become increasingly important. The Ukrainian economy in the current realities and existing economic problems suffered serious losses, which continue growing and should be subject to systematic monitoring to determine the possibilities of overcoming them. This study directed to impact the spread of Covid-19 acute respiratory disease at the development of the Ukrainian financial system. The paper examines the impact of the Covid-19 acute respiratory disease on significant indicators of the financial system development and the main players of which are the state, business and citizens. The major indicators of economic and social development are variations in the real gross domestic product, fiscal situation, unemployment rate and inflation. The analysis of the gross domestic product by the end-use method allowed us to determine the changes in its structure between consumer spending and capital accumulation. An additional burden on the financial system was identified, which led to a restriction of economic activity. The Ukrainian state and local budgets were not fully implemented, but in order to support national entrepreneurship and the population in Ukraine a number of regulatory legal acts were adopted and a Fund was created to control the Covid-19 acute respiratory disease and its consequences. The implemented government's policy of the support business entities and the population in the crisis period has certain results. The unemployment increase is due to the reduction number of employees by business entities and the mass return of Ukrainian citizens from other countries. However, it has been established that the trends in average monthly wages decrease annually and reduce the purchasing power at the current level of inflation. Based on the conducted research, we consider it necessary to improve the employment regulation policy and actions should be aimed at creating new jobs, as well as creating attractive conditions for accelerated recovery and overcoming negative consequences of quarantine restrictions for the creation and securing a stable macroeconomic environment.

Ключові слова: фінансова система, Covid-19, політичні заходи, ВВП, бюджет, безробіття, інфляція, заробітна плата.

Key words: financial system, Covid-19, political activities, gross domestic product, budget, unemployment, inflation, wage.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Неочікувана глобальна пандемія гострої респіраторної хвороби Covid-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, спричинила швидкі зміни у світовому економічному та соціальному середовищі, наклала суттєві обмеження на соціально-культурне життя населення і кардинально змінила тренди глобальної економіки. На сьогодні важко спрогнозувати, які остаточні людські жертви та економічні втрати зазнають держави в коротко-, середньо- і довгостроковій перспективі. Влада різних країн запровадила термінові заходи у сфері охорони здоров'я, жорсткі обмеження соціального спілкування, економічної діяльності та ізоляції населення для протидії поширенню коронавірусу. Такі заходи кардинально вплинули на діяльність підприємств і домогосподарств, економіку, обумовили нову хвилю кризових

явищ, падіння ВВП і збільшення рівня безробіття. Враховуючи наростаючі масштаби проблеми, світові організації активно досліджують наслідки такого негативного впливу, намагаючись спрогнозувати подальший економічний і соціальний розвиток. Українська економіка у сучасних реаліях та наявних економічних проблем зазнала серйозних збитків, які продовжують наростати та мають підлягати систематичному моніторингу для визначення можливостей їх подолання.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Останнім часом дослідження впливу пандемії гострої респіраторної хвороби Covid-19 на економіки, сфери економічної діяльності, суб'єктів господарювання та громадян набувають все більшого значення. Еко-

Таблиця 1. Структура ВВП України за методом кінцевого використання

Період	Номинальний ВВП	Кінцеві споживчі витрати		Валове нагромадження капіталу		Експорт товарів та послуг		Імпорт товарів та послуг	
		млн грн	% ВВП	млн грн	% ВВП	млн грн	% ВВП	млн грн	% ВВП
2017	2982920	2552525	85,6	618914	20,7	1430230	47,9	-1618749	-54,3
2018	3558706	3196756	89,8	667953	18,8	1608890	45,2	-1914893	-53,8
2019	3974564	3785133	95,2	500614	12,6	1636416	41,2	-1947599	-49,0
2020	4194102	3923203	93,5	315026	7,5	1637399	39,0	-1681526	-40,1

Джерело: сформовано авторами на основі даних [27].

номічні шоки пандемії впливають на соціальне та економічне становище країн світу [1] та їхні основні макроекономічні показники [2—5] що спричиняє необхідність дослідження антикризових стратегій урядів щодо подолання негативних економічних наслідків запровадження карантину [6].

У літературі з економіки пандемії Covid-19 вивчаються наслідки пандемії і пропонуються можливі напрями політики щодо пом'якшення її наслідків [7]. Це спричинено передусім великим сплеском невизначеності та впливом пандемічних шоків на зростання економіки і фінансову систему [8—10].

Одночасно пандемія значно впливає на світові фінансові ринки [11—13]. Через спалах на світових ринках спостерігається значне зростання волатильності. Водночас державні інтервенції істотно знижують волатильність місцевих суверенних облігацій [14]. Вченими доведено [15] що більш незалежні центральні банки були менш експансіоністськими в грошово-кредитній політиці. Однак у цих країнах уряди були більш експансіоністськими в податково-бюджетній та макрофінансовій політиці.

Оцінювання системного ризику в восьми країнах, які на думку авторів [16] найбільше постраждали від Covid-19, показує різке збільшення системного ризику під час пандемії. Разом з тим з великий вплив мають фінансові інститути. Китайськими вченими [17] виявлено наявність вторинних ефектів волатильності з китайських фінансових ринків на велику кількість традиційних фінансових активів під час спалаху пандемії Covid-19. Вивчення впливу пандемії на взаємопов'язаність фінансового ринку Гонконгу [18] і Ірану [19] показало зростання процесів кластеризації, суттєві зміни прибутковості акцій і фінансування бюджету.

Глобальна пандемія COVID-19 створила серйозні проблеми для світової економіки, включаючи прямі міжнародні іноземні інвестиції [20; 21]. В цих умовах суттєвого значення набувають несприятливі наслідки і для суб'єктів підприємництва [22], ефективність діяльності яких знижується, проте змінні фактори країн різняться. Одночасно виникає ризик зростання рівня безробіття і бідності в країнах з низьким і нижче середнього рівнями доходів [23], до яких, зокрема, відноситься і Україна. Поліпшення фінансової доступності може статися за рахунок термінових заходів по розширенню доступу до фінансових послуг, що в свою чергу може частково компенсувати зростання рівня безробіття і бідності.

Спалах пандемії Covid-19 стала винятковою, безпрецедентною подією, і уряди по всьому світу зробили надзвичайні заходи, які мають як позитивні, так і негативні економічні наслідки [24—26]. Результати досліджень

свідчать про переваги заходів політики в стримуванні системного ризику, які можуть створити додаткову невизначеність на фінансових ринках. Однак дослідження аналізу економічних наслідків карантину внаслідок розповсюдження гострої респіраторної хвороби Covid-19 та аналізу реальних заходів, які застосовані для стабілізації фінансово-економічної ситуації на мікро— та макrorівнях потребують додаткового вивчення.

МЕТА СТАТТІ

Метою роботи є аналіз впливу розповсюдження гострої респіраторної хвороби Covid-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, на розвиток фінансової системи України. Це обумовлює необхідність визначення динаміки валового внутрішнього продукту за методом кінцевого використання, що дозволить проаналізувати зміни його структури між споживчими витратами і нагромадженням капіталу та зовнішньоторговельного сальдо. Аналіз стану виконання державних та місцевих бюджетів України дозволить визначити ефективність політичних заходів уряду щодо фінансової підтримки суб'єктів підприємництва та населення у кризовий період. Дослідження рівня безробіття та інфляції сприятиме ідентифікації купівельної спроможності населення та формуванням урядів заходів щодо відновлення економічної активності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Непередбачуване глобальне розповсюдження гострої респіраторної хвороби Covid-19, спричинене коронавірусом SARS-CoV-2, викликало зміни у розвитку світового економічного середовища та фінансовій стабільності. Основними негативними наслідками для будь-якої країни стали часткове припинення діяльності бізнесу, спад темпів розвитку економік та міжнародної торгівлі тощо. При цьому головними об'єктами впливу стали ключові гравці фінансової системи країни: держава, бізнес, громадяни. Це зумовило проведення дослідження розвитку фінансової системи і її ролі в економіці України за допомогою основних індикаторів соціально-економічного розвитку, зокрема: зміни обсягів валового внутрішнього продукту (ВВП), стану бюджету, рівня безробіття та інфляції.

Найважливішим макроекономічним індикатором для будь-якої країни є ВВП, який є сукупною ринковою вартістю кінцевих товарів і послуг, вироблених підприємствами, організаціями та установами протягом певного періоду на економічній території країни (табл. 1). ВВП використовується для оцінки результатів виробництва та споживання, темпів економічного зростання, продуктивності праці, а також формує уявлення про загальний матеріальний добробут нації. Він не тільки відображає

Таблиця 2. Частка страхового ринку у ВВП

Період	Показники		
	Валові страхові премії, млн грн	Питома вага страхового ринку у ВВП, %	Темпи приросту валових страхових премій, % до попереднього року
2017	43431,8	1,46	23,49
2018	49367,5	1,39	13,67
2019	53001,2	1,33	7,36
2020	22577,0	0,54	-57,40

Джерело: сформовано авторами на основі даних [28; 29].

стан економіки в державі, а і впливає на курс національної валюти та грошово-кредитну політику, вартість компаній, а також застосовується при порівнянні країн.

Проаналізувавши структуру ВВП, спостерігаємо його надмірно споживчий характер (зростання від 85,6% у 2017 р. до 93,5 у 2020 р.), і відповідно високий рівень споживання супроводжується вкрай малими ресурсами, які заощаджувались і могли спрямовуватись на валове нагромадження капіталу (зменшення з 20,7% у 2017 р. до 7,5% у 2020 р.). Зазначені зміни спричинені витратою значної частки доходів громадян на ліки і придбання товарів першої необхідності та скорочення частки збережень у структурі їх фінансових активів, у тому числі виведення заощаджених коштів із обороту. Це спричинило додаткове навантаження на фінансову систему країни в частині тимчасово вільних грошових коштів, які можливо було спрямувати на підтримку та активізацію економічної активності підприємств виробничої сфери.

Спроможність суб'єктів підприємництва і громадян до збереження та накопичення капіталів вплинуло і на відокремлену ланку фінансової системи — сферу страхування (табл. 2), що спрямована на формування і використання колективних страхових фондів. Як свідчать статистичні дані, сума валових страхових премій протягом 2020 р. скоротилась у більше ніж 2 рази, навіть незважаючи на поширення серед населення послуг з медичного страхування.

У таких умовах можливості інвестиційного розширення і прискореного відновлення становища у 2021 р. є малоімовірним, адже розширене споживання має, у результаті, зростання зовнішньоторговельного дефіциту. Проте сальдо зовнішньої торгівлі виявилось практично збалансованим. У структурі виробництва домінують товари з низькою доданою вартістю. Стан і динаміка минулого періоду формують базис для відліку економічних змін теперішнього, що спроможний продемонструвати наявне слабке зростання. Так, за 2020 рік відбулося падіння промисловості на понад 7%, вантажообороту — понад 15%, аграрного сектору — понад 13% [27]. Найбільш суттєвими факторами, що вплинули на аграрний сектор України, стали: погодні умови 2020 року, які суттєво погіршили обставини і перспективи для аграрного сектору і можуть проявити негативний тиск на економічне середовище у 2021 р.; істотне прискорення впливу негативних наслідків і розгортання другої хвилі гострої респіраторної хвороби Covid-19, що може знизити показники промисловості, вантажних і пасажирських перевезень, сфери побуту, а з тим прискореними темпами призвести економіку країни до депресивного стану.

Слід відмітити, що не менш важливим важелем впливу на розповсюдження гострої респіраторної хвороби Covid-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, стали політичні заходи уряду країни фінансового спрямування. Так, навесні 2020 р. проведено жорсткі карантинні заходи, внаслідок чого найбільш вразливими галузями виявилися: туризм, готельно-ресторанний бізнес, роздрібна торгівля, приватні пасажирські перевезення, побутові послуги та сфера розваг. У результаті припинення транспортного сполучення частково була зупинена виробнича сфера, а забезпечення транспортування робітників на робочі місця покладено на власників підприємств, що стало причиною спаду промислового виробництва. Українські підприємства, що орієнтовані на випуск продукції кінцевого споживання, зокрема легкої промисловості та товарів широкого вжитку, втратили частково попит на свою продукцію внаслідок падіння індексу реальної заробітної плати.

Значний вплив на економічні і соціальні перетворення в державі мають підприємства малого та середнього бізнесу, які здатні швидко адаптуватися до змін. Але цей сегмент працює нестабільно і в умовах кризи їхня діяльність більше піддається негативним змінам економічного і політичного середовища країни, ніж діяльність великого бізнесу. В Україні і до початку карантинних обмежень умови функціонування суб'єктів малого та середнього підприємництва (МСП) мали багато недоліків. А внаслідок карантинних обмежень біля половини діючих МСП скоротило від 10 до 30% персоналу [27].

Низкою провідних країн реалізуються масштабні програми підтримки національного підприємництва для мінімізації наслідків карантинних обмежень для поліпшення ліквідності, мінімізації наслідків розірвання ланцюгів постачання, надання податкових пільг та канікул, грошових дотацій бізнесу, зниження відсоткових ставок та реалізації кредитних програм. За оцінками МВФ [16] у Польщі передбачено надання кредитних гарантій та мікрокредитування для підприємців обсягом 75 млрд злотих (3,3% ВВП 2019 р.). У Румунії — для гарантій за кредитами та субсидованих відсотках за оборотні кошти і інвестиції МСП надано урядом початкових гарантій на 10 млрд лей (1% ВВП). Велика Британія виділила 27 млрд фунтів стерлінгів на гранти для малих компаній постраждалим секторам, запуск схеми "Кредитування постраждалих від коронавірусу бізнесів" для підтримки МСП. Італія реалізує заходи з підтримки кредитних пропозицій (5,1 млрд євро). Німеччина направила 50 млрд євро субсидій власникам малого бізнесу та самозайнятим особам, розширення обсягу та доступу до гарантій державних кредитів для фірм, спряму-

Таблиця 3. Обсяг виділених коштів з Фонду відповідно до прийнятих постанов КМУ у 2020 р.

№ з/п	Головний розпорядник коштів / Код бюджетної програми	Обсяг виділених коштів з Фонду відповідно до прийнятих постанов КМУ, всього, тис. грн	Виконано за звітний період (рік), тис. грн	Відсоток використаних коштів Фонду, %	Відсоток коштів за бюджетними програмами до загального обсягу коштів Фонду, %
Обсяг коштів Фонду, тис. грн		72013767,8	63727556,1	88,49	100
1	Міністерство соціальної політики, всього	6759786,0	4044278,6	59,83	9,39
1.1	КПКВК 2501520	1369301,7	1271910,2	92,89	1,90
1.2	КПКВК 2501310	107211,0	92736,3	86,50	0,15
1.3	КПКВК 2501320	1807700,0	1807695,4	100,00	2,51
1.4	КПКВК 2501140	233322,0	62744,7	26,89	0,32
1.5	КПКВК 2501170	3242251,3	809192,0	24,96	4,50
2	Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства, всього	10681590,3	8774816,7	82,15	14,83
2.1	КПКВК 1201390	630362,0	204596,4	32,46	0,88
2.2	КПКВК 1201340	1800000,0	646959,6	35,94	2,50

Джерело: сформовано авторами на основі даних [30].

вавши на ці цілі більше 822 млрд євро (24% ВВП). Загалом урядами багатьох країн на підтримку економіки спрямовано значне державне фінансування, зокрема: Естонія — 2 млрд євро (7% ВВП), Латвія — 1 млрд євро (3% ВВП), Литва — 2,5 млрд євро (5% ВВП), Італія — 25 млрд євро (1,4% ВВП). В Китаї затверджено та імplementовано заходи приблизно на 1,3 трлн юанів (1,2% ВВП), Німеччині — 156 млрд євро (4,5% ВВП), США — 0,5% ВВП на охорону здоров'я, лікарняні відпустки, кредити для малого бізнесу та міжнародну допомогу.

В Україні для здійснення фінансової допомоги створено Фонд боротьби з гострою респіраторною хворобою Covid-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками [30], джерелом фінансування якого є державний бюджет України (табл. 3). Урядом прийнято низку нормативно-правових актів, які передбачають матеріальну допомогу бізнесу для збереження робочих

місць; одноразову компенсацію бізнесу для сплати ЄСВ за найманих працівників; звільнення платників єдиного податку першої групи від сплати на певний період; списання податкового боргу платників податків у разі, якщо сукупний розмір боргу не перевищував 3060 грн. Загальний обсяг витрачених коштів з Фонду складає 63727,6 млн грн (4,63% від доходної частини державного бюджету та 1,52% від ВВП). На реалізацію заходів із підтримки суб'єктів МСП відповідно до прийнятих постанов КМУ направлено лише 12819,1 млн грн (20,1% коштів Фонду), що значно менше ніж в інших країнах, проте пов'язано із меншими фінансово-економічними можливостями національної економіки.

Здатність уряду виконувати свої зобов'язання залежить від фінансової стійкості та соціально-економічного розвитку країни. Упродовж фінансової кризи, спричиненої негативними наслідками глобальної пандемії,

Таблиця 4. Динаміка зміни обсягів зведеного бюджету України

Період	Доходи		Видатки		Кредитування		Сальдо	
	млн грн	% виконання	млн грн	% виконання	млн грн	% виконання	дефіцит бюджету, млн грн	% ВВП
2017	1 016 969,51	100,7	1 056 973,09	94,4	2122,15	24,0	-42 125,73	-1,41
2018	1 184 290,77	98,7	1 250 189,52	93,7	1893,04	27,3	-67 791,79	-1,90
2019	1 289 849,17	97,5	1 372 350,64	94,1	4762,72	66,5	-87 264,19	-2,20
2020	1 376 673,76	100,3	1 595 395,85	93,7	5736,76	45,3	-224 458,85	-5,35
I кв. 2021	330 822,82	23,5	336 286,46	20,4	851,157	7,6	-6 314,80	-

Джерело: складено та розраховано авторами за даними [31].

Таблиця 5. Динаміка обсягів державних та місцевих боргових зобов'язань

Показники	Період					
	2016	2017	2018	2019	2020	I кв. 2021
Державний борг та гарантований державою борг, млрд грн	1 929,81	2 141,69	2 168,42	1 998,30	2 551,88	2 514,28
Місцеві запозичення, млн грн	2 434,5	1 194,5	7 445,2	5 512,9	9 052,4	3 268,0
Обсяг емітованих боргових цінних паперів органами центральної і місцевої влади, млн грн	37 025,3	32 755,0	65 127,8	227 551,8	258 671,6	106 871,0

Джерело: сформовано авторами за даними [32].

Таблиця 6. Рівень безробіття в Україні

Період	Всього населення, тис. осіб	Економічно активне населення (усе населення у віці 15 років і старше), тис. осіб	Зайняте населення, тис. осіб	Безробітне населення, тис. осіб	Рівень безробіття, %
2017	42 584,5	17 854,40	16 156,40	1 698,00	9,9
2018	42 386,4	17 939,50	16 360,90	1 578,60	9,1
2019	42 153,2	18 155,70	16 668,00	1 487,70	8,6
2020	41 902,4	17 669,80	15 995,60	1 674,20	9,5

Джерело: складено авторами за даними [27].

Таблиця 7. Динаміка середньомісячної заробітної плати в Україні

Період, січень-грудень відповідного року	Середньомісячна заробітна плата		Індекс реальної заробітної плати, %	Індекс споживчих цін, %
	грн у розрахунку на 1 штатного працівника	у % до відповідного періоду попереднього року		
2017	7104	137,1	119,1	114,4
2018	8865	124,8	112,5	110,9
2019	10497	118,4	109,8	107,9
2020	11591	110,4	107,4	102,7
I кв. 2021	12835	116,6	108,5	107,4

Джерело: складено авторами за даними [27].

суттєво погіршився рівень виконання бюджетів (табл. 4) зважаючи на незначне перевиконання дохідної частини бюджету, насамперед через приріст видатків у 2020 р. порівняно із 2019 р. на 223 045,21 млн грн У зв'язку із введенням карантину і припиненням дії транспортного сполучення відбулось гальмування виробничих процесів, що спричинило значне скорочення доходів бюджету. У I кварталі 2021 р. виконання дохідної та видаткової частин бюджету не перевищує 23,5% та 20,4% відповідно, що свідчить про суттєві фінансові обмеження в країні. Це також підтверджується і зростанням з 1,41% у 2017 р. до 5,35% дефіциту бюджету по відношенню до ВВП.

Сучасна ситуація в Україні демонструє, що одним із вагомих чинників, який значно гальмує розвиток країни, є надмірне зростання боргового навантаження. Упродовж останніх років спостерігається тенденція до перевищення видатків над доходами України, що обумовлено нестабільною ситуацією із рефінансуванням боргів попередніх років. На жаль, вагомим джерелом погашення державного боргу та стимулювання соціально-економічного розвитку країни залишається запозичення коштів, що без спрямування в реальні сектори економіки лише погіршує економічний і фінансовий стан України, стримуючи зростання реального ВВП. Складнощі у доступі до зовнішнього фінансування означали зростаючу потребу у використанні внутрішніх джерел фінансування дефіцитів державних фінансів, насамперед через ринок облігацій внутрішньої та зовнішньої державної позики (табл. 5).

Наступним з найвагоміших чинників відновлення економічного зростання України є рівень безробіття — показник, який визначається як відношення кількості безробітних до загальної кількості економічно активного працездатного населення країни (регіону, соціальної групи), і виражається у відсотках, оскільки рівень безробіття тісно пов'язаний із величиною втрати ВВП (законом Оукена) [33]. Згідно з ним перевищення фак-

тичного рівня безробіття над його природним рівнем на 1% призводить до відставання фактичного ВВП від його потенційного рівня на 2,5%.

В Україні внаслідок епідемії гострої респіраторної хвороби Covid-19 рівень безробіття виріс із 8,6% до 9,9% (табл. 6). Найбільше постраждали працівники малого та середнього бізнесу. За даними Державної служби статистики України чисельність безробітних сягнула 1,6 млн осіб.

Тобто, припускаючи природний рівень безробіття в межах 6% [33], фактичне безробіття в Україні викликає не менше 10% втрати фактичного ВВП порівняно із його потенційним обсягом. Головними причинами зростання безробіття стали: падіння економіки та відповідне зниження фінансових результатів діяльності підприємств; закриття непрацюючих бізнес-структур, перш за все фізичних осіб-підприємців, та масове повернення з інших країн громадян України тощо. Тому політика регулювання зайнятості повинна бути спрямована на створення нових робочих місць, на приведення у відповідність середньомісячної заробітної плати до продуктивності праці та прожиткового мінімуму, що дозволить як скоротити безробіття і збільшити виробництво, так і підвищити купівельну спроможність громадян.

Додатковим вагомим фактором, що впливає на прискорення економічного відновлення у сучасних кризових умовах та рівень купівельної спроможності громадян, є рівень заробітної плати. Більшість закордонних держав у якості подолання кризи, спричиненою пандемією гострої респіраторної хвороби Covid-19, практикують програми, завдяки яким підтримують рівень доходів працівників і домогосподарств. Ці заходи спрямовані не тільки на збереження купівельної спроможності, постійного сукупного попиту і підтримку сукупної пропозиції, а й на створення доданих вартостей (табл. 7). У Україні вказаний важіль у період гострої респіраторної хвороби Covid-19 спрацював не в повному обсязі.

Показник середньомісячної заробітної плати в Україні протягом аналізованого періоду зростає та на 01.01.2021 р. складає 12835 грн, що на 10,7% більше за попередній період. Проте темпи зростання середньомісячної заробітної плати мають щорічне скорочення. Індикатор, що характеризує зміну купівельної спроможності номінальної заробітної плати (індекс реальної зарплати) протягом останніх трьох років (2018—2020 рр.) поступово зменшується, що свідчить про наявність інфляції. А індекс споживчих цін, який характеризує зміну вартості фіксованого набору споживчих товарів, що найчастіше споживаються населенням, щорічно збільшується та вже за I квартал 2021 року становить 107,4%.

Поширення епідемії гострої респіраторної хвороби Covid-19 вже змінило економічну структуру, створивши нові перешкоди і одночасно перспективи економіч-

ного розвитку, зокрема цифрових систем. Карантинні обмеження зосередили попит на наявних інтернет-послугах та стали передумовою для оцифрування бізнес-процесів більшості компаній, що дозволило їм не опинитися в кризовому становищі та отримувати прибуток. Крім прямого підвищення продуктивності, яке отримують компанії від цифрових технологій, головною перевагою цифровізації є створення нового попиту на нові товари й послуги, а внаслідок формування сприятливого середовища для бізнесу загалом і посилення фінансової стійкості.

ВИСНОВКИ

Аналіз динаміки валового внутрішнього продукту за методом кінцевого використання, дозволив визначити суттєві зміни у його структурі. Ще більше підвищення споживчих витрат у 2020 р. у порівнянні з попередніми і одночасним зменшенням можливості до нагромадження капіталу, що є наслідком карантинних обмежень. Тому виникле додаткове навантаження на фінансову систему спричинило обмеження економічної активності. Зовнішньоторговельне сальдо є майже збалансованим, проте можливості до інвестиційної активності незначні. Спад діяльності промисловості призвів до превалювання у ВВП товарів з низькою доданою вартістю.

У період поширення гострої респіраторної хвороби Covid-19 більшістю урядів країн реалізованого масштабні програми підтримки національного підприємництва та населення з метою мінімізації наслідків карантинних обмежень, що має позитивні результати. В Україні для здійснення фінансової допомоги прийнято низку нормативно-правових актів та створено Фонд боротьби з гострою респіраторною хворобою Covid-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками. Проте у порівнянні з іншими країнами в Україні фінансова допомога суб'єктам підприємництва та населенню значно менша через фінансово-економічні обмеження та значне боргове навантаження як державного (внутрішніх і зовнішніх), так і місцевого рівнів.

Скорочення суб'єктами підприємництва, здебільшого малого та середнього, чисельності персоналу та масове повернення з інших країн громадян України призвело до підвищення рівня безробіття з 8,6% у 2019 р. до 9,5% у 2020 р. Це вимагає від урядів удосконалення політики регулювання зайнятості та дій направлених на створення нових робочих місць, у тому числі робочих місць нового типу. Динаміка середньомісячної заробітної плати в Україні щорічно скорочується (+10,4% у 2020 р. на відміну від +37,1% у 2017 р.), що знижує купівельну спроможність при наявному рівні інфляції.

Таким чином, розглянувши вагомні фактори розвитку фінансової системи в умовах кризи, спричиненої розповсюдженням гострої респіраторної хвороби Covid-19, припускаємо, що наразі в Україні недостатньо привабливих умов для прискореного виходу з кризового стану і для подолання негативних наслідків карантинних обмежень всі дії мають бути спрямовані на формування і забезпечення стійкого макроекономічного середовища.

Література:

1. Олешко А.А., Ровнягін О.В. Антикризова політика національних держав у контексті подолання соціаль-

но-економічних наслідків COVID-19. Ефективна економіка. Київ, 2020. № 4. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.4.9>

2. Шевченко В.Ю. Економічні шоки пандемії: основні види та наслідки. Причорноморські економічні студії. Одеса, 2020. Вип. 56. С. 21—27. DOI: <https://doi.org/10.32843/bses.56-3>

3. Бояринова Е.А., Дергачева В.В., Кравченко М.О., Копишинская Е.А. Аналіз прогнозів впливу пандемії коронавірусу на економіку України та сусідніх країн. Бізнес Інформ. Київ, 2020. № 7. С. 6—15. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-7-6-15>.

4. Дем'янчук М.А., Маслій Н.Д. Дослідження зв'язку між макроекономічними показниками розвитку країни та податковими надходженнями. Економічний форум. Луцьк, 2017. Вип. 1. С. 19—26. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2017_1_5 (дата звернення: 05.04.2021).

5. Маслій Н.Д., Задорожнюк Н.О., Жаданова Ю.О. Дослідження сутності та структури фінансової екосистеми. Приазовський економічний вісник. Запоріжжя, 2020. Вип. 5 (22). С. 171—174. DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-5-26>.

6. Майстро Р.Г., Назаренко Д.С. Антикризова стратегія України подолання негативних економічних наслідків запровадження карантину. Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут" (економічні науки). Харків, 2020. № 2. С. 115—118. DOI: <https://doi.org/10.20998/%25x>.

7. Padhan R., Prabheesh K.P. The economics of COVID-19 pandemic: A survey. Economic Analysis and Policy. Queensland, 2021. Vol. 5. P. 220—237. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.eap.2021.02.012>

8. Kose A., Sugavara N. Understanding the depth of the 2020 global recession in 5 charts. World Bank Group. 2020. URL: <https://blogs.worldbank.org/opendata/understanding-depth-2020-global-recession-5-charts> (дата звернення: 01.02.2021).

9. Eichenbaum M., Rebelo S., Trabandt M. The Macroeconomics of Epidemics. National bureau of economic research. NBER Working Paper. Massachusetts, 2021. № 26882. 53 p. DOI: <https://doi.org/10.3386/w26882>

10. Jorda O., Singh S., Taylor A. The longer run economic consequences of pandemics. Covid Economics: Vetted and Real-Time Papers. London, 2020. URL: <https://voxeu.org/article/longer-run-economic-consequences-pandemics> (дата звернення: 10.02.2021).

11. Zhang D., Hu M., Ji Q. Financial markets under the global pandemic of COVID-19. Finance Research Letters. 2020. Vol. 36. № 101528. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.frl.2020.101528>.

12. Kinatader H., Campbell R., Choudhury T. Safe haven in GFC versus COVID-19: 100 turbulent days in the financial markets. Finance Research Letters. 2021. № 101951. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.frl.2021.101951>

13. Dima B., Dima S. M., Ioan R. Remarks on the behaviour of financial market efficiency during the COVID-19 pandemic. The case of VIX. Finance Research Letters. 2021. № 101967. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.frl.2021.101967>.

14. Zaremba, A., Kizys, R., Aharon, D.Y. Volatility in International Sovereign Bond Markets: The role of government policy responses to the COVID-19 pandemic. *Finance Research Letters*. 2021. № 102011. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.frl.2021.102011>.
15. Elgin C., Yalaman A. Economic policy responses to the COVID-19 pandemic: The role of central bank independence. *Economics Letters*. 2021. Vol. 204. № 109874. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2021.109874>
16. Rizwan M.S., Ahmad G., Ashraf D. Systemic risk: The impact of COVID-19. *Finance Research Letters*. 2020. Vol. 36. No 101682. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.frl.2020.101682>.
17. Corbet S., Hou Y. G., Hu Y., Oxley L., Xu. D. Pandemic-related financial market volatility spillovers: Evidence from the Chinese COVID-19 epicentre. *International Review of Economics and Finance*. 2021. Vol. 71. P. 55—81. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.iref.2020.06.022>.
18. So M.K.P., Chu A.M.Y., Chan T.W.C. Impacts of the COVID-19 pandemic on financial market connectedness. *Finance Research Letters*. 2020. Vol. 38. № 101864. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.frl.2020.101864>.
19. Samadi A.H., Owjimehr S., Halafi Z. N. The cross-impact between financial markets, Covid-19 pandemic, and economic sanctions: The case of Iran. *Journal of Policy Modeling*. 2021. Vol. 43. Is. 1. P. 34—55. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2020.08.001>.
20. Fang J., Collins A., Yao S. On the global COVID-19 pandemic and China's FDI. *Journal of Asian Economics*. 2021. Vol. 74. № 101300. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.asieco.2021.101300>.
21. Мороз О. С. Розвиток інвестиційної діяльності в Україні в умовах економічної кризи 2020 року. *Економічний простір*. Запоріжжя, 2020. № 154. С. 46—50. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/154-8>.
22. Hu S., Zhang Y. COVID-19 pandemic and firm performance: Cross-country evidence. *International Review of Economics and Finance*. 2021. Vol. 74. P. 365—372. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.iref.2021.03.016>.
23. Gutierrez-Romero, R., Ahamed, M. COVID-19 response needs to broaden financial inclusion to curb the rise in poverty. *World Development*. 2021. Vol. 138. No 105229. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2020.105229>.
24. Ashraf B.N. Economic impact of government interventions during the COVID-19 pandemic: International evidence from financial markets. *Journal of Behavioral and Experimental Finance*. 2020. Vol. 27. № 100371. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jbef.2020.100371>.
25. Гейко Т.Ю. Пріоритети розвитку підприємництва в Україні в умовах пандемії COVID-19 та в посткарантинний період. *Вісник соціально-економічних досліджень*. Одеса, 2020. № 2 (73). С. 62—71. DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.2\(73\).2020.62-71](https://doi.org/10.33987/vsed.2(73).2020.62-71).
26. Лех Г.А., Ільчишин М.М., Туркало О.Я. Світовий досвід розвитку підприємств малого бізнесу. *Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України*. Львів, 2011. Вип. 21.15. С. 224—229. URL: https://nv.nltu.edu.ua/Archive/2011/21_15/224_Lech.pdf (дата звернення: 10.05.2021).
27. Державна служба статистики України. Статистична інформація. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 05.05.2021).
28. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. Інформація про стан і розвиток страхового ринку України. URL: <https://www.nfp.gov.ua/ua/Informatsiia-pro-stan-i-rozvytok-strakhovoho-rynku-Ukrainy.html> (дата звернення: 25.04.2021).
29. Національний банк України. Дані наглядової статистики. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist/data-supervision> (дата звернення: 05.05.2021).
30. Міністерство фінансів України. Фонд боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиною коронавірусом SARS CoV 2, та її наслідками. URL: https://www.mof.gov.ua/uk/data_and_analytics-433 (дата звернення: 01.02.2021).
31. Державна казначейська служба України. Звітність. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu> (дата звернення: 20.04.2021).
32. Міністерство фінансів України. Місцевий борг та місцевий гарантований борг. URL: <https://mof.gov.ua/uk/miscevij-borg-ta-miscevij-garantovanij-borg> (дата звернення: 25.04.2021).
33. Економічна енциклопедія: в 3 т. / За ред. С.В. Морчерний. Київ: Видавничий центр "Академія", 2000. Т.1. 864 с.

References:

1. Oleshko, A. and Rovnyagin, A. (2020), "Anti-crisis policy of national states in the context of overcoming the social and economic consequences of covid-19", *Efektivna ekonomika*, vol. 4, available at: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.4.9> (Accessed 05 April 2021).
2. Shevchenko, V.Yu. (2020), "Economic shocks of pandemic: major types and outcomes", *Black sea economic studies*, vol. 56, pp. 21—27. doi: <https://doi.org/10.32843/bses.56-3>.
3. Boiarynova, K.O. Dergachova, V.V. Kravchenko, M.O. and Kopishynska, K.O. (2020), "Analyzing Forecasts of the Influence of the Coronavirus Pandemic on the Economy of Ukraine and the Neighboring Countries", *Business Inform*, vol. 7, pp. 6—15. doi: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-7-6-15>.
4. Demianchuk, M.A. and Maslii N.D. (2017), "Study of the relationship between macroeconomic indicators of a country's development and tax revenues", *Economic Forum*, vol. 1, pp. 19—26, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2017_1_5 (Accessed 05 April 2021).
5. Maslii, N.D. Zadorozhniuk, N.O. and Zhadanova, Yu.O. (2020), "Study of the essence and structure of the financial ecosystem", *Pryazovs'kyj ekonomichnyj visnyk*, vol. 5 (22), pp. 171—174. doi: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-5-26>.
6. Maistro, R.H. and Nazarenko, D.S. (2020), "Anti-Crisis Strategy of Ukraine to Overcome the Negative Economic Consequences of Quarantine", *Bulletin of the National Technical University "KhPI". Economic sciences*, vol. 2, pp. 115—118. doi: <https://doi.org/10.20998/2519-4461.2020.2.115>.
7. Padhan, R. and Prabheesh, K.P. (2021), "The economics of COVID-19 pandemic: A survey", *Economic*

Analysis and Policy, vol. 5, pp. 220—237. doi: <https://doi.org/10.1016/j.eap.2021.02.012>.

8. Kose, A. and Sugavara, N. (2020), "Understanding the depth of the 2020 global recession in 5 charts", World Bank Group, available at: <https://blogs.worldbank.org/opendata/understanding-depth-2020-global-recession> (Accessed: 01 February 2021).

9. Eichenbaum, M. Rebelo, S. and Trabandt, M. (2020), "The Macroeconomics of Epidemics", National bureau of economic research. NBER Working Paper, no. 26882. doi: <https://doi.org/10.3386/w26882>.

10. Jorda, O. Singh, S. and Taylor, A. (2020), "The longer run economic consequences of pandemics", Covid Economics: Vetted and Real-Time Papers, available at: <https://voxeu.org/article/longer-run-economic-consequences-pandemics> (Accessed: 10 February 2021).

11. Zhang, D. Hu, M. and Ji, Q. (2020), "Financial markets under the global pandemic of COVID-19", Finance Research Letters, vol. 36, no. 101528. doi: <https://doi.org/10.1016/j.frl.2020.101528>.

12. Kinatader, H. Campbell, R. and Choudhury, T. (2021), "Safe haven in GFC versus COVID-19: 100 turbulent days in the financial markets", Finance Research Letters, no. 101951. doi: <https://doi.org/10.1016/j.frl.2021.101951>.

13. Dima, B. Dima, S.M. and Ioan, R. (2021), "Remarks on the behaviour of financial market efficiency during the COVID-19 pandemic", Finance Research Letters, no. 101967. doi: <https://doi.org/10.1016/j.frl.2021.101967>.

14. Zaremba, A. Kizys, R. and Aharon, D.Y. (2021), "Volatility in International Sovereign Bond Markets: The role of government policy responses to the COVID-19 pandemic", Finance Research Letters, no. 102011. doi: <https://doi.org/10.1016/j.frl.2021.102011>.

15. Elgin, C. and Yalaman, A. (2021), "Economic policy responses to the COVID-19 pandemic: The role of central bank independence", Economics Letters, vol. 204, no. 109874. doi: <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2021.109874>.

16. Rizwan, M.S. Ahmad, G. and Ashraf, D. (2020), "Systemic risk: The impact of COVID-19", Finance Research Letters, vol. 36, no. 101682. doi: <https://doi.org/10.1016/j.frl.2020.101682>.

17. Corbet, S. Hou, Y.G. Hu, Y. Oxley, L. and Xu, D. (2021), "Pandemic-related financial market volatility spillovers: Evidence from the Chinese COVID-19 epicentre", International Review of Economics and Finance, vol. 71, pp. 55—81. doi: <https://doi.org/10.1016/j.ieref.2020.06.022>.

18. So, M.K.P. Chu, A.M.Y. and Chan, T.W.C. (2021), "Impacts of the COVID-19 pandemic on financial market connectedness", Finance Research Letters, vol. 38, no. 101864. doi: <https://doi.org/10.1016/j.frl.2020.101864>.

19. Samadi, A.H. Owjimehr, S. and Nezhad Halafi, Z.N. (2021), "The cross-impact between financial markets, Covid-19 pandemic, and economic sanctions: The case of Iran", Journal of Policy Modeling, vol. 43, is. 1, pp. 34—55. doi: <https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2020.08.001>.

20. Fang, J. Collins, A. and Yao, S. (2021), "On the global COVID-19 pandemic and China's FDI", Journal of

Asian Economics, vol. 74, no. 101300. doi: <https://doi.org/10.1016/j.asieco.2021.101300>.

21. Moroz, O.S. (2020), "Development of investment activity in Ukraine in the context of the economic crisis of 2020", Ekonomichnyj prostir, vol. 154, pp. 46—50. doi: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/154-8>.

22. Hu, S. and Zhang, Y. (2021), "COVID-19 pandemic and firm performance: Cross-country evidence", International Review of Economics and Finance, vol. 74, pp. 365—372. doi: <https://doi.org/10.1016/j.ieref.2021.03.016>.

23. Gutierrez-Romero, R. and Ahamed, M. (2021), "COVID-19 response needs to broaden financial inclusion to curb the rise in poverty", World Development, vol. 138, no. 105229. doi: <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2020.105229>.

24. Ashraf, B.N. (2020), "Economic impact of government interventions during the COVID-19 pandemic: International evidence from financial markets", Journal of Behavioral and Experimental Finance, vol. 27, no. 100371. doi: <https://doi.org/10.1016/j.jbef.2020.100371>.

25. Heiko, T.YU. (2020), "Priorities of entrepreneurship development in Ukraine in the context of the COVID-19 pandemic and in the post-quarantine period", Socio-Economic Research Bulletin, vol. 2 (73), pp. 62—71. doi: [https://doi.org/10.33987/vsed.2\(73\).2020.62-71](https://doi.org/10.33987/vsed.2(73).2020.62-71).

26. Lekh, H.A., Ilchysyn, M.M. and Turkalo, O.Ya. (2011), "Global experience in the development of small businesses", Scientific Bulletin of UNFU, vol. 21.15, pp. 224—229. available at: https://nv.nltu.edu.ua/Archive/2011/21_15/224_Lech.pdf (Accessed 10 May 2021).

27. State Statistics Service of Ukraine (n.d.), Statistical Information, available at: <http://www.ukr-stat.gov.ua/> (Accessed 05 May 2021).

28. The National Commission for state regulation of financial services markets (n.d.), Information on the state and development of the insurance market of Ukraine, available at: <https://www.nfp.gov.ua/ua/Informatsiia-pro-stan-i-rozvytok-strakhovoho-rynku-Ukrainy.html> (Accessed 25 April 2021).

29. National Bank of Ukraine (n.d.), "Data", available at: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist/data-supervision> (Accessed 05 May 2021).

30. Ministry of Finance of Ukraine (n.d.), "Foundation for the fight against acute respiratory disease COVID-19 caused by the SARS CoV 2 coronavirus and its consequences", available at: https://www.mof.gov.ua/uk/data_and_analytics-433 [in Ukrainian] (Accessed 02 February 2021).

31. State treasury service of Ukraine (n.d.), "Reporting", available at: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu> (Accessed 20 April 2021).

32. Ministry of Finance of Ukraine (n.d.), "Local debt and local guaranteed debt", available at: <https://mof.gov.ua/uk/miscevij-borg-ta-miscevij-garantovaniy-borg> (Accessed 25 April 2021).

33. Mocherny, S.V. (ed.) (2000), Ekonomichna entsyklopediia [Economic encyclopedia], Vydavnychyj tsentr "Akademiia", Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 15.05.2021 р.

І. А. Сазонець,

*д. е. н., професор, професор кафедри економіки та менеджменту туристичної діяльності,
ВНПЗ "Дніпровський гуманітарний університет"*

ORCID ID: 0000-0001-8032-3675

А. С. Саленко,

*к. е. н., начальник відділу роботи з ризиками, моніторингу операцій та ризиків,
Головне управління ДПС в Одеській області*

ORCID: 0000-0002-4769-9301

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.10.22

ЗМІНИ В СУСПІЛЬНОМУ ХАРАКТЕРІ ПРАЦІ ТА НАПРЯМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ В ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

I. Sazonets,

Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Economics
and Management Tourist Activity, Dnieper Humanities University

A. Salenko,

PhD in Economics, Head of the work department with risks, transaction monitoring
and risks, Main Department of the State Tax Service in the Odessa region

CHANGES IN THE SOCIAL NATURE OF LABOR AND DIRECTIONS OF TRANSFORMATION
OF THE SOCIAL STRUCTURE IN THE POST-INDUSTRIAL SOCIETY

У статті зроблено спробу дослідити зміни в соціальній структурі суспільства на основі розвитку продуктивних сил та формування постіндустріальної економіки. Проаналізовано основні наукові підходи до визначення пріоритетів змін у суспільному характері праці та напрями трансформації соціальної структури в постіндустріальному суспільстві. Визначено основні напрями змін, що реалізуються під впливом процесів інноваційного розвитку, інтелектуалізації та інформатизації.

Визначено два науково-методичних підходи до аналізу характеру праці в умовах постіндустріального суспільства: зміни в характері праці як процеси, що впливають на зміну соціальної структури шляхом формування нового класу — класу "когнітарієв" та вдосконалення та трансформації професійних якостей окремих працівників, підвищення їх кваліфікації, інтелектуальних здібностей, компетенцій і креативності. Ці підходи є взаємопов'язаними. Зроблено висновок, що є доцільним створення єдиної концепції формування та розвитку постіндустріальної економіки

The article defines that the social structure of society has been constantly changing for centuries and millennia in accordance with the development of productive forces. National, ethnic, religious

traditions influence the formation of the social structure of society. An attempt is made to study changes in the social structure of society based on the development of productive forces and the formation of a post-industrial economy.

The main scientific approaches to determining the priorities of changes in the social nature of labor and the directions of transformation of the social structure in post-industrial society are analyzed. The main directions of changes that are implemented under the influence of the processes of innovative development, intellectualization and informatization are identified.

It is determined that new manufacturing professions are emerging, based on the use of state-of-the-art technology and new scientific developments. This is due to the development of new cross-cutting areas of scientific knowledge.

Post-industrial development is based on information and knowledge as the main sources of economic progress. It provides for the formation of a class of intellectuals as a new elite, creative motivation for production activities and the formation of a system of postmaterial values.

Two scientific and methodological approaches to the analysis of the nature of work in a post-industrial society: changes in the nature of work as processes that affect the change of social structure by forming a new class — the class of "cognitarians" and improving and transforming the professional qualities of individual workers, improving their skills, intellectual abilities, competencies and creativity. These approaches are interrelated.

A feature of the modern era that combines these two approaches is the high demands on the level of education, training systems for high-tech development and information technology. It is advisable to create a single concept of formation and development of the post-industrial economy, which combines consideration of changes in society as a whole and professional and human qualities and capabilities of the individual, the employee.

Ключові слова: зміни, суспільний, характер праці, трансформація, постіндустріальне суспільство, соціальна структура.

Key words: changes, social, nature of work, transformation, post-industrial society, social structure.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У нашій країні ми можемо побачити окремі ознаки готовності переходу до постіндустріального суспільства. В сфері державного управління в нашій країні іде процес трансформації структур управління як всім господарським комплексом країни, її суспільно-політичним життям, так і конкретно перебудова управління системою високих технологій, пошук нових можливостей для зростання та пошук нових партнерів та ринків збуту. Трансформується енергетична інфраструктура, йде перехід на зелену енергетику. Транспортна інфраструктура вдосконалюється. Будуються нові автошляхи на рівні світових стандартів, розвивається система швидкісного руху на залізниці. Докорінно змінюється підхід до розвитку інформаційно— комунікаційних технологій. У країні здійснюються активні заходи в сфері інформаційних технологій:

- активно розвивається підготовка кадрів у сфері інформатики в університетах та інших навчальних закладах;

- розвиваються методи неформальної освіти в сфері інформаційних технологій в корпоративних університетах та в інформаційних корпораціях;

- активно проводяться конкурси стартапів у сфері інформаційних технологій та здійснюються інвестиції в перспективні проекти;

- створено нормативну базу та створено перші кроки в створенні нових інноваційних структур, а саме: інформаційні кластери в регіонах, інжинірингові школи, технопарки, бізнес-інкубатори, тощо;

- активно створюються нові національні інформаційні компанії;

- розширяється співпраця вітчизняних висококваліфікованих кадрів із іноземними корпораціями в сфері ІТ на основі запровадження аутсорсінгу, он-лайн форм праці.

Ці процеси призводять до зміни суспільного характеру праці та соціальної структури суспільства. Соціальна структура суспільства перманентно змінювалася протягом століть і тисячоліть у відповідності до розвитку продуктивних сил. Крім того, національні, етнічні, релігійні традиції впливають на формування соціальної структури суспільства. Доказом цього положення є наукові пошуки авторів, що стоять на позиціях теорії соціальної антропології та інших наукових концепцій.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Спираючись на дослідження вітчизняних вчених ми зробили спробу дослідити зміни в соціальній структурі суспільства на основі розвитку продуктивних сил та формування постіндустріальної економіки. Безпосередньо в своєму дослідженні ми, більшою мірою, спиралися на праці таких вчених як: Лебедева Л.І., Добровольська А.Б., Кириленко К.М., Крушельницька Г.М., Максименко І.А., Дзьобань О.П., Пиріг О.В., Пукіш Ю.А., Сазонець І.Л., Стеценко Б.С. На основі праць цих вчених досліджено основні наукові підходи до визначення пріоритету суспільного характеру трансформації праці в постіндустріальному суспільстві як у загальносвітових підходах, так і в межах національної економіки.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є спроба проаналізувати основні наукові підходи до визначення пріоритетів змін у суспільному характері праці та напрями трансформації соціальної структури в постіндустріальному суспільстві та визначити основні напрями цих змін, що реалізуються під впливом процесів інноваційного розвитку, інтелектуалізації та інформатизації.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ МАТЕРІАЛІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Необхідно погодитися з думкою І.А. Максименко, який разом із співавторами приходить до думки, що "рух до постіндустріального суспільства однозначно трактується як процес еволюційний, поступовий. Окремі риси цього суспільства на межі століть позначаються лише у найбільш розвинутих країнах Західної Європи, США, Японії. А майбутнє людське суспільство вважав суспільством знання. Цілком очевидно, що постіндустріальне суспільство являє собою суспільство знання у двоякому розумінні: по-перше, джерелом інновацій усе більшою мірою стають дослідження й розробки; по-друге, прогрес суспільства, який вимірюється зростаючою часткою ВВП і зростаючою частиною зайнятої робочої сили, все більше однозначно визначається успіхами у сфері знання"[1, с. 191]. Спираючись на дослідження І.А. Максименко, можна стверджувати, що просування країн до постіндустріального суспільства (постіндустріальної моделі розвитку) базується на поступовому розвитку економіки, суспільних відносин з все більшим акцентом на науку, інновації, творчість, інтелект і креативність людини — як головного творця суспільних благ.

Поступова зміна структури господарства та характеру праці призводить до глобальних змін в житті людини. Лебедева Л.І. в статті "Еволюція теорій постіндустріального суспільства" визначає, що усі зміни в новому суспільстві можна розподілити на три підгрупи: культурні, економічні та соціально-політичні [2, с. 13—17].

Якщо Лебедева Л.І. визначає напрями змін у структурі господарства та характері праці, що призводить до глобальних змін в житті людини постіндустріального суспільства, то Пукіш Ю.А. в статті "Порівняльний аналіз концепцій постіндустріального та інформаційного суспільств (Деніел Белл, Валерій Хмелько)" робить ви-

сновок, що потенційно визначають п'ять основних вимірів або компонентів постіндустріального суспільства:

1. Економічна ділянка: перехід від економіки виробництва товарів до економіки послуг.
2. Поділ населення за родом занять: перевага професійно-технічного класу.
3. Осьовий принцип: провідна суспільна роль теоретичного знання як джерела нововведень та політичних формулювань.
4. Орієнтація на майбутнє: контроль технології та технологічної оцінки.
5. Ухвалення рішень: створення нової "інтелектуальної технології" [3, с. 36—40].

Тези автора є науково обгрунтованими, слушними та методологічно визначеними, однак слід надати окремі пояснення щодо їх трактування. Необхідно зазначити, що, перехід від економіки виробництва товарів до економіки послуг не означає скорочення виробництва. Це є особливо актуальним для нашої країни, як держави, яка мала потужний промисловий та інноваційний потенціал.

Кириленко К.М. у статті "Інноваційна культура в контексті теорії постіндустріального суспільства" визначає, що "нові виробничі професії, що засновані на використанні надсучасних технологій та нових наукових доробок, яке продукує розвиток нових перехресних галузей наукового знання, вимагають таких спеціалістів, яких можна умовно назвати спеціалістами широкого та надширокого профілю (але не тому, що вони потрохи володіють різними знаннями, а тому, що вони фундаментально володіють ґрунтовними знаннями різних наук та здатні їх у інноваційний спосіб поєднувати)" [4, с. 45—51]. Відповіддю на виклики прийдешнього постіндустріального суспільства у цьому контексті є сучасній тенденції, які ми можемо визначити і у вітчизняній економічній дійсності. Сьогодні на ринку праці прослідковується тенденції щодо отримання працівниками, спеціалістами, менеджерами не однієї, а двох, а то і трьох вищих освіт. Система вищої освіти України стає більш гнучкою. Дозволяється закінчивши бакалаврат з одного напрямку освіти вступати до магістратури за іншим напрямком освіти. Стають все більш актуальними формами освіти такі як: післядипломна освіта, перепідготовка кадрів, паралельна освіта. Така кількість пропозицій на освітньому ринку призводить до демократизації форм освіти, зокрема, до таких нових демократичних форм відносяться такі як: дистанційна освіта, неформальна освіта, яка зараховується університетами, дуальна освіта. Важливими формами залучення нових для нашої економічної дійсності знань є програми подвійних дипломів між університетами різних країн та програми MBA, що розвиваються провідними національними університетами. Такі форми освіти активно сприяють дифузії знань та інновацій, інтернаціоналізації знань та освітнього простору.

Крім соціальних відносин формування постіндустріального суспільства впливає і на новітні форми фінансових відносин. Стеценко Б.С. у статті "Фундаментальні основи становлення постіндустріальної економіки: теоретичні засади" визначає, що "кількісні та якісні зміни у глобальному фінансовому господарстві стали об'єктивним наслідком "постіндустріалізації" світу, зако-

номірним результатом трансформації у системі факторів виробництва, відносинах власності і т.і. Абсолютно усі характеристики та особливості постіндустріальної економіки тією чи іншою мірою впливають фінансові відносини" [5, с. 151—154]. Можна погодитись з думкою автора, але водночас необхідно надати окремі уточнення, зокрема, уточнення щодо характеристики рівня фінансових відносин, що трансформуються на первинному рівні, рівні домогосподарств — у нуклеарній сім'ї. По-перше, батьки та діти, подружжя, брати та сестри все менше залежать один від одного, зникає економічна основа фінансової залежності, яка тримала разом великі традиційні сім'ї; по-друге, все більше стає двокар'єрних сімей, навіть в країнах, культурам яких не притаманна ця модель; по-третє, діти, які не одружились більш довгий час залишаються членами нуклеарної сім'ї та формують разом з батьками загальний бюджет; по-четверте, в структурі видатків сім'ї все більшу роль мають видатки на послуги, задоволення соціальних потреб і — все менше видатки на продукти харчування, одяг, комунальні платежі. З позицій аналізу макроекономічних процесів та глобальної фінансової системи ці питання, що підіймаються Стеценко Б.С. аналізуються значною кількістю іноземних та вітчизняних авторів. Зокрема, це такі питання, як фінансова діяльність транснаціональних корпорацій, механізми та методи роботи міжнародних платіжних систем, функціонування системи глобальних фінансів, забезпечення фінансово-економічної безпеки, особливо від загроз кібератак і т.і.

Іншу сторону мотивації у постіндустріальному суспільстві визначає Добровольська А.Б. У своїй статті "Постіндустріальні тенденції світового розвитку та їх вплив на політико-трансформаційні процеси транзитивних країн" визначає, що "постіндустріальне суспільство характеризується як нова форма суспільного устрою, яка базується на інформації та знаннях у якості основних джерел економічного прогресу, передбачає становлення класу інтелектуалів як нової еліти, творчу мотивацію виробничої діяльності та формування системи постматеріальних цінностей. Сектор, пов'язаний з виробництвом знань обробкою і розповсюдженням інформації, домінує у господарстві постіндустріальних країн" [6, с. 61—72]. Дійсно, з розширенням творчої складової суспільної праці для творчих людей не вистачає тільки старих матеріальних методів стимулювання їх праці та відзнак їх здобутків. Формуються нові методи мотивації, які засновані на творчому підході до їх організації. Такі методи не є традиційними. Вони не повинні визначати який працівник краще, який гірше, який більш важливий для корпорації, дослідної установи, а який не є таким важливим. Стимулювання творчої діяльності повинно бути спрямовано на досягнення таких цілей: орієнтація на особливі характеристики науковця, дослідника, інженера, збереження його творчого внеску у загальну роботу (діяльність, проект), створення умов для можливості постійної творчої діяльності, постійне оновлення форм стимулювання, створення комфортного психофізіологічного, емоційного середовища для творчої діяльності, сприяння в організації творчого процесу та допомога у вирішенні технічних питань.

Про зміни структури суспільства в цілому стверджують професор Дзьобань О.П. та Жданенко С.Б. у статті "Від "інформаційного суспільства" до "інформаційної безпеки": до проблеми концептуалізації сутності поняття". Вони визначають, що "людський інтелект, його міць багаторазово збільшуються завдяки комп'ютерній революції, що розгортається. Соціальна структура суспільства виявляється під надмірним впливом технологічних нововведень. Суть трансформацій, що відбуваються, полягає в тому, що народжується новий цивілізаційний устрій, в якому сфера праці, наука та освіта, державне управління, культура будуть мати принципово інший характер. На відміну від індустріального суспільства, яке в основі має машинну технологію, специфіка постіндустріального суспільства криється у використанні інформаційно-інтелектуальної технології" [7, с. 60—73]. З одного боку, вчені роблять спробу представити новий цивілізаційний устрій, що потребує аналізу на макроекономічному рівні та рівні суспільних відносин. Такі вчені роблять наголос на формуванні нових класів, зміні відносин у середині суспільства, зміні основних факторів виробництва, творчому характері суспільної праці. Інші вчені акцентують увагу на людському інтелекті. Людський інтелект — на нашу думку, це визначення, що більше підходить для характеристики індивідуума, окремої особистості. Ця частина вчених трактує докорінні зміни в характері праці в постіндустріальному суспільстві як якісний стрибок індивідуальних можливостей людини-особистості та людини-працівника. Тому є доцільним створення єдиної концепції формування та розвитку постіндустріальної економіки, яка поєднує в собі врахування змін як у суспільстві загалом, так і професійних та людських якостях та можливостях окремого індивіда, працівника.

Продовжуючи попередню дискусію про фундаментальні основи становлення постіндустріальної економіки, слід визначити як актуальне питання, що підіймає в своїх працях професор Пиріг О.В. Зокрема, в статті "Економічний розвиток національних економік за різних типів суспільств", вона висловлює достатньо спірну думку, що "процес розвитку постіндустріального суспільства створив безліч можливостей та виявив нові шляхи для економічного розвитку національних господарств, але водночас істотно загострив старі суперечності світового господарства, що були характерні для індустріального суспільства [8, с. 6—11]. Необхідно зазначити, що на рівні національних економік, функціонування та розвитку держав він створив не тільки безліч можливостей та нових шляхів для економічного розвитку, але й нові загрози, посилив конкурентну боротьбу, призвів до процесів деіндустріалізації, поляризував країни за рівнем інформаційно-технологічного розвитку та створив країни інформаційної периферії, які практично не зможуть подолати в найближчому історичному майбутньому цифровий розрив. На рівні світового господарства необхідно виокремити і позитивні сторони постіндустріального розвитку, наприклад такі як створення інфраструктури для розвитку бізнесу, активна робота міжнародних організацій та регіональних інтеграційних угруповань, випереджальний розвиток світового ринку інформаційних послуг з використанням аутсорсингу, стрімкий та масовий

Таблиця 1. Основні наукові підходи до визначення пріоритету суспільного характеру трансформації праці в постіндустріальному суспільстві

№	Науковці	Дефініції щодо визначення характеру праці
1	І.А. Максименко [1]	Прогрес суспільства, який вимірюється зростаючою часткою ВВП і зростаючою частиною зайнятої робочої сили, все більше однозначно визначається успіхами у сфері знання
2	Л.І. Лебедева [2]	Усі зміни в новому суспільстві можна розподілити на три підгрупи: культурна, економічна та соціально-політична. Завдяки змінам трансформуються структура суспільства
3	Ю.А. Пукіш [3]	Поділ населення за родом занять: перевага професійно-технічного класу
4	К.М. Кириленко [4]	Нові виробничі професії, що засновані на використанні надсучасних технологій та нових наукових доробок, яке продукує розвиток нових перехресних галузей наукового знання
5	Б.С. Стеценко [5]	Стали об'єктивним наслідком «постіндустріалізації» світу, закономірним результатом трансформації у системі факторів виробництва, відносинах власності
6	А.Б. Добровольська [6]	Форма суспільного устрою, яка базується на інформації та знаннях у якості основних джерел економічного прогресу, передбачає становлення класу інтелектуалів як нової еліти, творчу мотивацію виробничої діяльності та формування системи постматеріальних цінностей
7	О.П. Дзьобань, С.Б. Жданенко [7]	Соціальна структура суспільства виявляється під надмірним впливом технологічних нововведень. Суть трансформацій, що відбуваються, полягає в тому, що народжується новий цивілізаційний устрій, в якому сфера праці, наука та освіта, державне управління, культура будуть мати принципово інший характер
8	О.В. Пиріг [8]	Процес розвитку постіндустріального суспільства створив безліч можливостей та виявив нові шляхи для економічного розвитку національних господарств
9	Г. Крушніцька [9]	Для такого переходу потрібні великі нагромадження капіталу, підвищена мобільність всіх ресурсів, перетворення всього організаційного, культурного і світоглядного контексту розвитку

розвиток туристичної сфери по всьому світу, що неможливо уявити без високого рівня інформаційно-комунікаційних технологій.

Основні соціально-економічні ознаки перетворення індустріального суспільства в постіндустріальне визначає Крушніцька Г.Б. У статті "Гене́за концепції людського капіталу в постіндустріальному суспільстві" автор визначає, що "перехід країн до постіндустріального суспільства означає, що в цих країнах відбувається глибоке перетворення виробничо-технічних й організаційно-управлінських структур, змінюється характер і функціонування господарського механізму, змінюється весь господарський механізм, виробнича сфера, енергетична, транспортна, комунікаційна, соціальна інфраструктура, організаційно-управлінські методи і структури, механізми господарського регулювання. Для такого переходу потрібні великі нагромадження капіталу, підвищена мобільність всіх ресурсів, перетворення всього організаційного, культурного і світоглядного контексту розвитку" [9, с. 25—30].

Значною мірою науково-теоретичні концепції формування та розвитку постіндустріальної економіки в їх імплементації до реалій розвитку України визначено в працях Сазонця І.Л. У них автором досліджено детермінанти високотехнологічного підприємництва в умовах постіндустріального переходу, проаналізовано вплив

високотехнологічного розвитку України на національну, безпеку і конкурентоспроможність, визначено напрями та методи стимулювання інноваційно-інвестиційної активності великих підприємств та корпорацій України [10, с. 184].

На основі проведеного в цій роботі дослідження, необхідно визначити окремі теоретичні положення, які мають певну наукову новизну та можуть бути корисними для науковців, що досліджують процеси трансформації економіки та суспільного устрою в Україні на постіндустріальних засадах з точки зору трансформації характеру праці як складовою більш широкої соціально-економічної трансформації (таблиця 1).

ВИСНОВКИ

Існує два методичних підходи до визначення характеру праці в умовах постіндустріального суспільства. Науковці, що додержуються першого підходу визначають зміни в характері праці як процеси, що впливають на зміну соціальної структури шляхом формування нового класу — класу "когнітарів". Інша група науковців більшою мірою концентрує увагу у дослідженнях на вдосконаленні та трансформації професійних якостей окремих працівників, підвищенні їх кваліфікації, інтелектуальних здібностей, компетенцій і креативності. Ці підходи є взаємопов'язаними.

Особливістю сучасної епохи, що об'єднує ці два підходи є високі вимоги до рівня освіти, системи підготовки фахівців для сфери високотехнологічного розвитку та інформаційних технологій. Є доцільним створення єдиної концепції формування та розвитку постіндустріальної економіки, яка поєднує в собі врахування змін як у суспільстві загалом, так і професійних та людських якостях та можливостях окремого індивіда, працівника.

Література:

1. Економічні теорії в системі наукових економічних знань [Текст]: 2-ге вид. перероб. та доп. Навчальний посібник / Н.П. Мацелюх, І.А. Максименко, П.В. Круш, В.В. Мартиненко, М.М. Теліщук та ін. — К.: Видництво "Центр учбової літератури", 2016. — 226 с.
2. Лебедева Л.І. Еволюція теорій постіндустріального суспільства. Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2016. № 2. С. 13—17.
3. Пукіш Ю.А. "Порівняльний аналіз концепцій постіндустріального та інформаційного суспільств (Деніел Белл, Валерій Хмелько). Наукові записки. Соціологічні науки. Том 21. С. 36—40.
4. Кириленко К.М. "Інноваційна культура в контексті теорії постіндустріального суспільства". Вісник Маріупольського державного університету серія: філософія, культурологія, соціологія. 2015 р. № 10. С. 45—51.
5. Стеценко Б.С. Фундаментальні основи становлення постіндустріальної економіки: теоретичні засади. Причорноморські економічні студії. 2017. № 16. С. 151—154.
6. Добровольська А.Б. Постіндустріальні тенденції світового розвитку та їх вплив на політико-трансформаційні процеси транзитивних країн. Зовнішня політика і дипломатія: традиції, тренди, досвід. 2015. № 22 (2). С. 61—72.
7. Дзьобань О.П., Жданенко С.Б. Від "інформаційного суспільства" до "інформаційної безпеки": до проблеми концептуалізації сутності понять. Інформація і право. 2019. № 2 (29). С. 60—73.
8. Пиріг О.В. Економічний розвиток національних економік за різних типів суспільств. Інвестиції: практика та досвід. 2014. № 16. С. 6—11.
9. Крушницька Г.Б. Генеза концепції людського капіталу в постіндустріальному суспільстві. Бізнес Інформ. 2014. № 5. С. 25—30.
10. Сазонець І.Л., Саленко А.С. Детермінанти лібералізації високотехнологічного підприємництва в умовах постіндустріального переходу: монографія. Рівне: Волинські обереги, 2019. 184 с.

References:

1. Matseliukh, N.P. Maksymenko, I.A. Krush, P.V. Martynenko, V.V. and Telischuk, M.M. (2016), Ekonomichni teorii v systemi naukovykh ekonomichnykh znan' [Economic theories in the system of scientific economic knowledge], 2-d ed., Vydanytstvo "Tsentr uchbovoi literatury", Kyiv, Ukraine.
2. Lebedieva, L.I. (2016), "The evolution of theories of post-industrial society", Ekonomichnyj chasopys Shkidoievropejs'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrainky, vol. 2, pp. 13—17.

3. Pukish, Yu.A. (2003), "Comparative analysis of the concepts of post-industrial and information societies (Daniel Bell, Valery Khmelko)", Naukovi zapysky. Sotsiologichni nauky, vol. 21, pp. 36—40.

4. Kyrylenko, K.M. (2015), "Innovative culture in the context of the theory of post-industrial society", Visnyk Mariupol's'koho derzhavnoho universytetu serii: filosofii, kul'turolohiia, sotsiologhiia, vol. 10, pp. 45—51.

5. Stetsenko, B.S. (2017), "Fundamentals of the post-industrial economy: theoretical foundations", Prychornomors'ki ekonomichni studii, vol. 16, pp. 151—154.

6. Dobrovol's'ka, A.B. (2015), "Post-industrial trends in world development and their impact on the political and transformational processes of transition countries", Zovnishnia polityka i diplomatiia: tradytsii, trendy, dosvid, vol. 22 (2), pp. 61—72.

7. Dz'oban' O.P. (2019), "From "information society" to "information security": to the problem of conceptualizing the essence of concepts", Informatsiia i pravo, vol. 2 (29), pp. 60—73.

8. Pyrog, O. (2014), "Economic development of the national economies in different types of societies", Investytsi: praktyka ta dosvid, vol. 16, pp. 6—11.

9. Krushnits'ka, H.B. (2014), "The genesis of the concept of human capital in post-industrial society", Biznes-inform, vol. 5, pp. 25—30.

10. Sazonets', I.L. and Salenko, A.S. (2019), Determinanty liberalizatsii vysokotekhnologichnoho pidpriemnytstva v umovakh postindustrial'noho perekhodu [Determinants of liberalization of high-tech entrepreneurship in the post-industrial transition], Volyns'ki oberehy, Rivne, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 16.05.2021 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

**Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292**

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

Н. П. Карачина,

*д. е. н., професор, завідувач кафедри менеджменту, маркетингу та економіки,
Вінницький національний технічний університет*

ORCID ID: 0000-0002-8316-2835

В. М. Семцов,

*д. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Вінницький навчально-науковий інститут економіки*

Західноукраїнського національного університету

ORCID ID: 0000-0001-8981-8850

В. М. Мирончук,

*к. е. н., доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Вінницький навчально-науковий інститут економіки*

Західноукраїнського національного університету

ORCID ID: 0000-0002-1720-4558

М. В. Бальзан,

*к. е. н., доцент кафедри економіки підприємства та виробничого менеджменту,
Вінницький національний технічний університет*

ORCID ID: 0000-0001-6596-7763

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.10.28

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА У ТЕРМІНОЛОГІЧНОМУ ЛАНЦЮГУ "РОЗВИТОК — СТІЙКІСТЬ — ЕФЕКТИВНІСТЬ"

N. Karachyna,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Management,
Marketing and Economics, Vinnytsia National Technical University

V. Semtsov,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance,
Banking and Insurance, Vinnitsa research institute of Economics West Ukrainian National University

V. Myronchuk,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Finance, Banking and Insurance,
Vinnitsa research institute of Economics West Ukrainian National University

M. Balzan,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Enterprise Economics
and Production Management, Vinnytsia National Technical University

ECONOMIC SAFETY OF THE ENTERPRISE IN THE TERMINOLOGICAL CHAIN "DEVELOPMENT— STABILITY — EFFICIENCY"

У статті визначено та обгрунтовано взаємозв'язок понять "розвиток — економічна безпека — стійкість — ефективність": економічна безпека є здатністю витримувати відхилення внутрішніх та зовнішніх факторів у певному діапазоні їх зміни; стійкість є здатністю підприємства сприймати вплив як зовнішніх, так і внутрішніх дестабілізуючих факторів і повертатися до рівноважного стану (безпека є абсолютною основою забезпечення стійкості підприємства); ефективність — відносна величина, тобто відношення ефекту із витратами на його отримання або ступінь досягнення поставлених цілей, проте досягається лише за умови забезпечення економічної безпеки; розвиток є необхідною умовою досягнення економічної безпеки, і як результат доведення окреслених положень, стійкості та ефективності.

З метою просторового відображення наведених положень представлено графічне відображення взаємозв'язку зазначених категорій на засадах синтезу динамічного та статичного дослідження підприємства.

The correlation between categories "development — economic security — stability — efficiency" is determined: economic security is the ability to withstand deviations of internal and external factors in a certain range of their change; stability is the ability of the enterprise to perceive the impact of both external

and internal destabilizing factors and return to equilibrium state (safety is the absolute basis for ensuring the stability of the enterprise); efficiency — the relative value, that is the ratio of the effect to the cost of obtaining it or the degree of achievement of goals, but is achieved only at the state of economic security; development is a necessary condition for achieving economic security, and as a result of proving the outlined provisions, sustainability and efficiency.

For the spatial display of the given provisions the graphic display of interrelation of the specified categories on the basis of synthesis of dynamic and static research of the enterprise is presented. It is determined that as a result of quantitative, qualitative and structural changes the enterprise changes along the appropriate trajectory (dynamic approach), and increasing a separate stage of development in statics allows to show the relationship between safety, stability and efficiency in the coordinate plane (static approach).

Given that economic security reflects the degree of protection not only from external but also from internal destabilizing factors, it is reasonable that the security zone is a set of ranges of internal and external factors within certain limits. The reflected number of both external and internal factors (8 factors each) is conditional, because they can be both more and less. However, this is not essential to present the concept of interco correlation.

It is determined that the size of the security zone is specific to each enterprise and depends not only on the strength and direction of external and internal factors, but also on the internal strength and potential of the enterprise.

Regarding efficiency and stability, it is justified that it is the safety zone, providing protection against all destabilizing factors, is able to create conditions for ensuring the efficiency and stability of the enterprise. At the same time, the company achieves efficiency when the effect exceeds the cost of obtaining it, and sustainability — with a balance of favorable and unfavorable factors.

*Ключові слова: економічна безпека, розвиток, стійкість, ефективність, підприємство.
Key words: economic security, development, stability, efficiency, enterprises.*

ВСТУП

За умов динамічного нестабільного зовнішнього середовища поглиблюються протиріччя, які існують в економічних відносинах сучасних підприємств та з'являються все нові загрози стабільному та ефективному їх розвитку. Підтвердженням зазначеного є виявлені тенденції розвитку економіки України, які доводять виключну актуальність та необхідність посилення уваги до проблеми забезпечення економічної безпеки як пріоритетної. Проте вважаємо за необхідне визначити характер взаємозв'язку та взаємообумовленості економічної безпеки із стійкістю, ефективністю та розвитком загалом.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Сутність економічної безпеки розкрита у наукових працях багатьох вчених, зокрема: О. Шнипко, І. Чорнодіда, Є. Крихтіна, Л. Омеляновича, Є. Олейнікова, Л. Коженювські, В. Третяка, А. Козаченко, В. Сенчагова, В. Гейця, В. Мунтіяна, В. Пономарьова, Н. Подлужної та інших. Проте в зазначених роботах відсутні дослідження щодо взаємозв'язку категорій "розвиток — економічна безпека — стійкість — ефективність" у термінології науки про безпеку. Наявні лише деякі напруження щодо окресленої проблематики в роботах А. Пекіна, І. Плєтнікової, К. Горячової, які поверхнево та частково відображають характер взаємозв'язку досліджуваних категорій.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є подолання розпорошеності наукових поглядів щодо сутності категорій в секурітології на основі проведення термінологічного аналізу та визначення і обґрунтування взаємозв'язку понять "розвиток — економічна безпека — стійкість — ефективність".

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Сформована сутність економічної безпеки та її концепція [1, с. 29] передбачає подальше дослідження цього напрямку у нерозривному взаємозв'язку із тріадою "розвиток — стійкість — ефективність". Адже беззаперечно забезпечення економічної безпеки є гарантом самостійності (незалежності), умовою сталості та ефективного функціонування. Відтак економічна безпека підприємства спрямована на забезпечення його стійкого, стабільного й ефективного функціонування, забезпечення високого потенціалу розвитку і зростання доходів у майбутньому [2, с. 112].

З метою виявлення зазначених зв'язків передусім необхідно провести термінологічний аналіз, який дозволяє розкрити сутність зазначених понять. Водночас окреслений зв'язок є поясненням позиції автора щодо доцільності дослідження функціонування підприємства у синтезі динамічного та статичного підходів.

Динамічний підхід передбачає дослідження системи у процесі зміни її елементів та їх співвідношень. Розвиток економічної системи у загальному розумінні тлумачиться як процес її переходу від одного стану до іншо-

го, що супроводжується зміною її якісних і кількісних характеристик [3, с. 121]. На відміну від поняття "функціонування" він характеризує поступове накопичення якісних змін в організації об'єкта, закономірну спрямованість кількісних та якісних перетворень у часі і просторі. Інша позиція відображена у діалектиці, де поняття розвиток тлумачиться як процес, у результаті якого відбувається зміна в якості чого-небудь, перехід від одного якісного стану до іншого, вищого [4, с. 404]. Прибічником такого підходу є також В. Воложанін, який стверджує, що розвиток є не будь-якою, але лише якісною зміною в структурі об'єкту. Розвиток того або іншого об'єкту є функцією не об'єктивного ходу часу як такого, а життєдіяльності самого об'єкту. На відміну від руху, зміни, які можуть викликатися дією і зовнішніх по відношенню до рушійного об'єкту сил, розвиток є саморухом об'єкту — іманентним процесом, джерело якого закладене в об'єкті, що розвивається [5, с. 168]. Проте концепція "теорії полюсів економічного росту", сформульована Ф. Перру, характеризує економічний розвиток як процес, нерівномірний у часі та просторі, що передусім обумовлено сутністю та просторовими особливостями специфічних господарських умов [6, с. 27]. Б. Кучин [7, с. 19] розглядає розвиток як сукупну зміну у взаємозв'язку кількісних, якісних та структурних категорій у системі. В його розумінні кількісні зміни — це збільшення або зменшення складових частин або зменшення їх числових значень, що на певних етапах розвитку призводять до якісного стрибка (зумовлені, передусім, характером протиріч між існуючою системою та зовнішнім середовищем); структурні зміни — це зміни співвідношень складових частин, які зовсім не обов'язково мають супроводжуватися збільшенням або зменшенням їх кількості (є результатом внутрішніх протиріч). Згідно з позицією Б. Кучина, і кількісні, і структурні зміни можуть стати причиною якісних зрушень у системі, стимулювати виникнення загроз для безпеки її розвитку. Відповідно до діалектики рушійними силами будь-якої економічної системи є протиріччя. Змін не може бути лише там, де немає протиріч. Виходячи з цього, зовнішні та внутрішні протиріччя є невід'ємною складовою діяльності економічних систем та чинником загрози їхній безпеці. Хоча зміни в певних межах гарантують забезпечення безпеки підприємств.

Поділяючи позицію Б. Кучина, вважаємо, що розвиток — це процес переходу від одного стану до іншого, що супроводжується кількісними, якісними та структурними змінами. Проте, на відміну від зазначеного трактування, вважаємо, що розвиток — це процес переходу від одного стану до іншого, що супроводжується кількісними, якісними та структурними змінами у нерозривному взаємозв'язку або відособлено: за рахунок кількісних, або якісних, або структурних змін. Водночас розвиток є необхідною умовою досягнення економічної безпеки, адже якщо економіка або окреме підприємство не розвиваються, то суттєво скорочуються й можливості їхнього виживання, а також опір та спроможність пристосування до внутрішніх і зовнішніх загроз. Відтак зазначаємо, що без розвитку підприємства його економічну безпеку не можливо забезпечити.

Статичний підхід передбачає дослідження підприємства у певному застиглому стані його функціонуван-

ня. Найважливішими характеристиками підприємства в статичній є економічна безпека, стійкість, стабільність та ефективність. Водночас ці категорії не слід протиставляти, оскільки кожна з них по-своєму характеризує стан підприємства. Так, стійкість економічної системи підприємства характеризує міцність і надійність її складових, усіх внутрішніх і зовнішніх зв'язків, спроможність витримувати внутрішні й зовнішні "навантаження" [8, с. 65]. Водночас О. Ареф'єва та Д. Городинська зазначають, що економічна стійкість підприємства — це комплекс властивостей організаційної, інноваційної, логічної, виробничої, фінансово-кредитної діяльності з урахуванням їхньої взаємодії і взаємовпливу, а також кількості продукції, яка випускається, та її новаторських властивостей, науково-технічна розвиненість матеріальної бази, стабільність усього спектра ресурсного забезпечення, розвиненість кадрового і інтелектуального потенціалів, наявність інноваційного менеджменту [9, с. 107]. Іншими словами, це захищеність усіх сторін діяльності підприємства від негативних впливів зовнішнього середовища, а також здатність до швидкого усунення різноманітних загроз, пристосованість до зовнішніх умов, яка не має відображати негативного впливу на діяльність підприємства [10, с. 138; 11, с. 416]. Здійснюючи дослідження в цьому ж напрямку, В. Пастухова зазначає, що економічна система є стійкою, якщо вплив факторів обумовлює такі відхилення її від стану рівноваги, що дозволяють цій системі повертатися до вихідного рівноважного стану [12, с. 56].

Отже, для забезпечення стійкості підприємство повинно своєчасно враховувати вплив дестабілізуючих факторів, адекватно реагувати на них та забезпечувати певну рівновагу сприятливих і несприятливих факторів [7]. В контексті даного розгляду, доцільно відзначити, що, враховуючи різні позиції відносно тотожності понять стійкості та стабільності, вважаємо, що ці категорії у науковому аспекті є ідентичними. Зокрема у тлумачному словнику [13] відзначається, що стабільний — сталий, незмінний, стійкий. Проте це є загальні положення, які притаманні будь-якій сфері. В економічній науці є певні дискусії з цього приводу. Ми поділяємо позицію В. Пастухової [12], яка вирізняє ці поняття. За її трактуванням стійкість — це здатність підприємства сприймати вплив як зовнішніх, так і внутрішніх дестабілізуючих факторів і повертатися до рівноважного стану, а стабільність — це здатність функціонувати, знаходячись у рівновазі, та підтримувати сталість у часі. Відтак основними характеристиками стабільності є частота прояву певного явища, стійкості — рівновага. Отже, вважаємо, що категорії "стійкість" і "стабільність" тотожні лише за статичного підходу до функціонування підприємства, але за динамічного підходу вони не ідентичні, адже основою стабільності є сталість у часі.

Відносно рівноваги, то визначення цієї категорії досить чітко сформульовано в "Енциклопедії економічної безпеки" [14, с. 329—330]:

1) певний стан стабільності під впливом рівних протилежних сил;

2) стан економіки, за якого усталені в ній кількісні пропорції забезпечують гармонійне поєднання товарних та грошових потоків, стабільності цін та задовільного функціонування економічного апарату. Рівновага може

розглядатися як гармонія у співвідношенні економічних одиниць та сил або як відсутність диспропорцій між ними. Вона може існувати у тій мірі, в якій соціально-економічна сукупність забезпечує прийнятний рівень задоволення інтересів своїх суб'єктів та здатна протистояти кризам;

3) такий стан економічної системи, коли жоден з численних її учасників не зацікавлений у зміні цього стану, оскільки при цьому він не може нічого виграти, але може програти;

4) стан економічної системи, що характеризується рівністю попиту та пропозиції всіх ресурсів.

Доцільність розкриття категорії "ефективність" у взаємозв'язку "розвиток — економічна безпека-стійкість", на наш погляд, є вкрай важливою, бо кінцевою метою в процесі розвитку та забезпечення економічної безпеки і стійкості є досягнення ефективності підприємства [15].

З позиції А. Когана і Н. Болдирєвою [16, с. 46] ефективність — відносний показник, який характеризує позитивну динаміку розвитку суб'єкта економіки в певний момент часу і рівний відношенню результату (ефекту) до витрат, що зумовили його отримання. Протилежним по сенсу до поняття "ефективність" є поняття "деструктивність" — відносний показник, що характеризує негативну динаміку діяльності суб'єкта економіки в певний момент часу і рівний відношенню результату (деструкції) до витрат, здійснених суб'єктом.

Здійснюючи дослідження в зазначеному напрямі В.В. Лук'янова розмежовує трактування категорій "ефективність підприємства" та "ефективна діяльність підприємства". Ефективна діяльність — це така діяльність, при якій досягається одночасне зростання ефекту та ефективності від здійснюваних підприємством економічних, соціальних та екологічних заходів і забезпечується задоволення інтересів різних суб'єктів ринку, зацікавлених у діяльності підприємства. Тобто ефективною діяльністю є діяльність, що не тільки приносить ефект (абсолютний приріст ресурсів (можливостей) і задоволення інтересів суб'єктів підприємства), а і супроводжується позитивною динамікою ефективності (інтенсифікацією використання наявних ресурсів (можливостей) підприємства та більш повним задоволенням суб'єктів підприємства) [17, с. 37].

З огляду на представлені дослідження щодо ефективності поділяємо позицію науковців відносно багатомасштабності категорії "ефективність", що вимагає врахування загальноновизнаних тверджень: по-перше, ефективність це комплексне поняття, по-друге, дана категорія носить управлінський характер і висвітлює, передусім ступінь досягнення поставлених цілей, по-третє, ефективність це завжди відношення (ефекту із витратами на його отримання), тобто величина відносна [1, с. 36]. Проте зауважимо, що в якості ефекту може виступати будь-який відокремлений кількісний показник або їх сукупність, які відображають покращення функціонування або збільшення ресурсів.

Підсумовуючи викладене та на підставі аналізу теоретичних положень, представляємо сформовану

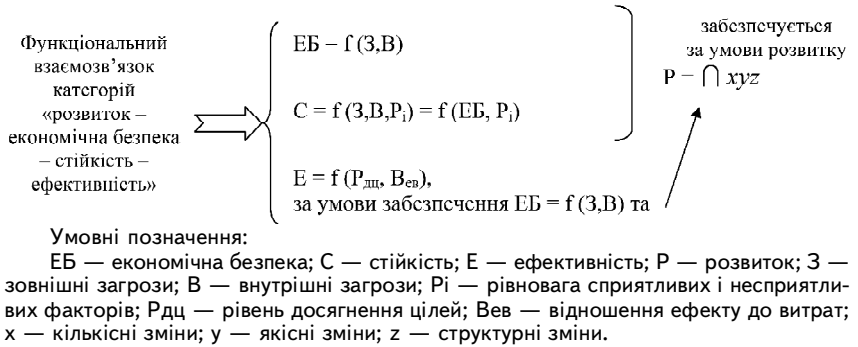

Рис. 1. Концепція функціонального взаємозв'язку категорій "розвиток — економічна безпека — стійкість — ефективність"

авторську позицію відносно взаємозв'язку понять "розвиток — економічна безпека — стійкість — ефективність":

— економічна безпека (у вузькому значенні відносно взаємозв'язку наведених категорій) є здатністю витримувати відхилення внутрішніх та зовнішніх факторів у певному діапазоні їх зміни;

— стійкість є здатністю підприємства сприймати вплив як зовнішніх, так і внутрішніх дестабілізуючих факторів і повертатися до рівноважного стану (безпека є абсолютною основою забезпечення стійкості підприємства);

— ефективність — відносна величина, тобто відношення ефекту із витратами на його отримання або ступінь досягнення поставлених цілей, проте досягається лише за умови забезпечення економічної безпеки;

— розвиток є необхідною умовою досягнення економічної безпеки, і як результат доведення окреслених положень, стійкості та ефективності.

Узагальнення обгрунтованої концепції відображено в контексті функціонального зв'язку на рисунку 1. Відображена концепція підтверджує, що економічна безпека та стійкість знаходяться в площині однакових координат, у той час як економічна безпека ефективність у взаємно перпендикулярних координатах.

З метою просторового унаочнення виявленого взаємозв'язку зазначених категорій представляємо на рисунку 2 синтез динамічного та статичного дослідження підприємства. Відтак у результаті кількісних, якісних та структурних змін відбувається розвиток підприємства за відповідною траєкторією (динамічний підхід), а збільшення окремого етапу розвитку в статисти дозволяє показати зв'язок між безпекою, стійкістю та ефективністю в площині координат (статичний підхід).

Враховуючи, що економічна безпека відображає ступінь захищеності не тільки від зовнішніх, але й від внутрішніх дестабілізуючих факторів, то зоною безпеки є сукупність діапазонів зміни внутрішніх та зовнішніх факторів в певних межах. Слід відзначити, що відображена кількість як зовнішніх, так і внутрішніх факторів (по 8 факторів) є умовною, адже їх може бути як більше, так і менше. Однак це є не принциповим для представлення сформованої концепції взаємозв'язку.

Підкреслимо, що розмір зони безпеки є специфічним для кожного підприємства і залежить не лише від сили і спрямованості впливу зовнішніх і внутрішніх факторів, але й від внутрішньої сили та потенціалу підприємства.

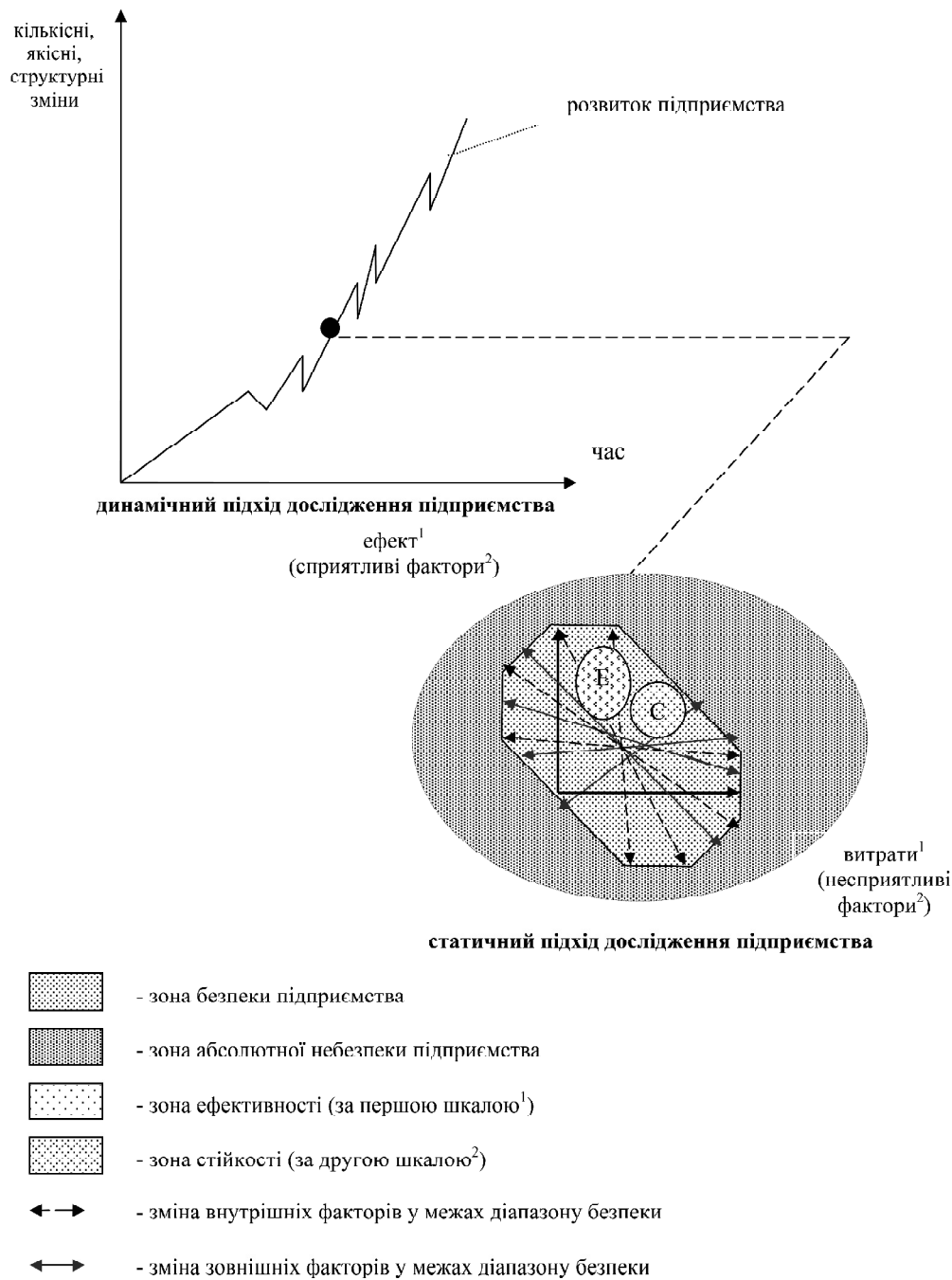

Рис. 2. Графічне відображення взаємозв'язку категорій "розвиток — економічна безпека — стійкість — ефективність"

Відносно ефективності та стабільності, то вважаємо, що саме зона безпеки, забезпечуючи захист від усіх дестабілізуючих факторів, спроможна створити умови для забезпечення ефективності та стабільності функціонування підприємства. Водночас підприємство досягає ефективності при перевищенні ефекту над витратами на його отримання, а стійкості — при рівновазі сприятливих і несприятливих факторів. Доцільно відзначити, що у зоні безпеки, не зважаючи на створені сприятливі умови, підприємство може або мати успіх, або зазнати краху і бути ліквідованим. Деякою мірою це залежить від характеру обраної позиції підприємства на ринку і його поведінки.

ВИСНОВКИ

На підставі проведеного ґрунтовного дослідження обґрунтовано такі положення: розвиток є необхідною умовою досягнення економічної безпеки, стійкості та ефективності; економічна безпека є здатністю витримувати відхилення внутрішніх та зовнішніх факторів у певному діапазоні їх зміни; стійкість — здатністю підприємства сприймати вплив як зовнішніх, так і внутрішніх дестабілізуючих факторів і повертатися до рівноважного стану (водночас забезпечення безпеки є абсолютною основою забезпечення стійкості підприємства); ефективність — відносна величина, тобто відношення ефекту із витратами на його отримання або ступінь досягнення поставлених цілей, проте досягається лише за

умови забезпечення економічної безпеки. Наведені твердження визначають комплексність, частковість, взаємозв'язок та взаємообумовленість зазначених понять у функціональному розрізі.

Література:

1. Мороз О.В., Карачина Н.П., Шиян А.А. Концепція економічної безпеки сучасного підприємства: монографія. Вінниця: ВНТУ, 2011. 241 с.
2. Фокіна Н.П., Бокій В.І. Економічна безпека підприємства — найважливіша складова фінансової стійкості. Актуальні проблеми економіки. 2003. №8 (26). С. 111—114.
3. Кондратьев Н.Д. Проблемы экономической динамики: монография. — Москва, 1989. 526 с.
4. Івченко А.О., Осипов І.В. Тлумачний словник української мови. Харків: Фолио, 2005. 319 с.
5. Воложанин В.В., Воложанина О.А. Сущность и содержание категории развития. Экономические науки. 2007. № 7 (32). С. 167—173.
6. Шнирко О.С. Економічна безпека ієрархічних багаторівневих систем: регіональний аспект: монографія. Київ, 2006. 288 с.
7. Кучин Б.Л., Якушева Е.В. Управление развитием экономических систем: технический прогресс, устойчивость: монография. Москва, 1990. 150 с.
8. Горячова К. Фінансова безпека підприємства. Сутність та місце в системі економічної безпеки. Економіст. 2003. № 8. С. 65—67.
9. Ареф'єва О.В., Городинська Д.М. Оцінка рівня економічної стійкості підприємств сфери послуг. Актуальні проблеми економіки. 2006. № 6 (60). С. 106—111.
10. Колодязна І.В., Букріна К.А. Економічна безпека в системі сталого функціонування підприємства. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2019. Вип. 23. Ч. 1. С. 135—140.
11. Скриньковський Р.М. Економічна безпека підприємства: сутність, класифікація та система діагностики. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. Вип. 3. С. 414—418.
12. Пастухова В.В. Стратегічне управління підприємством: філософія, політика, ефективність: монографія. Київ: КНТЕУ, 2002. 302 с.
13. Большой энциклопедический словарь; за ред. А.Н. Азриляна. Москва, 2000. 1088 с.
14. Экономическая безопасность: Энциклопедия; за ред. А.Г. Шаваев, А.Т. Багаутдинов и др. Москва, 2001. — 510 с.
15. Карачина Н.П., Семцов В.М., Мирончук М.В. Контролінг економічної безпеки поведінки підприємств в умовах трансформаційних перетворень Ефективна економіка. 2021. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8665> (дата звернення 17.04.2021).
16. Коган А.Б., Болдырева Н.П. Теоретические аспекты эффективности экономических систем. Вестник ОГУ. 2006. №8. С. 45—55.
17. Лук'янова В. В. Оцінка ефективності підприємства і підприємництва. Вісник ДонНУЕТ. 2005. № 4 (28). С. 35—39.
1. Moroz, O.V. Karachyna, N.P. and Shuyan, A.A. (2011), *Kontseptsiiia ekonomichnoi bezpeky suchasnoho pidpriemstva* [The concept of economic security of a modern enterprise], Vinnitsa, Ukraine.
2. Fokina, N.P. and Bokij, V.I. (2003), "Economic security of the enterprise — an essential component of financial stability", *Aktual'ni problemy ekonomiky*, vol. 8 (26), pp. 98—110.
3. Kondratiev, N.D. (1989), *Problemy jekonomicheskoi dinamiki* [Problems of economic dynamics], Moscow, Russia.
4. Ivchenko, A.O. and Osipov, I.V. (2005), *Tlumachnyj slovnyk ukrains'koi movy* [Explanatory dictionary of the Ukrainian language], Kharkiv, Ukraine.
5. Volozhanin, V.V. and Volozhanina, O.A. (2007), "The essence and content of the category of development", *Jekonomicheskie nauki*, vol. 7 (32), pp. 167—173.
6. Shnipko, O.S. (2006), *Ekonomichna bezpeka iierarkhichnykh bahatorivnevnykh system: rehional'nyj aspekt* [Economics of security of the archival bagatorial systems: the regional aspect], Kyiv, Ukraine.
7. Kuchin, B.L. and Yakusheva, E.V. *Upravlenie razvitiem jekonomicheskikh sistem: tehniceskij progress, ustojchivost'* [Management of development of economic systems: technical progress, sustainability], Moscow, Russia.
8. Gorjacheva, K. (2003), "Financial security of the enterprise. The essence and place in the system of economic security", *Ekonomist*, vol. 8, pp. 65—67.
9. Arefieva, O.V. and Horodynska, D.M. (2006), "Assessment of the level of economic stability of enterprises in the service sector", *Aktual'ni problemy ekonomiky*, vol. 6 (60), pp. 106—111.
10. Kolodaznaya, I.V. and Bukrina, K.A. (2019), "Economic security in the sustainable operation of enterprise", *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, vol. 23, pp. 135—140.
11. Skrynkovskyy, R.M. (2015), "Economic security of enterprise: nature, classification and system of diagnostics", *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, vol. 3, pp. 414—418.
12. Pastukhova, V.V. (2002), *Stratehichne upravlinnia pidpriemstvom: filosofiiia, polityka, efektyvnist'* [Strategic management philosophy, policy effectiveness], Kyiv, Ukraine.
13. Azrilian, A.N. (2000), *Bol'shoj jenciklopedicheskij slovar'* [Big encyclopedic dictionary], Moscow, Russia.
14. Shavaev, A.G. and Bagautdinov, A.T. (2001), *Jekonomicheskaja bezopasnost': Jenciklopedija* [Economic security: An Encyclopedia], Moscow, Russia.
15. Karachyna, N.P. Semtsov, V.M. and Myronchuk, V.M. (2021), "Controlling of the economic security of enterprise behavior in conditions of the transformations", *Efektyvna ekonomika*, [Online], vol. 2, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8665> (Accessed 17 April 2021).
16. Kogan, A.B. and Boldyreva, N.P. (2006), "Theoretical aspects of the efficiency of economic systems", *Vestnik OGU*, vol. 8, pp. 45—55.
17. Lukyanov, V.V. (2005), "Evaluation of the effectiveness of the enterprise and entrepreneurship", *Visnyk DonNUET*, vol. 4 (28), pp. 35—39.

Стаття надійшла до редакції 19.05.2021 р.

С. В. Коляденко,
д. е. н., професор кафедри комп'ютерних наук та економічної кібернетики,
Вінницький національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0001-7670-6905

І. А. Чіков,
аспірант, асистент кафедри комп'ютерних наук та економічної кібернетики,
Вінницький національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0002-2128-5506

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.10.34

ІНТЕГРАЛЬНА ОЦІНКА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

S. Koliadenko,
Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Computer Science and Economic Cybernetics,
Vinnytsia National Agrarian University
I. Chikov,
Postgraduate student, Assistant of the Department of Computer Science and Economic Cybernetics,
Vinnytsia National Agrarian University

INTEGRATED ASSESSMENT OF THE COMPETITIVENESS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

У статті розглядаються сучасні підходи щодо інтегральної оцінки конкурентоспроможності аграрних підприємства. Авторами представлено класифікацію методів розрахунку інтегрального показника конкурентоспроможності аграрних підприємств за групами їх застосування. Виділено три групи методів оцінки конкурентоспроможності підприємств: індексні, матричні та графічні. Наведено переваги та недоліки кожної групи методів.

Для визначення інтегрального показника конкурентоспроможності аграрних підприємств авторами пропонується використовувати методи індексної групи, а саме: методи інтегральної оцінки — метод середньгеометричного значення (модифікованого) для розрахунку групових (локальних) інтегральних показників; метод середньозваженого значення для визначення зведеного інтегрального показника конкурентоспроможності аграрних підприємств. Зазначено, що для інтерпретації інтегральних показників доцільно використовувати психофізичну шкалу бажаності Харрінгтона.

Обґрунтовано необхідність визначення коефіцієнтів вагомості при оцінці інтегрального показника конкурентоспроможності аграрних підприємств.

Розглянуто способи стандартизації показників, які за формою впливу на інтегральний показник конкурентоспроможності поділяються на стимулятори та дестимулятори.

Наведено авторський алгоритм розрахунку інтегрального показника конкурентоспроможності аграрних підприємств.

The article considers modern approaches to the integrated assessment of the competitiveness of agricultural enterprises. The authors present a classification of methods for calculating the integrated indicator of competitiveness of agricultural enterprises by groups of their application. In the scientific work, three groups of methods for integrated assessment of enterprise competitiveness were identified: index, matrix and graphical. The advantages and disadvantages of each group of methods for integrated assessment of the competitiveness of enterprises are presented.

To determine the integrated indicator of competitiveness of agricultural enterprises, the authors propose to use the methods of the index group, namely the methods of integrated assessment, including the method of geometric mean (modified) for the calculation of group (local) integrated indicators; weighted average method for determining the consolidated integrated indicator of competitiveness of agricultural enterprises. It is noted that for the interpretation of integrated indicators it is advisable to use the psychophysical scale of desirability of Harrington. The expediency of using the Harrington psychophysical scale is to transform the quantitative value of the indicator into a certain linguistic assessment of the evaluated object.

The necessity of determining the weighting factors in the assessment of the integrated indicator of competitiveness of agricultural enterprises is substantiated. One of the key tasks of calculating the integrated indicator should be to determine the weights of group (local) integrated indicators, which will give an idea of the importance of a group of indicators in the array of input data, because it is known that not all input indicators equally affect the output.

Methods of standardization of indicators are considered. Indicators on the form of impact on the integrated indicator of competitiveness are divided into indicators-stimulators and indicators-disincentives.

The author's algorithm for calculating the integrated indicator of competitiveness of agricultural enterprises is presented.

Ключові слова: конкурентоспроможність, інтегральний показник, інтегральна оцінка, групи та методи інтегральної оцінки, методичні підходи, значущість показників, аграрні підприємства, шкала бажаності Харрінгтона.

Key words: competitiveness, integrated indicator, integrated assessment, groups and methods of integrated assessment, methodological approaches, significance of indicators, agricultural enterprises, Harrington desirability scale.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Процес глобалізації світової економіки сприяє не тільки розширенню інтеграції, а й загостренню конкуренції. Жорсткість конкурентної боротьби в цих умовах актуалізує проблему конкуренції і забезпечення конкурентоспроможності [13].

Ефективність діяльності підприємства на ринку характеризується його рівнем конкурентоспроможності і, чим вищий даний показник, тим більший потенціал підприємства щодо його подальшого розвитку. Водночас виникає проблема: по-перше, у виборі методу розрахунку рівня (показника) конкурентоспроможності підприємства; по-друге, у формуванні оптимальної кількості показників для оцінки конкурентоспроможності підприємства.

У ряді методів, під час оцінювання конкурентоспроможності підприємств, обчислюваний апарат перенасичений складними математичними будовами, що ставлять під сумнів їх практичне використання; використовуються суб'єктивні та умовні оцінки, межі показників та ін. В зв'язку з цим, вважаємо, що питання оцінки рівня конкурентоспроможності підприємства вимагає систематизації та узагальнення існуючих методів розрахунку рівня конкурентоспроможності підприємства, формування власного алгоритму розрахунку показника конкурентоспроможності аграрного підприємства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню питань оцінки конкурентоспроможності підприємств присвячено роботи як вітчизняних, так

і іноземних науковців. Так, вагомий внесок у розвиток цього напрямку зробили такі вчені-економісти: М. Портер, І. Ансофф Г. Азоева, Р.А. Фатхутдінов [11], О.І. Матюшенко [6], Д.В. Яцковий [14], Д.В. Хапов [12], Н.Ю. Захарова [3], С.М. Кваша [4], А.В. Матвійчук [5], І.В. Андрійчук [1] та ін. Попри вагомий науковий напрацювання, недостатньо опрацьованими залишаються питання, пов'язані з визначенням інструментарію оцінювання конкурентоспроможності аграрних підприємств.

МЕТА СТАТТІ

Метою наукової статті є аналіз методів оцінки конкурентоспроможності підприємства, систематизація і характеристика основних груп зазначених методів, розробка алгоритму розрахунку інтегрального показника конкурентоспроможності аграрного підприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Визначення показника рівня конкурентоспроможності підприємства потребує розрахунку значної кількості показників, які характеризують різні сторони діяльності підприємства. Показник конкурентоспроможності показує ефективність підприємницької діяльності в даний момент часу, а також дозволяє оцінити потенціал всіх структурних підрозділів підприємства.

Д.В. Погребняк [9] стверджує, що оцінити конкурентоспроможність підприємства можна за допомогою комплексної порівняльної характеристики оціночних показників діяльності підприємства порівняно до сукупності показників конкурентів.

У роботі [11] оцінка конкурентоспроможності підприємства здійснюється відповідно до структурного та функціонального підходів. Структурний підхід до оцінки конкурентоспроможності підприємства базується на аналізі позиції підприємства на ринку, ступеня диференціації продукції, можливості інноваційної діяльності та економії на масштабах виробництва. Функціональний підхід полягає у визначенні конкурентоспроможності підприємства за групами показників, які дають змогу більш конкретно оцінити сфери діяльності підприємства, зокрема фінансово-господарську діяльність підприємства (продуктивність праці та фондододача, показники ліквідності та платоспроможності підприємства, рентабельності продажу тощо), та визначити його місце на галузевому ринку.

Для визначення рівня конкурентоспроможності підприємства існують різні методи розрахунку комплексу показників, які в загальному виді можна поділити на індексні, матричні та графічні.

У таблиці 1 наведено найбільш поширені методи оцінки конкурентоспроможності.

Визначення рівня конкурентоспроможності підприємства за допомогою індексних методів здійснюється на основі комплексної оцінки показників розвитку підприємства у часі, просторі або у порівнянні з еталоном. Вихідною базою для обрахунків виступають показники оцінюваного підприємства, показники підприємства-лідера ринку або галузеві показники. Перевагами методів є отримання кількісної оцінки конкурентоспроможності підприємства, досить простий метод розрахунку. Недоліками індексних методів можна назвати відносну складність вибору оцінюваних показників; більшість методів ґрунтується на розрахунку коефіцієнтів вагомості показників, що вимагає залучати експертів для оцінки предметної області.

В основі матричних методів лежить аналіз двовимірних матриць, що будуються за принципом системи координат — по осі абсцис і осі ординат відображаються зміни двох факторів конкурентоспроможності. Матричні методи полягають у здійсненні аналізу окремих аспектів діяльності підприємства, середовища функціонування, ринкової позиції, визначенні основних напрямів подальшого розвитку тощо. Недоліками методів є: по-перше, трудомісткий процес побудови матриць, у зв'язку із складністю отримання зведених показників; по-друге, отриманий результат надає уявлення лише про окремі аспекти діяльності підприємства, а також не дозволяє отримати кількісну оцінку рівня конкурентоспроможності підприємства.

Графічні методи — забезпечують наочність сприйняття кінцевих результатів оцінки, які інтерпретуються графічно, наприклад, у рисунках, графіках, діаграмах тощо. Перевагами даних методів можна вважати: по-перше, простоту розрахунку показників, за якими будується графічна модель; по-друге, можливість порівнювати показники ефективності діяльності кількох підприємств, таким чином виявляти сильні та слабкі сторони підприємства. До недоліків можна віднести: відсутність методів прогнозування показників; велика кількість вхідних показників ускладнює розрахунки, результат може бути недостатньо точним.

Таблиця 1. Класифікація методів оцінки конкурентоспроможності підприємств

Назва групи	Назва методу	
Індексні	Інтегральні методи оцінки	
	Метод конкурентних переваг	
	Теорія ефективної конкуренції	
	Метод бенчмаркінгу	
	Метод різниць	
	Метод ентропії	
	Методи експертної оцінки	
	Системи диференційних рівнянь	
	Чотирискладовий показник концентрації CR4	
	Методи конкурентоспроможності продукції	Рейтинговий метод
Метод за обсягом продажу		
Диференційований метод		
Метод корисності продукції		
Матричні	Матриця БКГ	
	Матриця McKinsey	
	Матриця конкурентних стратегій М. Портера	
	Модель ADL	
	SWOT-аналіз	
	SPACE-аналіз	
	STEP-аналіз	
	STEPPV-аналіз	
Графічні	Багатокутник конкурентоспроможності	
	Радар конкурентоспроможності	
	Метод «профілів»	
	Метод аналізу на основі функцій бажаності	

Джерело: сформовано на основі [2; 4; 6; 12; 14].

Окрім вищеперерахованих методів, варто відмітити неklasичні методи оцінки ефективності підприємницької діяльності. Так, Матвійчук А.В. [5] для аналізу конкурентоспроможності підприємств пропонує використовувати інструментарій нечіткої логіки та нейронних мереж. Автор стверджує, що поєднання вищезначених методів є прогресивним підходом у напрямі багатоаспектної оцінки економічних систем. У роботі [10] для аналізу діяльності підприємства пропонується використовувати апарат нечітких множин. Автори вважають, що використання нечітких множин, нейронних мереж та генетичних алгоритмів дозволяють вирішувати задачі оцінки, прогнозування, класифікації, пошуку оптимальних варіантів розв'язку задачі.

Проведений аналіз свідчить, що немає єдиного, універсального методу оцінки конкурентоспроможності підприємств, тому нами пропонується насамперед розглядати методи, що дозволяють отримати кількісний економічний показник.

Методи оцінки конкурентоспроможності підприємства, що належать до індексної групи, є одні з найбільш часто використовуваних. Вони дозволяють отримати конкретно-економічний, кількісний показник за ключовими показниками діяльності організації та їх зведенням до єдиного інтегрального показника. В свою чергу серед методів індексної групи, інтегральні методи розрахунку показника конкурентоспроможності займають особливе місце у методиці оцінки фінансово-господарської діяльності, оскільки результатом оцінки конкурентоспроможності підприємства за інтегральними методами є кількісний показник, який може характеризувати ефективність діяльності підприємства в конкретний момент часу, та можливий стан підприємства в майбутньому.

Інтегральні показники, як стверджують автори [4], це комплексні показники, які широко використовуються завдяки їхній спроможності агрегувати великі обсяги інформації у легко зрозумілі формати.

Захарова Н.Ю. в своїй роботі [3] вважає, що результатом проведення оцінки є визначення інтегрального показника на основі застосування різноманітних підходів. Водночас інтегральний показник може характеризувати як окремі складові, так і в цілому стан підприємства.

Для розрахунку інтегрального показника в науковій літературі представлено значну кількість методів. В загальному вигляді, їх можна поділити на два види: методи які базуються на згортці часткових показників, і методи, які базуються на згортці часткових показників з їх ваговими коефіцієнтами.

Найбільш простим методом розрахунку інтегрального показника конкурентоспроможності підприємства, при умові що рівень впливу показників не береться до розрахунку, є метод за формулою середньої арифметичної (1):

$$I_K = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n x_i, i = \overline{1, n} \quad (1),$$

де I_K — інтегральний показник конкурентоспроможності підприємства,

x_i — вхідні показники досліджуваного підприємства.

Недоліком даного методу є те, що будь-яке погіршення однієї часткової оцінки компенсується за абсолютною величиною покращенням іншої часткової оцінки, що ставить під сумнів отриманий результатів.

Наступним методом є метод середньгеометричного значення, який аналітично має такий вигляд (2):

$$I_K = \sqrt[n]{\prod_{i=1}^n x_i}, i = \overline{1, n}; x_i > 0; I_K \in [0; 1] \quad (2).$$

Узагальнююча оцінка отримується у вигляді коефіцієнта в межах $[0; 1]$. Цей метод неможливо використовувати у випадках, коли хоча б один з часткових коефіцієнтів x_i дорівнює нулю, адже в цьому разі інтегральний показник теж буде дорівнювати нулю.

У випадках, коли часткові коефіцієнти дорівнюють нулю, доцільно застосовувати модифіковану формулу середньгеометричного значення (3):

$$I_K = \sqrt[n]{\prod_{i=1}^n (x_i + 1)} - 1, i = \overline{1, n}; x_i > 0; I_K \in [0; 1] \quad (3).$$

Недолік даного методу полягає в тому, що інтегральна оцінка буде мати схильність до зниження у випадку, коли хоча б один показник буде мати низьке значення.

Якщо компоненти інтегрального показника мають різний рівень впливу на інтегральний показник (вагомості показників), то в такому випадку інтегральний показник конкурентоспроможності підприємства

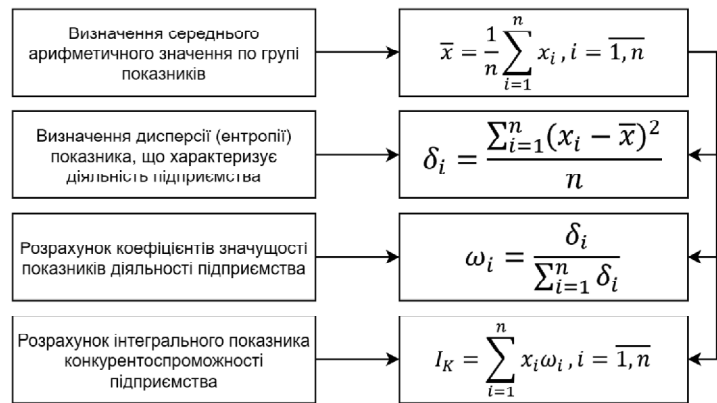

Рис. 1. Послідовність етапів розрахунку інтегрального показника за методом ентропії

Джерело: побудовано на основі [5].

розраховується за формулою середньозваженого значення (4):

$$I_K = \sum_{i=1}^n x_i w_i, i = \overline{1, n}; I_K \in [0; 1] \quad (4),$$

де I_K — інтегральний показник конкурентоспроможності підприємства,

x_i — вхідні показники досліджуваного підприємства,

w_i — коефіцієнти вагомості вхідних показників досліджуваного підприємства.

У розрахунку інтегрального показника методом ентропії, на відміну від методу середньозваженого, значущість кожного показника характеризується величиною його ентропії (5):

$$I_K = \sum_{i=1}^n x_i \omega_i, i = \overline{1, n}; I_K \in [0; 1] \quad (5),$$

де ω_i — коефіцієнт значущості показника x_i .

Етапи розрахунку інтегрального показника методом ентропії представлено на рисунку 1.

Варто відмітити, що оцінка діяльності економічної системи, зазвичай, проводиться на підставі системи показників, що мають різну розмірність даних. У такому випадку усі вхідні показники необхідно привести до єдиного виду — провести стандартизацію показників, що дозволить підвищити точність розрахунку.

Якщо показник x_i є стимулятором, тобто його зв'язок з відповідним груповим індикатором конкурентоспроможності прямий, тобто чим більше значення x_i^{norm} , тим кращий стан підсистеми, то його нормоване значення x_i розраховується за формулою (6):

$$x_i^{norm} = \frac{x_i - x_{min}}{x_{max} - x_{min}} \quad (6),$$

де x_i^{norm} — нормоване значення,

x_i — початкове вхідне значення,

x_{min} — мінімальне значення i -го показника,

x_{max} — максимальне значення i -го показника.

Якщо показник x_i є дестимулятором, тобто його зв'язок з відповідним груповим індикатором конкурентоспроможності обернений, тобто чим більше значення x_i , тим стан підсистеми гірший, то його нормоване

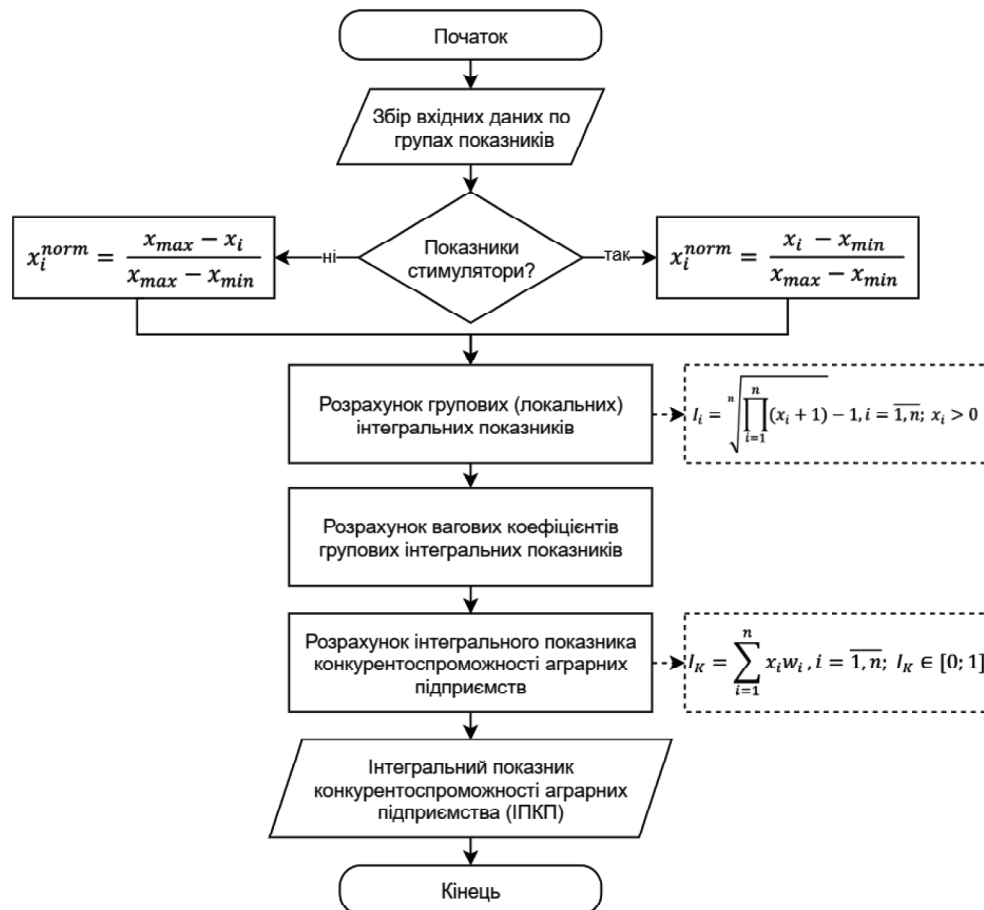

Рис. 2. Алгоритм розрахунку інтегрального показника конкурентоспроможності аграрного підприємства

Джерело: авторська розробка.

значення x_i^{norm} розраховується за формулою (7):

$$x_i^{norm} = \frac{x_{max} - x_i}{x_{max} - x_{min}} \quad (7).$$

Таким чином, алгоритм розрахунку інтегрального показника конкурентоспроможності аграрних підприємств буде мати такий вигляд (рис. 2).

Після отримання результатів щодо рівня конкурентоспроможності аграрних підприємств постає завдання їх трактування, одним зі способів якого є застосування шкали бажаності Харрінгтона (табл. 2).

Шкала бажаності Харрінгтона є кількісним, однозначним, єдиним та універсальним показником якості об'єкта, що досліджується і може використовуватись у якості критерію оптимізації через свою адекватність, ефективність та статистичну чутливість [7].

Психофізична шкала бажаності Харрінгтона, приймає значення в діапазоні [0; 1]. Застосування психофізичної шкали доцільне тоді, коли має місце необхідність трансформації кількісного значення показника в певну лінгвістичну оцінку оцінюваного об'єкта.

На нашу думку, для розрахунку інтегрального показника конкурентоспроможності аграрних підприємств доцільно використовувати метод середньгеометричного значення (модифікованого) для групових інтегральних показників, а також метод середньозваженого значення для зведеного інтегрального показника конкурентоспроможності. Необхідність використання методу

Таблиця 2. Шкала Харрінгтона

Межі показника	Лінгвістична оцінка
[0,8; 1]	«дуже добре»
[0,63; 0,8]	«добре»
[0,37; 0,63]	«задовільно»
[0,2; 0,37]	«погано»
[0; 0,2]	«дуже погано»

Джерело: [7].

середньозваженого пояснюється наступним: у зв'язку з тим, що не всі вхідні показники рівнозначно впливають на вихідний показник (показник конкурентоспроможності), одним з ключових завдань розрахунку інтегрального показника має бути визначення коефіцієнтів вагомості групових показників, які дадуть уявлення про більшу або меншу значимість тієї чи іншої групи показників в масиві вхідних даних.

ВИСНОВКИ

Визначення рівня конкурентоспроможності підприємства дасть змогу його керівництву прийняти відповідне управлінське рішення відносно стану підприємства та кон'юнктури ринку, зокрема, проведення заходів щодо зменшення витрат підприємства, розширення асортименту продукції та послуг, тощо; прийняти рішення щодо стратегічного розвитку підприємства, зокрема активізувати інноваційну діяльність, розробити заходи щодо пошуку нових ринків збуту, освоєння ринків, тощо.

Аналіз ефективності діяльності аграрних підприємств є складним і багатофакторним завданням. З огляду на переваги та недоліки методів розрахунку показника конкурентоспроможності, неможливо однозначно визначити, який метод варто використовувати при оцінці конкурентоспроможності аграрного підприємства, адже кожна група методів оцінює різні аспекти його діяльності. Виходячи з цього, до питання оцінки конкурентоспроможності підприємства варто підходити комплексно — використовувати синтез вище виділених методів для більш повної оцінки конкурентоспроможності підприємств. Таким чином, буде нівельовано недоліки кожного методу, а також враховано особливості діяльності підприємства, незалежно від його форми власності, галузі та масштабів діяльності.

Література:

1. Андрійчук І.В., Пінчук І.Р. Теоретико-методологічні засади оцінки конкурентоспроможності лісогосподарських підприємств. Причорноморські економічні студії. 2019. № 37. С. 66—70.
2. Біла І.С., Швед Т.В. Оцінка конкурентоспроможності підприємства. Економіка та управління підприємствами. Економіка і суспільство. № 8. 2017. С. 405—410.
3. Захарова Н.Ю. Методичні підходи щодо оцінки фінансового стану підприємства. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). 2013. № 2 (3). С. 128—133.
4. Кваша Т.К., Волощук Р.В. Підходи до інтегрального оцінювання стану економічної безпеки як складної системи. Науково-технічна інформація. 2015. № 3. С. 31—41.
5. Матвійчук А.В. Моделювання фінансової стійкості підприємств із застосуванням теорій нечіткої логіки, нейронних мереж і дискримінантного аналізу. Вісник Національної академії наук України. 2010. № 9. С. 24—46.
6. Матюшенко О.І. Методичний підхід до визначення фінансово-господарського стану підприємства. Бізнес Інформ, № 11. 2013. С. 383—390.
7. Мирончук В. М. Використання функції Харрінгтона при оцінюванні фінансової стійкості банків України. Економіка. Управління. Інновації. Серія: Економічні науки. 2012. № 1.
8. Орехова К.В., Ткаченко О.С. Методика інтегральної оцінки фінансового стану підприємства. Право і безпека. № 3 (3). 2004. С. 180—184.
9. Погребняк, Д. В. Методи діагностики конкурентоспроможності підприємства. Проблеми підвищення ефективності інфраструктури. Збірник наукових праць. 2011. № 32. С. 45—51.
10. Рузакова О.В., Юрчук Н.П. Використання апаратів штучного інтелекту для формалізації фінансових об'єктів при побудові СППР. Вісник Хмельницького національного університету: Технічні науки. 2021. № 1. С. 45—51.
11. Фатхутдинов Р. А. Стратегический менеджмент: учебник. М.: Дело, 2005. 448 с.
12. Хапов Д.В. Інтегральна оцінка соціально-економічного стану регіону. Глобальні та національні проблеми економіки. № 4. 2015. С. 1084—1089.
13. Юрчук Н.П. Інноваційні чинники формування конкурентоспроможної продукції сільськогосподарських підприємств. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2018. № 5. С. 50—63.
14. Яцковий Д.В. Сучасні методики оцінки конкурентоспроможності підприємства. Вісник соціально-економічних досліджень. 2013. № 4 (51). С. 183—188.

References:

1. Andriychuk, I.V. and Pinchuk, I.R. (2019), "Theoretical and methodological principles of assessing the competitiveness of forestry enterprises", *Prychornomors'ki ekonomichni studii*, vol. 37, pp. 66—70.
2. Bila, I.S. and Shved, T.V. (2017), "Assessment of the competitiveness of the enterprise", *Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy. Ekonomika i suspil'stvo*, vol. 8, pp. 405—410.
3. Zakharova, N.Yu. (2013), "Methodical approaches to assessing the financial condition of the enterprise", *Zbirnyk naukovykh prats' Tavrijs'koho derzhavnogo ahrotekhnologichnoho universytetu (ekonomichni nauky)*, vol. 2 (3), pp. 128—133.
4. Kvasha, T.K. and Voloschuk, R.V. (2015), "Approaches to integrated assessment of economic security as a complex system", *Naukovo-tekhnichna informatsiia*, vol. 3, pp. 31—41.
5. Matvijchuk, A.V. (2010), "Modeling the financial stability of enterprises using theories of fuzzy logic, neural networks and discriminant analysis", *Visnyk Natsional'noi akademii nauk Ukrainy*, vol. 9, pp. 24—46.
6. Matiushenko, O.I. (2013), "Methodical approach to determining the financial and economic condition of the enterprise", *Biznes inform*, vol. 11, pp. 383—390.
7. Myronchuk, V. M. (2012), "Using the Harrington function in assessing the financial stability of Ukrainian banks", *Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii. Serii: Ekonomichni nauky*, vol. 1.
8. Oriekhova, K.V. and Tkachenko, O.S. (2004), "Methods of integrated assessment of the financial condition of the enterprise", *Pravo i bezpeka*, vol. 3 (3), pp. 180—184.
9. Pohrebniak, D. V. (2011), "Methods of diagnosing the competitiveness of the enterprise", *Zbirnyk naukovykh prats'.* vol. 32, pp. 45—51.
10. Ruzakova, O.V. and Yurchuk, N.P. (2021), "The use of artificial intelligence devices to formalize financial objects in the construction of DSS", *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu: Tekhnichni nauky*, vol. 1, pp. 45—51.
11. Fathutdinov, R. A. (1993), *Strategicheskij menedzhment [Strategic management]*, Delo, Moscow, Russia.
12. Khapov, D.V. (2015), "Integral assessment of the socio-economic condition of the region", *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, vol. 4, pp. 1084—1089.
13. Yurchuk, N.P. (2018), "Innovative factors of formation of competitive production of agricultural enterprises", *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktual'ni pytannia nauky i praktyky*, vol. 5, pp. 50—63.
14. Yatskovyj, D.V. (2013), "Modern methods of assessing the competitiveness of the enterprise", *Visnyk sotsial'no-ekonomichnykh doslidzhen'*, vol. 4 (51), pp. 183—188.

Стаття надійшла до редакції 19.05.2021 р.

УДК 657.471

О. В. Лега,
к. е. н., доцент, доцент кафедри бухгалтерського обліку та економічного контролю,
Полтавська державна аграрна академія
ORCID ID: 0000-0002-0989-8000

Т. В. Мокієнко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри бухгалтерського обліку та економічного контролю,
Полтавська державна аграрна академія
ORCID ID: 0000-0003-1344-4981

Т. Б. Прийдак,
к. е. н., доцент, доцент кафедри бухгалтерського обліку та економічного контролю,
Полтавська державна аграрна академія
ORCID ID: 0000-0002-9257-0419

О. В. Сіренко,
к. е. н., доцент кафедри бухгалтерського обліку та економічного контролю,
Полтавська державна аграрна академія
ORCID ID: 0000-0003-4875-308X

Л. В. Яловега,
к. е. н., доцент, доцент кафедри бухгалтерського обліку та економічного контролю,
Полтавська державна аграрна академія
ORCID ID: 0000-0003-4875-308X

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.10.40

ОБЛІК ВИТРАТ ТА КАЛЬКУЛЮВАННЯ СОБІВАРТОСТІ ДОПОМІЖНИХ ВИРОБНИЦТВ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

О. Leha,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Accounting and Economic Control, Poltava State Agrarian Academy

T. Mokiienko,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Accounting and Economic Control, Poltava State Agrarian Academy

T. Priydaк,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Accounting and Economic Control, Poltava State Agrarian Academy

O. Sirenko,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Accounting
and Economic Control, Poltava State Agrarian Academy

L. Yaloveha,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Accounting and Economic Control, Poltava State Agrarian Academy

COST ACCOUNTING AND CALCULATION OF THE COST OF AUXILIARY PRODUCTION IN AGRICULTURE

У статті висвітлено теоретичні підходи до визначення сутності допоміжних виробництв. Окреслено основні аспекти нормативного регулювання обліку витрат допоміжних виробництв та загальному порядку їх організації обліку. Розглянуто облікове забезпечення витрат допоміжних виробництв з визначенням первинних документів, що заповнюються при їх здійсненні (Обліковий лист тракториста-машиніста, Журнал обліку робіт і витрат, Обліковий лист праці та виконаних робіт, Наряд на відрядну роботу, Відомість дефектів на ремонт машин). Визначено основні аналітичні рахунки, що можуть відкриватися на сільськогосподарських підприємствах для обліку допоміжних виробництв. Приділено увагу методиці калькулювання собівартості продукції, робіт (послуг) за видами допоміжних виробництв та встановлено взаємозв'язок обліку витрат і калькулювання собівартості продукції основного та допоміжного виробництв. Розглянуто деякі аспекти розподілу витрат допоміжних виробництв з врахуванням видів споживачів, яким було надано відповідні послуги, роботи, чи використана продукція.

Methods of the costs production accounting and calculating the cost of agricultural products are mostly determined by the peculiarities of branches and productions. Branches of agricultural enterprises are grouped according to the profile of the enterprise. For internal purposes, the branches are subdivided into main, additional (secondary), maintain and service. Product of the main branch makes up the largest part in the gross and marketable output of the enterprise. Its purpose is the production of marketable products. This part of production consumes the largest amount of labor, material, financial and other types of enterprise resources. The main branch of production determines the specialization of the economy.

The additional sectors ensure a more complete use of land, means of production and labor in the economy and create production conditions for the development of the main industry. They are an addition to the main technological chain of agricultural production. Additional areas are not directly related to the production of agricultural products. Secondary branches began to develop most dynamically in the context of intensified competition. Since an agricultural enterprise provides jobs for many enterprises in related industries, which ultimately make a profit, in modern conditions it has become profitable to develop subsidiary industries directly at the agricultural enterprise itself.

The article highlights theoretical approaches to defining the essence of auxiliary industries. The main aspects of the normative regulation of accounting for the costs of auxiliary industries and the general procedure for their organization of accounting are determined. The accounting support for the costs of auxiliary production with the definition of primary documents to be filled in during their implementation is considered. Attention is paid to the methodology for calculating the cost of products, works (services) by type of auxiliary production, and the connection between cost accounting and calculation of the cost of production of the main and auxiliary production has been established. Some aspects of the cost apportionment of auxiliary production are considered, taking into account the types of consumers who were provided with the corresponding services, works or products used.

Ключові слова: допоміжні виробництва, облік, витрати, калькулювання собівартості, П(С)БО 16.
Key words: ancillary production, accounting, costs, costing.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах передумови бухгалтерського обліку до вимог міжнародних стандартів потребує вирішення ряду питань, що стосуються формуванню витрат на виробництво продукції, обчислення її собівартості та прийняття ефективних управлінських рішень щодо розвитку підприємства.

В аграрному секторі України на особливу увагу заслуговують допоміжні виробництва, що призначені для обслуговування цехів основного виробництва: виконання робіт із ремонту основних засобів, забезпечення інструментом, запасними частинами для ремонту обладнання, різними видами енергії (парою, холодом), тарою, надання транспортних та інших послуг. До допоміжного виробництва відносяться: ремонтні цехи; енергетичні цехи; паросилове господарство; компресорні підрозділи; тарні підрозділи; транспортні підрозділи; інші підрозділи.

На сьогодні специфіці обліку витрат та калькулювання собівартості допоміжних виробництв приділено недостатньо уваги, тому вони потребують додатково розгляду з метою більш якісного застосування.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Впродовж останніх років у вітчизняній і зарубіжній науці помітно підвищився інтерес досліджень щодо ефективності допоміжних виробництв у аграрних

підприємствах України. Питання формування витрат виробництва, обґрунтування економічно доцільних методів їх обліку та методів калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) розглядалися у працях багатьох учених, серед яких: С.Ф. Голов, В.А. Дерій, Н.І. Дорош, Т.Г. Маренич.

Вагомий внесок у розробку теоретичних і практичних положень щодо класифікації витрат для потреб управління здійснили відомі українські науковці: Б.І. Валуєва, О.А. Грішнова, Ю.А. Кузьмінський, Є.В. Мних, В.В. Сопко, Л.К. Сук, Н.М. Ткаченко, М.Г. Чумаченко, В.Г. Швець, В.О. Шевчук.

Наразі наявність суперечливих питань та дискусій щодо обліку витрат виробництва та надання послуг допоміжними виробництвами, зокрема: уточнення економічної сутності дефініції "витрати" у сучасних умовах господарювання; вибір оптимальної методики калькулювання собівартості послуг; оцінка наданих послуг; порядок коригування собівартості продукції гужового транспорту та низка інших, свідчать про високу актуальність й практичну значимість теми дослідження.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є висвітлення окремих методичних підходів щодо облікового відображення витрат виробництва та калькулювання собівартості послуг допоміжних виробництв в аграрному секторі.

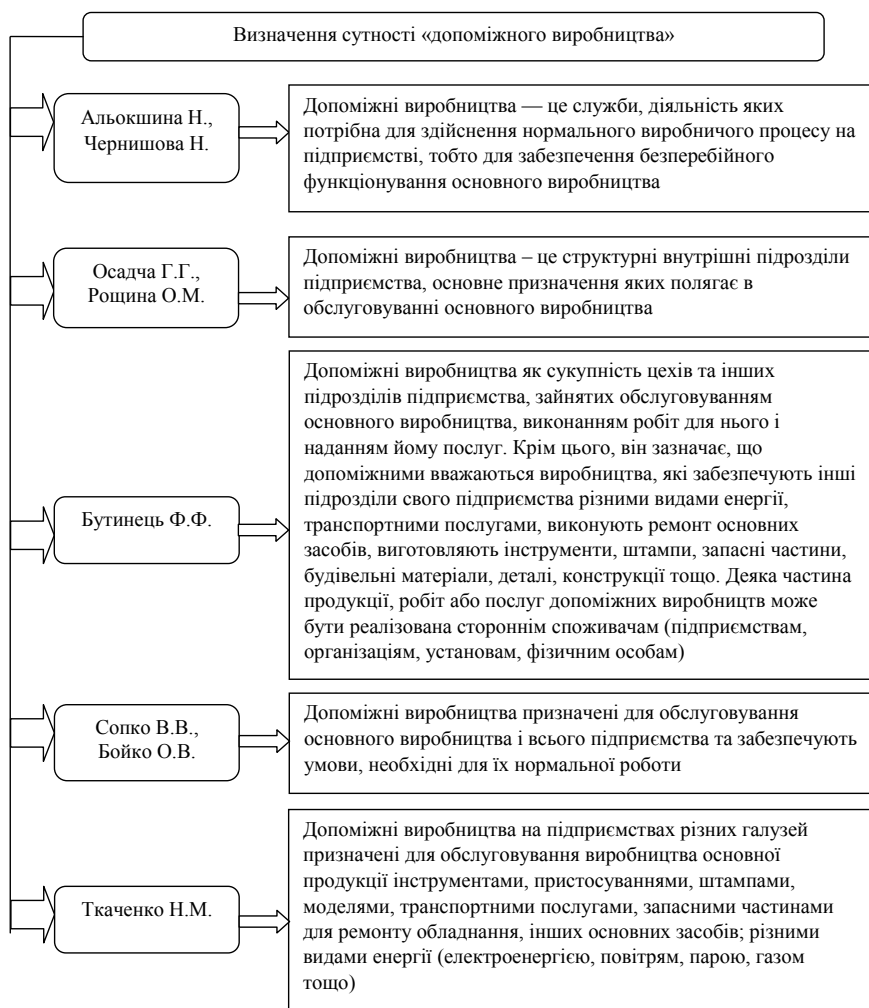

Рис. 1. Теоретичні підходи до визначення сутності поняття "допоміжне виробництво"

Джерело: розроблено автором на основі [1—5].

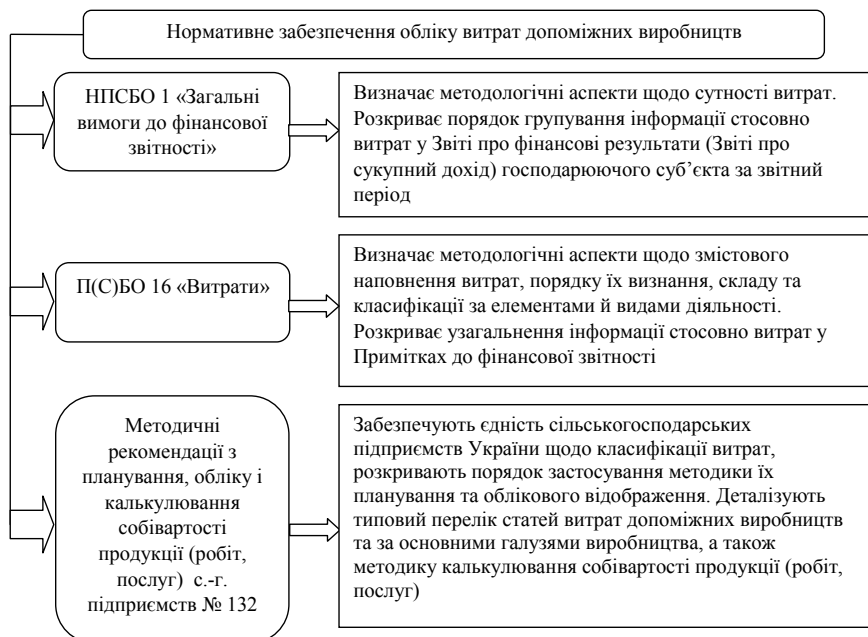

Рис. 2. Нормативне регулювання обліку витрат допоміжних виробництв

Джерело: розроблено автором на основі [6—8].

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Методи обліку виробничих витрат і обчислення собівартості сільськогосподарської продукції значною мірою визначаються особливостями галузей і виробництв. Галузі сільськогосподарських підприємств групують залежно від профілю діяльності підприємства. За внутрішньогосподарським призначенням галузі поділяють на основні, додаткові (другорядні), підсобні, або допоміжні та обслуговуючі.

До допоміжних виробництв в основному відносять ремонтні виробництва (ремонтно-механічні, ремонтно-будівельні майстерні), автомобільний транспорт, енергетичні виробництва (електростанції, компресорні цехи, паросилові станції, котельні), водопостачання (водонасосні станції, водонапірні башти, водопроводи), гужовий транспорт (робота коней, волів та іншої живої тягової сили), машинно-тракторний парк, ремонт будівель і споруд, тарне і тароремонтні виробництва (цехи по виготовленню та ремонту бочок, ящиків, коробів, банок жерстяних і іншої тари), виробничі (навчальні) майстерні і ін.

Структура допоміжних виробництв залежать саме від потреб основного виробництва підприємства і першочерговою умовою віднесення окремих виробництв до складу допоміжних є виконання завдань щодо обслуговування основного виробництва.

Питання обліку допоміжних виробництв в першу чергу впливає з визначення їх сутності та витрат, які вони в собі акумулюють. Адже ці витрати є індикатором цінової політики суб'єкта господарювання, що характеризують рівень організації виробництва та його технологічного процесу, а також ефективність господарювання, яка оцінюється через їх порівняння з результатами діяльності підприємства. Тож розглянемо деякі підходи до визначення сутності допоміжних виробництв (рис. 1).

Отже чинними нормативними актами визначено змістове наповнення дефініції "витрати", що полягає у зменшенні економічних вигод у вигляді вибуття активів або збільшення зобов'язань, які призводять до зменшення власного капіталу (за винятком зменшення капіталу

Таблиця 1. Облікове забезпечення статей витрат допоміжних виробництв

Стаття витрат		Кореспонденція рахунків	
Зміст статті витрат		Дт	Кт
Первинні документи			
1. Витрати на оплату праці			
Сума нарахованої основної й додаткової оплати праці працівникам, які безпосередньо зайняті у обслуговуванні допоміжних виробництв		234	661
Обліковий лист тракториста-машиніста; Подорожній лист трактора; Обліковий лист праці та виконаних робіт; Наряд на відрядну роботу; Відомість дефектів на ремонт машин та інші			
2. Відрахування на соціальні заходи			
Суми єдиного соціального внеску, що нараховуються на заробітну плату працівників, які зайняті у обслуговуванні допоміжних виробництв		234	651
Розрахунок бухгалтерії			
3. Паливно-мастильні матеріали			
Вартість ПММ, витраченого для потреб допоміжних виробництв		234	203
Лімітно-забірні картки на отримання матеріальних цінностей; Накладні внутрішньогосподарського призначення; Подорожні листи вантажних автомобілів, Облікові листи трактористів-машиністів та інші.			
4. Роботи та послуги			
Вартість послуг автомобільного, тракторного та гужового транспорту для потреб допоміжних виробництв:			
- власного;		234	234
- залученого		234	631
		641	631
Для допоміжних виробництв: Подорожні листи вантажних автомобілів, Облікові листи трактористів-машиністів, Облікові листи праці та виконаних робіт.			
Для підрядних організацій: Акт приймання-передачі виконаних робіт та наданих послуг, Рахунок-фактура та інші			
5. Витрати на ремонт необоротних активів			
Вартість поточних ремонтів основних засобів та інших необоротних активів, що обслуговують допоміжні виробництва:			
- виконаних господарським способом;		234	234
- виконаних підрядним способом		234	631
		641	631
Для господарського способу: Відомості дефектів на ремонт машини.			
Для підрядного способу: Акти приймання-передачі виконаних робіт та наданих послуг, Рахунки-фактури та інші			
6. Інші витрати на утримання основних засобів			
Суми нарахованої амортизації основних засобів і необоротних активів, що обслуговують допоміжні виробництва		234	13
Розрахунок нарахування амортизації основних засобів та інших необоротних активів, Відомість нарахування амортизації основних засобів та інших необоротних активів, які надійшли або вибули та інші			
7. Інші витрати			
Відображаються витрати, що пов'язані з утриманням допоміжних виробництв і не включені до жодної з вищенаведених статей, зокрема:			
- вартість спеодягу, що виданий працівникам, які обслуговують допоміжні виробництва;		234	22
- платежі за страхування майна, а також індивідуальне страхування працівників, які обслуговують допоміжні виробництва та інші		234	654, 655
Акти на списання виробничого та господарського інвентарю, Акти на списання матеріалів; Договори страхування та інші.			
8. Загальновиробничі витрати			
Розподіл накладних витрат між об'єктами обліку пропорційно сумі прямої оплати праці		234	91
Розрахунок бухгалтерії			

Джерело: [9].

за рахунок його вилучення або розподілення власника-ми).

Водночас порядок визнання витрат полягає у: відображенні витрат в обліку одночасно зі зменшенням активів або збільшенням зобов'язань; визнанні витрат певного періоду одночасно з визнанням доходів, для отримання яких вони здійснені; відображенні витрат у звітному періоді, у разі неможливості їх пов'язання з доходами певного періоду; системному розподілі вартості активу, якщо він забезпечує одержання економічних вигод впродовж кількох звітних періодів.

Система облікового відображення робіт (послуг) допоміжних виробництв, потребує уваги як теоретиків, так і практиків, а відтак й знань нормативного забезпечення цього питання. Означимо основні нормативно-правові акти України, що регулюють облік витрат та надання послуг допоміжних виробництв (рис. 2).

При організації обліку допоміжного виробництва варто дотримуватись певного порядку.

1. Встановити:

- перелік допоміжного, підсобного та інших видів виробництв, за якими ведуть роздільний облік витрат;
- перелік статей обліку витрат і склад витрат, що включаються до кожної статті за кожним виробництвом;
- способи включення витрат допоміжного виробництва у витрати основного виробництва підприємства.

2. Обрати об'єкти калькулювання і методи обліку витрат на виробництво та калькулювання собівартості продукції в кожному із цехів. Водночас пам'ятайте: в різних виробництвах можуть застосовуватися різні методи.

3. Щомісячно визначати собівартість продукції, робіт і послуг допоміжних виробництв. Для цього необхідно знати обсяг виробленої продукції (виконаних

Таблиця 2. Первинні документи, що оформляються при здійсненні обліку допоміжних виробництв

Назва	Основне призначення
Обліковий лист тракториста-машиніста	для обліку робіт, виконаних тракторами та іншими самохідними машинами
Журнал обліку робіт і витрат	відображає інформацію про культуру, вид роботи, дата та номери документів, обсяг виконаних робіт фактичний та в умовних еталонних гектарах, сума нарахованої оплати праці трактористам-машиністам та іншим працівникам, затрати праці в людино-годинах, витрати пального тощо
Обліковий лист праці та виконаних робіт	для отримання даних для нарахування заробітної плати працівникам, зайняти у допоміжному виробництві й обліку виробничих витрат
Наряд на відрядну роботу	для виконання поточного ремонту у ремонтній майстерні
Відомість дефектів на ремонт машин	для визначення ступеня зносу окремих деталей, потребу в запасних частинах для заміни, можливість реставрації тих, які неповністю зношені та піддаються цьому за наявної технології, обсяг робіт і затрати праці на їх проведення, складність ремонту (поточний чи капітальний), вартості ремонтів машин та обладнання

Джерело: розроблено авторами на основі [10].

робіт, наданих послуг) у кількісному вимірі загалом і за напрямками, а також загальні вартісні витрати на їх випуск.

Витрати виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств України є неоднорідними ні за своєю сутністю, ні за складом, тому для їх облікового відображення важливим є вибір науково-обґрунтованої класифікації. Наразі у більшості аграрних підприємств, відповідно до Методичних рекомендацій № 132, витрати, що виникають у процесі утримання допоміжних виробництв обліковують у розрізі їх видів за статтями витрат, які господарюючі суб'єкти визначають самостійно. Типовий перелік статей витрат допоміжних виробництв, їх документування та облікове відображення наведено у таблиці 1.

Для забезпечення обліку допоміжних виробництв необхідно приділяти увагу організації документування. Серед первинних документів, що формують інформацію про допоміжні виробництва, існуючі на підприємстві, слід віднести (табл. 2).

На кожен вид допоміжного виробництва на рахунку 23 "Виробництво", субрахунку 234 "Допоміжні виробництва", відкривають окремий аналітичний рахунок у розрізі їх різновидів, де за дебетом накопичують прямі витрати на утримання допоміжних виробництв за статтями (накладні витрати обліковують на рахунку 91), а за кредитом відображають вартість виконаних робіт, наданих послуг як для основного виробництва, так і стороннім споживачам в оцінці за фактичною собівартістю.

У разі якщо один вид допоміжного виробництва надає послуги для іншого або споживає їх самостійно, то такі послуги оцінюються за плановою собівартістю і не коригуються.

Аналітичні рахунки допоміжного виробництва закриваються у такій послідовності: газо-, тепло-, електро-, водопостачання, ре-

монтна майстерня, холодильні установки, вантажний автотранспорт, гужовий транспорт (рис. 3).

Методика калькулювання собівартості виконаних робіт та наданих послуг допоміжними виробництвами регламентовано Методичними рекомендаціями з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємства № 132 від 18.05.2001 р., що наведена у таблиці 3.

Варто зазначити, що організація обліку витрат визначається насамперед технологічними й організаційними особливостями виробництва і має відображати процес формування витрат в його конкретних умовах.

Водночас накопичення витрат має забезпечити не тільки обчислення собівартості продукції, а й сприяти найефективнішому управлінню виробництвом.

Питання обліку витрат та здійснення калькулювання продукції тісно взаємопов'язані між собою (рис. 4).

Калькулювання собівартості послуг допоміжних виробництв України здійснюється щомісяця за винятком ремонтних майстерень (калькулювання фактичної собівартості ремонтів здійснюється після їх завершення) та гужового транспорту (калькулювання продукції та виконаних робіт здійснюється в кінці року після отримання всього приплоду, а впродовж року продукція і послуги оцінюються за плановою собівартістю).

Коригування планової собівартості продукції (робіт, послуг) гужового транспорту здійснюється в кінці року, після визначення фактичної собівартості за допомогою

Рис. 3. Аналітичні рахунки для обліку допоміжних виробництв

Джерело: розроблено авторами на основі [8].

**Таблиця 3. Методика калькулювання собівартості робіт (послуг)
за видами допоміжних виробництв**

Об'єкти обліку витрат / одиниця калькулювання	Методика калькулювання
Електропостачання / 10 кВт/год	$C/б\ 10\ кВт/год$ = (витрати на утримання електрогосподарства + вартість придбаної електроенергії) : к-ть спожитої електроенергії
Теплопостачання / 10 Гкал	$C/б\ 10\ Гкал$ = (витрати на утримання теплостанції + вартість придбаної теплоенергії) : к-ть спожитої теплоенергії
Водопостачання / 1 м ³	$C/б\ 1\ м^3$ = (витрати на утримання водопостачання + вартість придбаної води) : к-ть спожитої води
Газопостачання / 1 м ³ газу та 1 кг скрапленого газу (балонного)	$C/б\ 1\ м^3$ = (витрати на утримання газопостачання + вартість придбаного газу) : к-ть спожитого газу. $C/б\ 1\ кг$ = (витрати на утримання газопостачання + вартість придбаного газу) : к-ть спожитого газу
Автомобільний транспорт / 10 т/км, 1 машино-день, 1 машино-година	$C/б\ 1\ машино-дня$ = витрати на утримання вантажного автотранспорту : к-ть машино-днів, відпрацьованих на всіх видах робіт. $C/б\ 10\ т/км$ = (витрати на утримання вантажного автотранспорту – собівартість машино-днів) : к-ть тонно-кілометрів. $C/б\ 1\ машино-години$ визначається для перевезення людей вантажним автотранспортом
Ремонтна майстерня / 1 замовлення (ремонт), або 1 штука (деталь)	$C/б\ 1\ замовлення$ = прямі витрати на ремонт об'єкта + частина розподілених накладних витрат. Накладні витрати ремонтно-механічної майстерні розподіляються між окремими замовленнями пропорційно до нарахованої прямої оплати праці. $C/б\ 1\ штуки$ = витрати на утримання реммайстерні / к-ть виробів (деталей)
Жива тяглова сила (гужовий транспорт) 1 голова приплоду, 1 коне-день (робочий день тварини)	$C/б\ 1\ голови\ приплоду$ = 60 кормо-днів утримання дорослої тварини. $C/б\ 1\ кормо-дня$ = загальні витрати на утримання робочих коней : кількість кормо-днів (к-ть днів утримання x к-ть дорослого). $C/б\ 1\ коне-дня$ = (загальні витрати на утримання робочих коней – собівартість приплоду – побічна продукція) : кількість робочих днів коней
Холодильні установи / 1 центнеродень	$C/б\ 1\ центнеродня$ = витрати на утримання холодильних камер : к-ть центнероднів Центнеродень – це к-ть ц кожного виду продукції x к-ть днів перебування цієї продукції у холодильних камерах

Джерело: [11].

методу "червоного сторно" (у разі перевищення планової собівартості над фактичною) або методу "допроводок" (у разі перевищення фактичної собівартості над плановою).

Розподіл витрат допоміжних виробництв між основними підрозділами здебільшого здійснюється пропорційно обсягу наданих ними послуг.

Сьогодні єдиної методики розподілу таких витрат немає, а застосування різних методик призводить до отримання різних рівнів собівартості випущеної продукції, тому некоректне застосування окремих методик може призвести до прийняття помилкових рішень [13].

Для розподілу витрат допоміжних виробництв найчастіше використовують метод прямого розподілу, сутність якого полягає в розподілі витрат кожного допоміжного цеху лише на основних отримувачів послуг таких підрозділів і не враховується надання взаємних послуг між допоміжними виробництвами (табл. 4).

Вказані витрати згідно з Відомостями розподілу (табл. 4) на рахунках бухгалтерського обліку будуть відображені наступними проводками:

Дт231 Кт 234 на суму 425500 грн;
Дт92 Кт 234 на суму 148600 грн;
Дт92 Кт 234 на суму 20050 грн.

Виконані роботи і надані послуги допоміжних виробництв списуються на галузі суб'єкта господарювання для яких вони виконувались (дебет рахунків 231 "Рослинництво", 232 "Тваринництво", 233 "Підсобні (промислові) виробництва", 15 "Капітальні інвестиції", 92 "Адміністративні витрати" і т. д.). Якщо роботи і

послуги виконувались на замовлення сторонніх споживачів їх собівартість відносять на дебет рахунку 903 "Собівартість реалізації послуг". Не закінчені роботи і послуги допоміжних виробництв, зокрема незавершені ремонти ремонтної майстерні, у фактичній сумі витрат залишаються як сальдо на 1 число наступного місяця.

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи вищевикладене, зауважимо, що наразі проблематика формування системи обліку й контролю функціонування допоміжних виробництв задля розробки ефективних стратегічних управлінських рішень та досягнення позитивних кінцевих результатів діяльності суб'єкта господарювання є досить актуальною. За результатами проведених досліджень встановлено:

Допоміжні виробництва відіграють значну роль у функціонуванні суб'єктів господарювання аграрної сфери України.

Документування витрат та наданих послуг є складним та багатогранним процесом, що обумовлено безперервним здійсненням господарського механізму, який потребує повної, достовірної, своєчасної й об'єктивної інформації стосовно фіксації господарських операцій, які визначають ефективність роботи сільськогосподарського підприємства.

Оцінка виконаних робіт (наданих послуг) допоміжними виробництвами, з огляду на облікову політику підприємства, передбачає застосування норм П(С)БО 16 "Витрати", тобто за виробничою собівартістю.

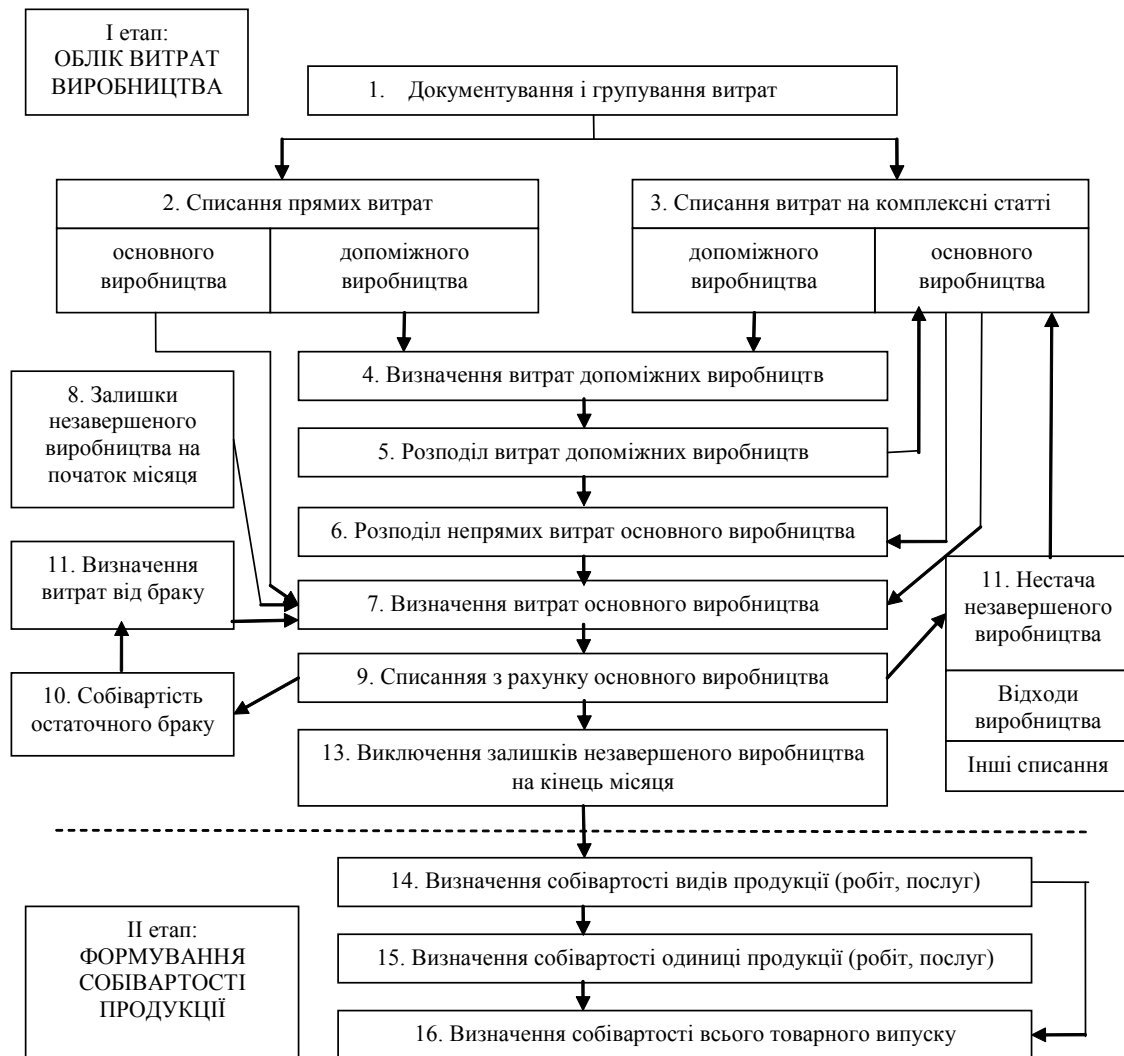

Рис. 4. Взаємозв'язок обліку витрат і калькулювання собівартості продукції

Джерело: розроблено автором на основі [12].

Дослідження доводять наявність суттєвого взаємозв'язку між обліком витрат допоміжних виробництва та калькулюванням собівартості відповідних робіт та послуг. Окреслені теоретичні та практичні аспекти обліку

витрат та калькулювання собівартості допоміжних виробництв у сільському господарстві свідчать про важливість з точки зору ефективного управління підприємством.

Таблиця 4. Відомість розподілу витрат допоміжних виробництв за споживачами

Рахунки	Цех	Шифр замовлення	Собівартість продукції, робіт і послуг за видами допоміжних виробництв, грн							
			Газо-постачання		Водопостачання		...	Разом		Відхилення (+/-)
			план	факт	план	факт	...	план	факт	
231 «Основне виробництво»	4	16	19250	19200	67500	67800	...	426900	425500	-1400
91 «Загально-виробничі витрати»	2	7	8980	8820	12800	12950	...	148550	148600	+50
92 «Адміністративні витрати»	-	8	-	-	13100	12750	...	20200	20050	-150
Разом	-	-	28230	28020	93400	93500		595650	594150	-1500

Джерело: [14].

Література:

1. Альокишина Н., Чернишова Н. Облік витрат допоміжних виробництв. Податки та облік. 2019. № 49. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/nibu/2019/june/issue-49/article-45004.html> (дата звернення: 14.03.2021).
2. Осадча Г.Г., Рощина О.М. Допоміжні виробництва та альтернативні методи розподілу їх витрат. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2016. Вип. 21. С. 157—160.
3. Бутинець Ф.Ф. Теорія бухгалтерського обліку: підруч. для вузів. Житомир: ЖІТІ, 2003. 443 с.
4. Сопко В.В., Бойко О.В. Бухгалтерський фінансовий та внутрішньогосподарський облік в галузях системи переробної промисловості АПК (на основі національних стандартів): за ред. проф., д-ра екон. наук В.В.Сопка та О.В.Бойка. Київ: "Фенікс". 2001. 468 с.
5. Ткаченко Н.М. Бухгалтерський фінансовий облік, оподаткування і звітність: Підручник; 6-те вид. допов. і перероб. Київ: Алерта, 2013. 982 с.
6. Національне положення стандарт бухгалтерського обліку "Загальні вимоги до фінансової звітності" № 73 від 07 лютого 2013 р. URL: <http://www.minagro.kiev.ua> (дата звернення 13.03.2021).
7. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 "Витрати": Наказ Міністерства фінансів України № 318 від 31 грудня 1999 р. URL: <http://www.rada.gov.ua> (дата звернення 14.03.2021).
8. Методичні рекомендації з планування, калькулювання та обліку собівартості (робіт та послуг) сільськогосподарських підприємств: Наказ Міністерства аграрної політики України № 132 від 18 травня 2001 р. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 14.03.2021).
9. Яловега Л.В., Лега О.В., Прийдак Т.Б. Вспомогательные производства сельскохозяйственных предприятий Украины: учет затрат и калькулирование услуг. Сельское хозяйство — проблемы и перспективы. Экономика (Вопросы аграрной экономики): Сборник научных трудов. Под редакцией члена-корреспондента НАН Республики Беларусь В. К. Пестиса. 2020. Том 50. Гродно: ГГАУ. С. 312—320.
10. Плаксієнко В.Я., Єрмолаєва М.В., Грибовська Ю.М., Лега О.В., Романченко Ю.О., Мокієнко Т.В., Прийдак Т.Б., Яловега Л.В., Черненко К.В. Первинний облік у сільськогосподарських підприємствах: навч. посіб. для здобувачів вищої освіти закладів вищої освіти; за ред. В.Я. Плаксієнка. Київ: "Центр учбової літератури", 2020. 440 с.
11. Плаксієнко В.Я., Яловега Л.В., Лега О.В., Прийдак Т.Б., Мокієнко Т.В., Канцедаль Н.А. Управлінський облік: навч. посібник [для студ. вищих навч. закл.]; за ред. В.Я. Плаксієнка. Полтава: ПП "Астра", 2018. 250 с.
12. Демченко В.С., Денисюк І.М. Облік витрат і калькулювання собівартості продукції. Матеріали конференції Державного університету "Житомирська політехніка". 2019. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/01/346.pdf> (дата звернення: 14.03.2021).
13. Лень В.С. Методи розподілу непрямих виробничих витрат та їх вплив на собівартість продукції. Вісник Чернігівського державного технічного університету. 2012. № 3 (60). С. 298—306.
14. Вороная Н., Чернишова Н. Облік витрат допоміжних виробництв. Податки та бухгалтерський облік. 2016. № 32. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/nibu/2016/april/issue-32/article-17165.html> (дата звернення: 14.03.2021).

References:

1. Al'okshyna, N. and Chernyshova, N. (2019), "Accounting for the costs of ancillary production", Podatky ta oblik, vol. 49, available at: <https://i.factor.ua/ukr/journals/nibu/2019/june/issue-49/article-45004.html> (Accessed 10 May 2021).
2. Osadcha, H.H. and Roschyna, O.M. (2016), "Ancillary production and alternative methods of distribution of their costs", Naukovyj visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu, vol. 21, pp. 157—160.
3. Butynets', F.F. (2003), Teoriia bukhgalters'koho obliku [Theory of accounting], ZhITI, Zhytomyr, Ukraine.
4. Sopko, V.V. and Bojko, O.V. (2001), Bukhgtalters'kyj finansovyj ta vnutrishn'ohospodars'kyj oblik v haluziakh systemy pererobnoi promyslovosti APK (na osnovi natsional'nykh standartiv) [Financial and internal accounting in the branches of the agro-industrial processing system (based on national standards)], Feniks, Kyiv, Ukraine.
5. Tkachenko, N.M. (2013), Bukhgtalters'kyj finansovyj oblik, opodatkovannia i zvitnist' [Financial accounting, taxation and reporting], Alerta, Kyiv, Ukraine.
6. Ministry of Finance of Ukraine (2013), "General requirements for financial reporting", available at: <http://www.minagro.kiev.ua> (Accessed 10 May 2021).
7. Ministry of Finance of Ukraine (1999), "Costs", available at: <http://www.rada.gov.ua> (Accessed 10 May 2021).
8. Ministry of Agrarian Policy of Ukraine (2001), "Methodical recommendations on planning, calculation and accounting of cost (works and services) of agricultural enterprises", available at: <http://www.zakon.rada.gov.ua> (Accessed 10 May 2021).
9. Yaloveha, L.V. Leha, O.V. and Pryjda, T.B. (2020), "Auxiliary production of agricultural enterprises in Ukraine: cost accounting and calculation of services. Agriculture - problems and prospects", Ekonomika (Voprosy aharnoj ekonomiky): Sbornyk nauchnykh trudov HHAU, vol. 50, pp. 312—320.
10. Plaksienko, V.Ya. Yermolaieva, M.V. Hrybovs'ka, Yu.M. Leha, O.V. Romanchenko, Yu.O. Mokiienko, T.V. Pryjda, T.B. Yaloveha, L.V. and Chernenko K.V. (2020), Pervynnyj oblik u sil's'kohospodars'kykh pidpriemstvakh: navch. posib. dlia zdobuvachiv vyschoi osvity zakladiv vyschoi osvity [Primary accounting in agricultural enterprises], Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.
11. Plaksienko, V.Ya. Yaloveha, L.V. Leha, O.V. Pryjda, T.B. Mokiienko, T.V. and Kantsedal, N.A. (2018), Upravlins'kyj oblik [Management accounting], PP "Astraia", Poltava, Ukraine.
12. Demchenko, V.S. and Denysiuk, I.M. (2019), "Cost accounting and product costing", available at: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/01/346.pdf> (Accessed 10 May 2021).
13. Len', V.S. (2012), "Methods of distribution of indirect production costs and their impact on production costs", Visnyk Chernihivs'koho derzhavnoho tekhnichnoho universytetu, vol. 3 (60), pp. 298—306.
14. Voronaia, N. and Chernyshova, N. (2016), "Accounting for the costs of ancillary production", Podatky ta bukhgtalters'kyj oblik, vol. 32, available at: <https://i.factor.ua/ukr/journals/nibu/2016/april/issue-32/article-17165.html> (Accessed 10 May 2021).

Стаття надійшла до редакції 14.05.2021 р.

О. В. Насібова,
к. е. н., докторант кафедри фінансів,
Київський національний торговельно-економічний університет
ORCID ID: 0000-0003-2590-2513

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.10.48

ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕГУЛЮВАННЯ РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ

O. Nasibova,
PhD in Economics, Doctoral candidate of the Department of Finance,
Kyiv National University of Trade and Economics

THE SOCIAL PROTECTIVE FINANCIAL MECHANISM AS THE POPULATION LIVING LEVEL REGULATION TOOL

Перехід від одного суспільно-економічного ладу до іншого, фінансово-економічні кризи, недосконалість ринкових відносин, інституційні перетворення спричиняють низку факторів, які негативно впливають на рівень життя населення, що обумовлює необхідність обґрунтування та реалізації дієвих механізмів забезпечення адаптації суспільних структур до нових умов життєдіяльності. Основну роль у подоланні дисбалансів соціально-економічного розвитку країни відіграє фінансовий механізм соціального захисту населення, за допомогою якого визначаються параметри формування фінансових ресурсів та ефективність їх розміщення й використання для забезпечення як соціальної безпеки, так і підвищення рівня суспільного добробуту. Статтю присвячено поглибленню теоретичних положень функціонального призначення фінансового механізму соціального захисту населення, удосконаленню системи регулювання фінансових відносин у сфері соціального захисту та визначенню інтегрованої сукупності факторів впливу на соціальну збалансованість. Розкрито підходи щодо визначення сутності фінансового механізму соціального захисту населення. Розроблено структурно-функціональну модель фінансового механізму соціального захисту населення, яка ґрунтується на положеннях адаптивної фінансової архітектури, інтеграції економічної, фінансової, демографічної та соціальної складових державного регулювання соціально-економічного розвитку країни. Визначено сукупність взаємопов'язаних складових фінансового механізму соціального захисту населення, кожний з яких виконує властиві йому функції і за умови узгодженості забезпечує адаптивність, дієвість і ефективність фінансових відносин соціального захисту населення. Показано вплив фінансового механізму соціального захисту населення на суспільний розвиток.

Social transformations, financial and economic crises, the possible imperfections in market relations, and institutional transformations form a plethora of factors that negatively affect the living standards. That fact is interrelated with the constant need to justify and to implement the effective mechanisms focused on the social structures' adaptation to the actual living conditions. The social protection's financial mechanism — determining both the financial resources' formation parameters and their allocation's efficiency to ensure social protection and public welfare — plays the leading role to overcome the socio-economic development imbalances.

The aim of the research is improving of the financial relations regulation system of in the field of social protection population and assessment of the integrated set of the influencing factors on the social balancing.

In this article, the dialectical and systemic methods to determine the economic essence of the social protection financial mechanisms were used. The investigation on the integrity and particular structural elements, the composition of analysis and synthesis, the transition from the abstract to the concrete have made the conceptual statements on the formation and implementation of the social protection financial mechanisms and updated the scientific discourse. Both the generalization and structural methods were used to evaluate the impact of the social protection financial mechanisms on the mutually interconnected set of economic, fiscal, demographic, and social components of public social and economic regulation.

The structural and functional model of the social protection's financial mechanism — based on the adaptive financial architectonics' principals and the integration of public administration's economic, fiscal, demographic, and social components — is developed. The set of interconnected components of social protection's financial mechanism is defined. Being coordinated, each of the above elements carries out its essential functions and provides adaptability and efficiency of the social protection's financial relations. The social protection financial mechanism's effect on social development is highlighted.

The level of the financial supplying social protection of the population depends on the level of the country economic development, the model of financial resources redistribution, the social policy effectiveness.

The study enables to conclude that the social protection's financial mechanism is a dynamic, adaptive, and integrated set of interrelated financial relations' influence and regulation elements to ensure the social poverty's and significant income differentiation's overcome, while maintaining stability in a transformational society. In the case of using a certain set of tools, the social protection's financial mechanism can affect the optimal structure of income to accelerate human development. Social balance always determines the need to improve the system of financial support for social protection, social justice, and economic efficiency. Transformations in the social structure, the development of the financial instruments' innovative forms lead to constant improvement in the social protection's financial mechanism.

Ключові слова: фінансовий механізм, соціальний захист населення, фінансове регулювання, фінансове забезпечення, фінансові інструменти.

Key words: financial mechanism, social protection, financial regulation, financial security, financial instruments.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах динамічного перетворення економіки та необхідності постійної адаптації до сучасного середовища посилюється роль соціальних пріоритетів суспільного розвитку, вагоме значення набуває розробка та реалізація ефективної політики соціального захисту населення, яка є важливим чинником стимулювання загальнолюдського прогресу, що потребує створення відповідного фінансового механізму, здатного попередити загрози соціальної безпеки, сприяти підвищенню добробуту громадян, забезпечити соціальну збалансованість.

Дослідження змісту елементів фінансового механізму соціального захисту населення, їх функціонального призначення та характеру інтегральних зв'язків є однією з найголовніших наукових проблем на сучасному етапі трансформаційних перетворень.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематика формування та реалізації фінансового механізму соціального захисту населення є об'єктом постійних наукових пошуків зарубіжних і вітчизня-

них вчених, знаходиться у центрі уваги політиків і громадськості. Зміст поняття "фінансовий механізм соціального захисту населення" розглядається в наукових працях під різним кутом зору з урахуванням кінцевої мети досліджень. Економіст Савченко Н.Г. [10, с. 6] визначає фінансовий механізм соціального захисту населення як "систему управління фінансовими відносинами через сукупність встановлених державою методів, інструментів і важелів з відповідним регулюванням та забезпеченням їх впливу на рівень соціального захисту населення". Водночас, на думку Огінської А.Ю. [6, с. 134], "фінансовий механізм реалізації соціального захисту населення передбачає формування джерел фінансових ресурсів, що направляються на виконання відповідних програм і заходів, а також обґрунтований вибір методів, форм та важелів їх використання". Науковець-економіст Баранник Л.Б. [2, с. 79] зазначає, що фінансовий механізм соціального захисту населення — сукупність способів організації фінансових відносин, що застосовуються для формування й використання фінансових ресурсів з метою забезпечення умов для нормальної життєдіяльності людей, які потрапили у складні життєві обставини через дії соціальних ризиків. Жук

О.Б. [4, с. 64—65] пропонує розглядати фінансовий механізм соціального захисту у вузькому та широкому розуміннях. У широкому — це сукупність автономних фінансових механізмів соціального страхування, соціального забезпечення та соціальних стандартів й гарантій, що комплексно взаємодіють, взаємодоповнюють один одного та сприяють ефективному його функціонуванню з метою забезпечення сталого розвитку держави та задоволення життєво необхідних потреб кожного громадянина на рівні не нижче прожиткового мінімуму. У вузькому — це певний комплекс спеціально розроблених, законодавчо закріплених та визначених соціально-економічною політикою форм та методів, інструментів і важелів акумулювання, перерозподілу і використання фінансових ресурсів з метою забезпечення добробуту кожного члена суспільства та підвищення рівня соціального захисту найбільш незахищених верств населення — осіб з обмеженими фізичними і розумовими можливостями, безробітних, багатодітних родин, дітей-сиріт тощо.

Реалізація потенційного внеску соціального захисту населення у розвиток особистості та суспільства залежить від якості управління фінансовими ресурсами, які суспільство доручає системі соціального захисту [19].

Різні джерела фінансового забезпечення соціального захисту, включаючи допомогу від міжнародних донорів, державні витрати національних урядів, приватні, громадське та недержавне фінансування, а також заощадження домогосподарств та позабюджетні витрати розглядаються в працях А. Баррієнтоса.

Бейтлер Д., Акюз Ю., Гарріс Е., Дюран-Вальверде Ф. та інші відзначають необхідність формування фінансового простору та пошуку нових джерел фінансування соціальної сфери у країнах, що розвиваються. У дослідженні Болтона Л. акцентується увага на застосуванні інноваційних методів фінансування соціального захисту населення у всьому світі.

Козловський С., Пасічний М., Лавров Р. [17] досліджуючи взаємозв'язок між економічним зростанням та демографічними факторами в країнах-членах ОЕСР та країнах, що розвиваються, з 1990 по 2017 роки, підтверджують важливість подальшого вдосконалення фінансового механізму соціального захисту для сприяння економічному розвитку.

Водночас в умовах суспільних трансформацій та підвищеної уваги до існуючих проблем подолання бідності у багатьох країнах світу важливим є поглиблене розуміння теоретико-методологічних засад фінансового механізму соціального захисту населення. Міжнародне співтовариство систематично наголошує на необхідності розробки ефективного фінансового механізму соціального захисту населення як на глобальному, так і на національному рівнях, спроможного впливати на зменшення бідності та розширення доступності всіх верств населення до мінімальних соціальних стандартів. Потребують наукового обґрунтування комплексні підходи у визначенні функціонального призначення фінансового механізму соціального захисту населення та його впливу на соціально-економічні процеси.

МЕТА СТАТТІ

Статтю присвячено поглибленню теоретичних положень функціонального призначення фінансового механізму соціального захисту населення, удосконаленню системи регулювання фінансових відносин у сфері соціального захисту та визначенню інтегрованої сукупності факторів впливу на соціальну збалансованість.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Враховуючи думки та погляди науковців, фінансовий механізм соціального захисту населення загалом можна визначити як схему практичного використання фінансів в системі соціального захисту, їх вплив на соціальні процеси. Завдяки фінансовому механізму соціального захисту населення забезпечуються необхідні умови для формування, розподілу і використання фінансових ресурсів, а також підтримується певний порядок їх руху з метою підвищення якості життя населення та суспільного добробуту. Фінансовий механізм соціального захисту населення упорядковує дію і визначає напрям опосередкованого руху частки вартості суспільного продукту у сфері соціального захисту населення.

За внутрішнім змістом та структурною побудовою фінансовий механізм соціального захисту населення представляє собою досить складну систему економічних відносин, елементи якої виконують властиві їм функції і за умови узгодженої взаємодії забезпечують та сприяють ефективному функціонуванню фінансів соціального захисту населення. Враховуючи те, що система соціального захисту населення є складовою бюджетно-податкового та соціально-економічного регулювання, доцільно побудувати дієву структурно-функціональну модель фінансового механізму соціального захисту населення, основними компонентами якої є сукупність інституційного забезпечення (нормативно-правове, інформаційне, програмно-технічне та кадрове забезпечення), фінансових методів (фінансове планування та прогнозування, фінансове забезпечення, фінансове регулювання та фінансовий контроль і облік), фінансових важелів (соціальні норми і нормативи, фінансові резерви, пільги, стимули, санкції, ліміти) та фінансових інструментів (фінансові регулятори надходжень, фінансові регулятори розподілу, фінансові регулятори страхового резервування) компетентне застосування яких забезпечить фінансову надійність та стійкість системи соціального захисту населення, соціальну безпеку та соціально-економічний розвиток держави (рис. 1).

Структурно-функціональна модель фінансового механізму соціального захисту населення відображає, з одного боку, цілісність сукупності складових елементів, властивості якої виявляються за спільної взаємодії компонентів, а з іншого — ділимість на підсистеми, що створює можливість заздалегідь визначати та обґрунтовувати відповідні показники, застосовувати необхідний набір інструментарію задля забезпечення достатнього фінансового потенціалу системи соціального захисту населення, здатного вчасно мінімізувати наслідки дій соціальних ризиків і підтримувати соціальні стандарти, прийнятні у відповідному суспільстві. Слід визначити, що внаслідок взаємодії структурних еле-

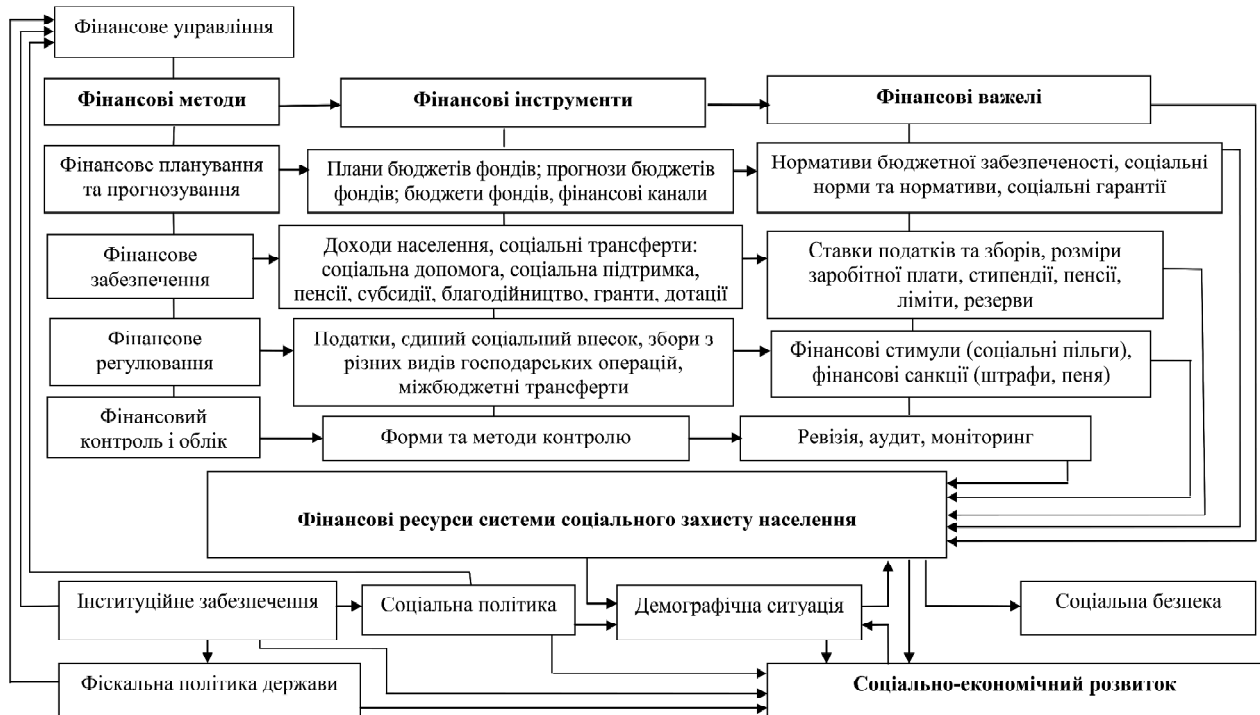

Рис. 1. Структурно-функціональна модель фінансового механізму соціального захисту населення

Джерело: розроблено автором.

ментів фінансового механізму соціального захисту населення, які створюють цілісність, з'являються нові якості.

Важливим є те, що запропоновану побудову фінансового механізму соціального захисту, яка приводиться в дію шляхом встановлення кількісних параметрів кожного його елемента, тобто визначення ставок, норм і нормативів, обсягу фінансових ресурсів, рівня витрат тощо, можна коригувати, оновлювати, змінювати, адже кількісні параметри та способи їх визначення є найбільш мобільною частиною фінансового механізму. Крім кількісних характеристик функціонування фінансового механізму соціального захисту населення, визначають і якісні характеристики, які показують механізм формування і використання фінансових ресурсів із застосуванням фінансових інструментів задля забезпечення виконання кількісних параметрів.

Характерною особливістю розробленої моделі, поперше, є те, що вона динамічна, відкрита та постійно діюча, а отже, її можна доповнювати новими статистичними даними та соціально-економічними показниками, вдосконалювати згідно змін в законодавчій базі.

По-друге, модель характеризується значною кількістю напрямів прогнозування, тому прогнозні розрахунки дозволяють охопити більшу кількість соціально-економічних показників і визначити тенденції та перспективи розвитку фінансів соціального захисту населення. Модель дозволяє імітувати наслідки демографічних і соціально-економічних процесів, надає можливість відслідковувати, як прийняті рішення щодо управління фінансами соціального захисту населення будуть впливати на рівень відповідних видатків та можливості фінансового забезпечення у майбутньому, і які

зміни в існуючій системі дозволять підвищити фінансову спроможність соціальної сфери.

Як уже зазначалось, одним з елементів фінансового механізму соціального захисту населення є фінансові методи: фінансове планування та прогнозування, фінансове забезпечення, фінансове регулювання, фінансове управління, фінансовий контроль та облік.

Фінансове планування застосовується на етапі розроблення бюджетних запитів, складання проектів кошторисів витрат, визначення потреби населення певних територій у певних видах соціальних послуг та відіграє визначальну роль у формуванні фінансової спроможності держави та суб'єктів господарювання щодо забезпечення соціального захисту населення на основі реалізації державних соціальних гарантій.

Фінансове прогнозування надає можливість аналізувати тенденції, які формуються в період проведення державної соціально-економічної політики з урахуванням впливу на неї внутрішніх та зовнішніх чинників, на основі передбачення результатів тих чи інших соціальних процесів (народжуваності, смертності, міграції, безробіття, бідності тощо) здійснювати обґрунтовані розрахунки щодо виділення у перспективі загальних обсягів коштів на потреби відповідних категорій населення, потребуючих допомоги, підтримки, захисту.

Під час складання й виконання фінансових планів, а також по закінченню певних періодів проводиться державний фінансовий контроль, основна мета якого — дотримання чинного фінансового законодавства у процесі здійснення соціального захисту населення та забезпечення зв'язку між запланованими та досягнутими результатами. Державний фінансовий контроль спрямований на перевірку та виявлення недоліків у вартісному

розподілі і перерозподілі валового внутрішнього продукту, фонду оплати праці та цільового використання коштів із відповідних фондів соціального спрямування.

Вагоме значення для підтримки дієвості, ефективності та фінансової стійкості системи соціального захисту населення мають фінансове забезпечення та фінансове регулювання. На думку науковців Юрія С.І., Федосова В.М. [14] фінансове забезпечення і фінансове регулювання є узагальнюючими методами фінансового механізму, оскільки включають окремі часткові методи фінансового впливу на соціально-економічний розвиток суспільства.

Фінансове забезпечення соціального захисту населення реалізується через відповідні форми фінансових відносин, яким притаманні певні характерні риси та особливості практичного застосування, в процесі формування, розподілу та використання фінансових ресурсів системи соціального захисту населення: бюджетне фінансування, соціальне страхування, благодійництво, грантове фінансування, фінансове забезпечення суб'єктами підприємницької діяльності, кредитування. Рівень фінансового забезпечення соціального захисту населення характеризується співвідношенням сукупних видатків на соціальний захист до валового внутрішнього продукту (табл. 1).

Рівень видатків на соціальний захист населення у країнах з розвинутою економікою протягом 2004—2018 років у середньому становив 28,01 %, у тому числі за 2004—2008 роки — 26,43 %, за 2009—2013 роки — 28,94 %, за 2014—2018 роки — 28,67 %.

Найвища позиція у рейтингу країн за рівнем фінансового забезпечення соціального захисту населення належить Франції — 32,76 %, найнижча — Іспанії — 23,36 %. Високі видатки на соціальний захист розвинутих країн ЄС пов'язані з вищими темпами економічного зростання, вищою продуктивністю праці, зайнятістю, а також спричинені ефективною соціальною політикою, комплексністю соціальних заходів, обсягом фінансових можливостей урядів. У країнах з трансформаційною економікою має місце менший рівень фінансового забезпечення соціального захисту населення і в середньому становить 18,42 %, у тому числі за 2004—2008 роки — 17,34 %, за 2009—2013 роки — 19,59 %, за 2014—2018 роки — 18,35 %. Україна займає друге місце у рейтингу країн за рівнем фінансового забезпечення соціального захисту населення серед тринадцяти країн з трансформаційною економікою та шістнадцяте місце серед досліджуваних двадцяти восьми країн.

Фінансове регулювання як метод фінансового механізму соціального захисту населення підпорядковує суб'єктів системи соціального захисту населення певним вимогам, обмеженням та принципам, спрямованим на збереження її цілісності, сприяє прискоренню розвитку пріоритетних форм фінансового забезпечення соціального захисту населення, регламентує розподільчі відносини у суспільстві задля досягнення оптимального співвідношення соціальної відповідальності у координатах "людина — бізнес — держава".

Наступним структурним елементом фінансового механізму соціального захисту населення є фінансові інструменти, які створюються з метою регулювання певних процесів, містять у собі відповідну регулюючу дію, але діють не відразу, а через певний період часу та впливають на процеси формування коштів до відповідних інституцій системи соціального захисту населення. Дієвість фінансових інструментів системи соціального захисту населення залежить від обсягів відповідних грошових потоків, напрямів їх руху, з урахуванням певного набору важелів. Важелі фінансового механізму соціального захисту населення пов'язані з інструментами, за їх допомогою здійснюється стимулювання впливу на процеси формування і використання фінансових ресурсів системи соціального захисту населення. Важелі є підтримуючими елементами у фінансовому механізмі соціального захисту населення та виконують важливу функцію щодо надання дії фінансовим інструментам, регулювання їх інтенсивності.

Таблиця 1. Частка видатків на соціальний захист населення у валовому внутрішньому продукті, %

Країни	2004–2008	2009–2013	2014–2018	2004–2018
Країни з розвинутою економікою				
Франція	30,50	33,48	34,30	32,76
Данія	29,72	33,98	32,86	32,18
Італія	30,58	28,92	29,30	29,60
Австрія	27,78	29,36	29,75	28,96
Швеція	28,62	29,06	28,96	28,88
Фінляндія	25,20	29,52	31,43	28,71
Бельгія	26,90	29,88	29,32	28,70
Нідерланди	26,10	29,92	29,83	28,61
Німеччина	28,02	29,58	23,58	27,06
Велика Британія	25,06	28,42	26,65	26,71
Швейцарія	24,74	26,30	27,76	26,26
Норвегія	22,96	25,06	27,93	25,31
Португалія	23,46	26,28	25,30	25,01
Іспанія	20,40	25,34	24,35	23,36
Середнє значення	26,43	28,94	28,67	28,01
Країни з трансформаційною економікою				
Словенія	21,94	24,36	23,40	23,23
Україна	21,99	24,50	18,72	21,73
Сербія	21,60	22,32	20,38	21,43
Угорщина	21,66	21,74	18,76	20,72
Хорватія	18,80	21,26	21,74	20,60
Польща	19,54	19,44	20,00	19,66
Чехія	17,78	20,16	18,98	18,97
Словаччина	16,08	18,06	18,25	17,46
Болгарія	14,15	16,76	17,48	16,13
Литва	14,00	17,78	15,48	15,75
Естонія	12,80	16,26	15,85	14,97
Румунія	13,20	16,12	14,58	14,63
Латвія	11,88	15,84	14,92	14,21
Середнє значення	17,34	19,59	18,35	18,42

Джерело: розраховано за матеріалами [7–9].

нансові інструменти, які створюються з метою регулювання певних процесів, містять у собі відповідну регулюючу дію, але діють не відразу, а через певний період часу та впливають на процеси формування коштів до відповідних інституцій системи соціального захисту населення. Дієвість фінансових інструментів системи соціального захисту населення залежить від обсягів відповідних грошових потоків, напрямів їх руху, з урахуванням певного набору важелів. Важелі фінансового механізму соціального захисту населення пов'язані з інструментами, за їх допомогою здійснюється стимулювання впливу на процеси формування і використання фінансових ресурсів системи соціального захисту населення. Важелі є підтримуючими елементами у фінансовому механізмі соціального захисту населення та виконують важливу функцію щодо надання дії фінансовим інструментам, регулювання їх інтенсивності.

Дієвість фінансових інструментів системи соціального захисту та застосування певного набору важелів забезпечує спроможність держави стимулювати стійкий соціальний розвиток. Слід відмітити, що діапазон дії вибраного набору методів, інструментів і важелів фінансового механізму соціального захисту населення обмежений регламентацією нормативно-правових актів. Існуючу джерельну базу правового забезпечення фінансових відносин соціального захисту населення можна диференціювати на декілька груп. До першої групи слід віднести міжна-

родні правові документи, зокрема, Конвенції Міжнародної організації праці (про мінімальні норми соціального забезпечення — 1952 рік; про основні цілі й норми соціальної політики — 1962 рік; про допомогу по інвалідності, старості та в разі втрати годувальника — 1967 рік тощо), Європейський кодекс соціального забезпечення, Європейська соціальна хартія, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Загальна декларація прав людини, конституції країн Європейського Союзу. До другої групи джерел необхідно віднести нормативно-правові акти України, які врегульовують основні засади соціального забезпечення населення. Нормативно-правове забезпечення встановлює обов'язки та відповідальність сторін, які беруть участь у системі соціального захисту населення та передбачають правові норми згідно з якими на Кабінет Міністрів України, Пенсійний фонд України, Фонд соціального страхування України, Фонд соціального страхування на випадок безробіття та інші державні органи покладаються завдання з розробки відповідних постанов, інструкцій, положень щодо забезпечення виконання законів та впровадження відповідних механізмів реалізації в практичну діяльність. Ці закони створюються в державі та формують економічний порядок, який включає елементи державного законодавства, визначає сфери пільгового оподаткування, тобто створює інституціональну базу фінансового механізму соціального захисту населення.

Фінансовий механізм соціального захисту населення значною мірою визначається вибраною моделлю розвитку держави. Соціально орієнтована економічна система передбачає достатньо високий рівень перерозподілу валового внутрішнього продукту через бюджет, ступінь контролю держави за соціально-економічними процесами та поширення практики надання соціальних послуг через суспільні фонди споживання.

ВИСНОВКИ

Дослідження дозволяє зробити висновок про те, що фінансовий механізм соціального захисту населення представляє собою динамічну, адаптивну, інтегровану сукупність взаємопов'язаних складових елементів впливу та упорядкування фінансових відносин задля забезпечення подолання суспільної бідності, значної диференціації доходів населення, збереження стабільності у трансформаційному суспільстві. Фінансовий механізм соціального захисту населення при використанні певного набору інструментарію здатний впливати на забезпечення оптимальної структури доходів населення для прискорення людського розвитку. Соціальна збалансованість завжди визначає необхідність вдосконалення системи фінансового забезпечення соціального захисту населення, дотримання соціальної справедливості та економічної ефективності. Трансформаційні перетворення в соціальній структурі суспільства, розвиток інноваційних форм фінансових інструментів зумовлюють постійне удосконалення фінансового механізму соціального захисту населення.

Залишаються дискусійними питання щодо вибору оптимальної сукупності фінансових інструментів регулювання організації фінансових відносин соціального захисту населення. Це пов'язано з залежністю від рівня економічного розвитку, моделі перерозподілу фінансових ресурсів та можливістю створення належних інституційних умов для залучення достатніх фінансових ресурсів, що ускладнює обґрунтованість ефективної реалізації соціального захисту населення, який впливає на стабілізацію рівня життя громадян, підтримання соціальної справедливості, гармонізацію відносин між різними соціальними групами.

Література:

1. Бабиш Л.М., Васечко Л.І. Оптимізаційна модель фінансового механізму соціального страхування України. Актуальні проблеми економіки. 2009. № 1 (91). С. 158—170.
2. Баранник Л.Б. Фінансовий механізм системи соціального захисту населення України: проблеми становлення та перспективи розвитку: монографія. Дніпропетровськ: Дніпропетровська державна фінансова академія, 2012. 496 с.
3. Бобирь О.І., Смиронов С.О. Фінансовий механізм системи пенсійного забезпечення: монографія. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2008. 249 с.
4. Жук О. Фінансовий механізм системи соціального захисту населення України. Світ фінансів. 2017. № 2 (51). С. 62—71.
5. Мальований М.І. Фінансові аспекти функціонування системи соціального захисту населення в Україні: монографія. Умань: Видавець "Сочинський М. М.", 2016. 496 с.
6. Огінська А.Ю. Соціальний захист населення та фінансовий механізм його реалізації: теоретико-концептуальний зріз. Економіка та держава. 2018. № 4. С. 131—136.
7. Офіційний сайт Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu>
8. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
9. Офіційний сайт Евростатистики. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
10. Савченко Н.Г. Формування складових механізму соціального захисту населення як основа його ефективного функціонування. Науковий вісник ЧТЕІ КНТЕУ. 2004. Вип. 4. С. 389—398.
11. Толуб'як В.С. Фінансові механізми пенсійного забезпечення: монографія. Тернопіль: Терно-граф. 2011. 336 с.
12. Чугунов І.Я. Фінанси України: інституційні перетворення та напрями розвитку / За ред. І.Я. Чугунова. К.: ДННУ АФУ, 2009. 848 с.
13. Чугунов І.Я., Насібова О.В. Фінанси пенсійного забезпечення: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2017. 248 с.
14. Юрій С.І., Федосов В.М. Фінанси. К.: Знання, 2012. 687 с.
15. Duran F., Pacheco J.F. 2012. Fiscal space and the extension of social protection: Lessons from developing

countries, Extension of Social Security (ESS) Paper Series № 33 (Geneva, ILO).

16. Global Partnership for Universal Social Protection. 2016. Universal pensions in Thailand, Universal Social Protection Series (Washington, DC, World Bank; Geneva, ILO).

17. Kozlovskiy S., Pasichnyi M., Lavrov R., Ivanyuta N., & Npytaliuk A. (2020). An Empirical Study of the Effects of Demographic Factors on Economic Growth in Advanced and Developing Countries. Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe. 23 (4). 45—67.

18. Ortiz I., Cummins M., Karunanethy K. 2017. Fiscal space for social protection options to expand social investments in 187 countries, Extension of Social Security (ESS) Paper Series № 48 (Geneva and New York, ILO, UNICEF and UN Women).

19. Cichon M., Scholz W., van de Meerendonk A., Hagemeyer K., Bertranou F., Plamondon P. Financing social protection Quantitative Methods in Social Protection Series Geneva, International Labour Office/International Social Security Association, 2004. URL: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---soc_sec/documents/publication/wcms_sec_soc_8030.pdf

20. Financing social protection for the future of work: Fiscal aspects and policy options Prepared by Staff of the ILO for the G20 Framework Working Group. 31. May. 2018. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---inst/documents/publication/wcms_646048.pdf

References:

1. Babych, L.M. and Vasechko, L.I. (2009), "Optimization model of financial mechanism of social insurance in Ukraine", Aktual'ni problemy ekonomiky, vol. 1, pp. 158—170.

2. Barannyk, L.B. (2012), Finansovyj mekhanizm systemy sotsial'noho zakhystu naselennia Ukrainy: problemy stanovlennia ta perspektyvy rozvytku [Financial mechanism of the system of social protection of the population of Ukraine: problems of formation and prospects of development], Dnipropetrovsk State Financial Academy, Dnipropetrovsk, Ukraine.

3. Bobyr, O.I. and Smironov, S.O. (2008), Finansovyj mekhanizm systemy pensijnoho zabezpechennia [Financial mechanism of the pension system], Science and Education, Dnepropetrovsk, Ukraine.

4. Zhuk, O. (2017), "Financial mechanism of the system of social protection of the population of Ukraine", Svit finansiv, vol. 2 (51), pp. 62—71, available at: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/22702/1/%D0%96%D1%83%D0%BA%20%D0%9E..pdf> (Accessed 12 May 2021).

5. Malevany, M.I. (2016), Finansovi aspekty funktsionuvannia systemy sotsial'noho zakhystu naselennia v Ukraini [Financial aspects of the functioning of the social protection system in Ukraine], Vydavets' "Sochins'kyj M.M.", Uman', Ukraine

6. Oginska, A.Yu. (2018), "Social protection of the population and financial mechanism of its realization: theoretical and conceptual slice", Ekonomika ta derzhava,

vol. 4, pp. 131—136, available at: http://www.economy.in.ua/pdf/4_2018/29.pdf (Accessed 12 May 2021).

7. State Treasury Service of Ukraine (2021), available at: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu> (Accessed 12 May 2021).

8. State Statistics Service of Ukraine (2021), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 12 May 2021).

9. Eurostat (2021), available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (Accessed 12 May 2021).

10. Savchenko, N.H. (2010), "The financial mechanism of people's social protection system in Ukraine", Ph.D. Thesis, Finance, money and credit, Kyiv national university of trade and economics, Kyiv, Ukraine.

11. Tolubiyak, V.S. (2011), Finansovi mekhanizmy pensijnoho zabezpechennia [Financial mechanisms of pension provision], Terno-graf, Ternopil, Ukraine.

12. Chugunov, I.Ya. (2009), Finansy Ukrainy: instytutsijni peretvorennia ta napriamy rozvytku [Finance of Ukraine: institutional transformations and directions of development], DNU AFU, Kyiv, Ukraine.

13. Chugunov, I.Ya. and Nasibova, O.V. (2017), Finansy pensijnoho zabezpechennia [Finance of pension provision], Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t, Kyiv, Ukraine.

14. Yuri, S.I. and Fedosov, V.M. (2012), Finansy [Finances], Znannia, Kyiv, Ukraine.

15. Duran, F. and Pacheco, J.F. (2012), Fiscal space and the extension of social protection: Lessons from developing countries, Extension of Social Security (ESS) Paper Series No. 33 (Geneva, ILO).

16. Global Partnership for Universal Social Protection. 2016. Universal pensions in Thailand, Universal Social Protection Series (Washington, DC, World Bank; Geneva, ILO).

17. Kozlovskiy, S. Pasichnyi, M. Lavrov, R. Ivanyuta, N. and Npytaliuk, A. (2020), "An Empirical Study of the Effects of Demographic Factors on Economic Growth in Advanced and Developing Countries", Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe. vol. 23(4). pp. 45—67.

18. Ortiz, I. Cummins, M. and Karunanethy, K. (2017), Fiscal space for social protection: Options to expand social investments in 187 countries, 48, available at: <https://www.social-protection.org/gimi/gess/RessourcePDF.-action?ressource.ressourceId=51537> (Accessed 12 May 2021).

19. Cichon, M. Scholz, W. van de Meerendonk, A. Hagemeyer, K. Bertranou, F. and Plamondon, P. (2004), Financing social protection Quantitative Methods in Social Protection Series Geneva, International Labour Office/International Social Security Association, available at: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---soc_sec/documents/publication/wcms_sec_soc_8030.pdf (Accessed 12 May 2021).

20. ILO (2018), "Financing social protection for the future of work: Fiscal aspects and policy options", Prepared by Staff of the ILO for the G20 Framework Working Group, 31 May, available at: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---inst/documents/publication/wcms_646048.pdf (Accessed 12 May 2021).

Стаття надійшла до редакції 15.05.2021 р.

Н. О. Аверчева,
к. е. н., доцент, в. о. завідувача кафедри загальноекономічної підготовки,
Херсонський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: 0000-0003— 4534-639X

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.10.55

ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ КОРМОВОЇ БАЗИ ТВАРИННИЦТВА

N. Avercheva,
PhD in Economics, Associate Professor, Head of the Department of General
Economic Training, Kherson State Agrarian and Economic University

ORGANIZATIONAL ASPECTS OF FORMATION OF FEED BASE OF ANIMAL BREEDING

У статті проведено дослідження організаційно-економічних чинників формування кормової бази тваринництва. Актуалізовано питання несприятливої ринкової ситуації та здорожчання складових кормових раціонів, що негативно впливають на рівень рентабельності виробництва основних видів продукції галузі. Визначено причини збитковості виробництва та негативних змін у структурі виробництва продукції тваринництва. На основі аналізу статистичних даних виявлено, що у структурі виробництва м'яса за видами лідирують галузі, які використовують в основному концентровані корми, що впливає на структуру витрат кормів і збільшує частку дорогих складових годівлі сільськогосподарських тварин і птиці. Виявлено тенденцію до впровадження інтенсивного типу годівлі у підприємствах, за якого збільшення частки концентрованих кормів сприяє загальному скороченню витрат кормів у розрахунку на одиницю продукції. Систематизовано напрями удосконалення кормової бази на основі агротехнічних, біолого-технологічних та організаційно-економічних факторів.

The article examines the organizational and economic factors of the formation of the feed base of animal breeding. The issue of unfavorable market situation and increase in the cost of components of feed rations, which negatively affect the level of profitability of production of the main products of the industry, has been brought up. The reasons for unprofitable production and negative changes in the structure of animal production and feed use are identified. Peculiarities of feed base formation by animal breeding branches are substantiated. Based on the analysis of statistical data, the structure of meat production by species is led by poultry and pig industries, which use mainly concentrated feed, which ultimately affects the structure of feed consumption and increases the share of expensive components of animal and poultry feed. At the same time in livestock and sheep it is possible to use cheaper components of feed — coarse, green, succulent, which will reduce the cost of feed rations and optimize the production of animal products. Feed requirements are determined on the basis of standards for their costs per head, the planned growth of livestock and herd turnover, the maintenance of repair young and increase the productivity of farm animals. There is a clear trend towards the introduction of intensive feeding in enterprises, in which an increase in the share of concentrated feed contributes to the overall reduction of feed costs per 100 kilos of product and increase production efficiency in the industry. It is proved that the reduction of the cost of production of dairy products in specialized enterprises is based on the optimization of costs per 1 head of cows. It is possible to reduce the total cost of feed by using cheaper feed, expanding crops of perennial grasses, creating a modern system of storage and feeding of feed. The directions of improvement of feed

base on the basis of agrotechnical, biological-technological and organizational-economic factors are systematized, the results of their introduction at the level of economic entities are determined. State support should include measures to regulate the export of compound feed, quota setting, establishing balances in the domestic market.

Ключові слова: кормова база, організація виробництва, тваринництво, ефективність, аналіз витрат кормів, конверсія корму.

Key words: feed base, organization of production, animal breeding, efficiency, feed cost analysis, feed conversion.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Організація і формування міцної кормової бази є першочерговим завданням кожного підприємства, що спеціалізується на виробництві продукції тваринництва. Розвинена кормова база та її відповідність технологічним і нормативним вимогам надає можливості підприємствам збільшувати поголів'я сільськогосподарських тварин, підвищувати їх продуктивність, забезпечувати високі показники якості продукції і, у підсумку, досягати зниження її собівартості. Рівень продуктивності тварин (середньодобових приростів при відгодівлі, надойв молока) залежить на 50—80 % саме від їх годівлі.

Вплив несприятливих кліматичних умов минулого року щодо урожайності основних культур кормової бази тваринництва, сформував дефіцит кормів на ринку. Це призвело до стрімкого зростання цін на корми та собівартості виробництва продукції тваринництва. Рівень рентабельності при цьому набував від'ємного значення не тільки за приростами, а й за традиційно прибутковими видами продукції — молоком та виробництвом харчових яєць. Нестабільна економічна ситуація і зростання цін на корми поставили виробників перед вибором: задіяти внутрішні резерви економії матеріальних і трудових витрат, удосконалити системи переробки, налагодити власні канали реалізації продукції чи взагалі відмовитися від тваринництва і скоротити поголів'я.

На цій основі актуалізуються питання організаційних аспектів формування кормової бази на рівні кожного підприємства, проведення обґрунтованого аналізу ефективності використання кормів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Забезпечення та ефективне використання кормів є складною і невирішеною проблемою всього періоду реформування галузі тваринництва, яка постійно перебуває у полі зору наукових досліджень. У публікаціях Місюка М.В. обґрунтовано вплив впровадження нових кормових культур на ефективний розвиток тваринництва. На основі проведення комплексної оцінки технологій вирощування кормових культур на конкурентоспроможність та їх енергетичної оцінки запропоновано напрями оптимізації технологічних процесів та підвищення ефективності виробництва у галузі [1, с. 81—87].

Степасюк Л.М., Лопанчук А.А. актуальними вважають питання забезпечення якісних характеристик продукції, адже самі виробники, держава і переробні

підприємства зацікавлені у створенні матеріальної бази і стабільних обсягів надходжень сировини від постачальників продукції тваринництва. Поділяємо думку авторів, що ефективний розвиток тваринництва можливий у тому випадку, коли реалізація продукції галузі забезпечуватиме виробникам вищі прибутки, ніж продаж складових кормової бази [2, с. 28—32].

Для скорочення виробничих витрат, особливо на найбільшу за часткою у структурі витрат статтю "Корми", Т.І. Яворська, Л.А. Загнітко пропонують розширення площі сінокосів та пасовищ, впровадження чіткого планування розподілу кормових угідь залежно від сформованої у сільськогосподарських підприємствах структури стада тварин. Акцентовано увагу на тому, що забезпечення поголів'я худоби власними кормами на основі наведеного підходу є необхідною умовою для одержання сільськогосподарським підприємством державної підтримки, оскільки бюджетні кошти витрачаються на "згодовування" тваринам і підприємства не займаються питаннями вдосконалення структури кормового виробництва й оптимізацією раціонів годівлі тварин [3, с. 53—59].

Одним із головних чинників розв'язання проблеми високої вартості кормів в Україні є створення міцної кормової бази та організація повноцінної збалансованої годівлі тварин. Проблеми, які існують у галузі, реально подолати тільки за рахунок застосування нових підходів до інтенсифікації у напрямі підвищення рівня і повноцінності годівлі, впровадження інноваційних технологій і форм організації конкурентоспроможного виробництва. Міцна кормова база, рівень і повноцінність годівлі на 70—80 % визначають, за дотримання усіх умов і технологій, продуктивність тварин. Тому для конкурентоспроможного виробництва продукції передусім необхідно забезпечити виробництво і згодовування тваринам кормів, збалансованих за всіма поживними речовинами, а також макро- і мікроелементами [4].

Враховуючи визначальний вплив кормової бази на розвиток тваринництва, невирішеність багатьох проблем її формування та ефективного використання кормів тема дослідження набуває актуальності в умовах постійного зростання цін на ринку.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Мета статті — визначити організаційні чинники формування кормової бази тваринництва в аграрних формуваннях та обґрунтувати напрями її удосконалення.

Таблиця 1. Витрати кормів на годівлю сільськогосподарських тварин, корм. од.

Показники	Роки								2019 р. у % до 2020 р.
	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	
	Господарства усіх категорій								
Усього, млн т	42,5	37,5	33,9	31,0	30,4	29,7	30,0	29,6	69,6
у т.ч. концентровані	12,0	12,9	14,8	14,7	14,4	14,1	16,0	16,3	135,8
Питома вага концентрованих кормів, %	28,2	34,4	43,7	47,4	47,4	47,5	53,3	55,0	+26,8 в. п.
У розрахунку на одну умовну голову великої худоби, ц	29,63	32,42	31,01	30,78	31,23	31,18	31,97	31,93	107,9
	Підприємства								
Усього, млн т	16,0	11,8	11,8	11,9	11,7	11,5	12,4	12,9	80,6
у т.ч. концентровані	4,2	5,6	7,9	8,7	8,6	8,4	10,3	10,8	25,7
Питома вага концентрованих кормів, %	26,3	47,4	67,0	73,1	73,5	73,0	85,1	83,7	+57,4 в. п.
У розрахунку на одну умовну голову великої худоби, ц	25,51	30,15	26,73	26,46	27,32	27,26	29,19	29,59	116,0

Дослідження проведено з використанням методів економічного аналізу витрат кормів на одиницю виробництва продукції тваринництва, порівняння процесів у різних формах господарств та регіонах країни, графічного методу — при відображенні динаміки і структури витрат кормів на годівлю сільськогосподарських тварин, групування сільськогосподарських підприємств за витратами кормів у розрахунку на одну умовну голову.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Всі корми, що використовуються у тваринництві поділяють на групи концентрованих, грубих, соковитих і зелених, які мають не тільки різну поживність, склад, джерела походження, а й терміни використання, умови постачання і зберігання. Тому питання організації процесів забезпечення кормової бази на рівні кожного виробника — від великих промислових комплексів до господарств населення — є важливою складовою ефективного ведення аграрного бізнесу загалом і галузі тваринництва, зокрема.

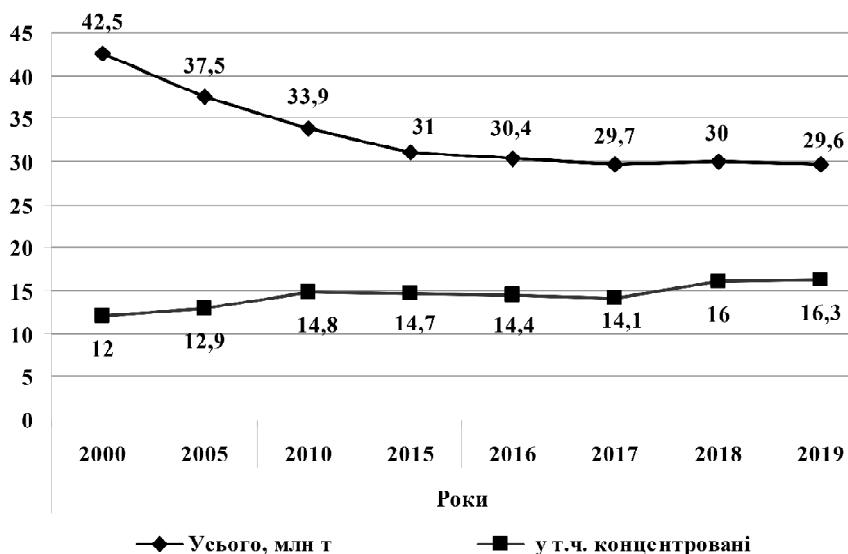

Рис. 1. Витрати кормів на годівлю сільськогосподарських тварин в усіх категоріях господарств в Україні, кормових одиниць

Основним принципом формування кормової бази тваринництва є встановлення чіткого взаємозв'язку між поголів'ям сільськогосподарських тварин і птиці та необхідним обсягом виробництва кормів різних видів з метою досягнення високих економічних результатів на основі повноцінної годівлі і максимального задоволення потреб у кормах [5, с. 204—205].

Соціальне значення кормовиробництва і тваринництва полягає у збільшенні доданої вартості, в процесі якої створюють нові робочі місця, зростає база оподаткування для фінансового забезпечення розвитку сільських територій.

Статистичні дані щодо витрат кормів загалом по країні свідчать про загальне їх скорочення за період 2000—2019 рр. Якщо у 2000 р. у всіх категоріях господарств було витрачено на годівлю тварин і птиці 42,5 млн т кормових одиниць, то у 2019 р. — лише 29,6 млн т, що на 30,4 % менше. Основними причинами виступає скорочення поголів'я і обсягів виробництва у тваринництві (табл. 1).

Аналіз частки концентрованих кормів у загальних витратах свідчить про її зростання від 28 до 55 %, що підтверджує перевагу інтенсивної відгодівлі у галузях з високим рівнем використання комбікормів і переважним розвитком птахівництва і свинарства (рис. 1).

У категорії підприємств ці тенденції підтверджуються ще більш переконливо. Питома вага концентрованих кормів зростає від 26,3 до 83,7 % за період дослідження. Загалом обсяги витрат кормів зменшилися від 16 до 12,9 млн т кормових одиниць, але останні роки відзначається тенденція до стабілізації використання кормів саме у підприємствах.

Така структура використання кормів сформована внаслідок нерівномірного розвитку галузей тваринництва. У 2019 р. в Україні вироблено 3445,5 тис. т приростів худоби і птиці, з яких 1859,3, або 53,9 % забезпечує птахівництво; 966,9 тис. т (28,1 %) —

свинарство; 556,4 тис. т (16,1 %) — скотарство і лише 26,3 тис. т (0,8 %) вівчарство і козівництво. Слід звернути увагу, що у скотарстві і вівчарстві можливе використання більш дешевих кормових ресурсів на основі природних пасовищ і сінокосів, грубих і зелених кормів, збалансування раціонів на основі наявної кормової бази, що сприятиме здешевленню кормових раціонів. Але тривалий цикл відгодівлі і висока трудомісткість виробничих процесів зробили ці галузі не привабливими для бізнесу, що, у підсумку, привело до негативних змін у структурі виробництва продукції тваринництва і використання кормів.

Відповідно витрати кормів на виробництво 1 ц м'яса у скотарстві значно перевищують показники свинарства і птахівництва. У 2019 р. у підприємствах на 1 ц приросту великої рогатої худоби витрати кормів становили 13,95 корм. од., а у свинарстві 4,84 корм. од. (табл. 2).

Зростає частка концентрованих кормів і у виробництві продукції скотарства. Якщо у 2000 р. на 1 ц приросту ВРХ було витрачено 2,2 корм. од. концентрованих кормів, то у 2019 р. втичі більше — 6,65 корм. од. Аналогічно на 1 ц молока витрати концентрованих кормів зростають від 0,2 до 0,49 ц корм. од., або у 2,45 рази, при загальному скороченні витрат корму на одиницю продукції від 1,63 до 0,89 ц корм. од. (на 45,4 %). Це свідчить про впровадження інтенсивного типу годівлі худоби у підприємствах, за якого збільшення частки концентрованих кормів сприяє загальному скороченню витрат кормів у розрахунку на 1 ц продукції і підвищенню ефективності виробництва в галузі.

На рівні виробництва важливо детально аналізувати витрати кормів у розрахунку на одну голову і на 1 ц виробленої продукції, постійно вести пошук внутрішніх резервів здешевлення кормових раціонів, впроваджувати засоби удосконалення структури сільськогосподарських і кормових угідь.

Таблиця 2. Витрати кормів на виробництво одиниці продукції тваринництва в підприємствах, ц корм. од.

Показники	Роки								2019 р. у % до 2000 р.
	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	
На центнер приросту великої рогатої худоби									
Корми всіх видів	16,73	15,89	15,69	14,80	14,74	14,34	12,06	13,95	83,4
у т.ч. концентровані	2,20	3,60	4,47	4,93	4,85	4,79	5,79	6,65	302,3
На центнер приросту свиней									
Корми всіх видів	17,90	8,97	5,98	4,46	4,41	4,31	4,84	4,84	27,0
у т.ч. концентровані	13,43	7,92	5,71	4,34	4,31	4,22	4,79	4,80	35,7
На центнер виробництва молока									
Корми всіх видів	1,63	1,31	1,18	1,00	0,97	0,94	0,86	0,89	54,6
у т.ч. концентровані	0,20	0,30	0,37	0,41	0,39	0,39	0,48	0,49	245,0

Удосконалення кормової бази підприємства залежить від ряду організаційно-економічних чинників. З огляду на те, що кормова база повинна забезпечити повне і безперебійне постачання тваринництва різноманітними, повноцінними кормами протягом року у разі максимального здешевлення раціонів, на рівні господарюючих суб'єктів слід забезпечити необхідні запаси кормів з урахуванням нормативної потреби. В середньому рівень витрат кормів при плануванні кормової бази визначають на рівні 40 ц кормових одиниць на одну умовну голову. Фактичні витрати кормів в Україні становлять за останні три роки 27—29 ц корм. од. Однак за регіонами цей показник значно диференційований. Найвищі витрати забезпечують в середньому за 2017—2019 рр. підприємства Чернігівської області (39,72 ц корм. од.), Сумської (38,56 ц), Полтавської (37,73 ц), Житомирської (37,12 ц), які віднесені до групи регіонів, в яких рівень витрат перевищує 30 ц кормових одиниць. Групування областей за рівнем витрат кормів на одну умовну голову свідчить, що до групи, в якій витрати становлять до 20 ц кормових одиниць віднесено тільки Закарпатську область, 20,1—25,0 ц кормових одиниць витрачають підприємства Вінницької, Донецької, Львівської областей, дев'ять областей з різних регіонів забезпечували рівень витрат 25,1—30,0 ц кормових одиниць і в 11 областях рівень витрат перевищував 30 ц (табл. 3).

Чіткого розмежування між регіонами за витратами кормів під час групування не визначено. До кожної групи ввійшли області з різних регіонів. Основним чинни-

Таблиця 3. Витрати кормів у розрахунку на одну умовну голову великої худоби, центнерів кормових одиниць

Показники		Корми всіх видів			В середньому за три роки	2019 р. у % до 2017 р.
		2017	2018	2019		
Україна		27,26	29,19	29,29	28,58	107,4
Витрати концентрованих кормів		20,09	24,37	24,47	22,98	121,8
Питома вага концентрованих кормів, %		73,7	83,5	83,5	80,4	+9,8 в. п.
Групи областей за рівнем витрат кормів на одну умовну голову, ц корм. од.						
до 20 ц корм. од.	Закарпатська	20,02	22,69	14,64	19,11	73,1
20,1-25 ц корм. од	Вінницька, Донецька, Львівська	23,21	24,97	25,19	24,46	108,5
25,1-30 ц корм. од	Волинська, Дніпропетровська, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Рівненська, Херсонська, Черкаська, Чернівецька	25,84	28,17	27,57	26,83	106,7
більше 30 ц корм. од.	Житомирська, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Хмельницька, Чернігівська	33,98	34,27	34,35	34,20	101,1

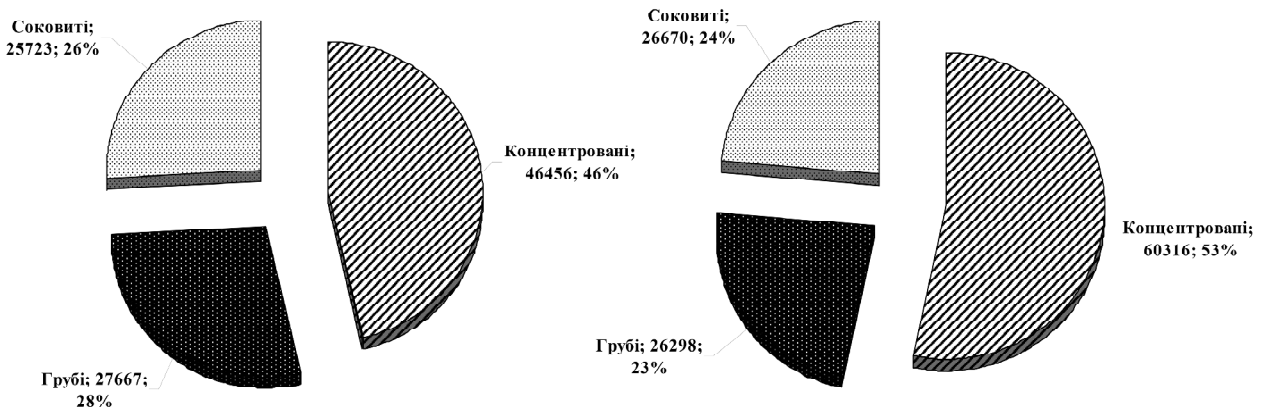

Рис. 2. Структура витрат кормів за видами на виробництво молока, ц корм. од.

ком, що впливає на рівень витрат кормів, є структура поголів'я за галузями тваринництва. У 2019 р. в Україні налічувалось 3334,1 тис. умовних голів, з яких у скотарстві 1049,5 (31,5 %), у свинарстві 990,0 тис. ум. голів (29,7 %), у вівчарстві і козівництві 16,9 тис. ум. голів (0,5 %) і птиківництво має найвищу питому вагу в структурі — 38,2 % або 1277,7 умовних голів. За концентрацією поголів'я великої рогатої худоби перше місце серед регіонів займає Хмельницька область (7,2 % від загального поголів'я по країні), по поголів'ю свиней лідером є Київська область (9,1 %), у птиківництві — Вінницька область (17,0 %). У цьому аспекті слід забезпечити високий рівень годівлі в кожному регіоні з метою підвищення продуктивності тварин і показників ефективності використання кормових ресурсів. Слід зазначити, що рівень витрат кормів не є показником ефективності їх використання, важливо визначити окупність кормів продукцією. Необгрунтоване зростання витрат або незбалансована годівля негативно впливають на економічні результати ведення господарської діяльності.

Важливою умовою формування кормової бази на рівні підприємств є не лише загальний обсяг кормів, який забезпечить виробництво певної кількості продукції, а й збалансованість їх за поживними речовинами. Якість кормів визначає рівень продуктивності тварин та рівень їх витрат у розрахунку на одну голову. Якщо раціон кормів не збалансований за поживністю (по білку, протеїну, вітамінах, мікроелементах, тощо), навіть за умови, що добова норма в кормових одиницях відповідає плановим показникам, продуктивність тварин зменшується, витрати кормів на одиницю продукції зростають, що у підсумку підвищує собівартість продукції і знижує ефективність ведення галузі. Недостатня забезпеченість тваринництва кормами і недогодовування тварин веде до негативних процесів відтворення поголів'я.

Кожна галузь тваринництва вимагає організаційно-економічного обґрунтування складових кормового забезпечення, певної адаптації структури посівних площ, тобто створення стійких взаємозв'язків виробництва продукції рослинництва і тваринництва. Водночас слід враховувати регіональні особливості та потенціал кожного підприємства у виробництві кормів.

З огляду на організаційні чинники даних процесів, на перше місце виступають питання узгодження спеціалізації основних галузей сільськогосподарського виробництва.

Так, особливості використання кормів у скотарстві і вівчарстві полягають в тому, що забезпечити їх максимальне здешевлення можливо на основі внутрішніх резервів підприємства — на основі використання зелених кормів у весняно-літній період та грубих і соковитих кормів у зимовий період. Водночас необхідно створити запаси кормів на осінньо-зимовий період, для чого потрібні спеціальні споруди для зберігання кормів. Це вимагає додаткових капітальних витрат, що складно здійснити малим формам господарств в умовах дефіциту фінансових ресурсів. У свинарстві і птиківництві підприємства активно використовують готові комбікорми, або самі формують кормові суміші на основі виробництва фуражних зернових культур та побічної продукції переробки групи технічних культур. Для цього створюють власні кормоцехи, закуповують відповідне обладнання, організовують постачання і зберігання компонентів.

Для багатьох підприємств, з економічної точки зору, необхідно визначити альтернативу — відводити значні площі під групу кормових культур і розвивати скотарство і вівчарство чи зосередитись на виробництві м'яса свиней і птиці з переважно концентрованим типом годівлі, використовуючи при цьому значну частину товарної продукції рослинництва для задоволення потреб тваринництва. Альтернативний вибір і полягає саме в тому — терміново одержати дохід від реалізації продукції рослинництва чи використовувати її в якості кормової бази у тваринництві і одержати продукцію з більш високою доданою вартістю.

Оскільки витрати кормів формують більше половини виробничих витрат, дослідження ефективності їх використання є основою визначення оптимальної структури раціонів годівлі, резервів здешевлення кормів на одиницю продукції, підвищення окупності витрат кормів виробленою продукцією. Відсоткове співвідношення окремих кормів до загальної їх кількості характеризує структуру кормової бази і структуру раціону годівлі тварин. Загальну кількість кормів і окремих груп їх за поживністю обчислюють у кормових одиницях, а при складанні раціонів враховують вміст у кормах перетравного протеїну, каротину, вітамінів, мікроелементів. Співвідношення певних видів кормів в раціоні годівлі для окремих груп тварин має свої відмінності. У годівлі великої рогатої худоби раціональною структурою кормів є: концентровані корми — біля 25%, зелені — 37%, грубі — 5%, соковиті — 30 %, інші — 3%.

У одному з найбільших спеціалізованих підприємств Херсонської області у структурі витрат кормів на виробництво молока значну перевагу мають концентровані корми, за рахунок яких забезпечується високий рівень годівлі і відповідна продуктивність корів основного стада. Питомо вага концентрованих кормів зростає від 46,5 до 53,2 % за період 2017—2019 рр. Соковиті і грубі корми займають відповідно 24 і 23 %, їх частка зменшилася відповідно на 2 та 5 % (рис. 2).

Порівняльна оцінка структури основних видів кормів у раціоні годівлі корів свідчить про невідповідність прийнятої і науково обгрунтованої структури годівлі корів.

Конверсія корму — важливий показник ефективності використання кормів, свідчить скільки корму витрачено на одержання одиниці продукції — 1 ц приросту, 1 ц молока, 1 тис. шт. яєць. Економічний аналіз витрат кормів передбачає визначення показників у розрахунку на одиницю продукції та одиницю використовуваних біологічних активів. Виращення показників може бути у натуральним чи вартісним. Загальна вартість кормів, що витрачені на годівлю продуктивного стада зростає від 43467 до 62135 тис. грн за період дослідження. У молочному напрямку скотарства витрати кормів на одну голову продуктивного стада корів перевищують 70 ц кормових одиниць — у 2017 р. 76,8 ц, а у 2019 р. 77,4 ц корм. од. (табл. 4).

У вартісному вираженні годівля однієї голови продуктивного стада корів у 2017 р. коштувала господарству 33,4 тис. грн, а у 2019 р. — 42,4 тис. грн, тобто вартість годівлі зросла на 26,9 %. Слід звернути увагу, що дорожчали самі корми — 1 ц кормових одиниць у 2017 р. коштував 435,34 грн, а у 2019 р. — 548,49 грн, або на 26,0% більше. Витрати кормів на 1 ц молока у 2019 р. становлять 0,82 ц кормових одиниць проти 0,74 ц у 2017 р. Це основна причина зростання собівартості продукції. Крім того, зростання вартості кормових раціонів також привело до того, що на 1 ц молока вартість витрачених кормів зросла у 2019 р. на 39,6 % — від 323,61 до 451,79 грн.

Отже, виробнича собівартість молока зростає під впливом підвищення вартості кормового раціону та витрат кормів у натуральному вираженні у розрахунку на 1 ц молока. Впровадження заходів технологічного та організаційно-економічного напрямку щодо підвищення якості кормів, забезпечення відповідного приросту продуктивності корів до зростання витрат на годівлю, удосконалення кормової бази за рахунок кормів власного виробництва є основою підвищення ефективності виробництва продукції тваринництва.

Між собівартістю виробництва кормів і собівартістю продукції існує пряма залежність. Дорожчі корми обумовлюють вищу собівартість продукції, що зменшує прибутковість продукції і галузі в цілому. Основну частину кормів підприємства одержують з польового кормового виробництва, роль природних сінокосів і пасовищ у формуванні кормової бази у південних регіонах низька. В умовах південного степу господарства активно використовують зрошення при вирощуванні кормових культур, що значно збільшує собівартість кормів.

Таблиця 4. Аналіз витрат кормів на виробництво молока

Показники	Роки			2019 р. у % до 2017 р.
	2017	2018	2019	
Виробничі витрати в молочному скотарстві, тис. грн	69470,0	91862,2	113819,5	163,8
Вартість кормів, тис. грн	43467,0	49536,2	62135,2	142,9
Витрати кормів, ц корм. од.	99846	105991	113284	113,5
Вартість 1 ц кормових одиниць, грн	435,34	467,36	548,49	126,0
Витрати кормів на 1 ц молока, ц корм. од.	0,74	0,81	0,82	110,8
Вартість кормів у розрахунку на 1 ц молока, грн	323,61	380,82	451,79	139,6
Витрати кормів на 1 голову, ц корм. од.	76,8	73,5	77,4	100,8
Вартість кормів у розрахунку на одну голову в рік, тис. грн	33,4	34,3	42,4	126,9
Питома вага кормів у структурі виробничих витрат, %	62,6	53,9	54,6	-7,9 в. п.

Тому заощадити можна тільки на раціонах, для чого необхідно заготовляти якісні грубі корми. Дорога і найсучасніша техніка — не запорука високої якості корму, потрібно дотримуватись усіх технологічних правил. Тому заготовлю основних кормів слід проводити максимально швидко і вчасно. В основі високої продуктивності тварин і зниження собівартості отриманого молока знаходиться саме здешевлення кормів на основі збільшення частки грубих кормів та забезпечення їх якості. Завдяки консультантам Асоціації виробників молока комбінують різні види шротів, замінюючи дорогі дешевшими.

Одне з найбільших спеціалізованих підприємств Херсонської області ТОВ "ТД "Долинське" утримує загальне поголів'я великої рогатої худоби 3—200 голів, з них 1—250 дійних корів. За 2019 р. підприємство збільшило річний надій з 10580 до 11090 кг молока на дійну корову. В "Долинському" знайшли спосіб, як збільшити частку грубих кормів у раціоні та поліпшити його перетравність. Завдяки цьому відмовились від збільшення частки концентратів у раціоні влітку. На фоні підвищення цін на білкові корми вдалось істотно скоротили собівартість раціону — до 160 грн на дійну корову на день. Під час балансування раціонів першочергова мета — здоров'я тварин, тому концентратний тип годівлі слід обмежувати. Частка грубих кормів у раціоні дійних корів має бути щонайменше 50%, в середньому становить 53—55% [7—9].

Основними чинниками, що сприяють підвищенню врожайності кормових культур, зниженню трудомісткості і здешевленню кормів є впровадження інтенсивних технологій, нових форм організації та оплати праці. Підвищення врожайності кормових культур досягається насамперед внесенням достатньої кількості органічних і мінеральних добрив, забезпечує приріст урожайності на 45—50%. За рахунок внесення добрив підвищується і якість кормів на основі підвищення вмісту перетравного протеїну, мінеральних речовин і вітамінів.

Для підвищення частки перетравного протеїну в кормах господарство планує збільшити посіви зернобобових культур, за рахунок яких не тільки підвищується протеїнова складова кормової бази, а й поліпшується стан ґрунтів та структура сівоzmіни. Посіви багаторіч-

Таблиця 5. Напрями удосконалення складових кормової бази тваринництва

Складові кормової бази	Мета діяльності	Напрями удосконалення	Результати
Тваринництво	Формування повноцінної годівлі тварин	<ul style="list-style-type: none"> - Планування обороту і кількості поголів'я за статеві-віковими групами; - розрахунок структури кормових раціонів; - наукове обґрунтування складу і якості кормів відповідно спеціалізації тваринництва; - дотримання норм годівлі тварин 	<ul style="list-style-type: none"> - Забезпечення відповідності та збалансованості наявного поголів'я і вимог до обсягів, структури і якості кормів; - оптимізація кормових раціонів на основі введення економічно доцільних елементів
Рослинництво	Забезпечення тваринництва різними видами кормів	<ul style="list-style-type: none"> - Формування оптимальної структури сівозміни та співвідношення між фуражними і продовольчими зерновими культурами; - дотримання агротехнічних вимог при вирощуванні зернофуражних і кормових культур; - впровадження високоврожайних сортів кормових культур та факторів інтенсифікації кормовиробництва; - окультурення і оптимальне використання природних кормових угідь 	<ul style="list-style-type: none"> - Виробництво необхідної кількості різних видів кормів; - підвищення врожайності культур і віддачі з кожного гектара кормових культур; - досягнення високого рівня окупності витрат на інтенсифікацію виробництва у рослинництві і тваринництві; - підвищення продуктивності природних сінокосів і пасовищ
Економіка	Досягнення позитивного економічного ефекту при використанні кормових ресурсів і розвитку тваринництва	<ul style="list-style-type: none"> - Планування і збалансування потреби і наявності кормових ресурсів на підприємстві; - вибір економічно доцільних видів кормів; - впровадження ефективних типів і норм годівлі тварин; - врахування цінової ситуації на ринку кормів; - інтеграція і взаємовідносини між підприємствами різних сфер АПК; - сприятлива аграрна політика країни 	<ul style="list-style-type: none"> - Досягнення оптимального рівня виробництва і заготівлі кормів; - підвищення ефективності використання кормів; - здешевлення кормових раціонів; - зниження собівартості продукції; - оптимізація витрат кормів у розрахунку на одиницю продукції тваринництва
Організація	Забезпечення взаємозв'язків і ефективної взаємодії технологічних та економічних чинників	<ul style="list-style-type: none"> - Розвиток кооперації, встановлення господарського розрахунку між підрозділами з виробництва продукції тваринництва і кормового забезпечення; - впровадження інновацій та інтенсифікація кормовиробництва; - забезпечення процесів зберігання, підготовки, постачання, роздавання кормів; - створення страхових фондів; - раціональне розміщення об'єктів на території підприємства; - удосконалення технічної бази кормовиробництва 	<ul style="list-style-type: none"> - Підвищення ефективності діяльності підприємства загалом; - удосконалення організаційно-економічного механізму функціонування складного за структурою багатогалузевого виробництва; - поглиблення внутрішньої спеціалізації і кооперації підрозділів; - своєчасна, безперебійна і стабільна подача кормів до виробничих об'єктів; - економія транспортних та інших загальновиробничих витрат

них і однорічних трав також збагачують ґрунти поживними речовинами, підвищують їх родючість, є кращими попередниками для сільськогосподарських культур, забезпечують протиерозійний захист. Для отримання якісних грубих кормів використовують посіви багаторічних культур, які забезпечують вищу урожайність, якість сіна та зниження вартості кормових і кормопротейнових одиниць. Годівлю в літній період забезпечують за рахунок однорічних трав, формується зелений конвеєр. У досліджуваному підприємстві планування і функціонування зеленого конвеєра забезпечує стабільність і продуктивність худоби в теплу пору року. За рахунок розширення посівів проміжних культур, післяжнивних і післязливних посівів також оптимізується використання орних земель та склад кормової бази. Важливим внутрішньогосподарським резервом збільшення виробництва кормів є впровадження повторних поукісних і поживних посівів кормових культур, які забезпечують додатковий вихід кормів з одиниці земельної площі. В умовах глобальних кліматичних змін господарствам слід звернути увагу на посухостійкі культури — просо, сор-

го, які за поживними властивостями не поступаються зерновим колосовим культурам.

Запропоновані заходи є складовими інтенсифікації кормовиробництва, яка спрямована на збільшення виходу кормів з кожного гектара посівних площ та підвищення їх якості.

Оскільки технологічний цикл тваринництва тривалий, впровадження прогресивних технологій необхідно не тільки у вирощування кормових культур, а й у сфері зберігання і приготування кормів. Приготування із багаторічних і однорічних трав сінажу, як консервованого корму із зеленої маси, є важливим напрямом підвищення якості кормів, зменшення втрат поживних речовин і залежності від погодних умов. Під час організації раціонального використання кормів важливо забезпечити зниження втрат під час зберігання, переробці і підготовці до згодовування. Особливу увагу слід приділити зменшенню технологічних втрат в кормо виробництві. Необхідно збільшити заготівлю сінажу, пресованого сіна, трав'яної муки. Підприємство повинно дбати про будівництво різних кормосховищ соковитих кормів, коренеплодів і приміщень

з примусовою вентиляцією сіна, а також розробити правильну систему згодовування кормів протягом року.

Питання зниження собівартості кормів у тваринництві може бути вирішене тільки на основі впровадження інноваційних технологій. Осипенко О., консультант по тваринництву компанії "Агротрейдхім", вбачає проблеми розвитку ринку кормів у скороченні поголів'я, низькій купівельній спроможності населення, високій собівартості кормів, несправедливому перерозподілі доходів на шляху продукції до кінцевого споживача [10].

У сучасних умовах переваги на ринку мають підприємства з повним операційним циклом, що включає вирощування сільськогосподарських культур, на основі яких формується кормова база; систему кормовиробництва з оптимальним використанням преміксів і білково-вітамінних добавок; впровадження сучасних технологій вирощування, забою і переробки продукції тваринництва; створення постійної мережі і каналів реалізації продукції. Виробники продукції тваринництва перебувають під впливом подвійного тиску, з однієї сторони, зростають ціни на корми та інші матеріальні ресурси, а з іншої — ціни на ринку на продукцію галузі залишаються стабільними. Зростання внутрішніх цін на м'ясо і молоко стримує низька купівельна спроможність населення та конкуренція зовнішніх європейських ринків, які у разі зростання подальшого цін готові поставити власну досить якісну продукцію за більш доступними цінами. Тому у цій ситуації необхідно консолідувати зусилля на пошуку внутрішніх резервів створення повноцінної кормової бази з метою здешевлення кормів і зниження собівартості продукції.

— здешевлення кормових раціонів на основі підвищення поживності кормів у разі економії протеїнових складових;

— впровадження високопротеїнових культур у структуру посівів — гороху і чечевиці, люпину, як доступних джерел поповнення білкового балансу кормової бази;

— заміна традиційних складових кормів (пшениці, кукурудзи, ячменю, сої) більш дешевими — введення в раціони гібридів жита і тритикале, кормового сорго і проса, відходів переробки кукурудзи, соняшнику, ріпаку, пивоварної, борошномельної та інших харчопереробних галузей.

Важливо відзначити, що в південних регіонах інтенсивне вирощування кормових культур вимагає впровадження систем зрошення, що зумовлює додаткові значні витрати. Водночас підприємства втрачають конкурентні переваги перед виробниками з інших регіонів через високу собівартість продукції. В цьому аспекті набувають особливого значення регіональні і державні програми підтримки кормовиробництва в умовах зрошення і розвитку тваринництва.

Використання природних пасовищ і сінокосів у південних областях України також обмежене, оскільки через посуху неможливо забезпечити належний травостій і, відповідно, тварин — необхідною кількістю кормів під час випасу. Організація культурних пасовищ передбачає значні витрати на підсів та зрошення. Тому значної ролі природні пасовища в кормовому балансі Півдня України не відіграють, проте виступають як засіб стабілізації кормовиробництва і можливості утримання та годівлі тварин за межами стаціонарних приміщень протягом весняно-літнього періоду. Тому більшість

підприємств ведуть інтенсивний тип кормовиробництва, використовуючи можливі технологічні прийоми для цілорічного забезпечення кормами утримуваного поголів'я. У разі великотоварного виробництва обов'язково необхідно формувати перехідні і страхові запаси, а вимогою до обсягів виробництва кормів різних видів є випереджаючі темпи виробництва над використанням.

Під час наукового обґрунтування напрямів удосконалення організації кормової бази слід враховувати багатоплановість і складність процесів, спеціалізацію і взаємозв'язки галузей (табл. 5).

Запропоновані заходи підвищують значення, виводять галузь кормовиробництва на новий організаційно-економічний рівень, при якому зростає її роль як основи ефективного розвитку тваринництва та оптимальної спеціалізації виробництва в аграрних формуваннях. Загалом розвиток тваринництва і кормовиробництва сприяє досягненню високого рівня ефективності використання сільськогосподарських угідь, трудових і матеріально-технічних ресурсів, нівелює проблеми сезонності виробництва. Система кормовиробництва повинна враховувати природні та організаційно-економічні умови кожного підприємства.

Оскільки питання розвитку і формування кормової бази стосуються продовольчої безпеки країни та ринкових цін на соціально значиму білкову продукцію, важливо підтримати галузь тваринництва на державному рівні. За даними інформаційного агентства Agro-Polit.com, влада повинна розуміти, що скорочення поголів'я ВРХ та свиней в Україні набуло загрозливої тенденції: за останні роки кількість худоби зменшувалася на 5—6,5% щорічно. Доцільними є пропозиції Чайківського І., секретар Комітету Верховної Ради України з питань аграрної та земельної політики, який пропонує:

— обмеження експорту кукурудзи, використання її на виготовлення комбікормів на внутрішньому ринку, утримання балансу потреби;

— продаж кукурудзи Держрезервом виключно на підприємства з виготовлення кормів, на тваринницькі і птахокомплекси;

— державна підтримка представників галузі цільовими коштами з бюджету держави [11].

Але надмірне державне регулювання в галузі виробництва і експорту кормів може привести до непередбачуваних негативних наслідків і втрат. Так відміна "соєвих правок" привела до скорочення переробки сої. Україна, яка є одним з лідерів по вирощуванню сої в Європі, вимушена імпортувати соєвий шрот як основу білкової складової комбікормів.

ВИСНОВКИ

Кормова база є головним чинником розвитку тваринництва, оскільки її формування залежить від спеціалізації та розвитку окремих галузей, структура складна за видами кормів та джерелами їх надходження.

Економічна ефективність виробництва продукції тваринництва визначається на основі зростання продуктивності праці, кормовіддачі, прибутку і рівня рентабельності. Якщо собівартість продукції при цьому зростає, необхідно постійно вести моніторинг співвідношення результатів і витрат, пошук резервів оптимізації її структури та економії матеріальних ресурсів, розподіл витрат між видами основної, додаткової і побічної продукції.

Якщо виробникам більш вигідно реалізувати продукцію рослинництва, особливо це стосується складових концентрованих кормів, то в ринкових умовах їх неможливо примусити займатися тваринництвом. Адаже з точки зору оборотності коштів, у тваринництві більш тривалий період їх повернення, галузь вимагає залучення додаткової робочої сили, що проблематично у сільській місцевості через відтік молоді до міст і старіння сільського населення.

Взаємовплив розвитку тваринництва і формування кормової бази очевидний, проте на перше місце слід поставити саме розвиток тваринництва, яке спонукає до формування комплексу з постачання і власного виробництва кормів. Проте без створення міцної кормової бази неможливо досягти високих показників ефективності у тваринництві. Тобто організаційно-економічний механізм ефективного функціонування підгалузей тваринництва передбачає, насамперед створення кормової бази із врахуванням власних можливостей виробництва кормових культур, використання потенціалу природних кормових угідь та придбання складових для забезпечення повноцінних раціонів годівлі.

Внутрішній потенціал здешевлення кормів у тваринництві зосереджено в удосконаленні структури посівних площ зернових, технічних культур, максимальному використанні продуктів їх переробки, некондиційної продукції.

В якості державної підтримки галузі доцільними вважаємо заходи регулювання обсягів експорту складових кормів, чіткого визначення граничних квот, встановлення балансів на внутрішньому ринку.

Література:

1. Місюк М.В. Зростання ефективності кормовиробництва на інноваційних засадах. Економіка АПК. 2013. № 3. С. 81—87.
2. Степасюк Л.М., Лопанчук А.А. Кормовиробництво як основний чинник ефективного розвитку галузі скотарства. Економіка АПК. 2016. № 4. С. 28—32.
3. Яворська Т.І., Загнітко Л.А. Вплив витрат і ціни реалізації на ефективність виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах регіону. Економіка АПК. 2015. № 6. С. 53—59.
4. Рентабельність виробництва молока. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/ekspertna-dumka/item/8169-rentabelnist-vyrobnytstva-moloka.html> (дата звернення 06.04.2021).
5. Гордієнко О.В., Рудько О.І., Кулініч О.І. Організація виробництва: навч. посібник. К.: Аграрна освіта, 2010. 377 с.
6. Сільське господарство України за 2019 рік: статистичний збірник / За ред. Прокопенко О. К.: Державна статистична служба України, 2020. 230 с.
7. Коли годівля як вищий пілотаж — досвід "Торговий дім "Долинське". URL: <http://milkua.info/uk/post/koli-godivla-ak-visij-pilotaz-dosvid-torgovij-dim-dolinske> (дата звернення 10.04.2021).
8. Як підкорюються молочні вершини: інтерв'ю з Анатолієм Русаком, директором і співзасновником ПП "АФ "Промінь"" (Херсонської обл.). Молоко і ферма. 2020. № 4 (59). С. 5—8.
9. Тваринництво. URL: <http://www.agroproduct.com.ua/uk/tvarinnictvo/> (дата звернення 10.04.2021).

10. Осипенко О. Уменьшение поголовья и дорогое сырье: болевые точки кормовой отрасли Украины. URL: https://latifundist.com/interview/563-umenshenie-pogolovya-i-dorogoe-syre-bolevye-tochki-kormovoj-otrasli-ukrainy?fbclid=IwAR1ssxLqybH4S0OIJqA7UAB7yP4tNLPcGoNCh9kaW29AED40OM_U6dzvnhk (дата звернення 20.04.2021).

11. Озвучено три шляхи підтримки тваринництва. URL: <https://agropolit.com/news/19847-ozvucheno-tri-shlyahi-pidtrimki-tvarinnitstva?fbclid=IwAR1ILP-uUk8Ye5cUIBlnPgTEYzOAsfI5jbZqmEE4e94FWot5-uKUs5VFCkY8> (дата звернення 16.04.2021).

References:

1. Misiuk, M.V. (2013), "Increasing the efficiency of feed production on an innovative basis", *Ekonomika APK*, vol. 3, pp.81—87.
2. Stepasiuk, L.M. and Lopanchuk, A.A. (2016), "Feed production as a major factor in the effective development of the livestock industry", *Ekonomika APK*, vol. 4, pp. 28—32.
3. Yavors'ka, T.I. and Zahnitko, L.A. (2015), "The impact of costs and sales prices on the efficiency of milk production in agricultural enterprises in the region", *Ekonomika APK*, vol. 6, pp. 53—59.
4. The official site of Agro-business.com.ua (2020), "Profitability of milk production", available at: <http://agro-business.com.ua/agro/ekspertna-dumka/item/8169-rentabelnist-vyrobnytstva-moloka.html> (Accessed 06 April 2021).
5. Hordiienko, O.V. Rud'ko, O.I. and Kulinich, O.I. (2010), *Orhanizatsiia vyrobnytstva* [Organization of production], *Ahrarna osvita*, Kyiv, Ukraine.
6. State Statistics Service of Ukraine (2020), "Sil's'ke hospodarstvo Ukrainy za 2019 rik. Statystychnyj zbirnyk" [Agriculture of Ukraine for 2019: statistical collection], *Derzhavna statystychna sluzhba Ukrainy*, Kyiv, Ukraine.
7. The official site of Milkua.info (2021), "When feeding as aerobatics — experience "Trading House" Dolynske", available at: <http://milkua.info/uk/post/koli-godivla-ak-visij-pilotaz-dosvid-torgovij-dim-dolinske> (Accessed 10 April 2021).
8. Rusak, A. (2020), "How milk peaks are conquered: an interview with Anatoliy Rusak, director and co-founder of PE "AF" Promin "(Kherson region)", *Moloko i ferma*, vol. 4 (59), pp. 5—8.
9. The official site of Agroproduct.com.ua (2021), "Livestock", available at: <http://www.agroproduct.com.ua/uk/tvarinnictvo/> (Accessed 10 April 2021).
10. Osypenko, O. (2021), "Decrease in livestock and expensive raw materials: painful points of the fodder industry in Ukraine", available at: https://latifundist.com/interview/563-umenshenie-pogolovya-i-dorogoe-syre-bolevye-tochki-kormovoj-otrasli-ukrainy?fbclid=IwAR1ssxLqybH4S0OIJqA7UAB7yP4tNLPcGoNCh9kaW29AED40OM_U6dzvnhk (Accessed 20 April 2021).
11. The official site of Agropolit.com/news (2021), "Three ways to support animal husbandry have been announced", available at: <https://agropolit.com/news/19847-ozvucheno-tri-shlyahi-pidtrimki-tvarinnitstva?fbclid=IwAR1ILP-uUk8Ye5cUIBlnPgTEYzOAsfI5jbZqmEE4e94FWot5-uKUs5VFCkY8> (Accessed 16 April 2021).

Стаття надійшла до редакції 19.05.2021 р.

Т. П. Моташко,
к. е. н., доцент кафедри страхування, банківської справи та ризик-менеджменту,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-6486-9472
Д. В. Якимець,
студентка 2 курсу магістратури,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ
ORCID ID: 0000-0001-5972-2022

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.10.64

РИЗИКИ ЗЕРНОВОГО РИНКУ ТА ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ НИМИ

T. Motashko,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Insurance,
Banking and Risk Management, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv
D. Yakymets,
Master's student, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

GRAIN MARKET RISKS AND THE FEATURES OF THEIR MANAGEMENT

Розглянуто різні підходи до класифікації ризиків, притаманних як зерновому ринку, так і аграрному бізнесу загалом. Наведено класифікацію ризиків аграрного сектору України та визначено фактори, що їх зумовлюють. Теоретично доведено необхідність постійного моніторингу та пошуків дієвих методів управління ціновими ризиками, що є одними з ключових видів ризиків для аграрних підприємств. З'ясовано, що сучасним ефективним методом управління ціновими ризиками на ринку зерна є хеджування. Визначено фактори, що чинять негативний вплив на розвиток хеджування у вітчизняній практиці. Аргументовано, що впровадження в українську практику використання опціонних контрактів дає змогу мінімізувати ризики в господарській діяльності суб'єктів на ринку зерна України. Запропоновано заходи для успішного розвитку опціонних контрактів в Україні.

There were reviewed different approaches to the classification of risks, regarding to the grain market and agribusiness in general. It is established that the concept developed by the US Department of Agriculture is considered to be a well-known approach to the classification of risks inherent in both the grain market and agribusiness. In general, there are such types of risks as production, price, financial, institutional and human. In this case, price risk is defined as the main one, that affects the financial result of all market participants. It is given the classification of risks in the agricultural sector of Ukraine and there are identified the factors that determine them: seasonality, fluctuations in production volumes, natural and climatic conditions, uncertainty caused by prices, government policy, breach of contract, etc. It has been theoretically proved the need for constant monitoring and search for effective methods of price risk management, which are one of the key types of risks for agricultural enterprises. It was found that the current effective method of managing price risks in the grain market is hedging. In world practice it is one of the most effective methods in price risk management, but in Ukraine it is practically not used, and has significant prospects for development. It is established that the negative impact on the development of hedging in Ukrainian practice is exerted by low volumes of exchange trading, which causes distrust among market participants; lack of effective prudential oversight by the state to prevent fraud and price manipulation; infrastructural

underdevelopment of transport logistics; low level of financial literacy of agricultural market participants, etc. The effect of the use of derivatives in the agricultural market of Ukraine is determined by comparing the cost of hedging and possible losses in its absence, using the Black-Scholes model. It is established that the application of option contracts in Ukrainian practice allows minimizing the risks in the economic activity of entities in the grain market of Ukraine. It is determined the measures of successful development of option contracts in Ukraine are the following: active involvement of financial intermediaries in the market and development of financial literacy among market participants, especially grain producers, etc.

*Ключові слова: ризик, хеджування, ринок зерна, опціон, деривативи, управління ризиками.
Key words: risk, hedging, grain market, option, derivatives, risk management.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Україна займає важливе місце на світовому ринку зернових, постійно нарощуючи обсяги експорту. Однак розвиток аграрного бізнесу в сучасних умовах пов'язаний із значною кількістю ризиків, які постійно трансформуються під тиском політичних, економічних проблем, розвитку діджитал-технологій та інформаційних систем тощо, внаслідок чого аграрії зазнають значних втрат. З огляду на зазначене, є необхідність в якісній ідентифікації ризиків на ринку зерна, виділення ключових ризиків та способів їх мінімізації для забезпечення фінансової стійкості та підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств на зерновому ринку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні засади та практичні аспекти управління фінансовими ризиками посідають вагомe місце у наукових дослідженнях вчених та практиків. Зокрема, серед українських науковців варто відзначити роботи Р.В. Пікус [6], Л.О. Примосткої, Н.В [7]. Приказюк [6] та ін. Деякі аспекти аграрних ризиків висвітлено у роботах М.Й. Маліка [3], А.С. Шолойко [7], О.О.Яцук [8] тощо. Проблеми ризиків зернового ринку та особливостям управління ними присвячено чимало досліджень, що проводяться за участю іноземних організацій.

Таблиця 1. Частка України на світовому ринку зерна

Рік	Виробництво		Експорт		Частка на світовому ринку
	млн т	темпи приросту, %	млн т	темпи приросту, %	
2010	39,3	-	12,2	-	9,7%
2011	56,7	44%	23,1	365%	10,2%
2012	46,2	-19%	21,9	100%	11,6%
2013	63,1	37%	32	188%	12,5%
2014	63,9	1%	34,6	100%	13,2%
2015	60,1	-6%	38,4	74%	14,6%
2016	66,1	10%	44,9	72%	15,3%
2017	61,9	-6%	40,4	38%	16,1%
2018	70,1	13%	50,5	74%	17,3%
2019	75,1	7%	54	49%	17,6%
2020	65,5	-13%	57,2	21%	18%

Джерело: складено та розраховано авторами на основі [5].

Віддаючи належне наявним науковим напрацюванням українських та зарубіжних науковців, накопиченому практичному досвіду у сфері управління ризиками, варто зазначити, що питання управління ціновим ризиком на ринку зерна залишається недостатньо досліджуваним. До кінця не вирішеними залишаються питання класифікації та мінімізації ризиків для аграрних підприємств. У сучасних реаліях також недостатньо висвітленими залишаються інструменти хеджування на сільськогосподарську продукцію, а заходи щодо їх впровадження потребують подальшого дослідження.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є визначення ризиків зернового ринку та виокремленні особливостей управління ними.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Україна є важливим гравцем на міжнародному ринку торгівлі зерновими, постійно нарощуючи обсяги експорту зерна. Як свідчать дані, наведені в табл. 1 частка України на світовому ринку постійно збільшується, а останні 5 років Україна входить у топ-5 світових експортерів зернових.

Загалом впродовж останніх років Україна стала другим експортером у світі за обсягом експорту всіх зернових культур після США [4]. Таким чином, наша держава є одним із гарантів продовольчої безпеки не лише України, а й світу.

Варто зазначити, що виробництво та реалізація зернових є досить тривалим процесом, що вимагає постійних інвестицій в стратегію, технології, обладнання та дослідження, які можуть не принести прибутку протягом декількох місяців або років. Крім того, невизначеність, породжена погодними умовами, врожайністю, цінами, порушеннями договірних зобов'язань, державною політикою, світовими ринками та іншими факторами, що впливають на сільське господарство, може спричинити значні коливання у доходах фермерів. Як наслідок, виробники сільськогосподарської продукції піддаються низці ризиків під час вирощування та реалізації своєї продукції.

Загалом можна виділити декілька видів ризиків, притаманних як зерновому ринку, так і аграрному бізнесу загалом. Загалом виділяють різноманітні підходи до їх класифікації. Міністерством сільського господарства США (USDA), виділяється п'ять загальних видів ризику [12].

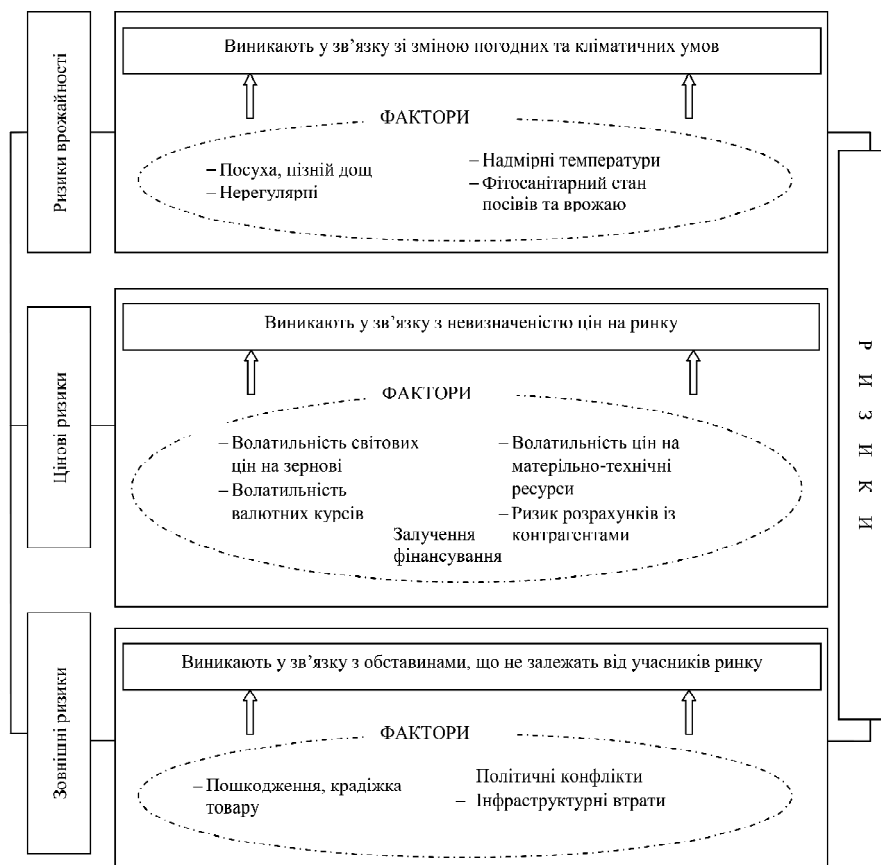

Рис. 1. Ризики аграрного сектору України

Джерело: побудовано авторами за даними [1; 9].

Серед зазначеного — виробничий ризик. Цей вид ризику виникає через невизначеність у процесах природного зростання сільськогосподарських культур та худоби, адже на кількість та якість аграрної продукції впливає багато неконтрольованих подій, які часто пов'язані з погодою (включаючи надмірні або недостатні опади, екстремальні температури) комахами та хворобами.

Інший вид ризику, що виокремлюється згідно із зазначеним підходом, — ціновий ризик. Ціновий ризик стосується невизначеності як вхідних цін (на матеріально-технічні ресурси: дизель, мінеральні добрива), так і відпускних цін на зерно на внутрішньому і світовому ринках, унаслідок чого учасники зернового ринку можуть зазнавати фінансових втрат.

Крім зазначеного, виділяють фінансовий ризик, який має місце у разі виникнення боргових зобов'язань фермера. Волатильність валютного курсу, ризик дефолту контрагентів за розрахунками, зростання процентних ставок за кредитами — також аспекти фінансового ризику.

До ризиків аграрного бізнесу, у тому числі зернового, які запропоновано Міністерством сільського господарства США (USDA), належить також інституційний ризик. Даний ризик є наслідком невизначеності, пов'язаної з діями уряду. Податкове законодавство, нормативні акти щодо використання хімічних речовин, правила утилізації відходів тваринного походження та рівень виплат ціни або доходу — це приклади державних рішень, які можуть мати великий вплив на аграрний бізнес.

Не менш важливим є людський ризик, що стосується таких факторів, як проблеми зі здоров'ям людини або особисті стосунки, які можуть вплинути на ведення бізнесу. Аварії, хвороби, смерть — це приклади особистих криз, які можуть загрожувати фермерському бізнесу [12].

Таким чином, кожен із зазначених видів ризиків, а саме виробничий, ціновий, фінансовий, інституційний та людський ризики, є характерними для учасників ринку зерна та потребують низки заходів щодо управління.

Дещо інший підхід до класифікації ризиків аграрного сектору загалом та зернового ринку зокрема, застосовується у вітчизняній практиці (рис. 1). Визначальними ризиками для українських аграріїв є коливання цін на зернові й сезонність врожаю.

До ключових ризиків українського аграрного сектору належать також зовнішні ризики, під якими прийнято розуміти зміни в законодавстві, обмеження на торгівлю, проблеми в логістичній інфраструктурі [1].

Проаналізувавши дані підходи до класифікації ризиків в аграрному секторі, на наш погляд, доцільно сфокусувати свою увагу на цінових ризиках. Адже саме цінові ризики є найбільш значущими в умовах високого впливу цінової волатильності на фінансові результати суб'єктів аграрного ринку [1]. З огляду на зазначене, доцільно з'ясувати особливості управління ціновими ризиками на ринку зерна.

Варто зазначити, що серед ключових можливих методів мінімізації негативних наслідків реалізації цінових ризиків виокремлюють страхування та хеджу-

Таблиця 2. Характеристика інструментів фінансового хеджування ризиків аграрного сектору

Вид інструменту	Сутність	Переваги	Недоліки
Форвардний контракт	Угода між двома учасниками ринку щодо купівлі чи продажу конкретної кількості базового активу за фіксованою ціною на визначену дату в майбутньому	<ul style="list-style-type: none"> – Фіксація ціни, обсягів, якості товару. – Можливість планувати майбутні грошові потоки 	<ul style="list-style-type: none"> – Укладаються без відома усього ринку. – Ускладнюють процес моніторингу майбутніх цін. – Відсутність ринкової звітності та інформації. – Зафіксована ціна в контракті може негативно вплинути на фінансовий результат у разі зміни кон'юнктури ринку. – Наявний ризик розірвання угоди
Деривативні контракти (ф'ючерси, опціони)	Угода між двома учасниками ринку, з одного боку, і кліринговою палатою ф'ючерсної біржі, з другого, про поставку стандартної кількості базового активу за узгодженою ціною на конкретну дату в майбутньому	<ul style="list-style-type: none"> – Зменшення асиметрії цінової інформації шляхом біржової торгівлі. – Можливість перепродажу третій особі за нижчою/вищою ціною. – Наявність Центрального контрагента, що знижує ризик дефолту учасника, зберігає стимули для виконання угоди в разі різких змін кон'юнктури ринку 	<ul style="list-style-type: none"> – Можливість проведення операцій лише на міжнародних біржових майданчиках. – Правова невизначеність щодо розрахунків: товаром чи грошима, управління ризиками та державного регулювання в Україні

Джерело: складено автором на основі [1; 6].

вання. Водночас хеджування є одним з найефективніших механізмів управління ціновими ризиками у світовій практиці для стабілізації ринкової вартості бізнесу [7].

Загалом під хеджуванням розуміють діяльність, що здатна обмежити ризик фінансових втрат, які виникають у зв'язку зі зміною ринкових цін на товари чи фінансові активи. Для хеджування цінового ризику використовують похідні фінансові інструменти або деривативи, до яких відносять форвардні, ф'ючерсні контракти, опціони та свопи [2]. Варто зазначити, що кожен із окреслених фінансових інструментів має свої переваги та недоліки при їх застосуванні (табл. 2).

Як показала українська практика, волатильність ринку та зростання цін на деякі культури у 2020 році призвели до фінансових втрат трейдерів, які опинились під загрозою невиконання 70% форвардних контрактів фермерами на ринку [10].

Форвардні дефолти — яскравий приклад неефективності застосування форвардних контрактів, адже немає ніяких гарантій щодо виконання виробниками своїх зобов'язань в разі різких змін кон'юнктури ринку. Отже, в сучасних економічних реаліях посилюється недовіра до таких фінансових інструментів як форвардні контракти серед учасників зернового ринку, які лишаються відкритими до ризиків, характерних для аграрного сектору.

Значним попитом у зарубіжній практиці користується організація торгівлі аграрними деривативами. На міжнародних товарних біржах хеджують цінові ризики, використовуючи ф'ючерси та опціони. У таких країнах, як Бразилія, Індія, Росія, Китай, Мексика та Сполучені Штати Америки, де значно розвинена аграрна галузь, активно використовують кукурудзяні, пшеничні й рапсові ф'ючерсні та опціонні контракти [1].

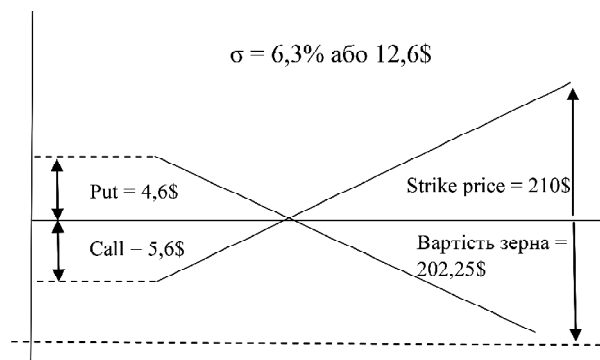

Рис. 2. Вартість хеджування і покриття цінового ризику на прикладі опціону

Джерело: розраховано авторами на основі [1; 12].

Стосовно вітчизняного досвіду, то в Україні практика застосування зазначених вище методів управління ціновими ризиками є практично відсутньою, що зумовлено низкою факторів:

- недостатність довіри до фінансових ринків;
- низькі обсяги біржової торгівлі, що викликає недовіру в учасників ринку;
- відсутність дієвого пруденційний нагляду з боку держави для запобігання шахрайству та маніпулюванню цінами;
- інфраструктурна недорозвиненість транспортної логістики;
- низький рівень фінансової грамотності учасників аграрного ринку.

Попри зазначене, застосування хеджування ризиків за допомогою деривативів є перспективним методом управління ціновими ризиками на зерновому ринку України.

Ефект від застосування деривативів на аграрному ринку України можна розглянути через порівняння вартості хеджування та можливих втрат у разі його відсутності. Для цього розрахуємо умовну вартість опіону для зерна, використовуючи модель Блека-Шоулза для оцінки опціонів. Така модель є однією із фундаментальних теорій на фондовому ринку й широко застосовується у якості моделі ціноутворення опціонів. Серед основних змінних, які використовуються у моделі:

- ціна базового активу, тобто поточна ринкова ціна;
- страйк-ціна або ціна виконання опціонного контракту;
- волатильність, тобто кількісна міра зміни ціни базового активу у майбутньому;
- час експірації — це термін виконання контракту;
- безризикова процентна ставка або гарантована норма прибутку для інвестора за відсутності ризиків [13].

Таким чином, припустимо, що безризикову ставку визначено на рівні 10% річних, волатильність — на рівні 12,6 дол. США за тонну, поточну вартість зерна — на рівні 202,25 дол. США за тонну, ціну виконання 210 дол. США за тонну, а тривалість контракту — 6 місяців. У такому випадку, в результаті проведених розрахунків, з'ясовано (рис. 2), що ціна річного опіону (кол) на зерно може становити 4,6 дол. США за тонну, а ціна річного опіону (пут) на зерно — 3,6 дол. США за тонну. Водночас волатильність цін на зерно, за даними звітів Укпроконсалт, складає 12,6 дол. США. Проведені розрахунки засвідчили, що вартість хеджування, а саме витрати на укладення опціонного контракту, є дешевше, ніж ігнорування цінового ризику.

Таким чином, укладання опціонних контрактів на ринку зерна є перспективним інструментом хеджування цінового ризику, проте їх застосування серед аграріїв практично відсутнє на українському ринку зерна. Причиною цього є наявність недовіри до фондових ринків, що виникає через низькі обсяги біржової торгівлі, низький рівень фінансової грамотності та нерозуміння виробників зерна, які рішення і можливості для бізнесу й управління ціновими ризиками надають опціони [1].

Попри це, використання стратегії хеджування цінових ризиків за допомогою опціонів є звичною практикою на європейському та міжнародних ринках, тому дана стратегія є перспективним рішенням для управлін-

ня ціновими ризиками на українському ринку зерна. Для успішного розвитку опціонних контрактів необхідно активно залучати на ринок фінансових посередників; представляти інформацію щодо існуючих інструментів та можливостей управління ризиками для забезпечення найсприятливіших умов розвитку бізнесу та поширюватим її серед учасників ринку зерна; запроваджувати програми навчання та нарощувати зацікавленість серед учасників ринку, в особливості виробників зерна. Крім того, для забезпечення ефективного управління ризиками, в тому числі ціновими, як виробникам, так і посередникам та трейдерам, необхідно мати уявлення щодо того, які можуть бути обсяги недоотриманих доходів, а також ймовірність отримання збитків, у зв'язку з ігноруванням ризиків. Вищезазначені заходи створять умови для формування прозорого ціноутворення на зерно та успішного функціонування опціонних контрактів на ринку.

ВИСНОВКИ

Дослідження ризиків на ринку зерна та управління ними є необхідним процесом для можливості планування майбутніх грошових потоків та подальшого розвитку аграріїв. З'ясовано, що підвищує ризики на ринку зерна сукупна дія низки факторів: сезонність, коливання обсягів виробництва та природно-кліматичні умови, невизначеність, породжена цінами, державною політикою, порушенням договірних відносин тощо.

Встановлено, що загальновідомим підходом щодо класифікації ризиків, що притаманні як зерновому ринку, так і аграрному бізнесу вважається концепція, розроблена Міністерством сільського господарства США. Загалом виділяються такі види ризиків, як виробничий, ціновий, фінансовий, інституційний та людський. Водночас ціновий ризик визначено як основний, що впливає на фінансовий результат всіх учасників ринку.

З'ясовано, що одним із ключових методів управління ціновим ризиком є хеджування, яке знайшло широке застосування у світовій практиці, проте в Україні практично відсутнє та має значні перспективи у розвитку. За допомогою моделі Блека-Шоулза встановлено, що вартість хеджування, а саме витрати на укладення опціонного контракту, є дешевше, ніж ігнорування цінового ризику.

Визначено, що серед заходів успішного розвитку опціонних контрактів в Україні наступні: активне залучення на ринок фінансових посередників та розвиток фінансової грамотності серед учасників ринку, особливо виробників зерна тощо.

Література:

1. Звіт USAID "Перспективи використання деривативів на зерновому ринку України", квітень 2020 р. URL: http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2020/04/Grain-Market-Research_27.4.2020.ukr_.pdf
2. Лупенко Ю.О. Хеджування фінансових ризиків та сучасний ринок деривативів для підприємств аграрного сектору економіки. Фінанси України. 2014. № 11. С. 98—115.
3. Малік М.Й., Гудзь Г.О. Множинність ризиків в аграрному підприємстві. Финансовые услуги. 2017. № 2. С. 10—13.
4. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України. "Україна посіла перше місце в Європі за обсягами імпорто-

ваної органічної продукції та друге — у світі". URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-posila-pershe-misce-v-yevropi-za-obsyagami-importovanoyi-organichnoyi-produktsiyi-ta-druhe-u-sviti>

5. Офіційний сайт Української Зернової Асоціації. "Україна продовжить розширення ринків збуту у всіх напрямках, іншого виходу немає". URL: <http://uga.ua/meanings/ukraina-prodolzhit-rasshirenie-rynkov-sbyta-vo-vseh-napravleniyah-drugogo-vyhoda-net/>

6. Пікус Р.В. Управління фінансовими ризиками: навчальний посібник. К.: Знання, 2010. 598 с.

7. Прогнозування та хеджування фінансових ризиків: монографія / За ред. проф. Л.О. Примости. К.: КНЕУ, 2014. 424 с. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/29976/Prymostka%20L.pdf?sequence=2&isAllowed=y>

8. Шолойко А.С. Економічний зміст та етапи надання державної підтримки при страхуванні сільськогосподарської продукції в Україні. Фінансові послуги. 2014. № 2 (104). С. 20—21.

9. Яцук О.О. Ринок агрострахування в Україні: стан та перспективи розвитку. Економіка і суспільство. 2016. № 7. С. 866—872.

10. AgroPolit.com. "90% аграріїв в цьому сезоні не хочуть виконувати форвардні контракти". URL: <https://agropolit.com/news/18267-90-agrariyiv-v-tsomu-sezoni-ne-hochut-vikonuvati-forvardni-kontrakti>

11. ERI Economic Research Institute. ERI's Black-Scholes Calculator. URL: <https://www.eries.com/blackscholes>

12. U.S. DEPARTMENT OF AGRICULTURE. Risk in Agriculture. URL: <https://www.ers.usda.gov/topics/farm-practices-management/risk-management/risk-in-agriculture/#:~:text=The%20uncertainties%20inherent%20in%20weather,can%20result%20from%20such%20uncertainties>

13. What are Option Pricing Models? URL: <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/knowledge/valuation/option-pricing-models/>

www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-posila-pershe-misce-v-yevropi-za-obsyagami-importovanoyi-organichnoyi-produktsiyi-ta-druhe-u-sviti (Accessed 1 May 2021).

6. Pikus, R.V. (2010), Upravlinnia finansovymy ryzykamy [Financial risk management], Znannia, Kyiv, Ukraine.

7. Prymostky L.O. (2014), Prohnozuvannia ta khedzhuvannia finansovykh ryzykiv [Forecasting and hedging of financial risks], KNEU, Kyiv, Ukraine, URL: <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/29976/Prymostka%20L.pdf?sequence=2&isAllowed=y> (Accessed 5 April 2021)

8. Sholoiyko, A.S. (2014), "Economic content and stages of state support in insurance of agricultural products in Ukraine", Fynansovye usluhy, vol. 2, pp. 20—21.

9. Yatsukh, O.O. (2016), "Agricultural insurance market in Ukraine: status and prospects", Ekonomika i suspil'stvo, vol. 7, pp. 866—872.

10. Agropolit.com (2021), "90% of farmers this season do not want to fulfill forward contracts", available at: <https://agropolit.com/news/18267-90-agrariyiv-v-tsomu-sezoni-ne-hochut-vikonuvati-forvardni-kontrakti> (Accessed 2 May 2021).

11. The official site of ERI Economic Research Institute (2021), "ERI's Black-Scholes Calculator", available at: <https://www.eries.com/blackscholes> (Accessed 20 April 2021).

12. The official site of U.S. DEPARTMENT OF AGRICULTURE (2021), "Risk in Agriculture", available at: <https://www.ers.usda.gov/topics/farm-practices-management/risk-management/risk-in-agriculture/#:~:text=The%20uncertainties%20inherent%20in%20weather,can%20result%20from%20such%20uncertainties> (Accessed 10 April 2021).

13. CFI Education Inc. (2021), "What are Option Pricing Models?", available at: <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/knowledge/valuation/option-pricing-models/> (Accessed 1 April 2021).

Стаття надійшла до редакції 18.05.2021 р.

References:

1. Ukrainian Financial Sector Transformation (2020), "Prospects for the use of derivatives in the grain market of Ukraine", available at: http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2020/04/Grain-Market-Research_27.4.2020.ukr_.pdf (Accessed 17 May 2021).

2. Lupenko, Yu.O. (2014), "Hedging of financial risks and the modern market of derivatives for enterprises of the agricultural sector of the economy", Finansy Ukrainy, vol. 11, pp. 98—115.

3. Hudz', H.O. and Malik, M.J. (2017), "Multiplicity of risks in agricultural entrepreneurship", Fynansovye usluhy, vol. 2, pp. 10—13.

4. The official site of Ukrainian Grain Association (2021), "Ukraine ranked first in Europe in terms of imported organic products and second in the world", available at: <http://uga.ua/meanings/ukraina-prodolzhit-rasshirenie-rynkov-sbyta-vo-vseh-napravleniyah-drugogo-vyhoda-net/> (Accessed 10 May 2021).

5. The official site of Government Portal (2021), "Ukraine will continue to expand its markets in all directions, there is no other way out", available at: <https://>

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

Ю. Г. Неустроєв,

к. е. н., доцент кафедри економічної теорії та фінансово-економічної безпеки,

Одеська національна академія харчових технологій

ORCID ID: 0000-0002-1998-2564

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.10.70

МЕХАНІЗМ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА СИСТЕМУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Y. Neustroiev,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economic Theory

and Financial and Economic Security, Odessa National Academy of Food Technologies

THE MECHANISM OF INNOVATIVE DEVELOPMENT AND ITS IMPACT ON THE ECONOMIC SECURITY SYSTEM OF UKRAINE

Статтю присвячено проблемі розбудови механізму інноваційного розвитку, котра значно актуалізувалася в останні роки, оскільки економіка України розвивається під тиском серйозних криз. Держава не поки що не змогла забезпечити створення умов для реалізації інноваційного потенціалу. Автор статті висловив думку, що до певної міри така ситуація може бути пояснена несприятливими зовнішніми та внутрішніми факторами, серед яких він назвав корупцію, недосконалість законодавчої бази, відтоком вчених. На основі аналізу інноваційного розвитку зарубіжних країн та України у цій роботі зроблено низку науково обґрунтованих висновків. Серед іншого зазначено, що перехід української економіки до ринкових відносин був досить складним та породив чимало проблем у системі економічної безпеки. В Україні функціонують інноваційні центри, науково-навчальні центри, інноваційні бізнес-інкубатори, центри інновацій і трансферу технологій, центри комерціалізації інтелектуальної власності, регіональні центри науки, інновацій та інформатизації, інноваційно-технологічні кластери, консалтингові фірми, венчурні фонди тощо. Однак на сьогодні бракує досліджень, які б дозволили осмислити роль інноваційного розвитку в системі економічної безпеки. Автор виділив основні складові механізму інноваційного розвитку регіону, які включають організаційний, економічний і фінансовий механізми. Організаційний має забезпечувати появу інновацій, фінансовий — створити умови для фінансування інноваційної діяльності, а економічний механізм повинен забезпечити процес комерціалізації інновацій та їхній подальший розвиток.

Автор доводить, що в Україні існують можливості інноваційного розвитку. Однак позитивні тенденції блокуються чималою кількістю негативних факторів. Особливого значення на шляху до інноваційної економіки набуває модернізація промисловості, транспортної галузі, а також створення сприятливих умов для інноваційного розвитку економіки. Генезис інновації, на думку автора, являє собою наслідок об'єктивних тенденцій розвитку і поширення знань у всіх сферах людської діяльності. Головною функцією інновації є функція вдосконалення факторів виробництва, а отже, інноваційний розвиток є серйозним фактором укріплення економічної безпеки країни. Таким чином, ефективність державної політики щодо інновацій може бути значно підвищена на основі відповідної стратегії.

The article is devoted to the problem of developing the mechanism of innovative development, which has become much more important in recent years, as Ukraine's economy is developing under the pressure of serious crises. The state has not yet been able to ensure the creation of conditions

for the realization of innovation potential. The author of the article expressed the opinion that to some extent this situation can be explained by unfavorable external and internal factors, among which he called corruption, imperfection of the legal framework, the outflow of scientists. Based on the analysis of innovative development of foreign countries and Ukraine in this work a number of scientifically sound conclusions are made. Among other things, it was noted that the transition of the Ukrainian economy to market relations was quite difficult and caused many problems in the system of economic security. In Ukraine, there are innovation centers, research and training centers, innovation business incubators, innovation and technology transfer centers, intellectual property commercialization centers, regional centers of science, innovation and informatization, innovation and technology clusters, consulting firms, venture funds and more. However, today there is a lack of research that would allow us to understand the role of innovative development in the system of economic security. The author identified the main components of the mechanism of innovative development of the region, which include organizational, economic and financial mechanisms. Organizational should ensure the emergence of innovations, financial – to create conditions for financing innovation, and the economic mechanism should ensure the process of commercialization of innovations and their further development.

The author proves that there are opportunities for innovative development in Ukraine. However, positive trends are blocked by a number of negative factors. The genesis of innovation, according to the author, is the result of objective trends in the development and dissemination of knowledge in all spheres of human activity. The main function of innovation is the function of improving the factors of production, and, consequently, innovative development is a serious factor in strengthening the economic security of the country. Thus, the effectiveness of public innovation policy can be significantly increased through an appropriate strategy.

Ключові слова: економічна безпека, інноваційний розвиток, регіон, інноваційна активність.

Key words: economic security, innovative development, region, innovative activity.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

У тій чи іншій мірі усім учасникам економічних відносин іманентне бажання захищати та поліпшувати своє благополуччя. Це стосується нашої сім'ї, роботи, навколишнього середовища та різноманітних проблем, котрі нам доводиться вирішувати виступаючи у ролі працівників, споживачів, інвесторів і т. д. Успішне вирішення цих проблем зазвичай фіксується масовою свідомістю у понятті "безпека", хоча навіть експерти, обізнані з економічних проблем, не завжди можуть подати більш-менш осмислене визначення даного поняття.

Проблематика розробки та ефективного використання інноваційних технологій на мікро- і макрорівнях привертає увагу багатьох вітчизняних дослідників, практиків, урядовців. Напрями досліджень стосуються окремих складових інноваційного механізму, а також його динаміки загалом.

Проблеми економічної безпеки, пов'язані з інноваційним розвитком, значно актуалізувалися практикою, оскільки у результаті ліберальних реформ в Україні ми не отримали вільної та конкурентоздатної економічної системи. Надії на те, що ринок, вільна конкуренція та особиста зацікавленість економічних агентів автоматично зможуть забезпечити розвиток підприємництва та розбудову заможного суспільства, створять мотивацію до інвестування та впровадження інновацій, на жаль, не

справдилися. У сучасній ринковій економіці важливу роль у продукуванні та комерціалізації інновацій відіграють спеціальні інститути інноваційного розвитку. В Україні функціонують інноваційні центри, науково-навчальні центри, інноваційні бізнес-інкубатори, центри інновацій і трансферу технологій, центри комерціалізації інтелектуальної власності, регіональні центри науки, інновацій та інформатизації, інноваційно-технологічні кластери, консалтингові фірми, венчурні фонди тощо. Однак на сьогодні бракує досліджень, які б дозволили осмислити роль інноваційного розвитку в системі економічної безпеки.

Економічні успіхи інноваційно просунутих країн доводять, що саме інновації є в сучасному світі важливим рушієм економічного поступу. З огляду на це, актуальність обраної теми не викликає сумнівів. На важливість дослідження інноваційної динаміки вказує той факт, що у світовій економіці все більш чітко проявляється циклічність, зміна періодів інноваційного зростання та криз, простежується хвилеподібна динаміка інноваційних показників. Вивчення нових факторів інноваційної динаміки необхідно для подальшого розвитку економічної науки. Водночас пояснення інноваційних процесів нерідко вимагає залучення інституційного підходу. Розвиток світової економіки залежить від глобальних викликів, що є, на нашу думку, найбільш значущим фактором інноваційної динаміки на макрорівні. Активізація

інноваційної діяльності є необхідною умовою подальшого кількісного та якісного розвитку національного господарства.

ОГЛЯД НАУКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У західних країнах проблема інноваційного розвитку в рамках економічної безпеки привертає увагу багатьох дослідників. Серед них можна назвати Г. Андрусеака, М. Кахлера, Б. Бузана, Д. Болдвіна, Б. Буотіна, Вагомий внесок у розвиток теоретико-методологічних аспектів дослідження безпеки України здійснили О. Барановський, Я. Гончарук, О. Іляш, У. Садова, М. Флейчук. У дослідження проблеми економічної безпеки зробили внесок такі українські вчені: Л. Абалкін, І. Бінько, В. Богомолів, З. Варналій, О. Власюк, В. Геєць, Б. Губський, Я. Жаліло, М. Єрмошенко, В. Мунтіян, І. Мігус, В. Сенчагов, А. Сухоруков, В. Шлемко, І. Бінько, С. Воронцов, С. Кирєєва, В. Косевцова, Ю. Макогон, С. Мочерний, С. Пирожков, В. Шлемко, З. Варналій, Т. Васильців, О. Власюк, Е. Лібанова, Г. Пастернак-Таранушенко, А. Сухоруков та ін.

Розглядаючи дефініцію "інноваційний механізм", науковці найчастіше наголошують на його системній характеристиці. Зокрема, В.С. Пономаренко під таким механізмом розуміє сукупність станів і процесів, з яких складається інноваційне явище [1, с. 50]. У економічній енциклопедії поняття "механізм" означає систему, пристрій, спосіб, що визначають порядок певного виду діяльності [2, с. 355]. Багато дослідників зазначили, що дослідження складних економічних систем варто проводити саме з позицій системного підходу, що є основою розроблення методів та моделей удосконалення організаційної структури, управління функціонуванням соціально-економічних об'єктів.

На думку російського вченого В. А. Колоколова, інноваційний механізм — це організаційно-економічна форма здійснення інноваційної діяльності й сприяння її проведенню, пошуку інноваційних рішень, а також важіль стимулювання й регулювання цієї діяльності. Вченим сформульована система інноваційних механізмів загалом, що представлена п'ятьма групами, які виконують конкретні функції: механізмами організації, механізмами розробки й впровадження, механізмами фінансування й стимулювання, механізмами технологічного трансферу й механізмами інтелектуальної власності. Інноваційні механізми існують на трьох основних рівнях: макrorівні, регіональному рівні, та рівні підприємства. На макrorівні вирішуються три основні завдання: формулюється державна інноваційна стратегія, створюється сприятливий інноваційний клімат для економіки загалом, реалізуються державні інноваційні програми. На регіональному рівні присутні схожі завдання, але вони прив'язані до особливостей регіону. І макро- і регіональний рівні створюють умови для інтенсивного протікання інноваційних процесів на рівні підприємницьких структур [3, с. 96].

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — дослідити роль інноваційного механізму розвитку в рамках системи економічної безпеки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Ми можемо виділити основні складові механізму інноваційного розвитку регіону, які включають організаційний, економічний і фінансовий механізми. Організаційний має забезпечувати появу інновацій, фінансовий — створити умови для фінансування інноваційної діяльності, а економічний механізм повинен забезпечити процес комерціалізації інновацій та їхній подальший розвиток. Усі види механізму інноваційного розвитку взаємозалежні між собою й дозволяють забезпечити ефективний інноваційний процес у регіоні. Крім того, механізм інноваційного розвитку повинен ґрунтуватися на взаємодії суб'єктів господарювання, державних владних структур та органів місцевого самоврядування, у розпорядженні яких знаходяться фінансові, матеріальні, сировинні, інтелектуальні та інформаційні ресурси для ефективної інноваційної діяльності у регіоні. Водночас усі суб'єкти інноваційної діяльності повинні мати певний ступінь свободи з поєднанням високого рівня відповідальності в рамках визначених регіональних пріоритетів розвитку. Ефективність функціонування механізму інноваційного розвитку регіону залежить від обґрунтованого вибору інноваційних проектів відповідно до регіональних пріоритетів, наявності джерел їх фінансування, отримання оптимальних ефектів від їх реалізації [4, с. 15].

Дієвий механізм інноваційного розвитку регіону починається з ефективних організаційних кроків, які є основою організаційного механізму. Передусім це стосується створення й підтримки умов для інноваційного розвитку в регіоні наступними шляхами: 1) сприяння впровадженню інноваційних технологій і випуску інноваційних продуктів на підприємствах регіону; 2) формування трансферу технологій; 3) реалізація регіональних програм підготовки й перепідготовки кадрів; 4) сприяння впровадженню інноваційних проектів підприємствами регіону для потреб комунального господарства; 5) забезпечення економічної безпеки суб'єктів інноваційної діяльності регіону; 6) сприяння організації й проведенню семінарів і конференцій за інноваційними і науково-технічними питаннями; 7) проведення моніторингу інноваційної діяльності у регіоні; 8) удосконалення тарифної політики для підприємств і організацій регіону, що здійснюють інноваційну діяльність; 9) супровід і контроль великих інноваційних проектів на рівні регіону [5, с. 32]. Вплив інновацій на соціально-економічний розвиток може призвести до радикальних структурних змін в економіці і значно переформатувати увесь ланцюжок створення вартості — від постачальників до кінцевих користувачів [6, с. 576].

Детально проаналізувавши стан інноваційної діяльності за основними показниками активності, можна сказати, що динаміка інноваційної активності підприємств свідчить про те, що кількість підприємств, які займалися інноваційною діяльністю коливається, та все ж має загальну тенденцію до зростання. Зниження ж зайнятості дослідженнями та розробками безпосередньо пов'язано з тенденціями динаміки ринку праці та, зокрема, з відсутністю регулювання цього процесу державними органами управління. Головним фактором є добровільний відтік працівників із науки. Однак і фінансу-

вання інноваційної діяльності не є стабільним. Основним джерелом фінансування інноваційної діяльності в промисловості виступають власні кошти підприємств, проте позитивною тенденцією стало збільшення обсягів фінансування інноваційної діяльності за рахунок іноземних інвесторів [7, с. 52—53].

Один з основних напрямів інноваційної діяльності підприємств України полягав насамперед у придбанні машин, обладнання та програмного забезпечення для виробництва нових або значно поліпшених продуктів і послуг, що є найвищим показником серед інших видів витрат. На виконання внутрішніх НДР і для придбання інших зовнішніх знань було спрямовано по 2,1% і 1,3% витрат, хоча власні НДР включають не лише заробітну плату дослідницького персоналу та пов'язані з нею витрати, а й капітальні витрати на споруди та спеціальне обладнання для їх виконання. Проблема оцінки наукової діяльності є досить складною, оскільки далеко не всі результати НДДКР мають комерційну спрямованість, а отримання економічного ефекту від використання результатів досліджень і розробок розтягнуте у часі та, як правило, не обмежується одним підприємством або компанією. В економіці України домінують низькотехнологічні галузі виробництва, які можна віднести до малонаукоємних галузей: добувна і паливна — 0,8—1%; харчова, легка промисловість, агропромисловість — 1,2 %. Загалом домінує відтворення виробництва 3-го технологічного укладу (гірнична металургія, залізничний транспорт, багатотоннажна неорганічна хімія та ін.). Відповідно майже 95 % вітчизняної продукції належить до виробництв 3-го та 4-го технологічних укладів [8, с. 255].

Низький рівень наукоємності вітчизняного виробництва визначається не тільки дефіцитом коштів та недостатністю стимулів і пільг, але й структурою економіки. За умов збереження існуючої структури економіки навіть при збільшенні ВВП на 3—5 % за рік неможливо досягти її реального розвитку, тому що за існуючої структури економіки зростання ВВП на 1 % потребує ще більшого зростання витрат для цього. З метою досягнення необхідних позитивних змін в масштабах і динаміці зростання ВВП необхідно перейти до інноваційної моделі структурної перебудови економіки.

В Україні сконцентровано великий науковий потенціал, є багато відкриттів і винаходів, напрацьовано чимало інноваційних проектів в ресурсозбереженні, в біотехнології, у лазерній техніці тощо. Необхідно визначити найбільш проривні напрямки, у які, у відповідності до критичної точки фазового переходу, можна мінімально додати інвестиції у вигляді ресурсів і відбудеться перехід в нову якість — у інноваційний рентабельний бізнес, який буде формувати інфраструктуру для інших сфер діяльності [9, с. 32].

Інноваційна діяльність набуває особливого значення не тільки у високотехнологічних, а й у традиційних секторах економіки. Охопивши різні аспекти ринкових відносин (виробничі, підприємницькі, соціальні, науково-технічні та маркетингові), інноваційний процес сприяє зростанню промислового виробництва, підвищенню продуктивності праці, залученню нових резервів до виробничої сфери. На жаль, реалії сучасної

економічної ситуації в Україні полягають у тому, що на відміну від розвинених країн, які до 85—90% приросту ВВП забезпечують за рахунок так званих "інтенсивних факторів", включаючи інновації, Україна недостатньо використовує свій інноваційний потенціал. Продовжує деградувати ринок науково-технічної продукції внаслідок незначного попиту на інноваційні розробки через низьку платоспроможність вітчизняних споживачів [10, с. 103].

Узагальнення літературних джерел і світової практики інноваційної діяльності свідчить, що інноваційність економіки держави визначається наступними аспектами: 1) часткою витрат на науку у ВВП (фінансове забезпечення); 2) рівнем потенціалу інноваційного розвитку держави, основу якого становлять актуальні знання, а також люди, що їх генерують, накопичують і які здатні втілювати їх у нові вироби, технології, методи управління тощо у всіх сферах людської діяльності; 3) ефективністю методів державного регулювання і стимулювання інноваційної діяльності; 4) наявністю і розвиненістю інноваційної інфраструктури; 5) рівнем інноваційної культури держави і підприємств та установ як її елементів.

Звернемося до досвіду зарубіжних країн. Загальний інноваційний індекс Європейського інноваційного табло вимірює порівняльну інноваційну спроможність 27 країн Євросоюзу, їх основних конкурентів (США, Японії) та країн, що охоплені політикою сусідства з ЄС. За цим показником, до речі, Україна знаходиться в останній за рівнем інновативності — у четвертій групі "країн, що наздоганяють". Порівняно з іншими країнами ЄС відставання України становить: від "країн-лідерів" — приблизно у 3 рази (Швеція — 0,68), від "країн-послідовників" — 2 рази (Великобританія — 0,48), від країн "помірних інноваторів" — 1,6 рази (Норвегія — 0,35). З точки зору інноваційного розвитку, Україна знаходиться на рівні Росії та Болгарії [7, с. 55].

Наступним важливим показником для визначення місця держави в системі глобальних координат є Індекс економічної свободи, який розраховується американським фондом "The Heritage Foundation" [11] та публікується відомим "The Wall Street Journal" [12]. Цей індекс є інтегральним показником, що відображає ступінь державного регулювання економіки. Індекс оцінює країни за десятьма категоріями економічних свобод та вимірюється у відсотках у діапазоні від 0 до 100, де мінімальному значенню відповідає найнижчий ступінь економічної свободи. Усі країни за цим індексом діляться на такі групи: вільні — з показником 80—100; в основному вільні — з показником 70—79,9; помірно вільні — з показником 60—69,9; в основному не вільні — з показником 50—59,9; деспотичні — з показником 0—49,9. До 2005 року позиція України в цьому рейтингу постійно покращувалася, після почалася зворотна тенденція [13].

У світі існує дві основні моделі інноваційної політики, які залежать від головного вектору її руху. Перша модель — політика, орієнтована на виконання науково-технічних програм. Вона передбачає, насамперед, реалізацію великих проектів загальнонаціонального значення, нерідко спрямованих на розвиток національної оборони. В державах, що проводять таку політику,

головною метою є стимулювання розвитку технологічних можливостей в тих сферах, котрі мають пріоритетне значення для країни.

Друга модель — політика, що спрямована на поширення науково-технічних знань. Значною мірою вона спрямована на підвищення здатності фірм освоювати нові технології. Основна увага в такій моделі приділяється не стільки розробці цілком нових надсучасних технологій, скільки сприянню широкому використанню технологічних інновацій в промисловості. Зазвичай це пов'язано з удосконаленням інституційних механізмів інноваційної інфраструктури, а також систем освіти і професійної підготовки, промислової стандартизації і мережі коопераційних досліджень [14, с. 307].

Один з світових лідерів — Китай — багато років успішно використовував модель інноваційної політики, яка спрямована на поширення науково-технічних знань, що в цьому випадку передбачала наздоганяючу модель інноваційного розвитку і спиралась на прямі іноземні інвестиції. Зростання прибутків найбільш успішних китайських фірм забезпечувалося не стільки власними зусиллями, скільки локалізацією наявних зарубіжних технологій, розширенням асортименту продукції. Успішність такого стратегічного курсу підтверджується неухильним зростанням експорту високотехнологічної продукції з Китаю. Зокрема, країна має амбітні плани стати світовим лідером у галузях науки, техніки та медицини. У період з 1991—2015 рр. Китай збільшив свої витрати на інновації у тридцять разів у середньому — на 18% щороку. Крім того, з амбіційними науковими проектами, щедрих зарплатами та високим рівнем фінансування лабораторій, Китай доклав спільних зусиль для залучення провідних іноземних талантів. Наприклад, державна програма "Тисяча талантів" пропонує вченим: мільйон юанів (151 000 доларів) стартового бонусу та науково-дослідницькі фонди у розмірі до п'яти мільйонів юанів. Іноземні вчені отримують додаткові стимули, такі як субсидії на проживання, відвідування дому та освіти [16, с. 36].

Найбільш масштабні плани стимулювання інноваційної сфери були реалізовані в США. Останнє десятиліття було чітко дотримано державних пріоритетів, серед яких: випереджальне зростання витрат на фундаментальні та прикладні дослідження; створення нових стимулів для інноваційних підприємств; стимулювання досягнень в охороні здоров'я та енергетиці; створення нових інфраструктурних об'єктів для продукування і комерціалізації інноваційних технологій. Продовжується розвиток таких важливих для сучасної економіки сфер, як інформаційні технології, впроваджується програма доступу до широкополосного Інтернету, покращується транспортна інфраструктура, енергоефективність тощо. Однак основою стратегічного бачення залишається найактивніше стимулювання нових енергетичних і транспортних технологій [15, с. 17—18]. Отже, США займає лідерську позицію у світі у наданні ділових, фінансових та інформаційних послуг, а їхні компанії є найбільшими виробниками високотехнологічного виробництва [16, с. 20].

Другою світовою державою, що вкладає великі кошти у інновації, є Японія. За витратами на душу насе-

лення вона знаходиться на одному рівні зі США. Якщо раніше Японія багато інновацій запозичала із Заходу та колишнього СРСР, то сьогодні вона вийшла на перше місце у світі з виробництва суден, автомобілів, тракторів та іншої техніки [17, с. 224].

Повертаючись до розвитку інновацій в Україні, слід зазначити, що позитивні зрушення існують. За останні роки в Україні створено умови для розвитку інноваційної діяльності — сформовано основи нормативно-правової бази та механізми здійснення інноваційної політики, а також створено умови для розвитку відповідної інфраструктури. Формування економічної стратегії України у глобальному світі базується на інноваційній моделі розвитку і потребує реальної оцінки сучасного стану науково-технічного потенціалу країни і перспектив науково-технічної й інноваційної діяльності.

Останні офіційні статистичні дані Держкомстату України [18] свідчать про зростання інноваційної активності підприємств у такій важливій галузі національної економіки, як промисловість. Але переважно стан інноваційної діяльності в Україні є таким, що не відповідає сучасному рівню інноваційних процесів у країнах, для яких інноваційний розвиток є пріоритетним завданням економічної стратегії.

До головних чинників, що гальмують інноваційну діяльність в Україні та які вплинуть на прогнозовану ситуацію, можна віднести: недостатнє фінансування; недосконалість законодавчої бази у сфері інновацій та податкової системи; міграція "розуму" в інші країни; відсутність пільгового режиму для здійснення інноваційної діяльності, а також системну корупцію в усіх сферах економіки.

ВИСНОВКИ

Перехід національної економіки до ринкових відносин породив ряд проблем у системі економічної безпеки. Можливості інноваційного розвитку у нашій країні є, однак вони блокуються чималою кількістю негативних факторів, тому питання вдосконалення інноваційного механізму у системі економічної безпеки країни є досить актуальним та злободенним. Особливе значення водночас набуває модернізація промисловості, транспортної галузі, а також створення сприятливих умов для інноваційного розвитку економіки. Генезис інновації — це наслідок об'єктивних тенденцій розвитку і поширення знань у всіх сферах людської діяльності. Головною функцією інновації є функція вдосконалення факторів виробництва, а отже, інноваційний розвиток є серйозним фактором укріплення економічної безпеки країни.

Література:

1. Пономаренко В.С. Механизм управления предприятием: стратегический аспект / В.С. Пономаренко, Е.Н. Ястремская, В.М. Луцковский и др. — Х.: ХГЭУ, 2002. — 252 с.
2. Економічна енциклопедія: у 3-х т. / редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. — К.: Видавничий центр "Академія", 2002. — Т. 3. — 952 с.
3. Колоколов В.А. Инновационные механизмы функционирования предпринимательских структур /

В.А. Колоколов // Менеджмент в России и за рубежом. — 2002. — № 1. — С. 95—101.

4. Гончаренко М.Ф. Механизм регулирования инвестиционно-инновационного развития региона: автореферат дис. кан. экон. наук 08.00.05 — Черниговский государственный технологический университет МОНМС Украины. — Чернигов, 2011. — 17 с.

5. Доценко Ю.О. Механізм інноваційного розвитку регіону / Ю.О. Доценко // Економічний вісник НГУ. — 2012. — № 3. — С. 31—40.

6. Акімова С.О., Корнєєва Т.С. Потенціал і тенденції інноваційного розвитку економіки України / С.О. Акімова, Т.С. Корнєєва // Центральнотукаїнський національний технічний університет. — 2017. — С. 576—578.

7. Шипуліна Ю.С., Костик К.О. Шляхи розвитку інноваційної діяльності України в глобалізованому економічному просторі / Ю.С. Шипуліна, К.О. Костик // Mechanism of Economic Regulation. — 2013. — № 4. — С. 51—63.

8. Арутюнян С.С. Інноваційна складова нової моделі економічного розвитку України у посткризовий період / С.С. Арутюнян, Р.Р. Арутюнян // Вісник національного університету "Львівська політехніка". — 2010. — № 691. — С. 253—257.

9. Ключник А.В. Організаційно-економічне забезпечення залучення іноземних інвестицій в аграрний сектор економіки Миколаївської області / А.В. Ключник, М.Д. Бабенко // Вісник аграрної науки Причорномор'я. — 2008. — № 1. — С. 31—37.

10. Інноваційна Україна 2020: національна доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця та ін.; НАН України. — К., 2015. — 336 с.

11. The Heritage Foundation. URL: <https://www.heritage.org/> (дата звернення: 01.05.2021).

12. The Wall Street Journal. URL: <https://www.wsj.com/> (дата звернення: 11.05.2021).

13. 2021 index of economic freedom. URL: <https://www.heritage.org/index/ranking> (дата звернення: 09.05.2021).

14. Сорвилов Б.В. Инновационное содержание глобализации экономики / Б.В. Сорвилов, Е.А. Западнюк // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. — 2010. — № 1 (3). — С. 302—311.

15. Cyber Security Green-Paper Final Version. URL: <https://ru.scribd.com/document/57463749/Cyber-Security-Green-Paper-Final-Version> (дата звернення: 11.05.2021).

16. Innovation and national security. URL: https://www.cfr.org/report/keeping-our-edge/pdf/TFR_Innovation_Strategy.pdf (дата звернення: 13.05.2021).

17. Зінко Н. Інструменти стимулювання інноваційної діяльності (на прикладі Індії, Ірландії, Сінгапуру, Фінляндії, Японії) / Н. Зінко // Регіональна економіка. — 2006. — № 4. — С. 220—226.

18. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 11.05.2021).

References:

1. Ponomarenko, V. S. (2002), *Mekhanizm upravleniya predpriyatiyem: stratezhicheskyi aspekt* [Enterprise management mechanism: strategic aspect], KhHEU, Kharkiv, Ukraine.

2. Mochernyi, S. V. (2002), *Ekonomichna entsyklopediia* [Economic encyclopedia], Akademiia, Kyiv, Ukraine.

3. Kolokolov, V. A. (2002), "Innovative mechanisms for the functioning of entrepreneurial structures", *Menedzhment v Rossii i za rubezhom*, vol. 1, pp. 95—101.

4. Honcharenko, M. F. (2011), "The mechanism for regulating the investment and innovative development of the region", Ph.D. Thesis, Economy and management of the national economy, Chernihiv State Technological University of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Chernyiv, Ukraine.

5. Dotsenko, Yu. O. (2012), "The mechanism of innovative development of the region", *Ekonomichnyi visnyk NHU*, vol. 3, pp. 31—40.

6. Akimova, S. O. and Kornieieva, T. S. (2017), "Potential and tendencies of innovative development of Ukraine's economy", *Tsentralkoukrainskyi natsionalnyi tekhnichnyi universytet*, pp. 576—578.

7. Shypulina, Yu. S. and Kostyk, K. O. (2013), "Ways of development of innovative activity of Ukraine in the globalized economic space", *Mechanism of Economic Regulation*, vol. 4, pp. 51—63.

8. Arutiunian, S. S. (2010), "Innovative component of a new model of economic development of Ukraine in the post-crisis period", *Visnyk natsionalnoho universytetu "Lvivska politehnika"*, vol. 691, pp. 253—257.

9. Kliuchnyk, A. V. (2008), "Organizational and economic support for attracting foreign investment in the agricultural sector of the economy of the Mykolaiv's region", *Visnyk ahrarnoi nauky Prychornomoria*, vol. 1, pp. 31—37.

10. Heitsia, V. M. (2015), "Innovative Ukraine 2020: a national report", *NAN Ukrainy* [National Academy of Sciences of Ukraine], Kyiv, Ukraine, p. 336.

11. The Heritage Foundation (2021), "Index of Economic Freedom", available at: <https://www.heritage.org/> (Accessed 01 May 2021).

12. The Wall Street Journal (2021), "Real time economics", available at: <https://www.wsj.com/> (Accessed 11 May 2021).

13. Index of economic freedom (2021), "Country Rankings", available at: <https://www.heritage.org/index/ranking> (Accessed 09 May 2021).

14. Sorvirov, B. V. (2010), "The innovative content of the globalization of the economy", *Biuletyn Mizhnarodnoho Nobelivskoho ekonomichnoho forumu*, vol. 1, pp. 302—311.

15. SCRIBD (2011), "Cyber Security Green-Paper Final Version", available at: <https://ru.scribd.com/document/57463749/Cyber-Security-Green-Paper-Final-Version> (Accessed 11 May 2021).

16. Council on foreign relations (2019), "Innovation and national security", available at: https://www.cfr.org/report/keeping-our-edge/pdf/TFR_Innovation_Strategy.pdf (Accessed 13 May 2021).

17. Zinko, N. (2006), "Tools for stimulating innovation (for example, India, Ireland, Singapore, Finland, Japan)", *Rehionalna ekonomika*, vol. 4, pp. 220—226.

18. State Statistic Service in Ukraine (2021), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 11 May 2021).

Стаття надійшла до редакції 19.05.2021 р.

Н. О. Шишпанова,
к. е. н., доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Миколаївський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0001-8347-5682
О. О. Копайгора,
здобувач вищої освіти, Миколаївський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0002-6449-7381

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.10.76

ПРОБЛЕМНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА НАПРЯМИ РЕГУЛЮВАННЯ СТРАХОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН

N. Shyshpanova,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Finance, Banking and Insurance,
Mykolayiv National Agrarian University
O. Kopygora,
Applicant for higher education, Mykolayiv National Agrarian University

PROBLEM TENDENCIES AND DIRECTIONS OF REGULATION OF THE INSURANCE MARKET OF UKRAINE IN CONDITIONS OF TRANSFORMATION CHANGES

Сучасний страховий ринок України перебуває в умовах трансформаційних змін. Проблемним питанням розвитку страхового ринку, його конкурентоспроможності в умовах глобального економічного розвитку та інформатизації суспільства, визначенню ролі страхових компаній присвячено праці багатьох науковців. Динамічні зміни, які відбуваються сьогодні в розвитку суспільства, зумовлюють необхідність детального дослідження проблемних тенденцій та напрямів регулювання страхового ринку.

Метою статті є визначення проблемних тенденцій розвитку страхового ринку України та обґрунтування практичних засад щодо напрямів регулювання страхового ринку України в умовах трансформаційних змін.

Сформовано авторський підхід до визначення сутності цього поняття. Вважаємо, що страховий ринок в умовах трансформаційних змін можна розглядати як складову систему фінансового ринку, де об'єктом купівлі-продажу виступає специфічна послуга — страховий захист, що базується на врахуванні інтересів держави, громадян та бізнесу, використанні технологічних інновацій та застосуванні інформаційних технологій для підвищення конкурентоспроможності ринку. На основі проведених теоретичних досліджень, нами представлена концептуальна модель формування страхового ринку в умовах трансформаційних змін.

Проаналізовано сучасний стан розвитку вітчизняного ринку страхових послуг. Визначено, що страховий ринок тісно взаємопов'язаний з розвитком національної економіки, оскільки дозволяє акумулювати значні довгострокові інвестиційні ресурси, залучаючи кошти через пенсійні програми і програми страхування життя. Розширення страхового бізнесу створює робочі місця, активізує впровадження інновацій, стимулює стійкість економіки і пом'якшує наслідки глобальних ризиків.

Розроблено системний підхід до процесу регулювання та забезпечення захисту прав споживачів страхових послуг. Вважаємо, що саме впевненість споживачів у надійності страхової компанії є однією з основних засад розвитку страхового ринку. Ефективне регулювання та нагляд

за ринком роблять можливою таку впевненість та довіру до страховиків. Практична реалізація запропонованих рекомендацій дасть змогу наблизити законодавче забезпечення страхової діяльності до європейських стандартів, активізувати страхову, фінансову та інвестиційну діяльність страхових компаній, а також посилити фінансову безпеку на фінансовому ринку.

The modern insurance market of Ukraine is in the conditions of transformational changes. The work of many scientists is devoted to the problematic issues of the insurance market development, its competitiveness in the conditions of global economic development and informatization of society, and the definition of the role of insurance companies. The dynamic changes taking place today in the development of society necessitate a detailed study of problematic trends and areas of regulation of the insurance market.

The purpose of the article is to identify problematic trends in the development of the insurance market of Ukraine and substantiate the practical principles of the regulation of the insurance market of Ukraine in terms of transformational changes.

The author's approach to defining the essence of this concept is formed. We believe that the insurance market in the conditions of transformational changes can be considered as a component of the financial market, where the object of purchase and sale is a specific service — insurance protection based on the interests of state, citizens and business, use of technological innovations and application of information technologies. increasing market competitiveness. On the basis of the conducted theoretical researches, we present the conceptual model of formation of the insurance market in the conditions of transformational changes.

The current state of development of the domestic market of insurance services is analyzed. It is determined that the insurance market is closely interrelated with the development of the national economy, as it allows to accumulate significant long-term investment resources, attracting funds through pension and life insurance programs. The expansion of the insurance business creates jobs, intensifies the introduction of innovations, stimulates the resilience of the economy and mitigates the effects of global risks.

A systematic approach to the process of regulation and protection of consumer rights of insurance services has been developed. We believe that consumer confidence in the reliability of the insurance company is one of the main principles of the insurance market. Effective market regulation and supervision make such confidence and trust in insurers possible. The practical implementation of the proposed recommendations will bring the legislative support of insurance activities closer to European standards, intensify insurance, financial and investment activities of insurance companies, as well as strengthen financial security in the financial market.

Ключові слова: страхування, страховий ринок, регулювання страхового ринку.

Key words: insurance, insurance market, insurance market regulation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На сьогодні страхування є одним із стратегічних секторів національної економіки. Страхові компанії акумулюють довгострокові фінансові ресурси, які безпосередньо можуть бути використані в економіці [2]. Розвиток страхового ринку країни загалом та страхових компаній зокрема, зростання обсягів акумульованих ними фінансових ресурсів створюють сприятливі умови для розвитку економіки тому, що страхові фонди спрямовуються на інвестування різноманітних виробничих та соціальних об'єктів. У багатьох країнах страхові компанії є найважливішими інституційними інвесторами, що ефективно здійснюють розміщення коштів і управління активами.

Проблемним питанням розвитку страхового ринку, його конкурентоспроможності в умовах глобального економічного розвитку та інформатизації суспільства, визначенню ролі страхових компаній в умовах сьогодення присвячено праці таких науковців, як Ботвіна Н.О. [2], Волосович С.В. [3], Дем'янчук М.А. [4], Желізняк Р.Й. [5], Заволока Ю.М. [6], Краус Н.М. [7], Подра Н.П. [13], Мандра Н.Г. [9] та інших. Не зменшуючи важливості наукових досягнень вчених, слід відзначити, що недостатньо дослідженими залишаються питання, які стосуються особливостей регулювання розвитку страхового ринку в умовах трансформаційних змін.

Рис. 1. Концептуальна модель формування страхового ринку в умовах трансформаційних змін

Джерело: власні дослідження.

УЗАГАЛЬНЕННЯ ЦІЛЕЙ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є визначення проблемних тенденцій розвитку страхового ринку України та обґрунтування практичних засад щодо напрямів регулювання страхового ринку України в умовах трансформаційних змін.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Сучасний страховий ринок України характеризується такими процесами: інтернаціоналізм і глобалізація. Під час економічної та політичної криз страховий ринок України відчуває їх вплив один із перших. Така здатність до чутливості стимулює страхові компанії до адаптації з навколишнім середовищем, розвитку та самовдосконалення. Фінтехіндустрія бурхливо та невпинно розвивається, проникає в усі сфери фінансової діяльності та демонструє клієнтам нові й зручні фінансові сервіси та інструменти [4]. На страховому ринку з'являються високотехнологічні альтернативні страхові проекти, які з часом можуть виступити серйозними конкурентами традиційним страховикам. Формується нове покоління клієнтів, які менше довіряють відомим брендам, даючи перевагу унікальним дешевим продуктам [3].

Розмаїття визначень понять "страхування" та "страховий ринок" у вітчизняній та закордонній літературі значною мірою пояснюється широтою сутнісних рис цієї доволі складної економічної категорії. Так, Ботвіна Н.О. стверджує, що страховий ринок — це особлива сфера грошових відносин, де об'єктом купівлі-продажу виступає специфічна послуга — страховий захист, формується

ся пропозиція і попит на неї [2]. На думку авторів [6] серйозною допомогою в розширенні страхового ринку сьогодні є використання потенціалу інформаційно-комп'ютерних технологій та інформаційних мереж. Мазурок Г.І. розглядає страховий ринок як місце взаємодії між покупцями та продавцями, у результаті чого формуються попит, пропозиція та ціни на страхові послуги, а також здійснюється купівля-продаж страхових капіталів у межах однієї країни і на міжнародному рівні [8]. Підтримуємо думку, що з позиції інституціональної теорії та узагальнюючи погляди вчених, страховий ринок можна охарактеризувати як сукупність різноманітних інститутів і механізмів, спрямованих на зниження втрат учасників страхового ринку [15].

Отже, враховуючи специфіку, властиву страхуванню щодо інституціональної теорії, базуючись на ключових характеристиках страхового ринку та враховуючи трактування цієї дефініції науковцями, страховий ринок можемо охарактеризувати як складову систему фінансового ринку, де об'єктом купівлі-продажу виступає специфічна послуга — страховий захист, що базується на врахуванні інтересів держави, громадян та бізнесу, використанні технологічних інновацій та застосуванні інформаційних технологій для підвищення конкурентоспроможності ринку.

На основі проведених теоретичних досліджень, нами розроблена концептуальна модель формування страхового ринку в умовах трансформаційних змін (рис. 1).

Концептуальна модель розроблена з метою формування нових дієвих напрямів регулювання страхового

Таблиця 1. Частка страхового ринку у ВВП за 2010—2019 рр.

Роки	Показники			
	ВВП, млн грн	Валові страхові премії, млн грн	Питома вага страхового ринку у ВВП, %	Темпи приросту валових страхових премій, % до попереднього року
2010	1079346	23081,7	2,14	12,91
2011	1299991	22693,5	1,75	-1,68
2012	1404669	21508,2	1,53	-5,22
2013	1465198	28661,9	1,96	33,26
2014	1586915	26767,3	1,69	-6,61
2015	1988544	29736	1,50	11,09
2016	2385367	35170,3	1,47	18,28
2017	2983882	43431,8	1,46	23,49
2018	3560596	49367,5	1,39	13,67
2019	3978400	53001,2	1,33	7,36

Джерело: сформовано автором на основі даних [12; 14].

ринку України, що буде враховувати реалізацію інтересів всіх груп стейкхолдерів: держави (зокрема в частині регуляції, контролю та проведенні експертизи), бізнесу (зокрема в частині засновників страхових послуг) і громадян (споживачів страхових послуг) з метою досягнення синергетичного ефекту в умовах трансформаційних змін.

Ринок страхових послуг є другим за рівнем капіталізації серед інших небанківських фінансових ринків. Станом на 31 грудня 2019 р. у Державному реєстрі фінансових установ зареєстровано 233 страхові компанії, з яких 23 надавали послуги страхування життя (далі — "life"), а 210 — здійснювали страхування інше, ніж страхування життя (далі — загальне страхування/страхування "non-life"). Починаючи з 2000-х років кількість страхових компаній була відносно сталою, однак після кризи 2008—2009 рр. почала зменшуватись. Так, за 2019 р. порівняно з 2018 р., кількість компаній зменшилася на 48 СК, порівняно з 2017 р. зменшилася на 61 СК [14]. Така тенденція є причиною як регулюючої політики державних органів влади, які встановлюють вимоги до страхових компаній для їх надійності й захисту клієнтів, так і складною економічною ситуацією, яка склалася в Україні за останні роки.

Варто відмітити, що в сучасних економічних умовах страхування — це та галузь економіки України, яка протягом останніх років має стабільний значний щорічний приріст обсягів наданих послуг. Водночас, попри на номінальне зростання обсягів страхового ринку, ця галузь забезпечує на сьогодні перерозподіл незначної частини внутрішнього валового продукту (табл. 1).

В Україні ринок страхування є незначним за обсягом активів та за рівнем споживання страхових послуг. Показник проникнення, що визначається як співвідношення обсягу залучених страхових премій до ВВП, становить 1,33% (з них "non-life" — 1,3%). Для порівняння, за даними World Bank, Statista рівень проникнення послуг страхування в економіку Німеччини у 2019 році становив "life" — 3,2%, "non-life" — 1,9%.

Варто також відмітити, що за 2019 р. частка валових страхових премій у відношенні до ВВП становила 1,33%, що на 0,06 в.п. менше в порівнянні з 2018 р. Починаючи з 2015 р., спостерігається динаміка до зростання темпів приросту валових страхових премій у % до попереднього року.

Наявний попит на страхові послуги, спричинений прагненням страхувальників локалізувати ймовірні ризики й отримати грошову компенсацію збитків у разі настання страхової події. Про позитивну динаміку розвитку страхового ринку свідчать показники за 2009—2019 рр. (табл. 2).

Обсяг валових страхових виплат у порівнянні з 2018 р. збільшився на 1474,9 млн грн (11,5%). Збільшилися валові страхові виплати з таких видів страхування: автострахування (збільшення валових страхових виплат на 883,1 млн грн (15,1%)), медичне страхування (збільшення валових страхових виплат на 507,4 млн грн (24,2%)), страхування вантажів та багажу (збільшення валових страхових виплат на 92,8 млн грн (76,0%)). Водночас зменшилися валові страхові виплати зі страхування майна (зменшення валових страхових виплат на 263,1 млн грн (18,5%)), страхування життя (зменшення валових страхових виплат на 129,0 млн грн (18,3%)). Рівень валових виплат у порівнянні з аналогічним періодом 2018 року збільшився на 1,0 в.п. та становив 27,1%. Рівень чистих страхових виплат станом на 31.12.2019 р. стано-

Таблиця 2. Динаміка основних показників діяльності страхового ринку України

Роки	Страхова діяльність			Страхові резерви, млн грн	Загальні активи страховиків, млн грн
	Сума премій, млн грн	Страхові виплати, млн грн	Рівень виплат, %		
2009	22442,10	6737,20	33,00	10141,30	41970,10
2010	23081,70	6104,40	26,40	11371,80	45234,60
2011	22693,50	4864,00	21,40	11179,30	48122,70
2012	21508,20	5151,00	23,90	12577,60	56224,70
2013	28661,90	4651,80	16,20	14435,70	66387,50
2014	26767,30	5065,40	18,90	15828,00	70261,20
2015	29736,00	8100,50	27,20	18376,30	60729,10
2016	35170,30	8839,50	25,10	20936,70	56075,60
2017	43431,80	10536,80	24,30	22864,40	57381,00
2018	49367,50	12863,40	26,10	26975,60	63493,30
2019	53001,20	14338,30	27,10	29558,80	63866,80
2019 р. до 2009 р., рази	2,36	2,13	-	2,91	1,52

Джерело: розраховано за даними [14]

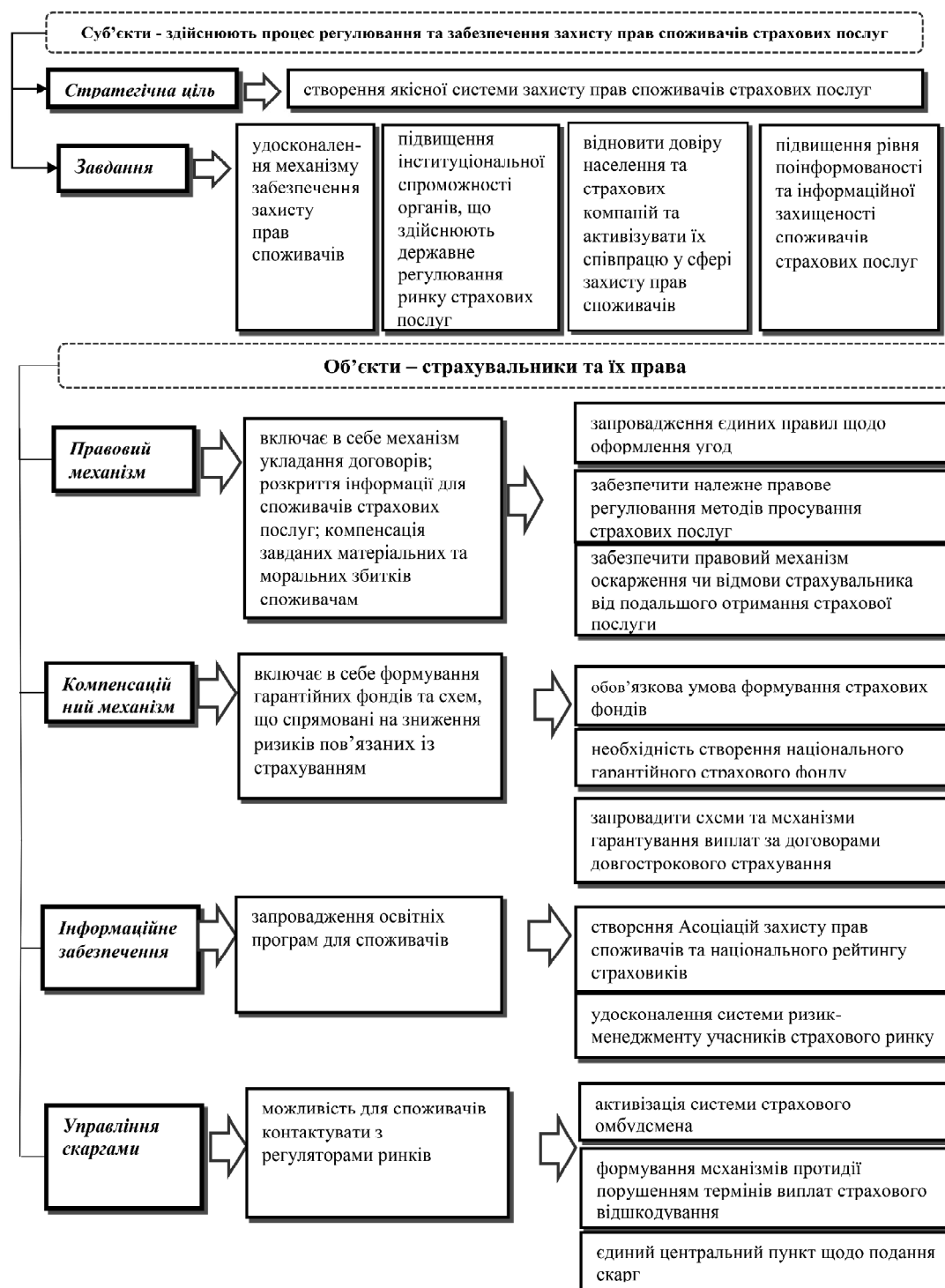

Рис. 2. Системний підхід до процесу регулювання та забезпечення захисту прав споживачів страхових послуг

Джерело: власні дослідження.

вив 35,5%, що менше на 0,6 в.п. у порівнянні з аналогічним періодом минулого року.

Зокрема, валові страхові премії та виплати зросли понад 2 рази. Це свідчить про наявність постійно попиту на послуги страхової діяльності серед страхувальників та виконання страховиками взятих зобов'язань за договорами страхування. За досліджуваний період, страхові компанії збільшили обсяги власних страхових резервів у 2,91 рази, це позитивно вплинуло на рівень забезпечення їх платоспроможності.

Сфера страхування також зазнала значної трансформації внаслідок карантинних заходів. Як зазначає, М. Межебицький, перший заступник голови правління страхової компанії ARX, запит на онлайн-сервіси значно зріс, оскільки багато хто з клієнтів просто боїться зайвий раз приїжджати до офісу. Водночас офіси страхових компаній продовжують працювати, хоча й не в повноцінному режимі. За останні два-три роки страховий ринок України дуже просунувся в онлайні. Багато в чому цьому сприяв запуск електронного ОСЦПВ. Сайти ба-

гатьох страхових компаній працюють у режимі вебмагазинів — продають страхові продукти онлайн або забезпечують їхню доставку. Кількість укладених в Україні договорів обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів (ОСЦПВ) в електронній формі у січні — червні 2020 року склало понад 1,3 мільйона штук, що в 3,2 рази більше, ніж за аналогічний період минулого року. Крім того, є страхові маркетплейси, на яких можна вибрати кращу пропозицію і також придбати страховку онлайн. З'явилося й багато онлайн-сервісів для врегулювання збитків, дистанційної оплати платежів тощо.

Ті компанії, які інвестували в онлайн останніми роками, зараз, під час кризи, почали повноцінно працювати у віддаленому режимі. Але впровадження якісних онлайн-сервісів вимагає значних інвестицій, тому далеко не всі страховики можуть їх собі дозволити. Допоміжним чинником для розвитку українського ринку страхування може стати продаж такої послуги, як страховий поліс для покриття витрат на лікування COVID-19. Такі страхові поліси можуть стати обов'язковими при виїзді за кордон і будуть користуватися популярністю.

Страховий сектор переживає пандемію і карантин легше, ніж інші ринки. По-перше, там наперед оплачена послуга: ти купив страховку, але страховий випадок може і не наступити. По-друге, через карантин люди кілька місяців не виходили на вулицю, не їздили на машинах. Тому і обсяги виплат були менше. У третьому кварталі страхові премії вже перевищили показники докартинного першого кварталу на 3,5% [11].

Страховий ринок України перебуває на етапі розвитку та інтеграції у світовий простір. Попри певні здобутки він характеризується недоліками, наявність яких показує перспективи розвитку, крім того, функціонування страхових компаній на фінансовому ринку знаходиться в прямій залежності від рівня розвитку економічної системи, від сформованого в країні інвестиційного клімату, макроекономічної ситуації в цілому та трансформаційних змін, що відбуваються [3].

Проблеми, що існують на ринку страхових послуг знижують рівень довіри до страхових компаній та пригнічують їх розвиток. Серед них: низька платоспроможність та ліквідність страхових компаній; недосконалість бізнес-моделей страховиків; недостатня прозорість ринку та проблеми в корпоративному управлінні; проблема захисту прав споживачів страхових послуг [10].

Попри наявність ряду проблем страхового ринку, в Україні є можливості стосовно його подальшого розвитку, які проявляються в існуванні динамічно зростаючого ринку, зростанні обсягу страхових операцій, зацікавленості іноземних інвесторів.

На нашу думку, найбільш вагомою проблемою є проблема захисту прав споживачів. Концептуальні основи захисту прав споживачів страхових послуг, як важливого напрямку регулювання страхової діяльності в Україні досі розвиваються та потребують якісного доопрацювання. Враховуючи різноаспектність та рівні забезпечення захисту споживачів страхових послуг, категорій довіри до страхових організацій, зазначена проблематика потребує комплексного підходу. Так, Єдиний держаний

реєстр судових рішень за контекстним пошуком "страхування", станом на 25 квітня 2021 року містить більше 9 млн судових актів, які стосуються страхових спорів. Наведена статистика доводить необхідність застосування відповідних альтернативних механізмів вирішення важливого практичного завдання — захисту прав споживачів страхових послуг. Розпочати його виконання доцільно із відновлення довіри споживачів страхових послуг до страховиків безпосередньо, адже процеси нестабільності, що спостерігаються на страховому ринку України в частині спектру відносин "страховик-страхувальник", актуалізують питання підтримки належного стану економічної безпеки страхових установ, шляхом підвищення їх платоспроможності, та фінансової безпеки держави в цілому.

Основою системи удосконалення захисту прав споживачів на страховому ринку України є забезпечення його належного державного регулювання, як комплексу різнопланових заходів, котрі спрямовані на захист інтересів споживачів страхових послуг шляхом реалізації стратегічних програм розвитку страхового ринку через чітко визначені поточні дії та заходи щодо практичних механізмів забезпечення захисту прав споживачів, дотримання законодавства у сфері страхування, створення умов для здорової конкуренції та виявлення неіснуючих страхових компаній задля запобігання кризових явищ.

ВИСНОВКИ

Сформовано авторський підхід до визначення сутності поняття страховий ринок. Вважаємо, що страховий ринок в умовах трансформаційних змін можна розглядати як складову систему фінансового ринку, де об'єктом купівлі-продажу виступає специфічна послуга — страховий захист, що базується на врахуванні інтересів держави, громадян та бізнесу, використанні технологічних інновацій та застосуванні інформаційних технологій для підвищення конкурентоспроможності ринку та розроблено концептуальну модель формування страхового ринку в умовах трансформаційних змін. Проаналізовано сучасний стан розвитку вітчизняного ринку страхових послуг. Визначено, що страховий ринок тісно взаємопов'язаний з розвитком національної економіки, оскільки дозволяє акумулювати значні довгострокові інвестиційні ресурси, залучаючи кошти через пенсійні програми і програми страхування життя. Розширення страхового бізнесу створює робочі місця, активізує впровадження інновацій, стимулює стійкість економіки і пом'якшує наслідки глобальних ризиків.

Розроблено системний підхід до процесу регулювання та забезпечення захисту прав споживачів страхових послуг. Вважаємо, що саме впевненість споживачів у надійності страхової компанії є однією з основних засад розвитку страхового ринку. Ефективне регулювання та нагляд за ринком роблять можливою таку впевненість та довіру до страховиків. Практична реалізація запропонованих рекомендацій дасть змогу наблизити законодавче забезпечення страхової діяльності до європейських стандартів, активізувати страхову, фінансову та інвестиційну діяльність страхових компаній, а також посилити фінансову безпеку на фінансовому ринку.

Література:

1. Hunt J. The 6 Best Digital Insurance Companies of 2019. 2019. URL: <https://www.thebalance.com/best-digital-insurance-4160643> (дата звернення: 20.04.2021).
2. Ботвіна Н.О. Формування страхового ринку в Україні: реалії та проблеми сьогодення. Економічний аналіз. 2019. Т. 29. № 4. С. 132—137.
3. Волосович С.В., Фоміна О. Технологічні інновації на страховому ринку. Вісник КНТЕУ. 2018. № 5. С. 124—137.
4. Дем'янчук М.А., Дроздина А.А. Інформаційні технології як фактор підвищення конкурентоспроможності страхових компаній. Модернізація економіки: теоретичні засади та практика реалізації: матеріали міжнар. наук.-практич. конф., Запоріжжя, 2021. С. 145—149.
5. Желізняк Р.Й., Бонецький О.О., Жулевич М.І., Розвиток світового ринку страхування в умовах діджиталізації. Modern Economics. 2019. № 17 (2019). С. 100—104. DOI: <https://doi.org/10.31521/modecon.V17-2019-16>
6. Заволока Ю.М., Єфременко А.Г., Малашенко Ю.А. Особливості функціонування страхового ринку в умовах сучасної цифрової трансформації. Економіка і держава. 2020. № 6. С. 102—106. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.6.102
7. Краус Н.М., Краус К.М. Цифровізація в умовах інституційної трансформації економіки: базові складові та інструменти цифрових технологій. Бізнес та інтелектуальний капітал. 2018. № 1. С. 211—214.
8. Мазурук Г.І. До питання про сутність страхового сектора. Наукові записки Національного університету "Острозька академія". 2017. № 5 (33). С. 102—107.
9. Мандра Н.Г., Лактіонова О.Ю. Необхідність цифрових технологій у бізнес-процесах страховиків. Економічний простір. № 154. 2020. С. 202—206.
10. Національний банк України. Біла книга. Майбутнє регулювання ринку страхування в Україні. Київ, квітень 2020. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/White_paper_insurance_2020.pdf?v=4
11. Онисько М.С., Богач М.М. Особливості та перспективи організації страхової діяльності в АПК. Economics Bulletin. 2018. № 4. С. 140—147.
12. Офіційний сайт Державної служби статистики України: URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 13.04.2021).
13. Подра О.П., Петришин Н.Я. Особливості розвитку вітчизняного страхового ринку та напрями активізації страхової діяльності в умовах становлення цифрової економіки. Електронне фахове видання "Ефективна економіка". http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2020/78.pdf
14. Статистика страхового ринку України. URL: <https://forinsurer.com/stat> (дата звернення 13.04.2021).
15. Сукач О. М., Сарана Л.А. Страховий ринок України: сучасні реалії та перспективи. Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. 2016. № 1 (20). С. 106—113.
2. Botvina, N.O. (2019), "Formation of the insurance market in Ukraine: realities and problems of today", Ekonomichnyi Analiz, vol. 29, vol. 4, pp. 132—137.
3. Volosovych, S.V. and Fomina, O. (2018), "Technological innovations in the insurance market", VISNYK KNTEU, vol. 5, pp. 124—137.
4. Demyanchuk, M.A. and Drozdina, A.A. (2021), "Information technology as a factor in increasing the competitiveness of insurance companies", Modernizatsiia ekonomiky teoretychni zasady ta praktyka realizatsii materialy mizhnar. nauk.-praktych. konf. [Modernization of the economy: theoretical principles and practice of implementation: materials intern. scientific-practical conf.], Zaporizhia, Ukraine, pp. 145—149.
5. Zheliznyak, R.Y. Bonetsky, O.O. and Zhulevich, M.I., (2019), "Development of the world insurance market in terms of digitalization", Modern Economics, vol. 17 (2019), pp. 100—104. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V17\(2019\)-16](https://doi.org/10.31521/modecon.V17(2019)-16).
6. Zavoloka, Yu. Yefremenko, A. and Malashenko, Yu. (2020), "Peculiarities of the insurance market of Ukraine functioning in conditions of the current digital transformation", Ekonomika ta derzhava, vol. 6, pp. 102—106. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.6.102
7. Kraus, N. M. and Kraus, K. M. (2018), "Digitalization in the context of institutional transformation of the economy: basic components and tools of digital technologies", Business and intellectual capital, vol. 1, pp. 211—214.
8. Mazuruk, G.I. (2017), "On the question of the essence of the insurance sector", Naukovi Zapysky Natsionalnoho Universytetu "Ostrozka Akademiia", vol. 5 (33), pp. 102—107.
9. Mandra, N.G. and Laktionova, O.Y. (2020), "The need for digital technologies in the business processes of insurers", Ekonomichnyi Prostir, vol. 154, pp. 202—206.
10. National Bank of Ukraine, (2020), "White book. Future regulation of the insurance market in Ukraine", available at: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/White_paper_insurance_2020.pdf?v=4 (Accessed 20 April 2021).
11. Onysko, M.S. and Bogach, M.M. (2018), "Features and prospects of insurance activities in the agro-industrial complex", Economics Bulletin, vol. 4, pp. 140—147.
12. The official site of the State Statistics Service of Ukraine (2021), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 13 April 2021).
13. Podra, O.P. and Petrishin, N.Ya. (2020), "Features of development of the domestic insurance market and directions of activation of insurance activity in the conditions of formation of digital economy", Efectivna ekonomika, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2020/78.pdf (Accessed 20 April 2021).
14. The official site of the State Statistics Service of Ukraine (2021), "Statistics of the insurance market of Ukraine", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 13 April 2021).
15. Sukach, O.M. and Sarana, L.A., (2016), "Insurance market of Ukraine: modern realities and prospects", Visnyk Skhidnoievropeiskoho Universytetu Ekonomiky i Menedzhmentu, vol. 1 (20), pp. 106—113.

Стаття надійшла до редакції 19.05.2021 р.

А. С. Стовпова,
аспірант кафедри обліку і оподаткування,
ДВНЗ "Київський національний економічний університеті імені Вадима Гетьмана", м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-8820-3763

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.10.83

МУЛЬТИКЛАСОВА МОДЕЛЬ ОБЛІКУ КРИПТОВАЛЮТ ЯК ОСНОВА ДОСТОВІРНОГО (ПРАВДИВОГО) РОЗКРИТТЯ ІНФОРМАЦІЇ ПРО НИХ У ФІНАНСОВІЙ ЗВІТНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

A. Stovpova,
Postgraduate student of the Department of Accounting and Taxation
of the "Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman", Kyiv

MULTICLASS MODEL OF CRYPTOCURRENCY ACCOUNTING AS A BASIS FOR RELIABLE
AND TRUTHFUL DISCLOSURE OF INFORMATION ABOUT THEM IN THE FINANCIAL
STATEMENTS OF BUSINESS ENTITY

Здійснено спробу розв'язати проблему визнання, бухгалтерської класифікації та подальшого обліку криптовалют. У межах цього дослідження побудовано логічну схему класифікації криптовалют як активу для цілей бухгалтерського обліку. Така схема охоплює питання, що є основою для прийняття рішень (професійного судження бухгалтера). Також проведено порівняння можливих моделей оцінки криптовалют на основі традиційних підходів до оцінки активів з МСФЗ/НП(С)БО. У результаті запропонована мультикласова модель обліку змін у ринковій вартості криптовалют, яка передбачає можливість багатоваріантного визнання криптовалют у бухгалтерському обліку в залежності від мети їх утримання: у складі еквівалентів грошових коштів, запасів (товарів або готової продукції) або нематеріальних активів. Така модель розв'язує проблему не тільки класифікації криптовалют, але й містить рішення щодо облікової оцінки криптовалют.

The article is an attempt to solve the problem of recognition, accounting classification and further accounting of cryptocurrencies. The results of the author's research substantiate the multi-class model of cryptocurrency accounting as a basis for reliable and true disclosure of information about virtual assets in the financial statements of the entity. According to the author, such a model is able to solve not only the problem of classification of cryptocurrencies, but also to find an approach to taking into account the rapid change in their value (volatility), i.e. accounting valuation of cryptocurrencies.

The author constructed a logical scheme of classification of cryptocurrencies as an asset for accounting purposes. This scheme covers issues that are the basis for decision-making (professional judgment of the accountant).

The article has a comparison of advantages and disadvantages of possible models of cryptocurrency valuation based on traditional approaches to asset valuation from International Financial Reporting Standards and National Accounting Standards (Standards) of Ukraine. For comparison, the author includes a simple model of historical value, historical value model with elements of trade margin, fair value model based on profit/loss, the model of fair value on the basis of accounting for other comprehensive income.

As a result, a multi-class model of accounting for changes in the market value of cryptocurrencies is proposed, which provides for the possibility of multivariate recognition of cryptocurrencies in accounting depending on the purpose of their retention: cash equivalents, inventories (goods or products) or intangible assets. To this end, the author introduces the concept of "digital (virtual) asset", which can manifest itself as digital (virtual) cash equivalents, digital (virtual) goods, digital (virtual) products or digital (virtual) intangible assets. For each such asset, a valuation model is proposed that corresponds to its upper class (cash equivalents, inventories or intangible assets). The author also proposes for each such asset the number and location of the balance sheet account in the National Chart of Accounts.

This multi-class approach corresponds to the multifaceted economic nature of cryptocurrencies, the possibility of using them as a means of payment, as well as an asset held for investment and speculative purposes, an asset or a digital asset that certifies acquired rights and obligations.

Ключові слова: криптовалюти, еквіваленти грошових коштів, запаси, товари, продукція, актив, оцінка, рахунок бухгалтерського обліку.

Key words: cryptocurrencies, cash equivalents, inventories, goods, products, assets, valuation, accounting.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Актуальність побудови моделі бухгалтерського обліку криптовалют прямим чином пов'язана зі зростанням випадків їх використання як фізичними особами, так уже й суб'єктами господарювання як сучасного цифрового засобу розрахунку та інвестиційно-спекулятивного товару. Такими є Bitcoin, Ethereum, Binance Coin, XRP, Tether, Litecoin та інші криптовалюти. Як приклад використання їх у розрахунках суб'єктів господарювання можна назвати придбання електрокарів Tesla [1]. Однак це не єдиний випадок — прийняття платежів біткоїнами та іншими криптовалютами уже здійснювалося з боку Microsoft, Starbucks [2], аудиторських фірм "Великої четвірки" [3], а також були численні випадки з боку компаній малого бізнесу.

Для цілей даного дослідження криптовалюти, віртуальні валюти, цифрові (віртуальні) активи розглядаються як синонімічні поняття. Під ними розуміємо цифрове вираження вартості, яке існує в нематеріальній (цифровій) формі, може виконувати функцію засобу обміну, утримуватися з метою одержання доходу від зростання вартості з подальшим продажем, посвідчення контрактних зобов'язань чи гарантій отримання інших економічних вигод.

Криптовалюти як одиниці вартості на сьогодні не мають визнання з боку Центральних банків як офіційного засобу платежу. З точки зору Директиви 2009/110/ЄС [4] вони не розглядаються як електронні гроші. Через це криптовалюти розглядаємо як об'єкт відмінний від електронних грошей монетарних фінансових установ (MFI), які випускаються за ліцензіями Центральних банків. Через відсутність такого визнання, відсутність будь-якого фінансового забезпечення існують досить високі ризики використання таких активів, а тому орга-

нізація і методика їх бухгалтерського обліку має враховувати такі виклики. Одним з таких ризиків є й ризик швидкої зміни вартості (волатильності), який неодмінно слід врахувати під час класифікації та побудови обліку таких активів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Проблема бухгалтерського обліку криптовалют є комплексною і в ній можна виділити окремі проблеми пов'язані з визначенням їх облікової класифікації, методів оцінки, обрання рахунків обліку, а також достовірне (правдиве) відображення їх у фінансовій звітності. Однак найбільш суттєвими й визначальними є саме питання облікової класифікації та подальшої оцінки, бо саме відповідь на ці питання впливає й на обрання рахунків і розкриття інформації щодо криптовалют у фінансовій звітності. Зазначені питання досліджували такі українські вчені:

— О.М. Петрук та О.С. Новак [5, с. 52—53], В.А. Фостолович [6]. В основі їх пропозицій — модель обліку як для фінансових інвестицій, або поточних (інших), або довгострокових (непов'язаним сторонам). Запропонувавши рахунки обліку, у цьому дослідженні не розкрито питання подальшої оцінки криптовалют в обліку, як відобразити результати їх переоцінки і на скільки часто це слід робити;

— І.А. Дерун та І.П. Скларук [7, с. 168—169] пропонують більш складний підхід, а саме: обліковувати криптовалюти, які використовуються для спекулятивних цілей, як інші поточні фінансові інвестиції, а ті, які використовуються для купівлі товарів чи послуг як інші кошти. Водночас є й пропозиція щодо оцінки криптовалют в обліку на основі справедливої вартості;

— Л.О. Кирильєва та Д.Д. Шеховцова [8, с. 307] пропонують вести облік криптовалюти відображати у складі еквівалентів грошових коштів;

— С. Рогозний [9] на основі аналізу думки західних експертів та МСФЗ розглядає криптовалюту як запаси або нематеріальний актив.

Однак найбільше досліджень проблеми моделі обліку криптовалют зустрічається саме у роботах західних дослідників. Слід виділити дослідження:

— Д. Прочазки [10], де проаналізовано різні підходи до оцінки вартості криптовалют та відображення результатів даної оцінки у фінансовій звітності. Так, автор розглядає модель історичної вартості, модель майбутньої вартості з відображенням прибутку/збитку, модель майбутньої вартості з відображенням іншого сукупного доходу [10, с. 18];

— Е. Ретьєф [11], у якому зроблено висновок, що криптовалюти відповідають визначенню нематеріальних активів, так як їх можна ідентифікувати, продати, обміняти, вони не є грошима чи немонетарними активами [11, с. 12]. Дослідник заявляє про доцільність використання для оцінки криптовалют в обліку моделі справедливої вартості на базі визнання іншого сукупного доходу [11, с. 12];

— Б. Тан [12, с. 226] обґрунтовує два можливих підходи щодо обліку криптовалют — як товарів та як іноземних валют. Він допускає, що підхід до обліку криптовалют може відрізнитися для криптобірж (торговців) та фірм, які займаються обміном криптовалют [12, с. 224—226].

Слід відзначити, що ідею мультикласовості криптовалют у своєму дослідженні висловлював Д. Прочазка [10, с. 24—25]. Так, залежно від мети придбання, криптовалюти можуть, на його думку, поділятися на кілька категорій активів: грошові кошти, запаси, інвестиції, а також нематеріальні активи. В останньому випадку Д. Прочазка вказує на відсутність у криптовалют тих самих економічних характеристик, що і у "стандартних" нематеріальних активів, і така класифікація може суперечити їх вірному представленню у фінансовій звітності [10, с. 25]. Погоджуючись зі складністю, класифікацію криптовалют для цілей бухгалтерського обліку вважаємо, що дана ідея щодо приналежності криптовалют одночасно до декількох категорій активів у бухгалтерському обліку потребує подальшого дослідження та розвитку.

ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

На сьогодні відсутній комплексний підхід щодо обліку криптовалют. Більше того, відсутня відповідь на питання, чим взагалі з точки зору облікової класифікації є криптовалюти. Відповідно й відсутня відповідь на питання облікової оцінки та достовірного (правдивого) розкриття інформації щодо криптовалют у фінансовій звітності. Необхідне обґрунтування того варіанту, який забезпечує найбільш достовірне відображення сучасного стану й перспективного розвитку криптовалют (віртуальних валют), їх утримання та розрахунків ними.

Таблиця 1. Логічна схема класифікації криптовалют як активу для цілей бухгалтерського обліку

№	Питання, що є основою для прийняття рішень (професійне судження бухгалтера)	Відповідь	
		Так	Ні
1	Чи цей криптоактив забезпечений контрактним зобов'язанням емітента?	Це нематеріальний актив	Перехід до питання 2
2	Чи створений цей криптоактив власними силами, наприклад шляхом майнінгу?	Це готова продукція	Перехід до питання 3
3	Чи обмежений даний криптоактив певним вузьким середовищем (одним сайтом, Інтернет-магазином)	Це токен, в обліку – грошові документи	Перехід до питання 4
4	Яка мета утримання криптоактиву?		
4.1	Використати як засіб розрахунку за товари, роботи, послуги або конвертувати у найближчий час у фіатні гроші чи їх еквіваленти	Це еквіваленти грошових коштів	×
4.2	Отримати інвестиційний (спекулятивний) прибуток шляхом продажу у майбутньому	Це товар	×

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є обґрунтувати мультикласову модель обліку криптовалют як основу для достовірного (правдивого) розкриття інформації про такі активи у фінансовій звітності суб'єкта господарювання. Така модель має розв'язати не тільки проблему класифікації криптовалют, але й віднайти підхід щодо врахування в обліку швидкої зміни їх вартості (волатильності).

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Криптовалюти мають сутнісні ознаки одразу декількох категорій активів у бухгалтерському обліку:

— Як гроші або як еквіваленти грошових коштів. У короткотерміновому періоді криптовалюти можуть використані для розрахунків і накопичення вартості. Вони початково розроблялися як платіжний засіб. Це основне їх призначення, виходячи з їх суті. Криптовалюти мають можливість виконувати функції грошей і виконують їх не гірше від електронних грошей монетарних фінансових установ. У деяких країнах платежі криптовалютами дозволені офіційно (Японія, окремі штати США).

— Як грошові документи. Загалом такий підхід більше підходить для обліку токенів — віртуальних монет, які використовуються інколи для оплати послуг веб-сайтів. Порівняння можна провести з обліком талонів на бензин чи поштових марок.

— Як запаси (товари). Криптовалюти можуть бути використовуватися для перепродажу з метою отримання спекулятивного прибутку.

— Як готова продукція. Криптовалюти можуть отримуватися шляхом майнінгу, що є не чим іншим, як специфічним виробництвом. У такому разі криптовалюта виступає як готовий продукт, який у майбутньому використовується або як товар, або як засіб платежу.

— Як нематеріальні активи. Криптовалюти можуть бути ідентифіковані, є немонетарні активи без фізичної субстанції. Вони не завжди використовуються для продажу, наприклад, віртуальний (цифровий) актив може бути свідченням запису у блокчейні факту укладання угоди (договору).

— Як різновид фінансових інструментів. У такому разі криптовалюти можна порівняти з цінними паперами та грошима. Наприклад, під час процедури ICO (первинна пропозиція монет при залученні капіталу у стартапи) дійсно існує подібність випущених криптоактивів до випуску акцій при відомій процедурі IPO. Однак, враховуючи той факт, що криптовалюти не відповідають визначенню цінного паперу, а МСБО 32 [13] передбачає наявність контрактного зобов'язання, яке відсутнє, таку ситуацію слід розглядати все ж таки як різновид попередньої — криптовалюти як нематеріального активу.

Для узагальнення такого підходу можна використати логічний алгоритм класифікації криптоактивів, представлений у табл. 1.

Обраний клас активу щодо віртуальних активів безпосередньо впливає на можливі моделі оцінки, які можуть бути до них застосовані (табл. 2).

Аналіз свідчить, що через значну волатильність ринкової вартості криптовалют обрання моделі обліку справедливої вартості на базі обліку прибутків/збитків може спричинити небажані результати та складнощі для платників податку на прибуток, які утримують криптовалюти. Водночас модель справедливої вартості на базі іншого сукупного доходу не має впливу на фінансовий результат до оподаткування, так як коливання вартості активу у діапазоні понад первісну вартість за даної моделі обліку відображається через зміни у додатковому капіталі суб'єкта господарювання, а не статті доходів і витрат. У системі МСФЗ такі моделі використовуються здебільшого для обліку необоротних активів.

Ще одна модель, яка може бути прийнятною для платників податку на прибуток — це модель історичної вартості. Вона схожа з моделлю справедливої вартості на базі іншого сукупного доходу у тому, що при коливаннях справедливої вартості у діапазоні вище первісної доходи/витрати теж не визнаються. Відмінність — взагалі вартість активу при цьому не змінюється. За таких умов платники податку на прибуток матимуть таку ситуацію: при падінні курсу криптовалюти збитки зменшують податок на прибуток, а при відновленні курсу криптовалюти — прибутки потрапляють під оподаткування, що компенсується минулим зменшенням податку при падінні курсу.

Однак недоліком моделі історичної собівартості є невідповідність реальної вартості активу та її балансової вартості. Нівелювати цей недолік можна двома шляхами, які використано у побудованій моделі обліку змін у оцінці криптоактивів:

Таблиця 2. Порівняння можливих моделей оцінки криптовалют на основі традиційних підходів до оцінки активів з МСФЗ/НП(С)БО

Можлива модель оцінки (традиційна сфера застосування в обліку)	Переваги і недоліки
1. Модель історичної вартості (запаси, включаючи готову продукцію)	Переваги: оцінка активу відбувається за первісною вартістю (ПВ). Зростання справедливої вартості (СВ) активу вище його ПВ ніяк не відображається в обліку, не впливає на доходи, фінрезультат. Недоліки: у разі значного відхилення СВ від ПВ вартість активу у балансі не є достовірною
2. Модель історичної вартості з елементами торговельної націнки (запаси, включаючи готову продукцію)	Переваги: зростання вартості активу внаслідок зміни СВ відображається за рахунок збільшення торговельної націнки (рахунок 285 "Торгова націнка" за НП(С)БО 9 "Запаси" [14]). Однак сальдо торгової націнки у балансі не відображається й на доходи не впливає. Недоліки: більша складність, ніж для виробничих запасів. Необхідність рахувати середній % торговельної націнки
3. Модель справедливої вартості на базі обліку прибутків/збитків (приклад сфери застосування: інвестиційна нерухомість, іноземна валюта, цінні папери з котируванням на фондовому ринку)	Переваги: оцінка активу у балансі відповідає його реальній вартості на дату балансу. Більше підходить для високоліквідних активів (іноземна валюта, акції) та активів, які мають високу реальну вартість, наприклад інвестиційної нерухомості. Недоліки: більш трудомісткий облік. Впливає а на доходи/витрати та, як наслідок, фінансовий результат. При значних коливаннях це може дещо спотворювати загальний результат діяльності суб'єкта господарювання, показники рентабельності
4. Модель справедливої вартості на базі обліку іншого сукупного доходу (приклад сфери застосування: модель переоцінки основних засобів і нематеріальних активів, інвестиції в інструменти власного капіталу, валютні курси при консолідації фінзвітності)	Переваги: оцінка активу у балансі відповідає його реальній вартості на дату балансу. Не впливає на доходи/витрати та фінансовий результат. Недоліки: така модель не підходить для активів, які швидко вибувають, а також високоліквідних активів, які можуть використовуватися у розрахунках (еквіваленти грошових коштів, валюта), так як "выводить" коливання їх вартості зі звіту про прибутки та збитки, а також з-під операційної діяльності (ОД), хоча розрахунки — це частина ОД

— використання моделі обліку аналогічної обліку торговельної націнки. При цьому використовується контрактивний рахунок торговельної націнки, який збільшує облікову оцінку активу, але не змінює при цьому його вартість у балансі (НП(С)БО 9 "Запаси" [14]);

— облік реальної вартості на позабалансовому рахунку.

У таблиці 3 наведено розроблену мультикласову модель обліку щодо криптовалют на основі моделей історичної вартості та справедливої вартості у різних варіантах. При використанні моделі історичної вартості використано додаткові рахунки, які дають можливість відобразити в обліку ринкову оцінку криптоактивів:

— контрактивного рахунку щодо обліку нереалізованого інвестиційного прибутку (288), який відсутній у Плані рахунків [15], але за своєю суттю є подібний до рахунку 285 "Торгова націнка". Інвестиційний прибуток розглядається у цьому разі як різниця між ринковою оцінкою криптоактиву та його первісною вартістю. Цей прибуток вважається нереалізованим, бо обміну криптовалюти на гроші ще не сталося;

— позабалансовий рахунок 043 "Справедлива вартість незабезпечених цифрових (віртуальних) активів" для обліку справедливої вартості криптовалюти, яка була отримана шляхом майнінгу та обліковується у складі готової продукції. Існуючі моделі бухгалтерського обліку не передбачають використання рахунків торговельної націнки до готової продукції, тому позабалансовий рахунок цілком актуальний.

Враховуючи появу нового позабалансового рахунку пропонується перейменувати назву позабалансового рахунку (групи) 04 "Непередбачені активи і зобов'язання" в 04 "Непередбачені та швидкозмінні у вартості активи і зобов'язання".

Запропонована модель бухгалтерського обліку враховує й інтереси платників податку на прибуток, захищаючи фінансовий результат до оподаткування від сплати надмірного податку на прибуток при зростанні курсу криптовалюти у діапазоні понад первісну вартість.

ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ

У методиці обліку криптовалют слід врахувати їх функціонально-цільове використання та походження, наявність пов'язаних факторів ризику. Доцільним є мультикласовий варіант постановки на облік криптоактивів в залежності від економічної мети їх утримання у складі еквівалентів грошових коштів, запасів (товарів, продукції), нематеріальних активів. Такий підхід відповідає результатам авторського дослідження сутності віртуальних валют, а обрання потрібного класу активів уможливорює відповідну обраному класу модель оцінки на основі діючих вимог міжнародних і національних стандартів обліку. Розроблена методика обліку криптовалют не потребує прийняття нових стандартів обліку та звітності, так як використовує уже розроблені підходи щодо відповідного класу активів.

В основу оцінки криптовалют слід покласти такі моделі: історичної вартості з елементами торговельної націнки — для цифрових (віртуальних) товарів, історичної вартості — для цифрових (віртуальних) продуктів, справедливої вартості на базі обліку прибутків/збитків — для цифрових еквівалентів грошових коштів, моделі справедливої вартості на базі обліку іншого сукупного доходу — для забезпечених цифрових (віртуальних) активів у складі нематеріальних активів. Такий обліковий підхід є раціональним і враховує економічну природу криптовалют і цілі їх використання, відповідає існуючим обліковим стандартам звітності щодо відповідних класів активів та не потребує розробки нових стандартів чи внесення змін до існуючих.

Перспективним є дослідження облікового відображення зміни вартості криптовалют.

Література:

1. Shead S. Elon Musk says people can now buy a Tesla with bitcoin. URL: <https://www.cnbc.com/2021/03/24/elon-musk-says-people-can-now-buy-a-tesla-with-bitcoin.html> (дата звернення: 10.05.2021).
2. Cuthbertson A. Bitcoin now accepted at Starbucks, Whole Foods and dozens of other major retailers. URL: <https://www.independent.co.uk/life-style/gadgets-and-tech/news/bitcoin-stores-spend-where-starbucks-whole-foods-crypto-a8913366.html> (дата звернення: 10.05.2021).

Таблиця 3. Пропонована мультикласова модель обліку змін у ринковій вартості криптовалют

Обрана класифікація криптовалюти в обліку в залежності від цілі їх використання			
товар	готова продукція	еквівалент грошових коштів	нематеріальні активи
Модель оцінки			
Модель історичної вартості з обліком торговельної націнки	Модель історичної вартості	Модель справедливої вартості на базі обліку прибутків/збитків	Модель справедливої вартості на базі обліку ІСД
Запропоновані балансові рахунки обліку			
287 "Цифрові (віртуальні) товари"***	260 "Цифровий (віртуальний) продукт"	353 "Цифрові (віртуальні) еквіваленти грошових коштів"	126 "Забезпечені цифрові (віртуальні) активи"
Пропоновані рахунки для обліку зміни справедливої вартості			
288 "Нереалізований інвестиційний прибуток від утримання цифрового (віртуального) активу"	043 "Справедлива вартість незабезпечених цифрових (віртуальних) активів"	714 "Дохід від операційної курсової різниці та 945 "Втрати від операційної курсової різниці"	412 "Дооцінка (уцінка) нематеріальних активів"
Первісна вартість			
Собівартість придбання	Фактична собівартість виготовлення (майнінгу)	Справедлива вартість переданих в обмін активів	Собівартість придбання/виготовлення

3. Ghosh, A. Institutionalization of Cryptoassets. Cryptoassets have arrived. Are you ready for institutionalization? / A. Ghosh, C. Hunter, J. Caplain // KPMG. — 2020. — P. 42. URL: <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/us/pdf/2018/11/institutionalization-cryptoassets.pdf> (дата звернення: 10.05.2021).

4. Directive 2009/110/EC of the European parliament and of the council of 16 September 2009 on the taking up, pursuit and prudential supervision of the business of electronic money institutions amending Directives 2005/60/EC and 2006/48/EC and repealing Directive 2000/46/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32009L0110&%20from=EN> (дата звернення: 10.05.2021)

5. Петрук О.М. Сутність криптовалют як методологічна передумова її відображення / О.М. Петрук, О.С. Новак // Вісник ЖДТУ. Серія "Економічні науки". — 2017. — Вип. 4(82). — С. 48—55.

6. Фостолович В.А. Механізм управління криптовалютою в обліковій системі підприємства / В.А. Фостолович // Ефективна економіка. — 2018. — № 5. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2018/57.pdf (дата звернення: 10.05.2021).

7. Дерун І.А. Онтологічні аспекти сутності криптовалют та її відображення в обліку / І.А. Дерун, І.П. Склярчук // Наукові записки Національного університету "Острозька академія", серія "Економіка". — 2018. — № 11 (39). — С. 163—170.

8. Кирильєва Л.О. Методичний підхід до обліку розрахункових операцій з використанням криптовалют / Л.О. Кирильєва, Д.Д. Шеховцова // Бізнес-Інформ. — 2018. — № 3. — С. 304—308.

9. Рогозний С. Віртуальна валюта: визнання й оцінка в контексті застосування МСФЗ. URL: <https://>

zakon.help/article/virtualna-valyuta-kriptovalyuta-valyuta-viznannya?menu=185 (дата звернення: 10.05.2021).

10. Prochazka D. Accounting for Bitcoin and Other Cryptocurrencies under IFRS: A Comparison and Assessment of Competing Models / D. Proch'zka // The International Journal of Digital Accounting Research. — January 2018. — vol. 18. — pp. 161-168. URL: https://www.researchgate.net/publication/328894135_Accounting_for_Bitcoin_and_Other_Cryptocurrencies_under_IFRS_A_Comparison_and_Assessment_of_Competing_Models (дата звернення: 10.05.2021).

11. Retief E. Accounting for Cryptocurrency / E. Retief // Professional Accountant. — 2018. — vol. 32. — pp. 10—12. URL: https://www.saipa.co.za/wp-content/uploads/2018/05/Professional-Accountant_32_LOW.pdf (дата звернення: 10.05.2021).

12. Tan B. S. Bitcoin — Its Economics for Financial Reporting / B.S. Tan // Australian Accounting Review. — 2017. — № 81. Vol. 27. Issue 2. — Pp. 220—227. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/auar.12167> (дата звернення: 10.05.2021).

13. International Accounting Standard 32 "Financial Instruments: Presentation": IASB. URL: <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ias-32-financial-instruments-presentation/#standard> (дата звернення: 10.05.2021).

14. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9 "Запаси": наказ Міністерства фінансів України від 20.10.1999 р. № 246. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0751-99> (дата звернення: 10.05.2021).

15. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій: наказ Міністерства фінансів України від 30.11.1999 р. № 291. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99> (дата звернення: 10.05.2021).

References:

1. Shead, Sam. (2021), "Elon Musk says people can now buy a Tesla with bitcoin", available at: <https://www.cnbc.com/2021/03/24/elon-musk-says-people-can-now-buy-a-tesla-with-bitcoin.html> (Accessed 10 May 2021).

2. Cuthbertson, Anthony (2019), "Bitcoin now accepted at Starbucks, Whole Foods and dozens of other major retailers", available at: <https://www.independent.co.uk/life-style/gadgets-and-tech/news/bitcoin-stores-spend-where-starbucks-whole-foods-crypto-a8913366.html> (Accessed 10 May 2021).

3. Ghosh, Arun. Hunter, Constance and Caplain, Judd. (2020), "Institutionalization of Cryptoassets. Cryptoassets have arrived. Are you ready for institutionalization?", KPMG, available at: <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/us/pdf/2018/11/institutionalization-cryptoassets.pdf> (Accessed 10 May 2021).

4. Official Journal of the European Union (2009), "Directive 2009/110/EC of the European parliament and of the council of 16 September 2009 on the taking up, pursuit and prudential supervision of the business of electronic money institutions amending Directives 2005/

60/EC and 2006/48/EC and repealing Directive 2000/46/EC", available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32009-L0110&%20from=EN> (Accessed 10 May 2021).

5. Petruk, O.M. and Novak, O.S. (2017), "The essence of cryptocurrency as a methodological prerequisite for its accounting", Visnyk ZhDTU. Serii "Ekonomichni nauky", vol. 4 (82), pp. 48—55.

6. Fostolovych, V.A. (2018), "The mechanism of cryptocurrency management in the accounting system of the entity", Efektyvna ekonomika, vol. 5, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2018/57.pdf (Accessed 10 May 2021).

7. Derun, I.A. and Skliaruk, I.P. (2018), "Ontological aspects of the essence of cryptocurrency and its reflection in accounting", Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu "Ostroz'ka akademiia", serii "Ekonomika", vol. 11 (39), pp. 163—170.

8. Kyryl'ieva, L.O. and Shekhovtsova, D.D. (2018), "Methodical approach to accounting for settlement operations using cryptocurrencies", Biznes-Inform, vol. 3, pp. 304—308.

9. Rohoznyj, S. (2019), "Virtual currency: recognition and measurement in the context of the application of IFRS", available at: <https://zakon.help/article/virtualna-valyuta-kriptovalyuta-valyuta-viznannya?menu=185> (Accessed 10 May 2021).

10. Prochazka, David (2018), "Accounting for Bitcoin and Other Cryptocurrencies under IFRS: A Comparison and Assessment of Competing Models", The International Journal of Digital Accounting Research, vol. 18, pp. 161—168, available at: https://www.researchgate.net/publication/328894135_Accounting_for_Bitcoin_and_Other_Cryptocurrencies_under_IFRS_A_Comparison_and_Assessment_of_Competing_Models (Accessed 10 May 2021).

11. Retief, Etienne (2018), "Accounting for Cryptocurrency", Professional Accountant, vol. 32, pp. 10—12, available at: https://www.saipa.co.za/wp-content/uploads/2018/05/Professional-Accountant_32_LOW.pdf (Accessed 10 May 2021).

12. Tan, Boon Seng (2017), "Bitcoin — Its Economics for Financial Reporting", Australian Accounting Review, № 81, Vol. 27, Issue 2, pp. 220—227, available at: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/auar.12167> (Accessed 10 May 2021).

13. IASB (2021), International Accounting Standard 32 "Financial Instruments: Presentation", available at: <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ias-32-financial-instruments-presentation/#standard> (Accessed 10 May 2021).

14. Ministry of Finance of Ukraine (1999), National Accounting Regulation (Standard) 9 "Inventories", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0751-99> (Accessed 10 May 2021).

15. Ministry of Finance of Ukraine (1999), Order "Instructions on the application of the Chart of Accounts for accounting of assets, capital, liabilities and business operations of enterprises and organizations", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99> (Accessed 10 May 2021).

Стаття надійшла до редакції 10.05.2021 р.

Д. Р. Морарь,
магістр, Київський національний університет імені Тараса Шевченка
ORCID ID: 0000-0002-7651-9357

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.10.89

НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

D. Morar,
Master's degree, Taras Shevchenko National University of Kyiv

DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE'S ECONOMY

В умовах глобалізації важливість розвитку аграрного сектору економіки України пов'язане з ефективним застосуванням механізмів та інструментів, які здатні забезпечити повноцінне використання наявних ресурсів. Одним з таких механізмів є державно-приватне партнерство, метою якого є співпраця держави та приватного бізнесу, що спрямована на реалізацію спільного інвестиційного проекту щодо об'єкта, що знаходиться в сфері публічного інтересу і контролю. У статті узагальнено основні тенденції розвитку державно-приватного партнерства в аграрному секторі економіки України, визначені головні фактори впливу на ефективність використання його форм, наведено практичні рекомендації та перспективні напрями розвитку державно-приватного партнерства в аграрному секторі економіки України. У процесі дослідження виокремлено сучасні проблеми розвитку державно-приватного партнерства в сільському господарстві. Також було запропоновано перспективні напрями розвитку державно-приватного партнерства в аграрному секторі України з використанням успішного зарубіжного досвіду.

In context of globalization, importance of development of agricultural sector of Ukraine's economy associated with effective use of mechanisms and tools that can ensure full use of available resources. One of such mechanisms is public-private partnership which aimed at cooperation between state and private business, aimed at implementing joint investment project on facility that in field of public interest and control. Agricultural sector of Ukraine's economy shows positive dynamics of development and for development of international markets necessary to involve small and medium agricultural producers in general system of national agricultural industry. This can be achieved through opportunities for interaction between the public and private sector in partnership format. At present, all over world, tendencies towards expansion of use of mechanisms of public-private partnership in various spheres and forms. The use of public-private partnership technologies in practice of developed countries makes possible to realize diverse range of interests of state and business. The most common form of public-private in the agricultural sector is development and implementation of targeted programs, funding sources of which budgets of various levels, as well as attracting private investment. For development of public-private partnerships in Ukraine necessary to improve regulatory framework in field of public-private partnerships, strengthen role of extra-budgetary funds in financing public-private partnership projects, create mechanisms for providing state guarantees for attracted financing for public-private partnership projects. The article summarizes the main trends in public-private partnership in the agricultural sector of Ukraine,

identified the main factors influencing the effectiveness use of forms of public-private partnerships in the agricultural sector, outlines practical recommendations and perspective directions of development of public-private partnership in the agricultural sector of Ukraine. In course of research, author highlighted current problems of development of public-private partnerships in agriculture. Also proposed promising directions for development of public-private partnerships in agricultural sector of Ukraine using successful foreign experience.

Ключові слова: державно-приватне партнерство, аграрний сектор, бізнес, фактори, ризик, проблеми, перспективи.

Key words: public-private partnership, agriculture sector, business, factors, risk, problems, prospects.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Успішне впровадження проектів державно-приватного партнерства передбачає наявність у країні певних передумов, як-от: суспільна підтримка реалізації проектів державно-приватного партнерства, сприятливе економічне середовище, стабільна та прозора нормативно-правова база. Крім того, необхідна виважена структурна політика держави, головними завданнями якої є подолання диспропорцій, які виникають між окремими галузями економіки країни, а також регіонами й інституціями, і формування на цій основі збалансованої структури національного господарства.

Структурні зрушення в сучасній економіці, які виступають у формі не лише змін галузевої структури, а й регіональної та інституціональної, мають супроводжуватися конструктивними діями держави — її структурною політикою, при формуванні та реалізації якої суттєву роль відіграє державно-приватне партнерство. Усе це обумовлює актуальність обраної теми та визначає необхідність її подальшого дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Питання розвитку державно-приватного партнерства розглядається такими вітчизняними науковцями: Гражевська Н.І., Мостепанюк А.В., які у статті "Державно-приватне партнерство як чинник забезпечення конкурентоспроможності національної економіки" досліджує сутність і значення державно-приватного партнерства як важливого чинника забезпечення конкурентоспроможності національної економіки за умов глобалізації та обґрунтовує практичні рекомендації в галузі державного регулювання зазначених процесів [1]. Олійник Г.І. у статті "Державно-приватне партнерство як механізм зменшення ризиків соціальної сфери" визначає роль державно-приватного партнерства у соціально-економічному розвитку країни та її регіонів, основні причини і соціальні фактори на користь впровадження ДПП в Україні, виокремлює основні складові ДПП у соціальній сфері [2]. Петрова І.П. у роботі "Поняття державно-приватного партнерства: оцінка зарубіжних і вітчизняних визначень" систематизувала й узагальнила досвід світової науки в підходах до визначення поняття "державно-приватне партнерство", на основі оцінки зарубіжних та вітчизняних визначень виявила специфіку партнерської взаємодії держави і бізнесу та конкретизувала основні ознаки ДПП [3]. Сергієнко Л.В. у праці

"Взаємодія держави та бізнесу в забезпеченні реалізації державної політики циркулярної економіки" обґрунтувала необхідність розвитку державно-приватного партнерства в напрямі реалізації проектів щодо модернізації та розбудови реального сектору економіки, зокрема в частині реалізації проектів циркулярної економіки [4]. Шутаєва О.О. у статті "Зарубіжний досвід державно-приватного партнерства і можливість його адаптації в Україні" дослідила зарубіжний досвід державно-приватного партнерства і можливість його адаптації в Україні [5].

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є характеристика основних тенденцій розвитку державно-приватного партнерства в аграрному секторі економіки України, визначення основних факторів впливу на ефективність використання форм державно-приватного партнерства в аграрному секторі і надання практичних рекомендацій щодо його розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Державні й недержавні підприємства є структурними підрозділами суспільного сектору з постачання суспільних благ. Наприклад, приватні підприємства щодо суспільного сектору виступають у ролі об'єктів оподаткування і постачальників товарів та послуг. Натомість для підприємств державного сектору принципове значення має ступінь втручання держави в господарську діяльність. Якщо для приватних підприємств превалює комерційний складник, тобто отримання прибутку, то для державних організацій комерційний інтерес не головний. На державних підприємствах бюджетні кошти виділяються, виходячи з об'єму та структури виконаної роботи, причому напрями цієї роботи та її основні якісні параметри визначаються не ринковим механізмом, а державними структурами. Якщо ефективно працює економіка країни, то за всіх рівних умов менший тягар лягає на суспільний сектор у виробництві суспільних благ [6, с. 130].

Ефективність функціонування аграрного сектору, як і будь-якої іншої галузі економіки, залежить від дії низки чинників, серед яких важливе місце займають такі параметри структури ринку як кількість виробників продукції, ступінь її диференціації, висота вхідних бар'єрів, ступенем вертикальної інтеграції підприємств [11, с. 28—30].

У загальному розумінні державно-приватне партнерство являє собою інституційний механізм взаємодії, з одного боку держави, а з іншого — одного чи декількох приватних партнерів, з метою реалізації суспільно значущих проектів [2, с. 68]. Н. Гражевська визначає державно-приватне партнерство як певні домовленості між державними та приватними структурами стосовно спільної реалізації суспільно важливих проектів найбільш ефективним способом [1, с. 32].

Під державно-приватним партнерством також розуміють відносини, у рамках яких відбувається розподіл ризиків, які ґрунтуються на меті надання погодженого державою результату або державної послуги, що поділяє держава або партнери з боку приватного сектора [3, с. 89].

Державно-приватне партнерство характеризують також як систему, що дає змогу використовувати ресурси приватного сектора для розвитку інфраструктури, підвищити якість і збільшити обсяг громадських послуг і позбавити державу від специфічних ризиків, пов'язаних з виконанням суспільних проектів [7]. Згідно з цією концепцією, головна мета взаємодії полягає в підвищенні якості, збільшенні обсягу громадських послуг і взяття приватним сектором на себе специфічних ризиків, водночас у цьому визначенні відсутні взаємодія, співробітництво та рівноправність партнерів.

На розвиток державно-приватного партнерства впливають такі різноспрямовані фактори, як нестача фінансових ресурсів держави та їх наявність у приватного сектора. Держава досить часто не має достатніх ресурсів, щоб у повному обсязі створювати, розширювати й обслуговувати інфраструктуру, яка перебуває в її власності, проте вона здатна забезпечити сприятливі умови для реалізації інфраструктурних проектів. З іншого боку, бізнес має значні фінансові ресурси, проте для нього є ускладнений доступ до сфер, які характеризуються високими ризиками [1, с. 33]. У таких обставинах співпраця держави і бізнесу дозволяє суттєво збільшити шанси на успіх при реалізації великих проектів.

Оскільки механізм державно-приватного партнерства чітко відображає взаємодію державних і приватних структур, він може бути використаний у будь-якій галузі економіки, де така форма партнерства може мати суттєві економічні та соціальні ефекти [2, с. 69]. Оскільки аграрна сфера відіграє суттєву роль у сталому розвитку економіки України, то її постійне недофінансування державою послаблює позиції нашої країни на світовій арені. Саме тому важливим є використання державно-приватного партнерства в аграрному секторі економіки України.

Державно-приватне партнерство в аграрному секторі України є механізмом аграрної політики держави, метою якого є залучення позабюджетних джерел фінансування, а також інтелектуальних, технологічних, управлінських та інших ресурсів приватного сектора для вирішення суспільно-важливих завдань у сільському господарстві. Необхідність удосконалення державної аграрної політики пов'язана з тим, що сільське господарство є одним з основних секторів у формуванні національного валового внутрішнього продукту, і пов'язане з розвитком інших галузей економіки (наприклад, машинобудування, хімічної галузі тощо). Також важливою

особливістю аграрного сектора є його ризиковість, адже відтворювальний процес у сільському господарстві пов'язаний з природно-кліматичними й біологічними чинниками [5, с. 48]. Одним із ключових факторів необхідності державного регулювання аграрного сектора є недосконалість ринку як практичного процесу, для якого характерні саморегуляція та самоорганізація. Але в аграрному секторі є безліч проблем, пов'язаних з його специфікою, які ринок самостійно не в змозі вирішити, наприклад, проблема ефективного та збалансованого використання ґрунтів з метою збереження їх якісних властивостей, врахування впливу природно-кліматичних факторів, які не прогнозовані і є не підконтрольними. Ринок не може враховувати всі специфічні особливості аграрної галузі та нівелює соціальний ефект, який формує підґрунтя національної та продовольчої безпеки. Зважаючи на недосконалість ринкових механізмів в аграрному бізнесі, необхідним є державний вплив, який має бути спрямований на упередження та усунення негативних і деструктивних факторів. Тобто державне регулювання в аграрному секторі необхідне як доповнення ринкового механізму саморегуляції [4, с. 75].

Додатковим чинником, який визначає необхідність державного регулювання та державної підтримки аграрного сектора, є зміни стратегічних орієнтирів державно-приватного партнерства в Україні. Нині спостерігаються зміни політичної та економічної ситуації в Україні, зміни тенденцій розвитку світового господарства, учасником якого є Україна. У таких умовах на державу покладено функції формування інноваційних пріоритетів і стратегій розвитку національної економіки і, відповідно, аграрного сектора, який є її важливою складовою, задля своєчасних та адекватних реакцій на зміни і трансформації в глобальному економічному середовищі. Ключовою метою є досягнення узгодженості та компромісу між стратегіями сталого розвитку держави і діючих підприємств аграрного сектора.

Учасниками державно-приватного партнерства в аграрному виробництві є держава в особі представників уряду (органи державної влади, включаючи органи, які регулюють сільськогосподарське виробництво, державні підприємства й установи, державні комерційні організації), а також суб'єкти аграрного сектора економіки (комерційні та некомерційні організації різних організаційно-правових форм з участю в підрозділах держави чи без її участі, фізичні особи). Якщо державні органи виконують регуляторну функцію, тоді бізнес, як правило, виступає в ролі інвестора, беручи участь у розвитку аграрного виробництва. На додаток до цих загальних характеристик кожне державно-приватне партнерство має свої компетенції, очікування та стиль роботи. Завдяки успішній реалізації проектів державно-приватного партнерства, індивідуальні якості та можливості можуть поєднуватися для досягнення спільної мети.

Нині аграрне виробництво України розширює сферу використання форм державно-приватного партнерства, розробляє і вдосконалює механізми їхньої реалізації. Державно-приватне партнерство в аграрній сфері може бути використано як заміна програм приватизації, що проводяться державою при зміні форм господарювання з державних підприємств на відкриті акціонерні

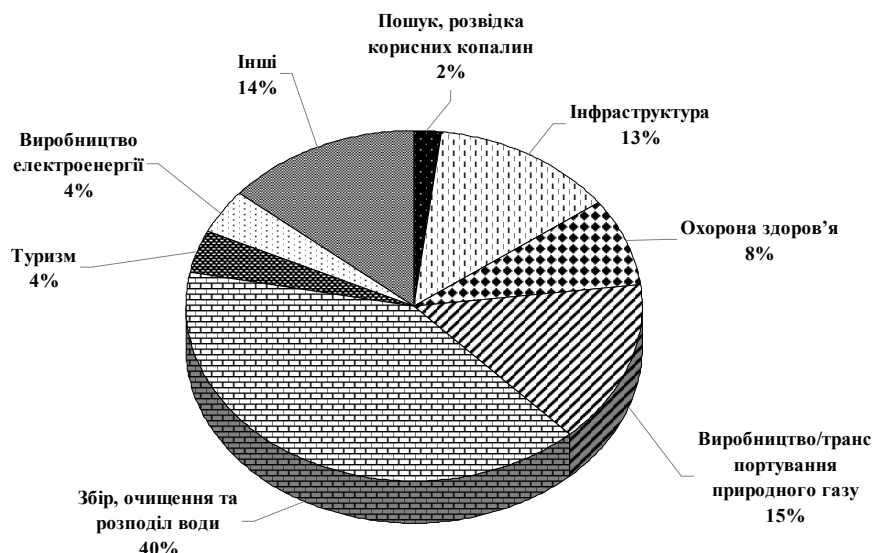

Рис. 1. Структура проектів публічно-приватного партнерства в Україні станом на 01.01.2020 р. за сферами господарської діяльності, %

Джерело: складено автором на основі [8].

товариства, використовуючи потенціал бізнесу, з одного боку, і підтримання ключових функцій держави в нових формах державних форм управління — з іншого.

Про важливість аграрного сектору для розвитку економіки України свідчить той факт, що він демонструє стабільне зростання навіть під час кризових явищ, коли інші галузі економіки показують спад. Зокрема, за підсумками 2019 року аграрний сектор позитивно вплинув на динаміку соціально-економічних показників країни. Індекс сільськогосподарського виробництва виріс на 1,4 %, у той час як індекс промислового виробництва скоротився на 1,8%. Попри позитивні тенденції аграрного сектору, виробництво сільськогосподарської продукції в Україні ускладнюється відставанням у технологічному сенсі і, як наслідок, досить низь-

кою якістю продукції, що негативно впливає на її конкурентоздатність на світовому ринку. Це і відсутність інституційних передумов для ефективних змін в аграрному секторі вимагають удосконалення форм державної підтримки та реалізації програм державно-приватного партнерства задля запобігання регресивним процесам у галузі.

Розглянемо основні тенденції розвитку державно-приватного партнерства в аграрному секторі економіки України. На жаль, наразі державно-приватне партнерство в аграрній сфері практично не використовується. Так, станом на початок 2020 року в Україні було 52 діючих проекти державно-приватного партнерства, з них лише декілька стосувалися сфери сільського господарства в таких напрямках, як збір очищення та розподіл води та деякі інфраструктурні проекти (рис. 1).

Таблиця 1. Вартість проектів публічно-приватного партнерства в Україні станом на 01.01.2020 р. за сферами господарської діяльності, тис. грн

Галузь	Загальна вартість проекту за 2019 р., тис. грн	Профінансовано на 01.01.2019 р., тис. грн	Обсяг фінансування, передбачений державним бюджетом на 2019 р., тис. грн	Потреба коштів для завершення реалізації проекту, тис. грн
УСЬОГО	199 288 753,80	12 612 562,59	10 681 825,95	171 529 036,77
Охорона здоров'я, всього	12 928 150,16	3 002 971,61	1 085 869,10	8 723 571,75
Соціально-культурна сфера, всього	6 995 247,90	1 376 428,70	82 917,20	4 950 528,41
Спортивна сфера, всього	2 556 359,23	4 136,23	10 400,00	2 541 673,00
Сфера освіти, всього	989 895,63	180 569,91	231 145,90	557 742,22
Охорона навколишнього середовища, всього	52 937 175,43	1 424 003,00	1 124 049,41	50 389 107,92
Транспортна інфраструктура, всього	100 570 085,80	6 262 523,43	3 318 792,04	88 823 795,33
Функціонування органів влади та надання ними послуг, всього	19 332 308,75	17 962,70	4 828 652,30	14 332 178,15
Сфера агропромислового комплексу, всього	50 052,90	0,00	0,00	0,00
Паливно-енергетична сфера, всього	2 929 478,00	343 967,00	0,00	1 210 440,00

Джерело: складено автором на основі [9].

Таблиця 2. Вартість проектів публічно-приватного партнерства в Україні станом на 01.01.2021 р. за сферами господарської діяльності, тис. грн

Галузь	Загальна вартість проекту за 2020 р., тис. грн	Профінансовано на 01.01.2020 р., тис. грн	Обсяг фінансування, передбачений державним бюджетом на 2020 р., тис. грн	Потреба коштів для завершення реалізації проекту, тис. грн
УСЬОГО	162 156 919,77	16 842 453,12	16 553 054,27	127 730 498,39
Охорона здоров'я, всього	14 197 269,44	4 146 955,82	701 392,70	9 347 824,82
Соціально-культурна сфера, всього	6 928 643,37	1 458 754,51	0,00	4 921 829,16
Спортивна сфера, всього	2 567 834,23	8 230,42	0,00	2 559 603,81
Сфера освіти, всього	1 449 562,74	411 500,39	33 200,00	1 002 520,26
Охорона навколишнього середовища, всього	11 428 925,35	985 453,61	121 415,20	10 322 041,43
Транспортна інфраструктура, всього	103 158 792,59	9 376 298,96	10 912 045,27	82 405 448,36
Функціонування органів влади та надання ними послуг, всього	19 210 225,45	46 434,40	4 775 001,10	14 374 388,95
Забезпечення виробництва ракетно-космічної техніки, всього	286 188,60	0,00	0,00	286 188,60
Сфера агропромислового комплексу, всього	-	-	-	-
Паливно-енергетична сфера, всього	2 929 478,00	408 825,00	10 000,00	2 510 653,00

Джерело: складено автором на основі [9].

Сфера агропромислового комплексу знаходиться на останньому місці за вартістю проектів державно-приватного партнерства в Україні за результатами 2019 року (50 052,90 тис. грн, 0,025% від загальної вартості проектів) (табл. 1), за 2020 рік проекти аграрного сектору взагалі не передбачені (табл. 2).

Така ситуація обумовлена наявністю низки суперечностей і перешкод, що пов'язані як зі специфікою сільського господарства, так і з загальнодержавними проблемами:

— вітчизняне аграрне виробництво характеризується значним рівнем консерватизму та схильне вести господарську діяльність за застарілими технологіями, не шукаючи нових форм господарювання та, відповідно, нових ринків збуту;

— сучасні актуальні напрями розвитку аграрного виробництва є дуже ризикованими, тому система ризиків державно-приватного партнерства є об'єктивною умовою;

— нерозвинута законодавча база регулювання відносин державно-приватного партнерства в аграрному секторі. Наприклад, у Законі України "Про держав-

но-приватне партнерство" сферами використання державно-приватного партнерства, що стосуються аграрного сектору, відзначено лише забезпечення функціонування зрошувальних і осушувальних систем та будівництво і експлуатацію портів;

— відсутність єдиного розуміння сутності проектів державно-приватного партнерства серед державних службовців і представників бізнесу (через різне його трактування кожний регіон розвиває цей напрям, виходячи з власного бачення проектів);

— нездатність органів місцевої влади підготувати проект державно-приватного партнерства до конкурсу, докладно описавши всі нюанси, які стосуються ризиків інвестування, доходу, преференцій тощо (ясність проектів, пропонує на конкурс, поліпшить їхнє розуміння та підвищить зацікавленість приватного сектору).

Проекти державно-приватного партнерства в зарубіжних країнах в аграрному секторі реалізуються через найрізноманітніші форми та моделі: від контрактів на управління діючими об'єктами до передачі приватним компаніям повного циклу будівництва та експлуатації нового об'єкта інфраструктури (табл. 3).

Таблиця 3. Застосування різних форм та моделей державно-приватного партнерства в аграрному секторі в зарубіжних країнах

Проекти у сфері сільського господарства	Країни
Будівництво, експлуатація та управління іригаційними проектами	Марокко, Бразилія, Перу, Індія, Йорданія
Будівництво та управління мережами «холодного ланцюгу»	Філіппіни, Індія, Мексика
Будівництво, обслуговування та управління каналами збуту продукції сільськогосподарського виробництва	Філіппіни, Йорданія
Будівництво та експлуатація зернових терміналів у морських портах	Філіппіни
Переробка та утилізація відходів сільського господарства	Словенія, Молдова, Бразилія

Джерело: складено автором на основі [10, с. 23].

Таким чином, для практик впровадження державно-приватного партнерства в Україні важливим є застосування успішного зарубіжного досвіду.

Позитивний зарубіжний досвід застосування державно-приватного партнерства, недостатня інноваційна активність і дефіцит коштів на інноваційну діяльність в Україні актуалізує застосування проектів публічно-приватного партнерства як альтернативного механізму фінансування інноваційних проектів для здійснення і прискорення модернізаційних перетворень у національній економіці. У результаті впровадження проектів можна одержати синергетичний ефект, який направлено на підвищення ефективності діяльності держави і бізнесу шляхом їх спільної роботи. Водночас результат від застосування моделі партнерства перевищує суму ефектів діяльності кожного суб'єкту окремо.

З метою розвитку державно-приватного партнерства в аграрному секторі України можна запропонувати такі перспективні напрями вдосконалення його діяльності:

- удосконалити нормативно-правову базу щодо державно-приватного партнерства, зокрема, внести зміни до Закону України "Про державно-приватне партнерство" стосовно сфери використання державно-приватного партнерства, що стосуються аграрного сектору, оскільки нині в цій сфері законом передбачається лише реалізація проектів щодо забезпечення функціонування зрошувальних і осушувальних систем, а також із будівництва і експлуатації морських і річкових портів та їхньої інфраструктури, що звичайно ж замало;

- покращити використання державно-приватного партнерства в проектах матеріально-технічного оснащення аграрних підприємств, шляхом надання державних гарантій під час застосування лізингових операцій;

- доцільно залучати додаткові джерела інвестицій у значних обсягах у наукомістких і капіталомістких сферах аграрного виробництва, які нині перебувають у кризі, проте мають потужну виробничу базу;

- суб'єктам аграрного виробництва, які забезпечують дотримання ефективної державної аграрної політики, доцільно надавати чіткі вказівки для прийняття рішень у напрямі розвитку бізнесу;

- використовувати державно-приватне партнерство у сфері агрострахування. На ринку агрострахування державно-приватне партнерство уособлюється в реалізації програм зі здешевлення вартості страхування пріоритетних видів сільськогосподарської продукції з подальшою передачею частини ризиків аграрного підприємства приватному партнеру;

- залучати місцеві ініціативи при вирішенні проблем сільських територій. Для цього потрібно розробити основи правового регулювання такої діяльності, визначити пріоритетні напрями сфер застосування з метою забезпечення сталого розвитку сільських територій;

- покращити логістичну інфраструктуру сільськогосподарства, зокрема, забезпечення безперервного ланцюга замовників, виробників і дистрибуторських компаній. Для цього можливе використання приватних партнерів у створенні логістичних парків, хабів, складів, ринків, які полегшають зв'язок товаровиробників з оптовим ринком і роздрібною мережею, що забезпечить приватному партнеру додаткові доходи;

— використовувати успішний зарубіжний досвід під час реалізації проектів державно-приватного партнерства в аграрному секторі.

ВИСНОВКИ

Таким чином, важливість розвитку державно-приватного партнерства в аграрному секторі пов'язана з його суттєвим значенням для національної економіки, оскільки сталий розвиток аграрного сектора передбачає забезпечення продовольчої безпеки країни, зменшення екологічного навантаження, соціальний захист і благополуччя населення, формування сталого розвитку економіки країни.

Дослідження основних тенденцій розвитку державно-приватного партнерства в аграрному секторі економіки України показало, що на сьогодні воно поки що не отримало необхідного розвитку: сфера агропромислового комплексу перебуває на останньому місці за вартістю проектів державно-приватного партнерства в Україні за результатами 2019 року, а на 2020 рік проекти аграрного сектору взагалі не були передбачені. Оцінка основних факторів впливу на ефективність використання форм державно-приватного партнерства в аграрному секторі дозволила виявити основні проблемні моменти, які стоять на перешкоді його розвитку. З метою розвитку державно-приватного партнерства в аграрному секторі України в роботі запропоновані такі перспективні напрями вдосконалення його діяльності: удосконалення нормативно-правової бази щодо державно-приватного партнерства; покращення використання державно-приватного партнерства в проектах матеріально-технічного оснащення аграрних підприємств; залучення додаткових джерел інвестицій у значних обсягах у наукомістких і капіталомістких сферах аграрного виробництва; використання державно-приватного партнерства у сфері агрострахування; залучення місцевих ініціатив при вирішенні проблем сільських територій; покращення логістичної інфраструктури сільського господарства; використання успішного зарубіжного досвіду.

Література:

1. Гражевська Н., Мостепанюк А. Державно-приватне партнерство як чинник забезпечення конкурентоспроможності національної економіки. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. 2011. Вип. 124—125. С. 31—34.
2. Олійник Г. Державно-приватне партнерство як механізм зменшення ризиків соціальної сфери. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. 2015. Вип. 3. С. 67—72.
3. Петрова І.П. Поняття державно-приватного партнерства: оцінка зарубіжних і вітчизняних визначень. Вісник економічної науки України. 2014. № 3. С. 88—89.
4. Сергієнко Л.В. Взаємодія держави та бізнесу в забезпеченні реалізації державної політики циркулярної економіки. Менеджер. 2017. № 1. С. 71—89.
5. Шутаєва О.О., Побірченко В.В., Грищенко М.О. Зарубіжний досвід державно-приватного партнерства і можливість його адаптації в Україні. Економіка: теорія та практика. 2015. № 1. С. 47—54.
6. Радіонов Ю.Д. Теорія виробництва і надання суспільних благ. Науковий вісник Ужгородського націо-

нального університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2017. Вип. 11. С. 129—133.

7. Державно-приватне партнерство як механізм реалізації нової регіональної політики: можливості застосування та практичні аспекти підготовки і впровадження інвестиційних проектів. URL: http://rdpa.regionet.org.ua/images/129/PPP_report_U-LEAD_30_10_2017.pdf

8. Загальний огляд державно-приватного партнерства. Міністерство розвитку, економіки, торгівлі та сільського господарства України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=-311dfbfa-b31a-425f-8cff-428f450c7a0f&tag=Sutnist-DerzhavnoprivatnogoPartnerstva>

9. Перелік державних інвестиційних проектів. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=854a0a66-60cc-4897-81df-acd4e098a1a0&tag=PerelikDerzhavnikhInvestitsiinykhProektiv>

10. Залознова Ю.С., Бутенко Н.В., Петрова І.П. Публічно-приватне партнерство в Україні: стан, проблеми та перспективи розвитку. Економічний вісник Донбасу. 2016. № 2 (44). С. 21—28.

11. Ігнатюк А.І. Галузеві ринки: теорія, практика, напрями регулювання: монографія. К.: ННЦ ІАЕ, 2010. 465 с.

References:

1. Grazhevska, N. and Mostepaniuk, A. (2011), "Public-private partnership as factor in ensuring competitiveness of national economy", *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika*, vol. 124—125, pp. 31—34.

2. Oliynik, H. (2015), "Public-private partnership as mechanism for reducing social risks", *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika*, vol. 3, pp. 67—72.

3. Petrova, I.P. (2014), "Concept of public-private partnership: assessment of foreign and domestic definitions", *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, vol. 3, pp. 88—89.

4. Serhiienko, L.V. (2017), "Interaction of the state and business in ensuring the implementation of state policy of circular economy", *Menedzher*, vol. 1, pp. 71—89.

5. Shutaieva, O.O. Pobirchenko, V. V. and Hryshenko, M. O. (2015), "Foreign experience of public-private partnership and possibility of adaptation in Ukraine", *Ekonomika: teoriia ta praktyka*, vol. 1, pp. 47—54.

6. Radionov, Y.D. (2017), "Theory of production and provision of public goods", *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, vol. 11, pp. 129—133.

7. Regional Development in Policy and Action in Ukraine team, U-LEAD with Europe Programme (2017), "Public-private partnership as mechanism for implementing new regional policy: opportunities for application and practical aspects of preparation and implementation of investment projects", available at: http://rdpa.regionet.org.ua/images/129/PPP_report_U-LEAD_30_10_2017.pdf (Accessed 05 May 2021).

8. Ministry for Development and Economy, Trade and Agriculture of Ukraine (2020), "General overview of public-

private partnership. Ministry of Development, Economy, Trade and Agriculture of Ukraine", available at: <https://www.me.gov.ua/Dotsuments/List?lang=uk-UA&id=-311dfbfa-b31a-425f-8tsff-428f450ts7a0f&tag=Sutnist-DerzhavnoprivatnogoPartnerstva> (Accessed 05 May 2021).

9. Ministry for Development of Economy, Trade and Agriculture of Ukraine (2020), "List of state investment projects", available at: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=854a0a66-60cc-4897-81df-acd4e098a1a0&tag=PerelikDerzhavnikhInvestitsiinykhProektiv> (Accessed 05 May 2021).

10. Zaloznova, Yu. S. Butenko, N. V. and Petrova, I. P. (2016), "Public-private partnership in Ukraine: state, problems and prospects of development". *Ekonomichnyj visnyk Donbasu*, vol. 2 (44), pp. 21—28.

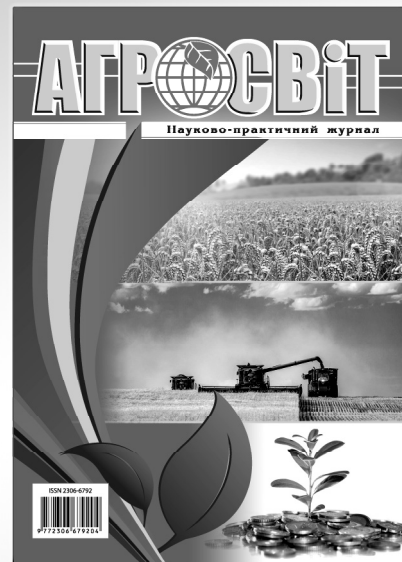
11. Ignatiuk, A. I. (2010), *Haluzevi rynky: teoriia, praktyka, napriamy rehuliuвання [Sectoral markets: theory, practice, areas of regulation]*, NSC IAE, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 06.05.2021 р.

АГРОСВІТ

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

Р. Р. Юрків,
аспірант кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту,
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID ID: 0000-0001-9016-6634

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.10.96

АДАПТАЦІЯ ІНОЗЕМНОГО ДОСВІДУ ФОРМУВАННЯ І ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

R. Yurkiv,
Postgraduate student of the Department of Finance, Money Circulation and Credit,
Ivan Franko National University of Lviv

ADAPTATION OF FOREIGN EXPERIENCE OF FORMATION AND USE OF INVESTMENT ACTIVITY FINANCIAL POTENTIAL OF SMALL ENTERPRISES

У статті обгрунтовано напрями адаптації іноземного досвіду формування і використання фінансового потенціалу інвестиційної діяльності суб'єктів малого підприємництва в Україні. Акцентовано увагу на необхідності стимулювання малого бізнесу в умовах інтеграції у Європейський Союз та виконання Угоди про асоціацію. Узагальнено досвід постсоціалістичних країн, країн центральної та східної Європи, а також розвинутих країн. Особливу увагу приділено механізмам стимулювання реалізації фінансового потенціалу інвестиційної діяльності у Польщі, Естонії, Словенії, Чехії, Угорщині, Німеччині, Китайській Народній Республіці, Південній Кореї. Здійснена систематизація та узагальнення дали змогу сформулювати ключові пріоритети імплементації такого досвіду у вітчизняних умовах. Аргументовано доцільність інтеграції у глобальну економіку за умов забезпечення належного рівня безпеки суб'єктів бізнесу та країни загалом.

The article substantiates the directions of adaptation of foreign experience in the formation and use of financial potential of investment activities of small businesses in Ukraine. Emphasis is placed on the need to stimulate small business in the context of integration into the European Union and the implementation of the Association Agreement. The experience of post-socialist countries, Central and Eastern European countries, as well as developed countries is summarized. Particular attention is paid to mechanisms to stimulate the realization of the financial potential of investment activities in Poland, Estonia, Slovenia, the Czech Republic, Hungary, Germany, China and South Korea. The systematization and generalization made it possible to formulate key priorities for the implementation of such experience in the domestic environment. The expediency of integration into the global economy under the conditions of ensuring the appropriate level of security of business entities and the country as a whole is argued.

Taking into account the results of generalization and systematization of the experience of individual countries, in our opinion, the priority areas of its adaptation in Ukraine to increase the efficiency of formation and use of investment activity financial potential of small businesses are: 1) investing on the basis of program-target orientation industries and sectors (targeted investments), strategic interaction between the state, science and business sector; 2) implementation of the model of innovative development with the use of the system of tax preferences, balancing of regional imbalances caused by different financial potential of territories with the use of mechanisms of

technology parks, science and industrial parks; 3) maintaining a sufficient level of financial security in the process of using external financial resources and its attracting to the financial and banking sector, developing the local taxation system, intensifying the use of local budgets for investment purposes, which in Ukraine is possible on the basis of established territorial communities.

Ключові слова: фінансовий потенціал, інвестування, суб'єкти малого підприємництва, іноземний досвід, інновації.

Key words: financial potential, investments, small business entities, foreign experience, innovations.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах трансформації моделей організації бізнесу підвищення ефективності використання фінансового потенціалу необхідне для стимулювання розвитку підприємництва та досягнення очікуваної його динаміки, враховуючи специфіку конкретної галузі. Вирішення цих завдань повинно ґрунтуватися на передовому іноземному досвіді та імплементації успішних рішень у вітчизняну практику. Це потребує вивчення практики стимулювання формування, нагромадження й використання фінансового потенціалу власне в інвестиційних цілях за кордоном.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Окремим аспектам розвитку фінансового потенціалу на рівні підприємницьких структур приділяли увагу такі вітчизняні та зарубіжні вчені: О. Бутник, З. Варналій, А. Даниленко, М. Діба, М. Крупка, А. Кузнєцова, Т. Майорова, Є. Макаренко, С. Онишко, В. Редькіна, О. Юркевич, Б. Гейтс, Б. Елбрехт та ін. Однак, зважаючи на сучасні тренди у глобальній економіці, зокрема її поспандемічне відновлення, у вітчизняних реаліях зростає необхідність ретельного аналізу конкретних пріоритетів використання зарубіжного досвіду формування фінансового потенціалу на мікрорівні. Особливо це актуалізується в умовах подальшої реалізації Угоди про асоціацію із ЄС.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування напрямів адаптації іноземного досвіду формування і використання фінансового потенціалу інвестиційної діяльності суб'єктів малого підприємництва в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Суттєвому підвищенню ефективності формування фінансового потенціалу повинно сприяти використання відповідного іноземного досвіду, враховуючи глобальні орієнтири трансформації світової економіки та інтеграційні амбіції України. Водночас важливим є розуміння того, що у вітчизняних реаліях має місце дещо спотворене бізнес-середовище, у якому переважають великі підприємства за показниками рентабельності, обсягом виробництва, виручкою тощо. Це є прямо протилежною ситуацією тій, що спостерігається за кордоном, де власне малий бізнес є основою прогресу національних економік.

Аналіз статичних даних дає змогу констатувати, що в умовах вітчизняної економіки існує прямий зв'язок між

розміром підприємства і його рівнем інноваційності. Зауважимо, що належний рівень інноваційності досягається саме на основі використання відповідного потенціалу й інвестицій у різні види інновацій в країні. Так, в Україні найвища частка як технологічно, так і не-технологічно інноваційних підприємств упродовж 2016—2018 рр. була серед великих підприємств (39,6 %), при цьому з-поміж малих — становила лише 14,8 %, а з-поміж середніх — 24,7 % [7]. Водночас протилежна ситуація простежується у країнах Європейського Союзу (табл. 1).

За результатами проведеного аналізу на основі даних таблиці 1 очевидно, що визначальну роль з-поміж інноваційно активних підприємств відіграють саме суб'єкти малого бізнесу, частка яких становить близько 70 % у високорозвинених країнах Єврозони (Німеччина, Бельгія тощо). Дещо інша ситуація простежується у постсоціалістичних країнах, де аналізований показник складає 55—60 % (наприклад, Болгарія, Польща). Водночас у колишніх пострадянських республіках Естонії і Литві, що упродовж останніх двадцяти років активно впроваджують інновації на основі інвестування у передові технології, роль малих інноваційних підприємств майже така ж як у Німеччині чи у Великій Британії (остання із 2021 р. уже не є членом ЄС).

Зазначене дає підстави стверджувати, що в Україні необхідно працювати над стимулюванням реалізації фінансового потенціалу інвестиційної діяльності власне з акцентом на малому бізнесу. Водночас роль середнього й великого підприємництва аж ніяк не заперечується, оскільки без нього неможливе якісне структурне переформатування української економіки. Врахування іноземного досвіду повинно здійснюватись на основі чітких принципів. Необхідно обґрунтовувати потребу використання тих чи інших аспектів досвіду, не допускаючи копіювання та нераціонального застосування. Доцільно прогнозувати перспективи адаптації цих здобутків в Україні з точки зору практичної можливості. Водночас слід враховувати роль формальних та неформальних інститутів, тобто законодавчої бази, а також певної ділової культури серед підприємців тощо. Важливим принципом використання іноземного досвіду є геополітична близькість, структурна схожість економік країн з Україною. Врахування цього дасть можливість досягти максимального ефекту від впровадження заходів. У цьому контексті, для України актуальним може бути досвід, перш за все, успішних країн колишнього Радянського Союзу та Центральної і Східної Європи. Втім не заперечуємо необхідність врахування і досвіду високорозвинених держав, особливо зважаючи на інтег-

Таблиця 1. Розподіл підприємств, що займались інноваційною діяльністю у країнах

Країни ЄС	Кількість працюючих на підприємстві		
	3 10 до 49 осіб	50–249 осіб	250 осіб і більше
ЄС (28 країн)	72,0	22,1	5,9
Німеччина	66,9	26,0	7,1
Велика Британія	77,6	19,0	3,4
Бельгія	72,6	21,0	6,4
Болгарія	58,9	30,8	20,3
Польща	55,8	32,6	15,6
Угорщина	69,6	23,9	6,5
Естонія	66,7	27,8	5,5
Литва	71,8	23,1	5,1

Джерело: побудовано на основі офіційних статистичних даних ЄС. URL: <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu>

рацію у європейське співтовариство, тобто доцільно враховувати саме досвід країн ЄС. Однак водночас важливо на інституційному рівні одночасно вирішувати питання гарантування фінансової безпеки країни й збереження її конкурентного потенціалу.

Дотримуючись вище зазначених принципів, розглянемо перспективи використання здобутків деяких іноземних держав (систематизовані у табл. 2) у цілях підвищення ефективності формування й використання фінансового потенціалу для активізації інвестування з акцентом на малому бізнесі.

Важливо відзначити, що стратегія прямих іноземних інвестицій Естонії була доповнена місцевими заходами з підтримки малих та середніх підприємств і програмами, керованими компанією "Enterprise Estonia". Першочергово йдеться про такі програми: фінансування досліджень і розробок; реалізації інноваційного потенціалу; інформаційно-консультативна програма; програма розвитку бізнес-інфраструктури; спільні стенди на міжнародних торгових виставках; програма "Зелений ключ" та програма "Експертний центр". Для прикладу загальною метою програми "Експертний центр" є підвищення конкурентоспроможності підприємств шляхом стратегічної взаємодії між науковим і промисловим сектором Естонії. Тобто "Enterprise Estonia" підтримує роботу у сфері прикладних досліджень і розробок, створення експертних центрів, які управляються кількома підприємствами і університетами чи коледжами. Серед експертних центрів, фінансованих до лютого 2014 року, можна назвати зокрема експертний центр електронних, інформаційних та комунікаційних технологій [4]. Також в Естонії був успішно апробований механізм промислових зон, зокрема технопарків і вільних економічних зон, при чому ефективність їх використання в цілях залучення інвестицій була доволі високою, чого не спостерігалось в Україні у період функціонування вільних економічних зон з відповідними податковими пільгами.

Зважаючи на євроінтеграційні процеси, історичну близькість і певну схожість економік за структурою актуальним для України є досвід Польщі, зокрема як члена Європейського Союзу, у сфері стимулювання інвестицій та підвищення ефективності використання фінансового потенціалу інвестування на рівні малого бізнесу зокрема. У Польщі у 1990-х рр. було зроблену низку кроків щодо швидкої лібералізації економіки, фінансо-

ва система стала практично відкритою. Перевагою цього був широкий доступ до інвестицій, банків, страхових компаній, ресурсів міжнародних та власне європейських фінансово-кредитних інституцій [9]. Втім, це дещо негативно позначилось на фінансовій та загалом національній безпеці країни, зробило її надто вразливою до глобальних потрясінь, відтак довелось згодом вводити різні обмеження. На ці аспекти доречно акцентувати увагу й Україні, аби не повторити помилок.

У свою чергу щодо надання пільг та підтримки інвестування й розвитку фінансового потенціалу власне малих підприємств, то доцільно відзначити чіткість й збалансованість нормативно-правової бази у Польщі, яка регламентує ці аспекти, що часто є слабким місцем в українській практиці й негативно позначається на роботі малого бізнесу. Умовами надання державної підтримки інвесторам є забезпечення достатньої кількості робочих місць, технологічна спрямованість інвестицій, використання фінансового потенціалу для модернізації галузей і виробництва та інновацій.

Водночас, якщо розглядати окремі аспекти підвищення ефективності використання нагромадженого фінансового потенціалу інвестиційної діяльності у контексті регіонів у Польщі, то варто відзначити застосування заходів щодо розбудови системи місцевого оподаткування, збільшення фіскальної ефективності муніципальних податкових платежів і активізації використання коштів місцевих бюджетів у інвестиційних цілях [1, с. 11]. В Україні в умовах правового завершення процесу створення територіальних громад у 2020 р. відкритим питанням залишається їх фінансове забезпечення, а також можливості в частині підтримки розвитку малого бізнесу.

Досвід Чехії, як центральноєвропейської держави й члена ЄС, є особливо цінним та наочним для України. Він демонструє прогрес, якого можна досягти у короткі терміни у сфері фінансів й інвестицій, а також чіткі заходи, що потрібні для цього. Зокрема, Чеська Республіка у 1990-х рр. зацентрувала увагу на використанні ресурсів стратегічних інвесторів, як головному пріоритеті. Вагому роль у цьому процесі відіграло створення спеціалізованої державної структури "ЧехІнвест", що має багаторічний досвід роботи і вважається однією з найуспішніших Агенцій прямих іноземних інвестицій в ЄС. Високопрофесійний підхід фахівців "ЧехІнвест" до спри-

Таблиця 2. Окремі аспекти іноземного досвіду формування й використання фінансового потенціалу інвестиційної діяльності суб'єктів малого підприємництва

Групи держав	Держави	Елементи досвіду
Пострадянські країни	Естонія	Стратегічна взаємодія між науковим і промисловим сектором економіки з апробацією інноваційних технологій; інвестування на основі чіткої програмно-цільової орієнтації на певні галузі чи сфери (цільові інвестиції); створення спеціальної Служби з питань іноземних інвестицій
	Литва	Зосередження уваги на вирішенні проблем, в першу чергу пов'язаних із політико-правовими факторами фінансового потенціалу: досягнення політичної стабільності, максимальна консолідація гілок влади, формування стабільної і передбачуваної правової бази
Країни Центральної і Східної Європи	Польща	Підтримка достатнього рівня фінансової безпеки у процесі використання зовнішніх фінансових ресурсів та їх залучення в окремі сектори економіки; чітка регламентація пільг і преференцій на законодавчому рівні; розбудова системи місцевого оподаткування з активним використання коштів місцевих бюджетів у інвестиційних цілях
	Угорщина	Стимулювання інноваційної моделі розвитку із застосуванням системи пільг фінансового і податкового характеру; подолання регіональних дисбалансів та браку фінансового потенціалу територій з використанням механізму технопарків
	Чехія	Створення ефективних спеціалізованих інституцій щодо сприяння залученню інвестицій та оптимального використання потенційних фінансових можливостей, зокрема успішний досвід діяльності агенції прямих іноземних інвестицій "ЧехІнвест"
	Словенія	Акцент на партнерстві державного і приватного секторів економіки; сприяння розвитку інфраструктури; співпраця із зовнішніми інвесторами з використанням механізму консорціумів і транснаціональних компаній
Розвинені країни Європи	Німеччина	Базування політики сприяння інвестуванню на основі розвитку людських ресурсів, наукової та інноваційної сфери; використання системи інвестиційних пільг
	Австрія, Швейцарія	Утворення спеціалізованих інституцій щодо стимулювання інвестиційної діяльності, які довели свою практичну придатність та ефективність у роботі (Австрійська бізнес-агенція та Швейцарська організація сприяння інвестиціям)
Інші країни світу	Республіка Корея	Функціонування окремого правового інституту – Офіс інвестиційного омбудсмена, завданням якого є реагування на звернення інвесторів стосовно порушення їхніх прав у процесі організації і здійснення інвестиційної діяльності
	Австралія	Реалізація ефективної регіональної інвестиційної політики з метою вирішення проблеми відставання окремих територій на основі врахування їх конкурентних переваг та стимулювання використання мезорівневого фінансового потенціалу
	Китай, Сінгапур	Формулювання концепції економічного розвитку з визначенням пріоритетів останнього на базі створення максимально сприятливих умов для інвестування і оптимального використання наявних фінансових можливостей, внутрішніх і зовнішніх резервів, наукового потенціалу країни і регіонів
	Туреччина	Ефективна зонна політика, що передбачає, зокрема, створення вільних економічних зон з метою сприяння розвитку пріоритетних галузей і виробництв; утворення комітету з питань поліпшення інвестиційного клімату

Джерело: систематизовано автором.

яння інвесторам з особливим акцентом на потребах малого бізнесу відображається у визначенні пріоритетів інвестування, встановленні тісних зв'язків з іншими інституціями та інвесторами, гнучкістю. Це дало змогу республіці мінімізувати наявні проблеми із бюрократизацією та іншими політичними і правовими чинниками, які негативно позначалися на перспективах використання фінансового потенціалу у інвестиційних цілях та є особливо "болісними" для малих підприємств, у яких зазвичай обмаль ресурсів. Розвиток системи сприяння інвесторам на базі існуючих фінансових стимулів забезпечує послідовність та обґрунтованість чеського підходу і, які показав час, його успішність [1, с. 11]. У цьому контексті можна провести деякі аналогії із створенням в Україні спеціалізованої інституції — Державного агент-

ства України з інвестицій та інновацій (уже не функціонує), котре не змогло досягти успіхів, аналогічних "ЧехІнвест" у силу непрофесійності підходів до формування, некомпетентності, недостатньо продуманій концепції діяльності і нечіткості повноважень, а також постійних зловживань з боку чиновників. Також у разі створення схожих інституцій в Україні доцільно враховувати досвід "ЧехІнвест" щодо активної спрямованості роботи над покращенням інвестиційного бізнес-середовища, застосування маркетингових стимулів, зокрема реклами, проведення інформаційних кампаній, напрацювання заходів для ефективнішого використання ресурсів у цифровізованому фінансовому просторі, зважаючи на постпандемічні реалії у 2021 й наступному роках та потребу відновлення національної економіки. Вирішення цього

Таблиця 3. Витрати на НДДКР в окремих країнах, млрд дол. США

Країна	Роки						
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
США	415	427	436	450	485	496	512
Китай	149	175	199	258	344	373	401
Японія	148	152	158	163	163	165	172
Німеччина	83	88	91	92	103	107	113
Південна Корея	49	53	56	61	64	75	81
Індія	33	38	41	42	62	66	73
Франція	47	49	51	52	58	59	60
Росія	23	25	27	38	54	51	55
Велика Британія	39	41	42	44	44	45	48
Бразилія	24	28	30	31	37	37	37
Україна	1,01	1,8	1,44	1,2	0,65	0,63	0,91

Джерело: побудовано на основі офіційної статистики Організації економічного співробітництва і розвитку.

завдання буде неможливим без формування фінансового потенціалу суб'єктів малого підприємництва.

Для прикладу в Угорщині, останніми роками були зроблені акценти на використанні різноманітних пільг для стимулювання фінансування інвестицій. Водночас у державі застосовуються пільги як податкового, так і неподаткового характеру. Це пов'язано із необхідністю імплементації моделі інноваційного розвитку, що актуально і для України. Сприяння розвитку науково-технічної сфери здійснювалося із застосуванням пільг щодо оподаткування прибутку, умовою надання яких було реінвестування його частини в інновації. З-поміж неподаткових пільг ключова роль належить застосуванню безвідсоткових кредитів і субсидуванню. Загалом використання такої системи заходів дозволило Угорщині стати однією із провідних держав центральної і східної Європи за рівнем залучення іноземних інвестицій, які були спрямовані на розвиток малого і середнього підприємництва [1, с. 11]. В умовах значної диференціації рівнів розвитку регіонів України, доцільно вивчити й врахувати заходи, здійснені урядом Угорщини щодо використання механізму технопарків в цілях створення сприятливих умов для іноземного капіталу на окремих територіях. Аналогічним чином в Україні застосовувався механізм вільних економічних зон, що дало суперечливі результати. Тобто врахування угорського досвіду щодо створення технопарків можливе у випадку чіткої регламентації умов та апробаційного спрямування таких заходів. Вони не можуть мати постійний характер, мають бути вибірковими та зорієнтовуватись на вирішення проблеми подолання регіональних дисбалансів. Однак після того, як такі проблеми вирішуються, пільги повинні скасовуватись задля недопущення дискримінації та спотворення конкурентних засад розвитку бізнесу в Україні.

Показовим є досвід Австрії і Швейцарії у створення спеціалізованих інституцій щодо стимулювання інвестиційної діяльності, які довели свою практичну придатність. На таких принципах була утворена Швейцарська організація сприяння інвестиціям та Австрійська бізнес-агенція [5, с. 64—65]. Згадані інституції діяли під контролем відповідних профільних міністерств і відомств, тим не менше, були наділені чітким переліком

повноважень та зрозумілою компетенцією. Ключовими їх завданнями були активна участь у напрацюванні заходів щодо покращення умов інвестиційної діяльності у тому числі для малого та середнього бізнесу, внесення пропозицій щодо вдосконалення чинної нормативної бази, розробка і реалізація рекламних заходів, формування іміджу країни для підвищення ефективності процесу формування й використання фінансового потенціалу підприємницьких структур. Запорукою результативності роботи установ була чітка нормативно-правова база у перелічених державах, висока якість співпраці із відповідними міністерствами й відомствами у контексті власних повноважень, а також відповідна ділова культура. Очевидно, що в Україні є суттєві проблеми із забезпеченням аналогічних сприятливих умов для розвитку малого бізнесу.

Попри значне відставання України у рівні розвитку, науково-прикладний інтерес становить також досвід Німеччини. У країні традиційно робляться акценти на інвестування у розвиток людських ресурсів, передусім через наукову на інноваційну сферу. Так, для прикладу у Німеччині була створена конфедерація університетів EUCOR, яка стала однією з перших транскордонних університетських конфедерацій у Європі, об'єднуючи понад 100000 студентів та 10000 викладачів і дослідників. Що головне, EUCOR брала активну участь у налагодженні зв'язків між університетами та промисловістю, вивчала проблеми використання тих чи інших заходів у цілях нагромадження фінансового потенціалу, виробляла відповідні рекомендації щодо використання останнього в інвестиційних цілях. Наприклад, університети-учасники конфедерації є партнерами ініціативи "BioValley", в рамках якої об'єднано зусилля великих фармацевтичних компаній Верхнього Рейну, регіональних університетів, науково-дослідних інститутів у комерційних цілях. Були залучені до співпраці суб'єкти малого підприємництва й великого бізнесу [6].

Загалом потрібно відзначити, що на сучасному етапі розвитку світової економіки втручання держави шляхом регулювання інвестиційно-інноваційної активності стає вирішальним при виборі стратегії діяльності бізнесу, незалежно від його розмірів. Зокрема, відстежується тенденція, що з кожним роком витрати держав на нау-

ково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР) також зростають (табл. 3).

Тобто лідерами у витратах на інноваційну діяльність у сучасному глобалізованому світі залишаються США та Китай — понад 500 і 400 млрд дол. США у 2016 р. відповідно, при цьому у Японії, яка третя за цим показником — лише 172 млрд дол. США (табл. 3). Науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи є основною рушійною силою інновацій, а витрати на їх проведення вказують на пріоритетність розвитку науки і техніки, оскільки інновації дають перспективи для розширення фінансового потенціалу, зокрема суб'єктів малого підприємництва. При цьому спостерігається збільшення витрат на НДДКР в азіатських країнах, таких як Південна Корея, Індія, Сінгапур, Китай.

У цьому контексті також відзначаємо достатньо ефективне застосування у Німеччині системи інвестиційних пільг, зокрема у випадку вкладення коштів у перспективні технологічно потужні напрями, що, безумовно, актуально для України в умовах слабкості вітчизняних дослідних інституцій, практичної відсутності тісних зв'язків і співпраці між ними та реальним сектором економіки. Без співпраці у межах системи університет-бізнес-держава очевидно в Україні буде складно досягти поставлених цілей й гарантувати успішний процес інтеграції у ЄС.

Також розглянемо окремі аспекти досвіду Туреччини, що може бути потенційно використаний в Україні. Проводити певні аналогії із цією країною та Україною дозволяють деякі схожі риси, зокрема: обидві держави можуть стати потужними геополітичними гравцями; чисельність населення; розміри; євроінтеграційне бачення розвитку [8]. Потрібно відзначити, що у Туреччині існує спеціальна Програма реформ, спрямована на поліпшення інвестиційного клімату, утворено Координаційний комітет з питань покращення останнього в складі представників державної влади і бізнесу, який працює в розрізі низки підкомітетів. Завдання останніх чітко визначені та обмежуються компетенцією щодо таких аспектів, як проблеми нормативно-правового характеру, започаткування бізнесу, зайнятість, інвестиції у певні галузі, фінансово-податкове стимулювання малого бізнесу, заходи щодо сприяння інвестиціям. У країні також ефективно використовується зонна політика в цілях сприяння залученню іноземних інвестицій (на щорічній конференції Світової конвенції вільних зон 2015 року в Ізмірі Егейська вільна зона (Туреччина) була визнана зразком організації максимально сприятливого інвестиційного середовища) [3].

У свою чергу Китай зміг досягти позитивної динаміки інвестування та економічного розвитку загалом за рахунок політико-правових, соціальних і культурних чинників формування фінансового потенціалу інвестиційної діяльності. Зокрема, КНР вдалося забезпечити політичну стабільність, мінімізувати корупцію, врегулювати на законодавчому рівні фактично усі проблемні питання щодо залучення і здійснення інвестицій, сформулювати належний рівень ділової культури у громадян і бізнес-середовищі. Відповідно це створило необхідні передумови та сприяло активнішій інтеграції Китаю у міжнародний інвестиційний ринок і дозволило брати участь у перерозподілі світових фінансових потоків на

свою користь. Проводячи аналогії з Україною, відзначаємо, що саме політичні фактори є чи не головною перешкодою нагромадження і, головне, належного цільового використання фінансового потенціалу для малого бізнесу, який часто не в змозі фінансово витримувати бюрократичний тиск й штучні перешкоди. Запорукою того, що Китай став одним із найбільших реципієнтів іноземного інвестиційного капіталу стала також ефективна структурна політика, вдало зроблені акценти на стимулюванні конкурентоспроможних та інвестиційно-привабливих галузей і виробництв на основі чітко сформованої концепції економічного розвитку та визначення пріоритетів останнього [2, с. 106]. Очевидно, що в Україні необхідно також акцентувати увагу на розвитку пріоритетних галузей, які є високотехнологічними, експортоорієнтованими та імплементують цифрові технології і рішення у наданні послуг й пропозиції нових продуктів.

Досить цікавим з науково-практичного погляду є досвід сприяння інвестуванню Сінгапуру як держави, що за невеликий проміжок часу змогла досягти значних успіхів у цій сфері. Зокрема, управління економічного розвитку Сінгапура на початку 1990-х рр. представило програму, пов'язану зі стратегією прямих іноземних інвестицій, та програму розвитку місцевої промисловості для підвищення конкурентоспроможності на світовому ринку. Кінцевою метою зазначеної програми було використання передових напрацювань і здобутків іноземних компаній і, таким чином, підвищення ефективності їх діяльності [2]. У підсумку було акцентовано увагу на фінансовому забезпеченні інвестування у пріоритетні, потужні у експортному та інноваційному плані галузі і регіони, чого не вдається зробити в Україні не зважаючи на проведену адміністративно-територіальну реформу та створення територіальних громад.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Враховуючи результати узагальнення й систематизації досвіду окремих країн світу, на наш погляд, пріоритетними напрямами його адаптації в Україні з метою підвищення ефективності формування та використання фінансового потенціалу інвестиційної діяльності суб'єктів малого підприємництва є: 1) інвестування на основі програмно-цільової орієнтації на окремі пріоритетні галузі і сектори (цільові інвестиції), стратегічної взаємодії між державою, науковим і бізнес-сектором; 2) імплементація моделі інноваційного розвитку із застосуванням системи податкових преференцій, зрівноваження регіональних дисбалансів, зумовлених різним фінансовим потенціалом територій з використанням механізмів технопарків, наукових й індустріальних парків; 3) підтримки достатнього рівня фінансової безпеки у процесі використання зовнішніх фінансових ресурсів та їх залучення у фінансовий сектор, активізація використання коштів місцевих бюджетів у інвестиційних цілях, що в Україні можливо на основі створених територіальних громад; 4) розвиток цифрової інфраструктури, партнерства держави і приватного секторів, створення ефективних спеціалізованих інституцій для сприяння залученню інвестицій та оптимального використання потенційних фінансових можливостей на зразок тих,

які довели свою практичну придатність та ефективність роботи у Австрії, Швейцарії, Чехії, Естонії; 5) політика сприяння інвестуванню повинна ґрунтуватись на розвитку наукової та інноваційної сфери, НДДКР, тісної співпраці із іноземними партнерами; 6) імплементація стратегій економічного розвитку з визначенням пріоритетів останнього на базі створення максимально сприятливих умов для інвестування і оптимального використання фінансового потенціалу малого бізнесу й великих підприємств на основі адаптації до сучасних трендів ринків, вивчення потреб й нових способів надання різних послуг в умовах цифровізації економіки України.

Виокремлені пріоритетні напрями адаптації іноземного досвіду безумовно можуть бути успішно імplementовані у вітчизняних умовах лише у випадку збалансованих підходів й відповідного прогнозування ймовірних результатів від впровадження у довгостроковій перспективі. Попри певні ризики, на наш погляд, на інституційному рівні в Україні важливим є концептуальне розуміння необхідності цих та інших заходів задля недопущення відставання країни за рівнем економічного розвитку та збереження потенціалу суб'єктів малого підприємництва, як основи успіху у випадку повноцінного членства країни у ЄС. Водночас це формує перспективи для продовження наукових розвідок у частині оцінки ризиків залучення фінансових ресурсів із диверсифікованих джерел та вирішення проблеми гарантування економічної безпеки України.

Література:

1. Бутник О.О. Розвиток регіональної фінансово-інвестиційної політики. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 3. С. 10—13.
2. Даниленко А.А. Світові тенденції та особливості розвитку прямих іноземних інвестицій. Фінанси України. 2019. № 4. С. 99—108.
3. Егейська вільна економічна зона. URL: <http://www.esbas.com.tr>
4. Інвестиції в Естонії. URL: <http://www.investinestonia.com>
5. Іноземні інвестиції в Україні. Офіційні статистичні матеріали. К.: ІНТЕЛ, 2018. 248 с.
6. Макаренко Є.В. Особливості інноваційного розвитку європейських країн. Проблеми науки. 2018. № 7. С. 39—42.
7. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua>
8. Редькіна В.А. Сучасний потенціал українсько-турецьких відносин у контексті реалізації гео економічної стратегії України. Актуальні проблеми економіки. 2018. № 7. С. 50—58.
9. Розвиток проектних підходів в управлінні фінансовим потенціалом підприємств. Експерт. 2019. № 44. URL: <http://expert.ua/articles/22/0/7233>

References:

1. Butnyk, O.O. (2009), "Development of regional financial and investment policy", *Investysii : praktyka ta dosvid*, vol. pp. 10—13.
2. Danylenko, A.A. (2019), "World trends and features of foreign direct investment", *Finansy Ukrainy*, vol. 4, pp. 99—108.

3. ESBAS (2021), available at: <http://http://www.esbas.com.tr> (Accessed 10 May 2021).

4. Invest in estonia (2021), available at: <http://www.investinestonia.com> (Accessed 10 May 2021).

5. INTEL (2018), *Inozemni investysii v Ukraini. Ofitsijni statystychni materialy* [Foreign investment in Ukraine. Official statistics], INTEL, Kyiv, Ukraine.

6. Makarenko, Ye.V. (2018), "Features of innovative development of European countries", *Problemy nauky*, vol. 7, pp. 39—42.

7. State Statistics Service of Ukraine (2021), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 10 May 2021).

8. Red'kina, V.A. (2018), "The current potential of Ukrainian-Turkish relations in the context of the implementation of Ukraine's geoeconomic strategy", *Aktual'ni problemy ekonomiky*, vol. 7, pp. 50—58.

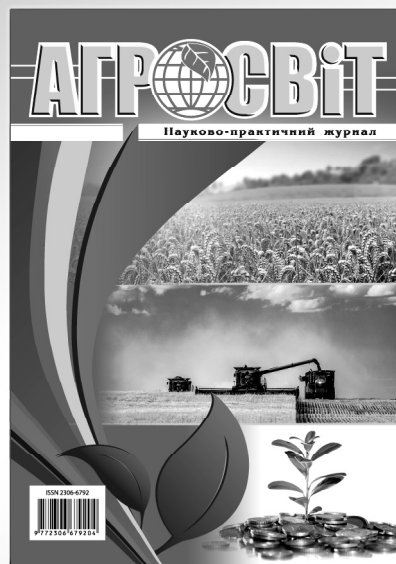
9. expert.ua (2019), "Development of project approaches in the management of financial potential of enterprises", *Ekspert*, vol. 44, available at: <http://expert.ua/articles/22/0/7233> (Accessed 10 May 2021).

Стаття надійшла до редакції 16.05.2021 р.

АГРОСВІТ

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

**Журнал включено до переліку
наукових фахових видань України
з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)**

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

УДК 325.455

Н. П. Дяченко,
к. держ. упр., доцент кафедри менеджменту та інформаційних технологій,
Київський інститут інтелектуальної власності та права Національного університету
"Одеська юридична академія"

ORCID ID: 0000-0002-4306-7665

О. В. Александров,

к. держ. упр.

ORCID ID: 0000-0002-5093-9644

В. С. Дяченко,

к. е. н., начальник відділу технічної підтримки, ТОВ "СІЕТ ХОЛДИНГ"

ORCID ID: 0000-0002-0055-9256

Н. А. Коваленко,

к. філол. н., доцент, доцент кафедри менеджменту та інформаційних технологій,
Київський інститут інтелектуальної власності та права Національного університету
"Одеська юридична академія"

ORCID ID: 0000-0001-9881-4835

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.10.103

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ЯК ПЕРЕДУМОВА ЗРОСТАННЯ СУСПІЛЬНОЇ ДОВІРИ

N. Diachenko,
PhD in Public Administration, Associate Professor of the Department of Management and IT,
Kyiv Institute of Intellectual Property and Law of the National University of Odessa Law Academy

O. Aleksandrov,
PhD in Public Administration

V. Diachenko,
PhD in Economics, Head of the Technical Support Department, CIET HOLDING LLC

N. Kovalenko,
PhD in Philology, Associate Professor of the Department of Management and IT,
Kyiv Institute of Intellectual Property and Law of the National University of Odessa Law Academy

INNOVATIVE DEVELOPMENT AS A PREREQUISITE FOR THE GROWTH OF THE PUBLIC TRUST

У статті досліджено вплив інноваційних процесів на формування засад суспільної довіри.

Виявлено, що упродовж 2010—2019 років відбулося значне скорочення кількості інноваційно активних підприємств, зменшення кількості організацій, що здійснювали наукові дослідження та чисельності виконавців науково дослідної діяльності.

Досліджено динаміку змін витрат підприємств на інноваційну діяльність упродовж 2010—2019 років, кількість упроваджених інновацій (продукції та/чи технологічних процесів) за регіонами у 2019 році та частку витрат на виконання наукових досліджень та розробок у структурі валового внутрішнього продукту в країнах Європейського Союзу. Наголошено, що збільшення частки витрат на виконання наукових досліджень та розробок у структурі валового внутрішнього продукту сприятиме інтенсифікації процесів інноваційного розвитку та спонукатиме підприємства упроваджувати бізнес-моделі інноваційного розвитку, шляхом комерціалізації власних наукових розробок чи методом трансферу технологій та вдосконалювати інструменти пошуку потенційних споживачів, посеред яких варто виокремити рекламу.

Досліджено структуру медіа рекламного ринку України у 2020 році.

Наголошено, приведення у відповідність механізмів державного регулювання рекламної діяльності сприятиме формуванню цілісної системи публічного управління у зазначеній сфері. Зокрема, необхідно передбачити формування законодавчих і практичних механізмів попередження неправомірного копіювання реклами чи її фрагментів. Захист прав та інтересів учасників відносин, що виникають у процесі оприлюднення рекламних продуктів, повинен забезпечуватись весь період вираження реклами в об'єктовій формі.

Дослідження зарубіжного досвіду публічного управління у сфері реклами, ідентифікація кращих практик, їх упровадження з урахуванням вітчизняного досвіду та усталених національних традицій сприятиме узгодженню інтересів усіх суб'єктів сфери інтелектуальної власності, зростанню суспільної довіри, формуванню засад конкурентоспроможності національної економіки та сталому державному розвитку.

The article investigates the impact of the innovation processes on the formation of the foundations of public trust.

It was found that during 2010–2019 there was a significant reduction in the number of innovatively active enterprises, a decrease in the number of organizations that carried out research and the number of performers of research activities. The dynamics of changes in enterprises' spending on innovation during 2010–2019, the number of innovations (products and / or technological processes) by region in 2019 and the share of research and development costs in the structure of gross domestic product in the European Union were investigated. It is emphasized that increasing the share of research and development costs in the structure of gross domestic product will intensify the processes of innovative development and encourage companies to implement business models of innovative development through commercialization of their own research or technology transfer and improve search tools of the potential consumers, among which advertising can be distinguished

The structure of the media advertising market of Ukraine in 2020 is investigated.

It was emphasized that the harmonization of mechanisms of state regulation of advertising will contribute to the formation of an integrated system of public administration in this area. In particular, it is necessary to provide for the formation of legislative and practical mechanisms to prevent unauthorized copying of advertising or its fragments. The protection of the rights and interests of the parties to the relationship arising in the process of publication of advertising products must be ensured throughout the period of expression of advertising in the form of objects.

The study of foreign experience in public administration in the field of advertising, identification of the best practices, their implementation, taking into account domestic experience and established national traditions, will contribute to the harmonization of the interests of all subjects in the field of intellectual property, the growth of the public trust, the formation of the foundations of the competitiveness of the national economy and sustainable state development.

Ключові слова: інновації, інноваційні підприємства, наукові дослідження і розробки, рекламна діяльність, суспільна довіра.

Key words: innovations, innovative enterprises, scientific research and development, advertising activity, public trust.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах глобалізаційних процесів актуальною є потреба переорієнтації економіки на інноваційну модель розвитку, адже, інновації виступають одним із ключових чинників, що визначають перспективи економічного та соціального розвитку.

Необхідність формування в Україні засад сталого економічного зростання на основі принципів інноваційного розвитку є надзвичайно актуальною, оскільки інноваційна діяльність — це механізм забезпечення сталого економічного розвитку методом удосконалення наявних виробничих процесів, підвищення ефективності всіх аспектів господарської/виробничої діяльності, ви-

явлення латентних та впровадження нових перспективних форм і напрямів ведення бізнесу, як запоруки отримання нових та збереження досягнутих конкурентних переваг, ключовою передумовою умовою забезпечення яких є здатність до продукування, впровадження, капіталізації власних інновацій та трансфер технологій.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню окремих аспектів інноваційної діяльності в Україні присвячені праці таких науковців: І. Голосніченка, С. Ківалова, М. Матвійчука, Т. Макаришевої, К. Мудрицької, І. Сурай, Г. Ульянової, Р. Шишки та інших.

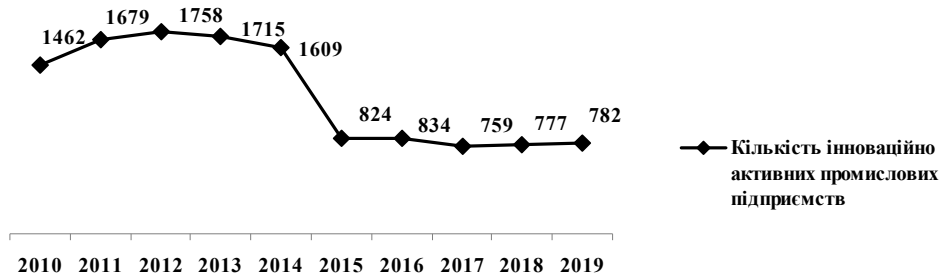

Рис. 1. Динаміка змін кількості інноваційно активних підприємств упродовж 2010–2019 років

Джерело: сформовано на основі джерела [4].

Проблеми формування державної інноваційної системи в Україні досліджували О. Зінченко, А. Поручник, С. Тютюнник, Г. Швець, А. Яковлева та ін.

Дослідженню особливостей організації та управління інноваційними процесами на підприємствах присвячені роботи Н. Волинської, В. Ляшенка, І. Підоричевої, І. Петрової та ін.

Феномен довіри громадян до державних інститутів влади та механізми забезпечення її зростання висвітлено в працях дослідників, серед яких Е. Афонін, Т. Бельська, О. Колісник, Т. Новаченко, В. Чабанна та ін.

Попри наявність значної кількості наукових праць у зазначеній темі знаних вітчизняних дослідників, наразі спостерігається зменшення чисельності дослідників та кількості організацій, виконавців наукових досліджень та розробок. А відтак потребують модернізації механізми реалізації державної інноваційної політики.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті: дослідження впливу ефективності інноваційних процесів на зростання суспільної довіри в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Сучасні умови транзитивності економіки в умовах глобалізаційних процесів обумовлюють потребу переорієнтації економіки на інноваційну модель розвитку. Нормативно-правове забезпечення сфери інноваційної

діяльності, розвиток державного інноваційного потенціалу, формування національної інноваційної системи, підтримку суб'єктів господарювання всіх форм власності, що реалізують в Україні інноваційні проекти, та підприємств, які мають статус інноваційних, передбачено Законом України "Про інноваційну діяльність" № 40-IV від 4.07.2002 р. (остання редакція 16.10.2012 р.) [1].

Реалізація заходів на впровадження середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності загальнодержавного рівня, що були затверджені Постановою Кабінету Міністрів України № 1056 від 28.12.2016 р. з метою стабілізації ситуації [2] забезпечили зростання кількості інноваційних підприємств упродовж 2018-2019 років. Однак, попри те, що Стратегією розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року [3], затвердженої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 року за № 526-р передбачено розв'язання завдань щодо переходу до інноваційного зростання, у 2019 році інноваційних підприємств на 55,5 % менше, ніж було у 2012 році (рис. 1).

Зменшення чисельності виконавців НДР на 56,6 % та кількості організацій, що здійснювали НДР на 27 %, що вказує на необхідність розробки дієвих заходів щодо модернізації механізмів регулювання державної політики у зазначеній сфері.

Водночас, попри те, що починаючи з 2018 року проявляється тенденція до зростання витрат підприємств

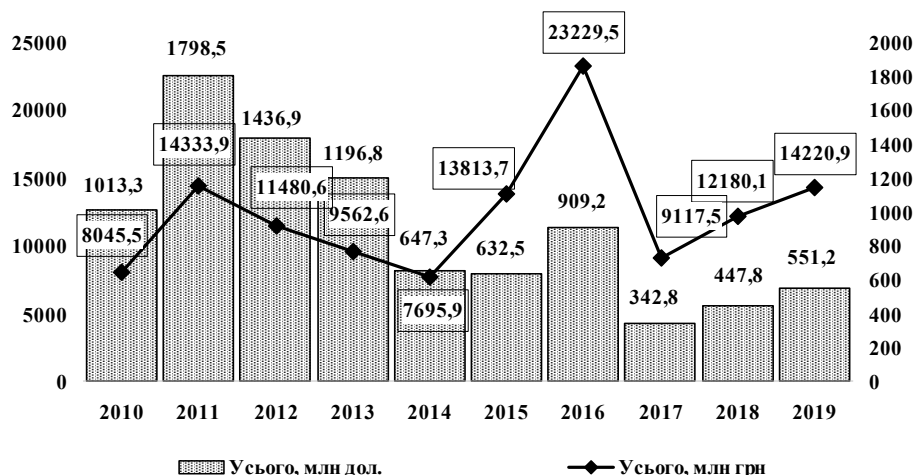

Рис. 2. Динаміка змін витрат підприємств на інноваційну діяльність упродовж 2010–2019 років

Джерело: сформовано на основі джерела [4].

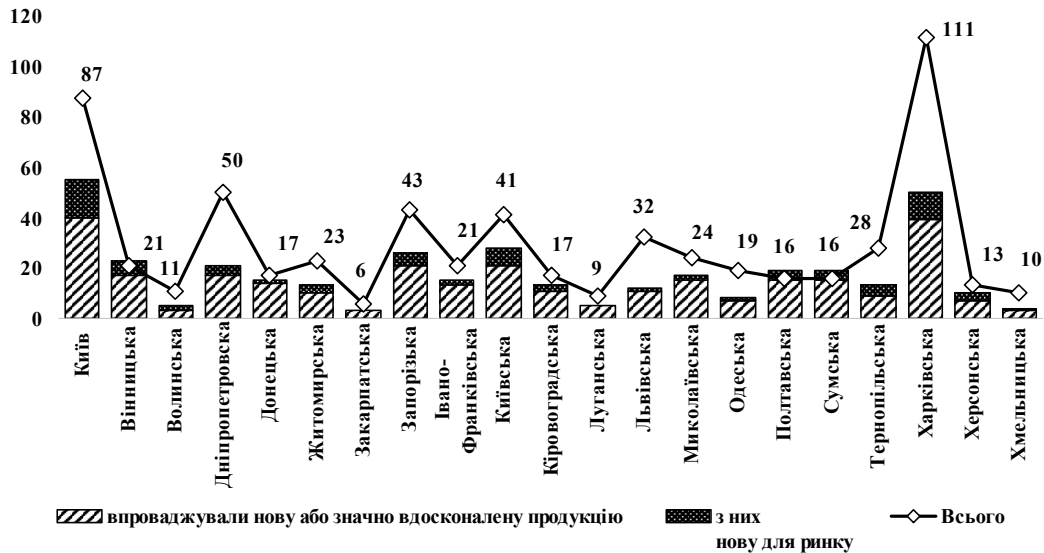

Рис. 3. Кількість упроваджених інновацій (продукції та/чи технологічних процесів) за регіонами у 2019 році

Джерело: сформовано на основі джерела [4].

на інноваційну діяльність, однак обсяги фінансування не досягають рівня 2011 року (рис. 2).

Україна має потужний інтелектуальний потенціал, про що, зокрема, свідчить статистика впровадження інновацій (продукції та/чи технологічних процесів) у 2019 році, відповідно до якої найбільшу кількість упроваджень здійснено підприємствами Києва та Київської області — сумарно 128 (рис. 3).

Високий показник упроваджень в Харківській (111), Дніпропетровській (50) та Запорізькій (43) областях.

З метою формування передумов інтенсифікації інноваційної діяльності в Україні доречно запозичити досвід країн ЄС — збільшення частки ВВП, яка виокремлюється для фінансування науково-дослідної роботи (рис. 4).

Збільшення частки витрат на виконання НДР у ВВП сприятиме інтенсифікації процесів інноваційного розвитку, зокрема, спонукатиме підприємства здійснювати моніторинг тенденцій споживчого ринку, формувати на базі отриманої інформації стратегії,

що передбачали б упровадження бізнес-моделей інноваційного розвитку, шляхом комерціалізації власних наукових розробок чи методом трансферу технологій та вдосконалювати інструменти пошуку потенційних споживачів, посеред яких варто виокремити рекламу.

Рекламна діяльність, як інструмент інформаційної політики, що базується на використанні неособистих форм комунікацій — комплексу дій, пов'язаних з процесом створення, передачі рекламного повідомлення від творця/рекламодавця до цільової групи/споживачів є повсякчасною частиною суспільного життя, адже вона присутня у громадських місцях, у транспорті, у ЗМІ тощо, сприяючи поширенню інформації стосовно пропонованих товарів чи послуг.

Підвищення ролі рекламної діяльності та її впливу на економічні, соціальні й політичні процеси, на особисте/приватне життя громадян сприяли зростанню обсягів реклами у 2020 році, у порівнянні з 2019 роком в інтернеті на 24 %, на телебаченні на 5,6 %.

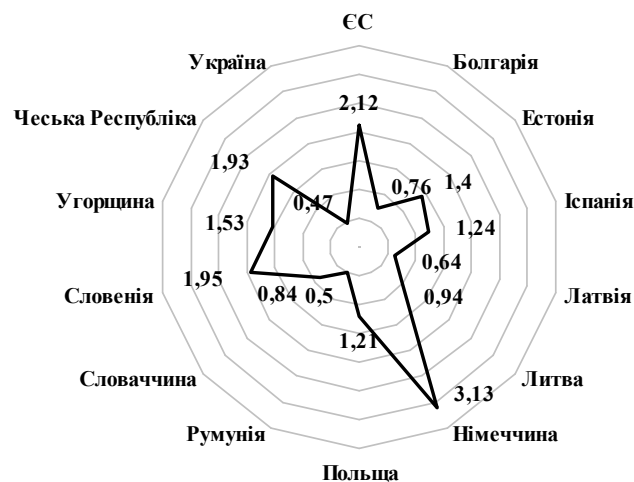

Рис. 4. Частка витрат на виконання НДР у ВВП у 2018 році

Джерело: сформовано на основі джерела [4].

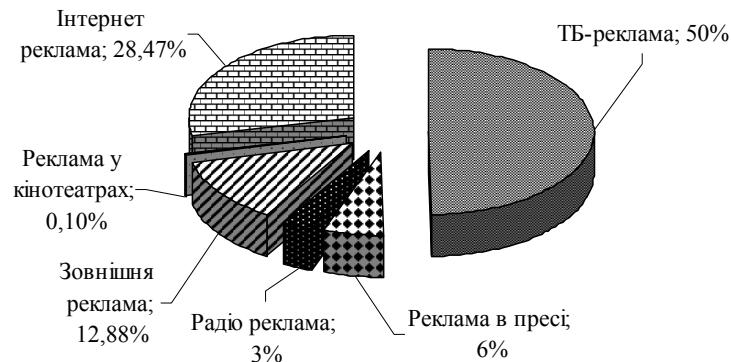

Рис. 5. Медіа рекламний ринок України у 2020 році

Джерело: сформовано на основі [5].

Водночас спостерігалася тенденція зменшення у зовнішньої реклами на 25 %, реклами у пресі на 20,8 % та в кінотеатрах на 65 % [5].

Найпоширенішими видами є ТБ-реклама (50 % медіа-рекламного ринку) та інтернет реклама (близько 30 %) та майже 13,5 % — зовнішня реклама (рис. 5).

А відтак необхідно привести у відповідність механізми державного регулювання рекламної діяльності у зазначених сферах, що сприяли б формуванню цілісної системи публічного управління рекламною діяльністю, яка передбачала б, зокрема, формування законодавчих і організаційно-практичних ефективних механізмів унеможливлення випадків копіювання реклами/її фрагментів, як необхідна передумова забезпечення захисту прав та інтересів учасників відносин процесу створення та оприлюднення рекламних продуктів, зокрема "захисту права інтелектуальної власності творців" [6], що виникає в момент продукування ідеї створення реклами та повинно забезпечуватись весь період вираження її в об'єктовій формі.

Адже, Цивільний кодекс України (остання редакція 21.04.2021 р.) [7], Закон України "Про авторське право та суміжні права" № 3792-XII від 23.12.1993 р. (остання редакція 14.10.2020 р.) [8], не передбачаючи рекламу у переліку об'єктів авторського чи суміжного права, водночас не виключають можливості визнання реклами чи її фрагментів об'єктами права інтелектуальної власності [9], оскільки перелік об'єктів права не є обмеженим.

А відтак майновими/немайновими правами інтелектуальної власності наділяється саме творець реклами. Особливістю правовідносин забезпечення майнових/немайнових прав у зазначеній сфері є те, що переважно виробниками реклами є агенції рекламні/компанії, які з замовниками укладають договори про створення реклами.

Між рекламними агенціями/компаніями та творцями реклами відносини, здебільшого впорядковуються на основі трудових договорів/договорів замовлення, що передбачають врегулювання питань права інтелектуальної власності на створений рекламний об'єкт.

Зазвичай, майнові права переходять до рекламної агенції/замовника реклами, а творцеві залишаються немайнові права, що обмежує його у випадку неправомірного копіювання.

Законом України "Про рекламу" передбачено заборону копіювання/імітування тексту, зображень чи звукових ефектів (стаття 8), запозичення без згоди автора

визначається неправомірним відповідно до Закону України "Про захист від недобросовісної конкуренції" (стаття 2), однак, порушення права творця реклами може виникнути ще до її оприлюднення: у процесі формування креативної ідеї, втілення її в об'єктовій формі, оприлюднення чи просування рекламної продукції. Це нівелює ефективність захисту прав творця на створений ним об'єкт інтелектуальної власності.

Наразі гостро постає потреба модернізації публічної політики у сфері рекламної діяльності, створення належних умов ефективної її реалізації, базовою передумовою чого є узгодження інтересів усіх суб'єктів інноваційної діяльності та дотримання чинного законодавства у зазначеній сфері.

Потреба комплексного підходу до вирішення зазначених завдань передбачає залучення науковців до аналізу стану рекламної діяльності в Україні, дослідження зарубіжного досвіду публічного управління у сфері реклами та ідентифікації кращих практик. Їх упровадження з урахуванням вітчизняного досвіду та усталених національних традицій сприятиме узгодженню інтересів усіх суб'єктів сфери інтелектуальної власності, зростанню суспільної довіри та інтенсифікації інноваційних процесів, які детермінують інноваційний потенціал та є передумовою формування засад сталого економічного розвитку — світоглядної, політичної та практичної моделі державного розвитку.

ВИСНОВКИ

Маючи потужний інтелектуальний потенціал та необхідне нормативно-правове забезпечення для переходу економіки на інноваційний шлях розвитку, Україна, відповідно до рейтингових оцінок European Innovation Scoreboard 2020 [10], щорічно погіршуючи рейтингові оцінки, у 2019 році посідає 36-те місце. Інтенсифікація механізмів системного зростання інноваційного потенціалу, зокрема шляхом об'єднання бізнес-студій, наукових парків, індустріальних парків/технопарків у систему "інноваційного ліфта" та імпаکت-інвестування (англ. impact investment), забезпечать, на наш погляд, окрім ефекту економічного, ще й обов'язкове досягнення позитивного соціального ефекту — зростання суспільної довіри, що сприятиме формуванню засад конкурентоспроможності національної економіки, а відтак — сталому державному розвитку.

Література:

1. Про інноваційну діяльність. Закон України № 40-IV від 4.07.2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text>
2. Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80#Text>
3. Деякі питання визначення середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності. Постанова кабінету Міністрів України № 1056 від 28 грудня 2016 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1056-2016-%D0%BF#Text>
4. Інноваційна діяльність промислових підприємств. Статистична інформація. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Державна служба статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua/>
6. Новаченко Т.В., Дяченко Н.П., Дяченко В.С. Проблемы модернизации системы государственного управления в сфере интеллектуальной собственности в Украине. Устойчивое развитие экономики: состояние, проблемы, перспективы: сборник трудов XIV международной научно-практической конференции, УО "Полесский государственный университет", г. Пинск, 24 апреля 2020 г. / Министерство образования Республики Беларусь [и др.]; редкол.: К.К. Шебеко [и др.]. Пинск: ПолесГУ, 2020. 217 с. С. 188—189.
7. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
8. Про авторське право та суміжні права. Закон України від 23.12.1993 р. № 3792-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text>
9. Дяченко Н.П. Правова охорона інтелектуальної власності: історія та сьогодення. Розумовські зустрічі: збірник наукових праць / Інститут законодавства Верховної ради України; Сіверський інститут регіональних досліджень. Чернігів: Сіверський центр післядипломної освіти, 2020. Вип. 7. 204 с. С. 145—154.
10. European Innovation Scoreboard 2020. URL: https://interactivetool.eu/EIS/EIS_2.html

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (2002), The Law of Ukraine "On Innovation Activity", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text> (Accessed 22 Apr 2021).
2. Cabinet of Ministers of Ukraine (2019), Order "Strategy for the development of innovation for the period up to 2030" available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80#Text> (Accessed 22 Apr 2021).
3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2016), Resolution "Some issues of determining medium-term priority areas of innovation", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1056-2016-%D0%BF#Text> (Accessed 22 Apr 2021).
4. State Statistics Service of Ukraine (2021), "Innovative activity of industrial enterprises", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 22 Apr 2021).
5. State Statistics Service of Ukraine (2021), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> <http://ukrstat.gov.ua/> (Accessed 22 Apr 2021).
6. Novachenko, T.V. Diachenko, N.P. and Diachenko, V.S. (2020), "Problems of modernization of the public

administration system in the field of intellectual property in Ukraine", Ustojchyvye razvitye ekonomyky: sostoianye, problemy, perspektyvy: sbornik trudov XIV mezhdunarodnoj nauchno-praktycheskoj konferentsyy [Sustainable development of the economy: state, problems, prospects: collection of works of the XIV international scientific and practical conference], UO "Poleskyj gosudarstvennyj unyversytet", Pinsk, Belarus', 24 april, pp. 188—189.

7. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), "The Civil Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (Accessed 22 Apr 2021).

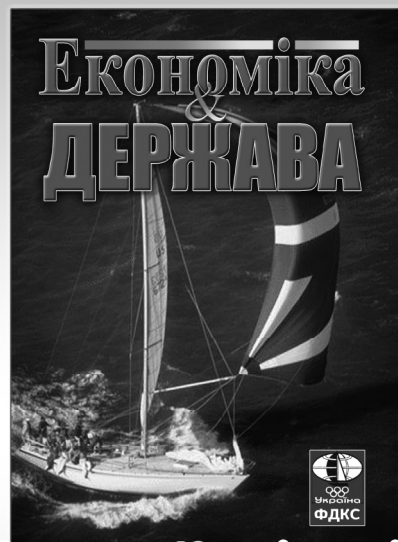
8. Verkhovna Rada of Ukraine (1993), The Law of Ukraine "On Copyright and Related Rights", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text> (Accessed 22 Apr 2021).

9. Diachenko, N.P. (2020), "Legal protection of intellectual property: history and present. Razumov meetings: a collection of scientific papers", Instytut zakonodavstva Verkhovnoi rady Ukrainy; Sivers'kyj instytut rehional'nykh doslidzhen'. Chernihiv: Sivers'kyj tsentr pisliadyplomnoi osvity, vol. 7, pp. 145—154.

10. European Innovation Scoreboard (2020), available at: https://interactivetool.eu/EIS/EIS_2.html (Accessed 22 Apr 2021).

Стаття надійшла до редакції 10.05.2021 р.

Науково-практичний журнал «ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

**наукове фахове видання України
З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ
(Категорія «Б»)**

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності – **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

В. О. Кушнір,
к. держ. упр., докторант кафедри стратегічних комунікацій навчально-наукового
центру стратегічних комунікацій у сфері забезпечення національної безпеки та оборони,
Національний університет оборони України імені Івана Черняховського, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-0805-4092

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.10.109

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РОЗРОБЛЕННЯ КЕРІВНИХ ДОКУМЕНТІВ ЩОДО ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ: ПРОЕКТ СТАНДАРТУ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ЗА НАПРЯМОМ СТРАТЕГІЧНІ КОМУНІКАЦІЇ У СЕКТОРІ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ

V. Kushnir,
PhD in Public Administration, Doctoral candidate of the Department of Strategic Communications
of the educational and research center of strategic communications in the sphere of national security and defense,
National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskyi, Kyiv

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF DEVELOPMENT OF GUIDING DOCUMENTS ON THE
FUNCTIONING OF THE SYSTEM OF STRATEGIC COMMUNICATIONS: PROJECT STANDARD
OF TRAINING SPECIALISTS IN THE FIELD OF STRATEGIC COMMUNICATIONS IN THE
SECURITY AND DEFENSE SECTOR OF UKRAINE

Стратегія воєнної безпеки України визначає захист суверенітету і територіальної цілісності України — найважливішою функцією держави, справою всього українського народу. Реалізація цієї норми Конституції України в умовах екзистенційної воєнної загрози національній безпеці, зростання дефіциту фінансових ресурсів та дисбалансу воєнних потенціалів України та Російської Федерації обумовлює необхідність розроблення нової стратегії воєнної безпеки, яка базується на всеохоплюючій обороні України. Всеохоплююча оборона України — це комплекс заходів, основний зміст яких полягає у: превентивних діях та стійкому опорі агресору на суші, на морі та в повітряному просторі України, протидії в кіберпросторі та нав'язуванні своєї волі в інформаційному просторі; використанні для відсічі агресії всього потенціалу держави та суспільства (воєнного, політичного, економічного, міжнародно-правового (дипломатичного), духовного, культурного тощо); застосуванні всіх форм і способів збройної боротьби з агресором, зокрема асиметричних та інших дій для оборони України, з дотриманням принципів і норм міжнародного права [1].

Ключовим фактором формування та розвитку такої взаємодії можна вважати повноцінну реалізацію стратегічних комунікацій у секторі безпеки і оборони України, як однієї з найважливіших складових системи державного та військового управління, що дають можливість, залишаючись у межах демократичних практик і принципів, організовувати ефективну відсіч будь-яким деструктивним інформаційним операціям [2].

У розвитку стратегічних комунікацій Україна досягла успіху, але він може бути підсилений за рахунок удосконалення державних механізмів стратегічних комунікацій та набуття нових дієвих спроможностей [2].

У статті запропоновано принципово новий підхід до формування концептуальних засад розроблення керівних документів щодо функціонування системи стратегічних комунікацій, розроблено проект стандарту підготовки фахівців за напрямом стратегічні комунікації у секторі безпеки і оборони України.

Стандарт підготовки фахівців за напрямом стратегічні комунікації окреслюватиме освітню політику у секторі безпеки і оборони України щодо стратегічних комунікацій.

Ukraine's military security strategy defines the protection of Ukraine's sovereignty and territorial integrity as the most important function of the state, the cause of the entire Ukrainian people. The implementation of this norm of the Constitution of Ukraine in the conditions of existential military threat to national security, growing deficit of financial resources and imbalance of military potentials of Ukraine and the Russian Federation necessitates the development of a new military security strategy based on comprehensive defense of Ukraine. Comprehensive defense of Ukraine — it is a set of measures, the main content of which consists in: preventive actions and stable resistance of the aggressor on land, at sea and in the airspace of Ukraine, counteraction in cyberspace and imposition of one's will in the information space; use to repel aggression of all the potential of the state and society (military, political, economic, international law (diplomatic), cultural, etc.); application of all forms and methods of armed struggle against the aggressor, in particular asymmetric and other actions for the defense of Ukraine, in compliance with the principles and norms of international law [1].

A key factor in the formation and development of such cooperation can be considered the full implementation of strategic communications in the security and defense sector of Ukraine, as one of the most important components of public and military governance, enabling, while remaining within democratic practices and principles, information operations.

Ukraine has achieved some success in the development of strategic communications, but it can be strengthened by improving the state mechanisms of strategic communications and acquiring new effective capabilities.

The article proposes a fundamentally new approach to the formation of conceptual foundations for the development of guidelines for the functioning of the system of strategic communications, developed a draft standard for training specialists in the field of strategic communications in the security and defense sector of Ukraine.

The standard of training in the field of strategic communications will outline the educational policy in the security and defense sector of Ukraine on strategic communications.

Ключові слова: стратегічні комунікації, сектор безпеки і оборони України, стандарт підготовки фахівців за напрямом стратегічні комунікації.

Key words: strategic communications, sector of safety and defence of Ukraine, standard of training specialists in the field of strategic communications.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ АБО ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Для забезпечення національної безпеки, зокрема державної, економічної, інформаційної, гуманітарної та екологічної, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях

органи сектору безпеки і оборони, інші державні органи України, їх посадові особи здійснюють заходи для відновлення територіальної цілісності України, а також забезпечують комплексний розвиток безпекової, економічної, інформаційно-телекомунікаційної, соціальної та гуманітарної інфраструктури на територіях, прилеглих до тимчасово окупованих територій в Донецькій та Луганській областях, реалізують відповідно до доку-

ментів стратегічного оборонного планування заходи зі зміцнення оборонних і безпекових спроможностей України [3].

Вирішення усіх вищезазначених завдань неможливо досягнути без ефективної взаємодії складових сектору безпеки і оборони України. Саме тому одним із основних напрямів розвитку сектору безпеки і оборони України є створення та впровадження системи стратегічних комунікацій у секторі безпеки і оборони та її удосконалення з урахуванням досвіду держав-членів НАТО.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, У ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ЦЬОЇ ПРОБЛЕМИ

Теоретико-методологічні засади стратегічних комунікацій досліджуються у працях провідних вітчизняних вчених: Д.В. Дубова, В.Ю. Богдановича, О.В. Капшика, А.І. Семенченка, Т.В. Сивак, А.М. Сиротенка, Є.О. Романенка та ін. Проблематика розробки державних механізмів стратегічних комунікацій у секторі безпеки і оборони України, на сьогоднішній день перебуває на стадії розвитку. Побудова ефективної системи координації дій влади з ключовими каналами комунікації, ефективної міжвідомчої координації, розробка і впровадження єдиної системи взаємодії усіх органів влади в інформаційній сфері, узгоджене донесення до всіх категорій населення інформації про ситуацію в Україні залишаються актуальними завданнями для нашої держави в умовах гібридної агресії Російської Федерації проти України. Головним комплексом заходів для реалізації зазначених завдань виступає розбудова системи стратегічних комунікацій.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є надання пропозицій щодо удосконалення організації діяльності системи стратегічних комунікацій у секторі безпеки і оборони України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

На виконання Річної національної програми під егідою Комісії Україна — НАТО, затвердженої Указом Президента України від 26 травня 2020 року N203/2020, у частині щодо набуття спроможностей сил оборони зі стратегічних комунікацій сформульовано Ціль 1.3.2. — Національна система стратегічних комунікацій забезпечує ефективне впровадження інформаційної політики держави.

З метою реалізації вказаної цілі визначено очікувані результати до кінця 2025 року, а саме:

1.3.2.1. Розбудова спроможності національних стратегічних комунікацій, що досягається виконанням таких пріоритетних завдань:

а) визначення національного координатора системи стратегічних комунікацій та здійснення розподілу повноважень у державних органах (кінцевий термін виконання — 2021 рік);

б) затвердження та постійне оновлення стандартів і методик проведення моніторингу засобів масової

інформації та збору аналітичних даних (кінцевий термін виконання — 2021 рік);

в) створення бета-версії електронного інструменту системи стратегічних комунікацій (кінцевий термін виконання — 2025 рік);

г) створення мережі ситуаційних центрів державних органів у системі стратегічних комунікацій (кінцевий термін виконання — 2025 рік);

г) створення та впровадження моделі освітньої системи з державних стратегічних комунікацій та розроблення плану її реалізації в державних органах (кінцевий термін виконання — 2025 рік);

д) розроблення системних рішень щодо мінімізації загроз енергетичній безпеці завдяки удосконаленню рівня комунікацій з НАТО та оперативному реагуванню на загрози (термін виконання — постійно) [4].

З метою належного виконання зазначених вище завдань, необхідним виступає створення такого документу, як Стандарт підготовки фахівців за напрямом стратегічних комунікацій.

Стандарт підготовки фахівців за напрямком стратегічних комунікацій окреслюватиме освітню політику у секторі безпеки і оборони України (далі — СбіО) щодо стратегічних комунікацій.

Зазначимо, що суб'єктами реалізації стратегічних комунікацій у секторі безпеки і оборони виступають усі його складові.

До складу сектору безпеки і оборони входять: Міністерство оборони України, Збройні Сили України, Державна спеціальна служба транспорту, Міністерство внутрішніх справ України, Національна гвардія України, Національна поліція України, Державна прикордонна служба України, Державна міграційна служба України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Служба безпеки України, Управління державної охорони України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Апарат Ради національної безпеки і оборони України, розвідувальні органи України, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику [5].

Головним державним підрозділом зі стратегічних комунікацій виступає служба координації діяльності у сфері стратегічних комунікацій сектору безпеки і оборони України (далі — СКДСК РНБО). Відповідно до наданих повноважень на посадових осіб СКДСК РНБО покладено такі обов'язки:

— постійно готувати пропозиції керівництву Ради національної безпеки і оборони України щодо формування пріоритетів, цілей та першочергових проектів за напрямом стратегічних комунікацій з питань національної безпеки і оборони України у мирний час та особливий період;

— розробляти концепції, стратегії, методичні рекомендації, настанови, інструкції, плани роботи та інші документи, спрямовані на розвиток стратегічних комунікацій у секторі безпеки і оборони України;

— розробляти проекти законодавчих та інших нормативно-правових актів щодо засад стратегічних комунікацій у секторі безпеки і оборони України;

— здійснювати аналіз проектів нормативно-правових актів за напрямом діяльності та проводити їх експертну оцінку;

— на систематичній основі здійснювати консультації із причетними сторонами з метою залучення їх до формування державної політики щодо розвитку стратегічних комунікацій у секторі безпеки і оборони України;

— організовувати роботу спільно з іншими структурними підрозділами доктринальних документів, спрямованих на реалізацію засад державної політики з питань стратегічних комунікацій;

— надавати методично-консультативну допомогу відповідним структурним підрозділам міністерств, відомств і служб під час реалізації ними державної політики з питань стратегічних комунікацій у секторі безпеки і оборони України;

— координувати та організовувати взаємодію з дорадчо-консультативними органами, громадськими організаціями, узагальнювати результати дорадчої та консультативної підтримки з питань реформ за напрямом діяльності СКДСК РНБО;

— здійснювати координацію заходів із впровадження принципів та підходів, прийнятих у країнах НАТО;

— здійснювати аналіз інформаційних загроз та джерел їх виникнення, проводити контент-аналіз публікацій, оцінювати вплив на громадську думку матеріалів у засобах масової інформації та соціальних мережах та організовувати спільну протидію із відповідними посадовими особами міністерств, відомств та служб щодо нейтралізації інформаційних загроз;

— вивчати та узагальнювати європейський досвід та досвід держав-членів НАТО у напрямку стратегічних комунікацій з метою впровадження у вітчизняній практиці;

— розробляти та впроваджувати рекламні та просвітницькі компанії та співпрацювати із відповідними підрозділами у зазначеному напрямі;

— організовувати та брати безпосередню участь у тренінгах, навчаннях, брифінгах, прес-конференціях, інформаційних компаніях з питань національної безпеки і оборони України;

— оцінювати результати реалізації державної політики за напрямом стратегічних комунікацій у складових сектору безпеки і оборони України;

— здійснювати в межах повноважень міжнародного співробітництва за напрямом стратегічних комунікацій з відповідними органами іноземних держав і міжнародними організаціями;

— організовувати та надавати консультації щодо питань взаємодії з українськими та іноземними засобами масової інформації з питань висвітлення ситуації у зоні операції об'єднаних сил;

— координувати у межах компетенції залучення, надання та використання міжнародної дорадчої та консультативної допомоги;

— розробляти рекомендації щодо планування заходів з протидії негативним тенденціям в інформаційному просторі за тематикою діяльності СБіО;

— брати участь у процесі становлення та удосконалення загальної системи моніторингу інформаційного простору у складових СБіО;

— організовувати регулярне оцінювання громадської думки соціологічними методами та здійснення формування методичних рекомендацій за результатами оці-

нювання суспільно-політичної ситуації в регіонах для потреб складових СБіО [6].

Ефективна реалізація завдань СКДСК РНБО вимагає укомплектування і самої Служби і СБіО досвідченими фахівцями за напрямом стратегічних комунікацій.

Причина появи стандарту — державне визнання наявності загроз гібридного та інформаційного характеру у сфері оборони і безпеки України та зусилля противника щодо порушення існуючого правопорядку. Імплементування стандарту підготовки фахівців за напрямом стратегічних комунікацій окреслює освітню політику у секторі безпеки і оборони України (далі — СБіО) щодо стратегічних комунікацій та забезпечить ефективність, системність та відповідність освітньої підготовки за напрямом стратегічних комунікацій стандартам та принципам держав учасників НАТО [6].

Пропонуємо визначити рівень вищої освіти — другий (магістерський);

— ступінь вищої освіти — магістр;

— спеціальність — стратегічні комунікації;

— освітню програму (зазначити назву за наявності) визначити як "Основи стратегічних комунікацій у секторі безпеки і оборони України";

— об'єкти вивчення та/або діяльності: складові сектору безпеки і оборони України.

У Документі визначити цілі навчання: підготовка фахівців за напрямком стратегічних комунікацій, здатних розв'язувати складні спеціалізовані завдання та практичні проблеми за напрямом стратегічних комунікацій.

Визначити теоретичний зміст предметної галузі:

— Система стратегічних комунікацій у сферах національної безпеки і оборони;

— Понятійно-категоріальний апарат дефініції "стратегічні комунікації" в Україні та державах-членах НАТО;

— Нормативно-правове забезпечення стратегічних комунікацій у секторі безпеки і оборони України та державах-членах НАТО;

— Методика планування та здійснення комунікацій в умовах кризи;

— Робота з громадськістю та засобами масової інформації;

— Інформаційна безпека в процесі комунікації.

Визначити методи, методики та технології — загально-наукові методи: історичний, загально-науковий аналіз, порівняльно-правовий аналіз, емпіричне узагальнення, екстраполяція та прогнозування, наукове пізнання, управління та прийняття рішень, аналітична обробка інформації, організаційно-технологічне та правове забезпечення.

Визначити інструменти та обладнання: інформаційно-аналітичні інструменти, системи підтримки прийняття управлінських рішень, спеціалізоване програмне забезпечення.

Сформулювати такий перелік компетентностей випускника:

По-перше, інтегральна компетентність: здатність розв'язувати складні спеціалізовані завдання та практичні проблеми за напрямком стратегічних комунікацій або у процесі навчання, що передбачає застосування теорій та наукових методів відповідного напрямку і характеризується комплексністю та невизначеністю умов сучасного інформаційного середовища [7].

По-друге, загальна компетентність:

здатність вчитися та оволодівати сучасними знаннями;

мати навички успішної професійної комунікації;

вміти стимулювати конструктивну і гальмувати де-структивну комунікацію;

мати бажання постійно удосконалювати свої знання;

мати вміння критично мислити;

здатність вільно та бездоганно спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово [7];

володіти іноземною мовою [7] на достатньому рівні для вільного спілкування та офіційного листування, а також виконання завдань у напрямі публічної дипломатії;

здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні [7];

мати вміння швидко та раціонально приймати рішення у нестандартних або кризових ситуаціях;

мати вміння чітко та лаконічно формулювати думки, тези, меседжі, наративи;

мати ораторські здібності та уміння зацікавити співрозмовника/аудиторію, знаходити переконливі аргументи під час дискусії;

мати бажання працювати понаднормово та бути витривалим фізично та морально;

мати патріотичні почуття до України, бути відданим своїй професії, мати здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства;

здатність бути критичним і самокритичним;

здатність до адаптації та дії в новій ситуації;

здатність працювати в команді;

здатність планувати та управляти часом;

вміння виявляти, ставити та вирішувати проблеми;

здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел;

навички міжособистісної взаємодії;

здатність спілкуватися з представниками інших професійних груп різного рівня (з експертами з інших галузей знань/видів діяльності)[7].

По-третє, спеціальні (фахові, предметні) компетентності: здатність до соціальної взаємодії, до співробітництва й розв'язання конфліктів; здатність забезпечувати належний рівень вироблення та продуктів за напрямом стратегічних комунікацій, послуг чи процесів, здатність забезпечувати дотримання нормативно-правових та морально-етичних норм поведінки; здатність використовувати в процесі підготовки і впровадження управлінських рішень сучасні інформаційно-комп'ютерні технології; здатність використовувати систему електронного документообігу; здатність здійснювати інформаційно-аналітичне забезпечення управлінських процесів із використанням сучасних інформаційних ресурсів та технологій. здатність розробляти стратегічні, тактичні та оперативні плани управлінської діяльності;

здатність готувати проекти управлінських рішень та їх впроваджувати [7]; здатність впроваджувати інноваційні технології; здатність до дослідницької та пошукової діяльності за напрямом стратегічні комунікації.

Визначити нормативний зміст підготовки здобувачів освіти за напрямком стратегічні комунікації:

Використовувати базові знання з історичних, культурних, політичних, військових, юридичних, соціальних, економічних засад розвитку суспільства.

Знати структуру та особливості функціонування сфери публічного управління та адміністрування [7].

Знати й розуміти основи нормативно-правового забезпечення стратегічних комунікацій в Україні та державах-членах НАТО.

Застосовувати норми та правила професійного спілкування українською мовою.

Мати розвинуте усне та письмове вміння спілкуватися іноземною мовою.

Знати стандарти, принципи та норми діяльності за напрямом стратегічні комунікації.

Розуміти та використовувати технології вироблення, прийняття та реалізації управлінських рішень за напрямком стратегічні комунікації.

Уміти користуватися системою електронного документообігу.

Уміти здійснювати пошук та узагальнення інформації, робити висновки і формулювати рекомендації в межах своєї компетенції.

Уміти налагодити комунікацію з громадськістю та засобами масової інформації.

Уміти коригувати професійну діяльність у випадку зміни вихідних умов.

Застосовувати методи контролю якості у сфері професійної діяльності.

Використовувати дані статистичної звітності, обліку та спеціальних досліджень у професійній діяльності [7].

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Отримані результати свідчать, що ситуація із науковим супроводом процесу розбудови стратегічних комунікацій в Україні складається неоднозначно. Безпкові виклики змушують дослідників активно шукати рішення в цій сфері в інтересах національної безпеки і оборони, однак єдиного підходу до зазначеної проблематики у сфері стратегічних комунікацій ще не знайдено [8].

Враховуючи викладене вище, можна зробити висновки, що розробка керівного документу щодо функціонування системи стратегічних комунікацій, а саме стандарту підготовки фахівців за напрямом стратегічні комунікації у секторі безпеки і оборони України, який систематизує та нормативно окреслює та закріплює роль і місце стратегічних комунікацій у структурі сектору безпеки і оборони України, принципи і підходи щодо реалізації стратегічних комунікацій на підтримку цілей і завдань нової стратегії воєнної безпеки України стане важливим кроком на шляху розбудови системи стратегічних комунікацій у СБіО.

Стандарт підготовки фахівців за напрямом стратегічних комунікацій у секторі безпеки і оборони України буде призначатиметься для використання посадовими особами у секторі безпеки і оборони України, які виступають суб'єктом стратегічних комунікацій або реалізують завдання інформаційної політики.

Стандарт підготовки фахівців за напрямком стратегічних комунікацій у секторі безпеки і оборони України окреслюватиме освітню політику у секторі безпеки і оборони України (далі — СбіО) щодо стратегічних комунікацій та забезпечить ефективність, системність та відповідність освітньої підготовки за напрямом стратегічних комунікацій стандартам та принципам держав учасників НАТО.

Література:

1. Указ Президента України № 121 від 25 березня 2021 року Стратегія воєнної безпеки України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661>

2. Кушнір В.О. Пропозиції щодо удосконалення правового механізму з питань стратегічних комунікацій у збройних силах України. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2020. № 10. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1796> (дата звернення: 20.05.2021).

3. Закон України "Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях" URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text>

4. Річна національна програма під егідою Комісії Україна — НАТО, затвердженої Указом Президента України від 26 травня 2020 року N203/2020. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/u>

5. Закон України "Про національну безпеку України" Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 31, С. 241. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

6. Кушнір В.О. Структурно-організаційна модель державного управління за напрямком стратегічних комунікацій у секторі безпеки і оборони України. Інвестиції, практика, досвід. — 2021. № 7. С. 44—48. URL: <http://www.investplan.com.ua/?n=7&y=2021>

7. Міністерство освіти і науки. Рівні національної рамки кваліфікацій. Офіційний сайт. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/nacionalna-ramka-kvalifikacij/rivni-nacionalnoyi-ramki-kvalifikacij>

8. Кушнір В.О. Пропозиції щодо удосконалення правового механізму з питань стратегічних комунікацій у збройних силах України. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2020. № 10. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1796> (дата звернення: 20.05.2021).

References:

1. President of Ukraine (2021), Decree "Strategy of military security of Ukraine", available at: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661> (Accessed 10 May 2021).

2. Kushnir, V. (2020), "Proposals for improving the legal mechanism on strategic communications in the armed

forces of Ukraine", Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok, [Online], vol. 10, available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1796> (Accessed 20 May 2021).

3. Verkhovna Rada of Ukraine (2018), The Law of Ukraine "On the peculiarities of state policy to ensure the state sovereignty of Ukraine in the temporarily occupied territories in Donetsk and Luhansk regions", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text> (Accessed 10 May 2021).

4. President of Ukraine (2020), Decree "On the Annual National Program under the auspices of the NATO-Ukraine Commission for 2020", available at: <https://ips.ligazakon.net/document/view/u> (Accessed 10 May 2021).

5. Verkhovna Rada of Ukraine (2018), The Law of Ukraine "On the national security of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (Accessed 10 May 2021).

6. Kushnir, V. (2021), "Structural-organizational model of public administration in the direction of strategic communications in the security and defense sector of Ukraine", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, vol. 7, pp. 44—48, available at: <http://www.investplan.com.ua/?n=7&y=2021> (Accessed 10 May 2021).

7. Ministry of Education and Science of Ukraine (2021), "Levels of the national qualifications framework", available at: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/nacionalna-ramka-kvalifikacij/rivni-nacionalnoyi-ramki-kvalifikacij> (Accessed 10 May 2021).

8. Kushnir, V. (2020), "Proposals for improving the legal mechanism on strategic communications in the armed forces of Ukraine", Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok, [Online], vol. 10, available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1796> (Accessed 10 May 2021).

Стаття надійшла до редакції 11.05.2021 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

Г. Т. Терешкевич (с. Діогена),
к. держ. упр., доцент, доцент кафедри українознавства,
Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького,
докторант кафедри парламентаризму та політичного менеджменту,
Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби Київського
національного університету імені Тараса Шевченка (екс-Національна академія державного
управління при Президентові України)
ORCID ID: 0000-0003-4427-7872

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.10.115

АНАЛІЗ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У ВИРІШЕННІ ПРОБЛЕМ БЕЗПЛІДДЯ З ПОЗИЦІЇ БІОЕТИКИ

Н. Tereshkevych (s. Diogena),
PhD in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Ukrainian Studies,
Danylo Halytsky Lviv National Medical University
Doctoral candidate of the Department of Parliamentarism and Political Management, Educational and Scientific
Institute of Public Administration and Civil Service, Taras Shevchenko National University of Kyiv
(ex-National Academy for Public Administration under the President of Ukraine)

ANALYSIS OF STATE POLICY IN SOLVING INFERTILITY PROBLEMS FROM THE POSITION OF BIOETHICS

Питання біоетичної поведінки є надважливими у царині забезпечення репродуктивних прав людини щодо вирішення проблем неплідності, адже вони торкаються дару людського життя.

Невирішеною раніше частиною загальної проблеми є врахування засад біоетики у вирішенні проблем безпліддя в контексті державної політики та можливі напрями розвитку законодавства на засадах біоетики у цій сфері.

Метою статті є аналіз державної політики у вирішенні проблем безпліддя з позиції біоетики.

На відміну від застосування найсучасніших методів лікування (НаПроТехнологій), допоміжні репродуктивні технології руйнують людську гідність та неповторну цінність людського життя.

Пропоноване дослідження ставить завдання перед публічними управліннями створити нові закони у сфері репродуктивних прав людини, які були б узгоджені не лише з Конституцією, а насамперед з природним правом на життя кожної людини, незалежно від етапів та проявів її існування, яке є основоположною цінністю біоетики.

Перспективи подальших досліджень полягають у напрацюванні заходів органів публічного управління щодо інформування населення про етичні способи подолання проблеми неплідності.

Formulation of the problem. Issues of bioethical behavior are crucial in the field of ensuring reproductive human rights to address the problems of infertility, because they affect the gift of human life.

Research analysis. The previously unresolved part of the general problem is to take into account the principles of bioethics in solving the problems of infertility in the context of public policy and possible directions for the development of legislation based on bioethics in this area.

The aim of the article is to analyze the state policy in solving the problems of infertility from the standpoint of bioethics.

Statement of the main part. Unlike the application of the most modern methods of treatment (NaProTechnologies), assisted reproductive technologies destroy human dignity and the unique value of human life.

The human person has the natural right to be conceived in a conjugal union in love and to grow up with his genetic parents. Many new reproductive technologies not only violate this right, but also lead to death, turning a person into a product of laboratory technology, in which issues of ethics and morality are pushed to the background.

As a result of the use of assisted reproductive technologies, almost 20 embryos die to give birth to one child. If a woman has problems with childbirth, she will not be able to give birth to an artificially conceived child. Experiments with human embryos (transplantation, freezing) are unacceptable and should be replaced by NaProTechnologies — methods that do not interfere in the sphere of human life, act humanely, because they are based on establishing the causes of infertility and correcting disorders of natural processes that cause menopause. women, and aimed at conceiving and carrying a child, which involves modern medical and surgical treatment.

Conclusions. *Public administrators need to create new laws in the field of human reproductive rights to address the problems of infertility, which would be consistent not only with the Constitution, but, above all, with the natural right to life of every person, regardless of the stages and manifestations of its existence. fundamental value of bioethics.*

Prospects for further research *are to create measures for public administration to inform the public about ethical ways to overcome the problems of incompetence.*

Ключові слова: репродуктивні права людини, допоміжні репродуктивні технології, проблеми безпліддя, НаПроТехнології, людська особа, біоетика, державна політика.

Key words: reproductive human rights, assisted reproductive technologies, infertility problems, NaProTechnologies, human personality, bioethics, state policy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Зростаючий обсяг знань технологічного характеру не є запорукою того, що людство зберігатиме свій потенціал людяності. Питання біоетичної поведінки є надважливими у царині забезпечення репродуктивних прав людини, адже вони безпосередньо торкаються дару людського життя. Однак допоміжні репродуктивні технології у вирішенні проблеми безпліддя зовсім не є такими невинними та безпечними, як їх подають адепти. На відміну від застосування найсучасніших методів лікування (НаПроТехнологій), ці технології руйнують, насамперед, людську гідність та неповторну цінність людського життя як засади розвитку людської особистості.

Людині в силу своєї людської природи і гідності притаманне природне, а потім і позитивне право на життя, позбавити якого ніхто і за жодних обставин не має морального права.

Людська особа має природне право бути зачатою у гідний спосіб, тобто у подружньому єднанні в любові та виростати при своїх генетичних батьках. Багато нових репродуктивних технологій не лише порушують це право, а й призводять до смерті, перетворюють людину на продукт лабораторних технологій, у яких питання етики та моралі відсунуті на задній план. І це є великою проблемою не лише для всього світу, але насамперед для України, де прогалини у законодавстві спричинили донацію ооцитів та ембріонів для закордонних пар, а також бум сурогатного материнства. Під час весняного карантину 2020 року, пов'язаного з коронавірусом, в Україні багато дітей, народжених від сурогатних матерів, були позбавлені на декілька місяців батьківського піклування через те, що було скасовано міжнародні авіарейси, і це лише маленький фрагмент великого обману під назвою допоміжні репродуктивні технології, які не лікують безпліддя, а спричиняють ще більше проблем. Внаслідок застосування методів допоміжних репродуктивних технологій майже 20 ембріонів (людських життів) гине, щоб народилася одна дитина. Якщо жінка має проблеми із виношуванням, то не зможе народити зачату штучно дитину. Саме тому біоетика акцентує на тому, що експерименти з людськими ембріонами (пересадка, заморожування тощо) є неприпустимими та повинні бути заміненими НаПроТехнологіями — методами, які не втручаються у сферу людського життя,

діють гуманно, бо базуються на встановленні причин безпліддя та корекції розладів природних процесів, які спричиняють неплідність в організмі чоловіка та жінки, і спрямовані на зачаття і виношування дитини, що передбачає сучасне медикаментозне та хірургічне лікування. Ця глобальна проблема лежить не лише в площині системи охорони здоров'я, але торкається першочергово законодавчої бази, якою послуговується публічне управління.

Необхідно переглянути державну політику щодо проблем забезпечення репродуктивних прав людини, охорони репродуктивного здоров'я, акцентуючи на цінності та гідності кожного людського життя, яке є основоположною цінністю біоетики.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР. ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Державна політика у сфері репродуктивних прав людини виходить за межі компетенції винятково системи охорони здоров'я і набуває ознак національної політики. До сьогодні серед науковців тривають дискусії щодо правового, медичного та морального аспектів вирішення проблем безпліддя. З різних аспектів вирішення цієї проблеми розглядали у вітчизняній та зарубіжній літературі такі автори: М. Білінська, Е. Блехшмідт, А. Бомпіані (Bompiani A.), К. Давсон (Dawson K. J.), М. Даз (Das M.), С. Йуул (Juul S.), У. Кесмодел (Kesmodel U. S.), Е. Ламб (Lamb E. J.), Р. Майданик, Ван А. Монтфоорт (Van Montfoort A.P.A.), Н. Назар, Е. Неліссен (Nelissen E. C. M.), Ж. Судо, Б. Скучча (Scoocchia B.), Л. Смітс (Smits L.J.M.), М. Сеппала (Seppala M.), Б. Траберт (Trabert B.), А. Хансен (Hansen A.T.), Т. Хілгерс (Thomas W. Hilgers), Н. Холзер (Holzer H.E.G.) та інші.

Проте більшість сучасних досліджень сфокусовані на адміністративно-правовому та медико-юридичному аспектах допоміжних репродуктивних технологій. Невирішеною раніше частиною загальної проблеми є врахування засад біоетики у вирішенні проблем безпліддя у контексті державної політики та можливі напрями розвитку законодавства на засадах біоетики у цій сфері.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз державної політики у сфері репродуктивних прав людини з позиції біоетики.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ НАУКОВИХ ОТРИМАНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Чинні нормативно-правові акти в Україні стосовно допоміжних репродуктивних технологій загалом спрямовані на закріплення права на їх застосування, залишаючи без належної уваги біоетичний аспект.

Зростаючий обсяг знань технологічного характеру не є запорукою того, що людство зберігатиме свій потенціал людяності. Дуже актуальними є питання біоетичної поведінки у сфері застосування репродуктивних прав людини в контексті державної політики та можливі напрями розвитку законодавства на засадах біоетики у вирішенні проблем безпліддя.

У тілі і через тіло стає доступною сама людська особа в її конкретній реальності (в духовній, душевній і тілесній цілості) [1, № 3]. Людина завдяки своїй особистісній гідності має право бути зачатою у гідний спосіб, тобто у подружньому єднанні в любові та зростати при своїх генетичних батьках. Багато нових репродуктивних технологій не лише порушують це право, а й призводять до смерті, перетворюють людину на продукт лабораторних технологій, у яких техніка, на жаль, у сучасному світі переважає над етикою, не вирішують проблеми безплідності. Штучне запліднення не лікує безпліддя. Проблема зі здоров'ям жінки та чоловіка, які пов'язані шлюбними зв'язками, залишається. Допоміжні репродуктивні технології є малоефективними. При тому майже 20 ембріонів (людських життів) гине, щоб народилася одна дитина. Якщо жінка має проблеми із виношуванням, то не зможе народити зачату штучно дитину. Допоміжні репродуктивні технології відкривають шляхи до схрещення людських і тваринних гамет, клонування, партеногенезу, що заслуговує на осуд [2, № 31].

Статистика свідчить, що неплідність трапляється у 8—29% усіх подружніх пар, і не має тенденції до зниження в усіх країнах світу. Водночас у 55—65 % випадків неплідною є жінка, у 45—55 % — чоловік, а найбільшого — чоловік і жінка одночасно. У світі щороку з'являється близько 10 млн нових неплідних шлюбних пар. За даними Міністерства охорони здоров'я України, на сьогодні в нашій країні близько 15—20 % подружніх пар страждають від непліддя. Рідко згадується, що у 75—80 % випадків причиною виникнення непліддя у жінок є аборти, використання засобів контрацепції, а у 15—25 % — запальні процеси статевих органів [3, с. 143]. Вирішення проблеми непліддя все частіше поєднується з пропагандою використання методів допоміжних репродуктивних технологій.

У 70-х роках ХХ ст. виник і почав розвиватися напрям екстракорпорального запліднення (ЕКЗ) для вирішення проблем неплідності. 25 липня 1978 р. в Англії народилась Луїза Браун — перша в історії людства дитина із пробірки. Перед тим, як 10 листопада 1977 р. відбулося перенесення її 8-клітинного ембріона у порожнину матки, що привело до настання маткової вагітності, було зроблено близько 600 спроб ембріональних переносів [4, с. 224—341].

Кожного року у світі внаслідок екстракорпорального запліднення народжується 30 тис. дітей. Проте лише

3—5 % з усієї кількості ембріонів остаточно розвинулися і народилися [4, с. 227].

Допоміжні репродуктивні технології (далі — ДРТ) — методики лікування безпліддя, за яких маніпуляції з репродуктивними клітинами, окремі або всі етапи підготовки репродуктивних клітин, процеси запліднення і розвитку ембріонів до перенесення їх у матку пацієнтки здійснюються в умовах *in vitro* (у пробірці) [5].

До них належать: запліднення у пробірці з перенесенням ембріона в організм матері (т.з. техніка FIVET (Fertilization In Vitro Embryo Transfer); ін'єкції сперматозоїда в цитоплазму яйцеклітини (ICSI — Intra Cytoplasmic Sperm Injection — транскітоплазматична мікроін'єкція сперматозоїда); донорство яйцеклітини від здорової жінки; штучна інсемінація спермою чоловіка чи донора (гетерологічне запліднення — без участі одного з подружжя); сурогатне материнство — виношування ембріонів найманою здоровою жінкою [6, с. 144].

Ці технології спричинилися до таких явищ, як "наймані матері", FIVET для самотніх жінок, вдів, гомосексуальних пар і навіть літніх жінок.

Розглянемо технологію FIVET. Ця репродуктивна технологія етично неприпустима, бо передбачає маніпуляцію людським життям, негідний для людини спосіб зачаття і є загрозлива для її життя. Морально-етична оцінка FIVET виявляє його негативні сторони.

Жінці проводять гіперстимуляцію яєчників (під час якої вона отримує велику кількість гормонів), щоб спричинити одночасне дозрівання багатьох яйцеклітин, які отримують за допомогою пункції яєчників через стінку піхви. Після гіперстимуляції зростає ризик захворіти на рак яєчників [7, с. 1660—1666].

Чоловік здає сперму різними способами, причому деякі із них (мастурбація) не відповідають положенням персоналістичної біоетики. Якщо особи не мають своїх повноцінних статевих клітин, їх купують.

При заплідненні "in vitro" яйцеклітина і сперматозоїд після певного приготування поєднуються між собою спонтанно. Часто поєднання статевих клітин проводять за методом транскітоплазматичної мікроін'єкції сперматозоїда в яйцеклітину.

По-перше, FIVET створює розрив між подружнім єднанням і розмноженням людини, що призводить до дегуманізації подружнього акту. При зачатті *in vitro* не потрібне єднання тіл у статевому акті. У такому позатілесному заплідненні від подружжя залишається лише генетична спадковість, бажання мати дитину та вагітність матері. Немає взаємного самовіддання та продовження роду в любові. Зачаття здійснює стороння особа (лікар) [8, с. 225—226].

По-друге, FIVET спричиняється до масового знищення ембріонів (вбивства людської істоти). Запліднення *in vitro* завжди призводить до смерті ембріонів тому, що технологія FIVET передбачає продукування більшої кількості ембріонів, ніж буде імплантовано. Ембріони культивуються у живильному середовищі, яке використовується протягом перших кількох днів перед імплантацією і має здатність негативно впливати на швидкість росту плода, що є основним фактором ризику розвитку багатьох хронічних захворювань у дорослому житті [9, с. 2067—2074]. Зважаючи на результати передімплантаційного дослідження, селекціонують ембріони, які мають імплантувати в мат-

ку. Хворі ембріони знищують, а здорові ембріони залишають для консервації на випадок наступного етапу в разі невдалої імплантації [10, с. 1021—1027].

Кріоконсервування — спосіб зберігання ембріонів. Здебільшого для цього використовують повільне замороження або вітрифікацію, за допомогою яких досягають зневоднення і швидке замороження. Ембріони зберігають у спеціальних термосах у позначених трубках. Багато з них гине під час заморожування.

Отже, вже перед імплантацією з'являються зайві ембріони. Доля ембріонів, які залишилися невикористаними, — імплантація іншій жінці, що мало ймовірно; уживання в експериментах чи для лікування іншої людини, що означає їх смерть.

Морально неприпустимою дією є експериментування з ембріонами, відбирання стовбурових клітин для трансплантації, що непоправно шкодить людському ембріону, перериваючи його розвиток.

Не можна порівняти імплантацію ембріона з усиновленням народженої дитини. Якщо жінка, керуючись милосердям, готова прийняти такий ембріон, щоби врятувати людське життя, то ця дія оправдує факт такого усиновлення, але не виправляє вчиненого злочинця — продукування ембріонів в їх надчислі, яке було заплановане і здійснене всіма співучасниками цього процесу.

Ще однією етичною проблемою є "ембріональна редукція" [11, с. 223—258]. Щоб збільшити ефективність штучного запліднення, у матку імплантують три або більше ембріонів.

Коли дійде до багатоплідної вагітності, яка може мати ускладнення, тоді часто роблять селективний аборт. Хоча, за даними статистики, частота випадків навіть одноплідної вагітності становить лише 20—30 % у розрахунку до числа перенесень ембріонів, або 15 % у розрахунку на одну спробу [12, с. 228]. Доводиться повторювати процедуру імплантації, що спричиняє загибель щораз більшої кількості ембріонів — нових людських життів.

У свою чергу, багатоплідна вагітність вважається невдачею, адже потрібно підвищити шанси для повноцінного розвитку хоча б одного ембріона. Ось чому в такому разі проводять постімплантаційний селективний (або евгенічний) аборт (під контролем УЗД при терміні вагітності до 10 тижнів у тіла "менш якісних" ембріонів вводять речовини, які призводять до їх загибелі). Якщо дослідження показують відхилення в розвитку штучно зачатих дітей, пропонують зробити аборт. Селективний аборт з позицій біоетики ніколи не виправданий. Він є вбивством ненародженої дитини, а служіння життю, здоров'ю в такому разі перетворюється на служіння смерті [12, с. 228].

Біоетика обґрунтувала факт, що людське життя починається з моменту запліднення. Людиною не можна стати, нею можна бути лише від першої миті свого існування [13, с. 24]. Сьогодні з розшифруванням генома людини не залишилось сумнівів, що від моменту запліднення бере початок життя людської особи. Немає різниці між народженою і ще не народженою дитиною. Є лише зміна місця перебування: спочатку дитина знаходиться в утробі матері, а потім народжується.

Жінки після штучного запліднення часто не відчувують материнства, менше годують дітей грудьми. Не всі чоловіки ідентифікують себе як батьки, що також пов'язано із порушеннями природного процесу заплід-

нення. Проблеми з'являються, коли дитина важко хвора. Не виключаються випадки, коли внаслідок помилки у лабораторії, дитина не є генетичним нащадком своїх біологічних батьків.

Таким чином, при заплідненні "у пробірці" продукуються ембріони, смерть яких наперед передбачена та запланована, а метод, який нібито покликаний дати життя, насправді спричиняє смерть. Під час проведення FIVET загальна втрата ембріонів сягає 93—94 % і лише мізерна їх кількість виживає [14, с. 558—563].

Вважають, що з усієї кількості заморожених ембріонів лише 3—5 % зможуть остаточно розвинути і народитися. Французьке законодавство передбачає знищення ембріонів після закінчення терміну 5-річної консервації (пізніше не гарантовано її якості) [15, с. 227]. Масове знищення ембріонів відбулося 1 серпня 1996 р. у Великобританії, внаслідок якого було вбито 3300 ембріонів, оскільки закінчився термін їх 5-річного збереження [16, с. 6]. У Великобританії на кожного ембріон, що досягає народження, припадає чотири ембріони, яких використовують для дослідів [16, с. 6]. Такі ембріони з надчисла вважаються теж потенційними донорами ембріональних тканин, які намагаються застосовувати для лікування деяких хвороб, що неприпустиме з позицій персоналістичної біоетики.

Потрібно мати на увазі ще й такі негативні аспекти цього методу, як медикалізація статевого життя подружжя; постійна непевність у тому, чи внаслідок FIVET зможе народитися здорова дитина; штучний вибір статі; евгенічна селекція ембріонів; явище використання "найманих матерів"; дарування ембріонів; питання інцесту. Гетерологічне FIVET нівелює такі життєві аспекти людської особи, як синівство, єдинокровність, родинність, батьківство.

У разі сурогатного материнства наявні інші зловживання не лише стосовно шлюбу, а й стосовно дитини, до якої не ставляться як до особистості, що має право знати власних батьків, ідентифікувати себе з ними. Стає очевидною маніпуляція тілесною природою дитини, яка, з одного боку, отримує генетичну спадковість від двох конкретних осіб, а з іншого — кров, харчування і життєве внутрішньоматкове забезпечення (що в майбутньому може мати наслідки на психічному рівні) від третьої особи — сурогатної матері. Об'єктом договору купівлі-продажу в цьому випадку є не лише матка сурогатної матері, а й передусім дитина. При застосуванні цієї технології включаються механізми ринкового регулювання та схемою гроші — "товар" — гроші, перетворення материнства в бізнес, торгівлю дітьми та своїм тілом [17, с. 145—146].

Як уже було зазначено, людська особа є єдністю духа, душі і тіла. Людина має цінність, мету в собі, а тому не має бути зведена до предмету вжитку, товару. Будь-які інтереси мають слугувати людині, а не навпаки.

Штучне розмноження людини породжує численні етичні проблеми, пов'язані зі зневагою подружнього зв'язку і порушенням права дитини народитися внаслідок єдиного та плідного акту її батьків.

Вже сама засада, на якій ґрунтується запліднення у пробірці, містить зневагу до ембріона, порушує права і гідність людської особи; ембріон зводиться до рівня лабораторного матеріалу. Метод FIVET призводить до масового та планомірного знищення ембріонів, тому не

може бути біоетично і морально виправданий. Не можна дозволити зневажати людське життя, починаючи від самого його початку, тобто від моменту запліднення. Адже з цієї хвилини це життя є людським та особовим, неповторним.

Нині лікарів турбує здоров'я "дітей з пробірки". У дітей "із пробірки" збільшується ризик вроджених вад; вони частіше страждають від синдрому Беквіта-Відемана, синдрому Ангельмана (патологій, обумовлених генетичними аномаліями); через вади серця, порушення в кістково-м'язовій та репродуктивній системах. Вони зазвичай передчасно з'являються на світ і це збільшує ризик їх смертності після народження. Зростає імовірність пухлин, раку крові й сітківки ока, у 5 разів підвищується загроза утворення гемангіом. Адже за даними досліджень відомо, що з 82 дітей, зачатих *in vitro* — 44 мали неврологічну симптоматику. Зазвичай у народжених "дітей з пробірки" виникають такі розлади: затримка розвитку (30 %), асфіксія при народженні (80 %), неврологічні порушення (54 %). Діти, зачаті у пробірці, нечасто виживають [17, с. 146].

Вагітність після штучного запліднення пов'язана з підвищеним ризиком тромбозу глибоких вен у вагітних жінок [18, с. 611—617].

Бажання мати дитину будь-якою ціною призводить до негідних дій, які чинять їй велику кривду. Неможливо виправдати та є предметом засудження те, що ембріони прирікають на смерть, селекцію, творячи із них біологічний матеріал, предмети виробництва чи продажу.

Необхідно відкинути технологію, яка переступає через людське життя і гідність ембріона, технологію життя, що насправді заподіює смерть.

Проте, попри те, як настало запліднення і який стан здоров'я дитини протягом життя, кожна людина має гідність особи і вона заслуговує належної поваги і захисту.

Головним пріоритетом для подружжя, що має проблеми із плідністю, залишається сучасне високоякісне належне лікування, ціллю якого є надання можливості подружній парі досягти природного запліднення та народження здорового потомства. Важливим є правильний діагноз та спеціалізована терапія, що послуговується здобутками всієї медицини.

Чинні нормативно-правові акти України щодо допоміжних репродуктивних технологій, які загалом спрямовані на закріплення права на застосування допоміжних репродуктивних технологій та регулювання медичної сторони даного питання, не відповідають, а подекуди і прямо суперечать базисним положенням Основного Закону України (ст. 3; ст. 27), не слугують збереженню людського життя та здоров'я від моменту запліднення та пошані гідності людини як особистості, нехтують гідністю людського розмноження та цінністю ембріона людини [19].

Основний Закон України (ст. 3) проголошує, що людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права й свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [19]. Згідно з Конституцією України (ст. 27) кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути його свавільно позбав-

лений. Обов'язок держави — захищати життя людини від протиправних посягань [19].

Закон України про охорону здоров'я дозволяє штучне запліднення та імплантацію ембріона за згодою подружжя та при збереженні анонімності донора (ст. 48) [20], що етично неприпустиме.

Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 09.09.2013 р. № 787 "Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні" врегульовано відносини між пацієнтами (жінками, чоловіками) та закладами охорони здоров'я, які забезпечують застосування методик допоміжних репродуктивних технологій, встановлено механізм, умови та порядок їх застосування, визначено необхідні умови для проведення сурогатного (замінного) материнства, затверджено методи допоміжних репродуктивних технологій, загальне положення щодо проведення штучного запліднення та імплантації ембріонів [21]. Відповідно до цього наказу здійснюється донорія гамет або ембріона, що є процедурою, за якою донори за письмово оформленою, добровільною згодою надають свої статеві клітини-гамети (сперму, ооцити) або ембріони для використання іншими особами у "вирішенні" проблем безпліддя, що морально недопустимо. цим порушується гідність і недоторканість людського життя [21].

Цивільний кодекс України закріплює право повнолітніх жінок або чоловіків за медичними показаннями на проведення "лікувальних" програм допоміжних репродуктивних технологій (частина 7 статті 281). Стаття 290 Цивільного кодексу України передбачає право на донорство, яке включає право повнолітньої дієздатної фізичної особи бути донором репродуктивних клітин [22], що є морально недопустимо.

Сімейний кодекс України (ст. 123) регулює визначення походження дитини, народженої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій:

— п. 1. У разі народження дружиною дитини, зачатої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, здійснених за письмовою згодою її чоловіка, він записується батьком дитини.

— п. 2. У разі перенесення в організм іншої жінки ембріона людини, зачатого подружжям в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, батьками дитини є подружжя.

— п. 3. Подружжя визнається батьками дитини, народженої дружиною після перенесення в її організм ембріона людини, зачатого її чоловіком та іншою жінкою в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій [23].

Як стверджує українська науковиця Наталя Назар, Цивільний Кодекс України (від 16.01.2003 р. № 435-IV) у ч. 2 ст. 25 визначає цивільну правоздатність фізичної особи з моменту народження, що вже суперечить засадам біоетики [24, с. 12]. Людське життя починається не з моменту народження, а з моменту запліднення.

Згідно з цим Кодексом правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття. Малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років (ст. 31 ч. 1). У Кодексі не вказується нижня межа дитинства [25].

Визнання за ембріоном статусу людини є питанням про саморозуміння людини, про відповідальність перед

тим, хто з'являється на світ, про людські права на рівноправність і на недискримінацію.

Ці нормативно-правові акти щодо застосування репродуктивних технологій не відповідають, а подекуди і прямо суперечать базисним положенням Основного Закону України (ст. 3; ст. 27) [26], не слугують збереженню людського життя та здоров'я від моменту запліднення та пошані гідності людини як особистості, нехтують гідністю людського розмноження та цінністю ембріона людини.

Єдиним шляхом подолання існуючих суперечностей є узгодження цих законів у площині не лише з Конституцією, а передусім з природним правом на життя кожної людини, не залежно від етапів чи проявів її існування. Необхідно в Україні негайно переглянути чинні нормативно-правові, що стосуються допоміжних репродуктивних технологій, прийняти нові закони на основі засад персоналістичної біоетики.

Сьогодні існують природні розмножувальні технології (НаПроТехнології — (Natural Procreation Technologies), які дозволені з морально-етичної точки зору. Це і стимуляція овуляції, і хірургічна корекція фаллопіївних труб, і лікарська допомога при заплідненні в лоні матері (напр., допомога у просуванні сперматозоїдів після подружнього єднання або хірургічне діставання яйцеклітини з яєчника і вміщення у матку, де вона запліднюється в природних умовах). З позицій персоналістичної біоетики ці технології не засуджуються, адже вони не порушують права людини бути зачатим у гідний спосіб у подружньому єднанні та любові.

Критерій етичної дозволеності НаПроТехнологій людини: подружній акт із єднальною і розмножувальною функціями разом; запліднення в живому організмі; допоміжна технологія, метою якої є допомога в подружньому акті, щоб цілковите єднання подружжя могло спричинитися до зачаття дитини завдяки подоланню перешкоди. Ця дія називається штучне інтракорпоральне гомологічне запліднення, яке підтримує сам подружній акт [27, с. 147—148].

Перенесення гамет у фаллопіїві труби (GIFT (Gamete Intra-Fallopian Transfer)), що відбувається у такому порядку: сперма, повітряна бульбашка, яйцеклітина, повітряна бульбашка, сперма, не можна вважати формою допомоги — це радше заміна подружнього акту: хоча запліднення відбувається в лоні матері, але гамети певний довгий час перебувають поза організмом людини [27, с. 148].

НаПроТехнології базуються на встановленні причин безпліддя та корекції розладів природних процесів, які спричиняють неплідність в організмі чоловіка та жінки, і спрямовані на зачаття і виношування дитини, що передбачає сучасне медикаментозне та хірургічне лікування. Окрім того, НаПроТехнології дають змогу подолати проблему звичних викиднів і передчасних пологів в тих випадках, коли при стандартному підході виявити такі порушення неможливо. З їх допомогою можлива рання діагностика та лікування різноманітних гінекологічних розладів: передменструального синдрому, рецидивуючих кіст яєчників, маткових кровотеч, а також післяпологових депресій [28, IX]. Вони дають змогу детально визначити дату зачаття дитини, що дуже важливо для планування обстежень під час вагітності і передбачення дати пологів. Цей новий напрям у сфері прокреації був започаткований у 90-х роках ХХ ст. Томасом Гілджерсом (США), професором Крейг-

тонського університету, директором Інституту із вивчення репродукції людини імені Папи Павла VI, який один з небагатьох лікарів і вчених у світі розпочав у 1970-х роках наукове дослідження природного циклу жінки. В основі лікування жіночого безпліддя лежить модель Крейгтона — популярний у США метод спостереження за циклом жіночої плідності, що дозволяє об'єктивно оцінити гормональні зміни протягом циклу [28, IX—X]. Клініки НаПроТехнологій також функціонують в Ірландії, Англії, Франції, Німеччині, Словаччині, Польщі.

Попри новизну НаПроТехнологій, їх застосування є досить ефективним і безпечним. "Journal of the American Board of Family Medicine" ("Журнал Американського Управління Сімейною Медициною") в жовтні 2008 року опублікував результати досліджень, здійснених у 2008 р. вченими Міжнародного Інституту відновлювальної репродуктивної медицини (м. Лондон). Дослідження показали, що із 1100 подружніх пар, які зіткнулися із проблемою безпліддя, 52,8% змогли народити живу дитину за допомогою НаПроТехнологій. Водночас третина учасників дослідження раніше безуспішно зверталася до штучного запліднення. Серед респондентів, які раніше не зверталися до запліднення "в пробірці", показник народжуваності був вищим і становив 61,5%. Переважно вагітність була одноплідною, на відміну від тих, котрі були отримані за допомогою запліднення "в пробірці", де частота багатоплідних вагітностей становила близько 20%. Зазвичай останню "проблему" вирішують, вдаючись до селективного абортів, що з етичної точки зору є неприпустимо. Іншою складністю, котра притаманна для новітніх репродуктивних технологій, є часті викидні. Їх кількість становить близько 40%. Тоді, як при застосуванні НаПроТехнологій ризик передчасних пологів, народження дитини з дуже низькою масою тіла та серйозними ускладненнями вагітності є мінімальним. Також варто зазначити, що НаПроТехнології є ефективними для жінок зрілого дітородного віку (після 40 років), тоді як шанси завагітніти за допомогою штучного запліднення після досягнення жінкою 35 літнього віку суттєво знижуються [29, с. 148—149].

НаПроТехнології — це етичний спосіб подолання проблеми неплідності. А також ці методи ефективніші та менш собівартісні в порівнянні з допоміжними репродуктивними технологіями, і вони мають набрати належного інформаційного забезпечення в Україні.

Шляхом до батьківства може бути усиновлення (удочеріння) покинутих дітей (дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування). Подружня пара може пережити вагітність у "серці". Це благородна справа. Діти із притулку такі ж рідні, як і біологічні. Атмосфера любові, в якій виховується дитина, має не менший вплив, ніж генетика.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Бажання мати дитину будь-якою ціною призводить до негідних дій, які чинять їй велику кривду. Неможливо виправдати та є предметом засудження те, що ембріони прирікають на смерть, селекцію, творячи із них біологічний матеріал, предмети виробництва чи продажу.

Органам публічного управління необхідно з повагою та відповідальністю ставитися до кожного людського життя, починаючи з моменту запліднення, та гідності продовження людського роду.

Попри те, як настало зачаття і який стан здоров'я людської особи упродовж життя, кожна людина має гідність і заслуговує належної поваги та захисту.

НаПроТехнології — це етичний спосіб подолання проблеми неплідності, який полягає у наданні можливості подружній парі досягти природного запліднення та народження здорового потомства, і базується на встановленні правильного діагнозу та спеціалізованій терапії, що послуговується здобутками усієї медицини.

Нормативно-правові акти щодо допоміжних репродуктивних технологій не відповідають, а подекуди і прямо суперечать базисним положенням Основного Закону України (ст. 3; ст. 27), не слугують збереженню людського життя та здоров'я від моменту запліднення та пошані гідності людини як особистості, нехтують гідністю людського розмноження та цінністю ембріона людини.

Публічним управлінцям необхідно створити нові закони у сфері репродуктивних прав людини щодо вирішення проблем неплідності, які були б узгоджені не лише з Конституцією, а, перш за все, з природним правом на життя кожної людини, незалежно від етапів та проявів її існування, яке є основоположною цінністю біоетики.

Інформування населення про етичні способи подолання проблеми неплідності має стати одним з головних завдань Міністерства охорони здоров'я України.

Перспективи подальших досліджень полягають у напрацюванні заходів органів публічного управління щодо інформування населення про етичні способи подолання проблеми неплідності.

Література:

1. Congregazione per Dottrina della Fede. Istruzione Donum Vitae, 22 febbraio 1987. Citta del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1987. 168 p.
2. Хартія працівників охорони здоров'я / Папська Рада до справ душпастирства в охороні здоров'я. Львів: Медицина і право, 2010. 111 с.
3. Терешкевич Г.Т. Основи біоетики та біобезпеки: підручник. Тернопіль: ТДМУ, 2018. 400 с.
4. Судо Ж. От оплодотворения in vitro до клонирования. Семья и биоэтика: матер. материалы междунар. симпозиума, 20—23 мая 1998 года. СПб: Изд-во Март. 1998. С. 224—241.
5. Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 09.09.2013 р. № 787. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13> (дата звернення: 07.04.2021).
6. Терешкевич Г.Т. Основи біоетики та біобезпеки: підручник. Тернопіль: ТДМУ, 2018. 400 с.
7. Trabert B., Lamb E.J., Scoocia B. Ovulation-inducing drugs and ovarian cancer risk: results from an extended follow-up of a large United States infertility cohort / Fertility and Sterility. American Society for Reproductive Medicine. National Center for Biotechnology Information. 2013. Volume 100. Issue 6. P. 1660—1666.
8. Судо Ж. От оплодотворения in vitro до клонирования. Семья и биоэтика: матер. междунар. симпозиума, 20—23 мая 1998 года. СПб: Изд-во Март. 1998. С. 224—241.

9. Nelissen E.C.M., Van Montfoort A.P.A., Smits L.J.M. IVF culture medium affects human intrauterine growth as early as the second trimester of pregnancy / Human Reproduction. Oxford academic Journals. August, 2013. Volume 28. Issue 8. P. 2067—2074.

10. Das M., Holzer H.E.G. Recurrent implantation failure: gamete and embryo factors / Fertility and Sterility. American Society for Reproductive Medicine. National Center for Biotechnology Information. 2012. Vol. 97. Issue 5. P. 1021—1027.

11. Bompiani A., Guariglia L., Rosati P. La cosiddetta riguzione embrionale sotto il profilo assistenziale ed etico / Medicina e Morale. Roma: UCSC Facolta di Medicina e Chirurgia A. Gemelli, 1995. № 2. P. 223—258.

12. Судо Ж. От оплодотворения in vitro до клонирования / Семья и биоэтика: матер. междунар. симпозиума, 20—23 мая 1998 года. СПб: Изд-во Март. 1998. С. 224—241.

13. Блехшмідт Е. Збереження індивідуальності. Людина — особа від самого початку. Дані ембріології людини / пер. з нім. С. Матіяш; наук. ред. П. Гусак, З. Городенчук, О. Кука. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2003. 120 с.

14. Seppala M. The world collaborative report on in vitro fertilisation and embryo replacement: current state of the art in January 1984 / Annals of the New York Academy of Sciences. 1985. № 442. P. 558—563.

15. Судо Ж. От оплодотворения in vitro до клонирования / Семья и биоэтика: матер. междунар. симпозиума, 20—23 мая 1998 года. СПб: Изд-во Март. 1998. С. 224—241.

16. Dawson K.J. The storage of human embryos / Human Reproduction. 1997. V. 12. P. 6—7.

17. Терешкевич Г. Т. Основи біоетики та біобезпеки: підручник. Тернопіль: ТДМУ, 2018. 400 с.

18. Hansen A.T., Kesmodel U.S., Juul S. Increased venous thrombosis incidence in pregnancies after in vitro fertilization / Human Reproduction. 2014. Vol. 29. Issue 3. P. 611—617.

19. Конституція України: офіц. текст. Київ: КМ, 2013. 96 с.

20. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2802-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 4. Ст. 19.

21. Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 09.09.2013 р. № 787. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13> (дата звернення: 07.04.2021).

22. Цивільний Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. Відомості Верховної Ради. 2003. № 40—44. Ст. 356.

23. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III. Відомості Верховної Ради. 2002. № 21—22. Ст. 135.

24. Назар Н. Про необхідність внесення змін в законодавство України у сфері охорони здоров'я, як механізм демографічної політики. Демократичне врядування у контексті глобальних викликів та кризових ситуацій: матер. щорічн. наук.-практ. конф. за міжнар. уч., 2—3 квітня 2009 р. м. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2009. 520 с.

25. Цивільний Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. Відомості Верховної Ради. 2003. № 40—44. Ст. 356.

26. Конституція України: офіц. текст. Київ: КМ, 2013. 96 с.
27. Терешкевич Г.Т. Основи біоетики та біобезпеки: підручник. Тернопіль: ТДМУ, 2018. 400 с.
28. Hilgers Thomas W. Creighton model Fertility Care™ System. Fertility Care™ & NaProTechnology. Omaha, Nebraska, USA: Press Pope Paul VI Institute, 2001. 80 p.
29. Терешкевич Г.Т. Основи біоетики та біобезпеки: підручник. Тернопіль: ТДМУ, 2018. 400 с.

References:

1. Citta del Vaticano (1987), Congregazione rer Dottrina della Fede. Istruzione Donum Vitae, 2 Libreria Editrice Vaticana, Citta del Vaticano, Vatican.
2. Pontifical Council for Pastoral Care in Health Care (2010), Khartiia pratsivnykiv okhorony zdorov'ia [Charter of Healthcare Workers], Press Medicine and Law, Lviv, Ukraine.
3. Tereshkevych, H. T. (2018), Osnovy bioetyky ta biobezpeky [Fundamentals of bioethics and biosafety], Press TDMU, Ternopil', Ukraine.
4. Sudo, J. (1998), "From in vitro fertilization to cloning", Sem'ia y byoetyka: Mater. mezh dun. simpoziuma [Family and bioethics. Mater. international symposium], Press Mart, St. Petersburg, Russia, May 20—23, pp. 224—241.
5. Ministry of Health of Ukraine (2013), Order "On Approval of the Procedure for the Use of Assistive Reproductive Technologies in Ukraine", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13>, (Accessed 07 apr 2021), Ukraine.
6. Tereshkevych, H. T. (2018), Osnovy bioetyky ta biobezpeky [Fundamentals of bioethics and biosafety], Press TDMU, Ternopil', Ukraine.
7. Trabert, B. Lamb, E.J. and Scoocchia, B. (2013), "Ovulation-inducing drugs and ovarian cancer risk: results from an extended follow-up of a large United States infertility cohort", Fertility and Sterility. American Society for Reproductive Medicine. National Center for Biotechnology Information, Vol. 100, no. 6, pp. 1660—1666.
8. Sudo, J. (1998), "From in vitro fertilization to cloning", Sem'ia y byoetyka: Mater. mezh dun. simpoziuma [Family and bioethics. Mater. international symposium], Press Mart, St. Petersburg, Russia, May 20—23, pp. 224—241.
9. Nelissen, E.C.M. Van Montfoort, A.P.A. and Smits, L.J.M. (2013), "IVF culture medium affects human intrauterine growth as early as the second trimester of pregnancy", Human Reproduction. Oxford academic Journals, Vol. 28, no. 8, pp. 2067—2074.
10. Das, M. and Holzer, H.E.G. (2012), "Recurrent implantation failure: gamete and embryo factors", Fertility and Sterility. American Society for Reproductive Medicine. National Center for Biotechnology Information, Vol. 97, no. 5, pp. 1021—1027.
11. Bompiani, A. Guariglia, L. and Rosati, P. (1995), "La cosiddetta riguzione embrionale sotto il profilo assistenziale ed etico", Medicina e Morale. Roma: UCSC Facolta di Medicina e Chirurgia A. Gemelli, vol. 2, pp. 223—258.
12. Sudo, J. (1998), "From in vitro fertilization to cloning", Sem'ia y byoetyka: Mater. mezh dun. simpoziuma [Family and bioethics. Mater. international symposium], Press Mart, St. Petersburg, Russia, May 20—23, pp. 224—241.
13. Blechschmidt, E. (2003), Zberezhennia individual'nosti. Liudyna - osoba vid samoho pochatku. Dani embriologii liudyny [Preserving individuality. Man - Person from the very beginning. Data of human embryology], Press UKU, Lviv, Ukraine.
14. Seppala, M. (1985), "The world collaborative report on in-vitro fertilisation and embryo replacement: current state of the art in January 1984", Annals of the New York Academy of Sciences, vol. 442, pp. 558—563.
15. Sudo, J. (1998), "From in vitro fertilization to cloning", Sem'ia y byoetyka: Mater. mezh dun. simpoziuma [Family and bioethics. Mater. international symposium], Press Mart, St. Petersburg, Russia, May 20—23, pp. 224—241.
16. Dawson, K. J. (1997), "The storage of human embryos", Human Reproduction, vol. 12, pp. 6—7.
17. Tereshkevych, H. T. (2018), Osnovy bioetyky ta biobezpeky [Fundamentals of bioethics and biosafety], Press TDMU, Ternopil', Ukraine.
18. Hansen, A.T. and Kesmodel, U.S., Juul S. (2014), "Increased venous thrombosis incidence in pregnancies after in vitro fertilization", Human Reproduction, Vol. 29, no. 3, pp. 611—617.
19. VRU (1996), "Constitution of Ukraine", available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/en/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (Accessed 07 Apr 2021).
20. Verkhovna Rada of Ukraine (1992), Law of Ukraine "Fundamentals of the legislation of Ukraine on health care", Information of the Verkhovna Rada of Ukraine, vol. 4. Art. 19.
21. Ministry of Health of Ukraine (2013), Order "On Approval of the Procedure for the Use of Assistive Reproductive Technologies in Ukraine", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13>, (Accessed 07 apr 2021).
22. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), "Civil Code of Ukraine", Lists of the Verkhovna rada of Ukraine, vol. 40—44, Art. 356.
23. Verkhovna Rada of Ukraine (2002), "Family Code of Ukraine", Lists of the Verkhovna rada of Ukraine, vol. 21—22, Art. 135.
24. Nazar, N.O. (2009), "On the need to amend the legislation of Ukraine in the field of health care as a mechanism of demographic policy", Demokratychne vriaduvannia u konteksti hlobal'nykh vyklykiv ta kryzovykh sytuatsij: mater. schorichn. nauk.-prakt. konf. za mizhnar. uch. [Democratic Governance in the Context of Global Challenges and Crises: Mater. annually scientific-practical Conf. for the international], Press LRIDU NADU, Lviv, Ukraine, 2—3 april.
25. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), "Civil Code of Ukraine", Lists of the Verkhovna rada of Ukraine, vol. 40—44, Art. 356.
26. Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "Constitution of Ukraine", available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/en/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (Accessed 07 Apr 2021).
27. Tereshkevych, H. T. (2018), Osnovy bioetyky ta biobezpeky [Fundamentals of bioethics and biosafety], Press TDMU, Ternopil', Ukraine.
28. Hilgers, T. W. (2001), Creighton model Fertility Care™ System. Fertility Care™ & NaProTechnology, Omaha, Press Pope Paul VI Institute, Nebraska, USA.
29. Tereshkevych, H. T. (2018), Osnovy bioetyky ta biobezpeky [Fundamentals of bioethics and biosafety], Press TDMU, Ternopil', Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 17.05.2021 р.

О. В. Овдін,
к. і. н., доцент, доцент кафедри права та європейської інтеграції,
Дніпропетровський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України
ORCID ID: 0000-0002-7806-5061

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.10.123

ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ЧИСЕЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ МОНІТОРИНГУ ДЕМОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

O. Ovdin.
PhD in Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Law and European
Integration, Dnipropetrovsk Regional Institute for Public Administration, National Academy for Public
Administration under the President of Ukraine

THE PROBLEM OF DETERMINING THE POPULATION OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF MONITORING DEMOGRAPHIC PROCESSES

Статтю присвячено одній з ключових проблем моніторингу демографічних процесів в Україні — визначенню чисельності населення. Було проаналізовано історичні аспекти та сучасний стан моніторингу демографічних процесів, виділено низку його ключових недоліків, які сприяють невідповідності окремих статистичних показників реальній демографічній картині. Виділено проблему недостовірності статистичної інформації щодо населення тимчасово окупованої території України, що також впливає на недостовірність підсумкових оцінок Державної служби статистики (Укрстату). Досліджено проєкт "Оцінка чисельності наявного населення України", проведений за ініціативи экс-міністра Кабінету міністрів України Дмитра Дубілета. Проаналізовано особливості, методологія та основні результати даного проєкту. Визначено його роль у моніторингу демографічних процесів. Запропоновано авторську оцінку чисельності населення України. Визначено низку рекомендацій щодо шляхів та напрямів покращення моніторингу демографічних процесів в Україні.

The paper is devoted to one of the key problems connected with monitoring of demographic processes in Ukraine — determining the population size. The historical aspects and current state of monitoring of demographic processes have been analyzed; a number of its key shortcomings, which contribute to the inconsistency of some statistical indicators with the real demographic picture, has been identified. Attention is drawn to the incomplete consideration of the migration dynamics in the current assessment of the Ukrainian population, in particular the departure of a large number of Ukrainians to a permanent place of residence abroad. The problem of the unreliable statistical information regarding the population of the temporarily occupied territory of Ukraine, which also affects the unreliability of the final estimates of the State Statistics Service (Ukrstat), has been highlighted. The Project "Estimation of the Current Population of Ukraine" conducted at the initiative of the former Minister of the Cabinet of Ministers of Ukraine Dmytro Dubilet, has been studied. The analysis has been carried out regarding the features, methodology and main results of this Project. Its role in monitoring of demographic processes has been determined. Furthermore, a comparative

analysis has been conducted between the Project data and Ukrstat's estimates, including at the regional level. The author's assessment of the Ukrainian population is offered. A number of recommendations for ways and directions to improve monitoring of demographic processes in Ukraine has been determined. In particular, the need to strengthen the international cooperation between Ukrstat and statistical agencies of those countries, to which the largest number of migrants from Ukraine direct their steps, is emphasized. The necessity of conducting the Second All-Ukrainian Population Census and further observance of the world-wide 10-year interval between the population censuses have been proven.

Ключові слова: демографічна криза, Державна служба статистики України, Кабінет Міністрів України, міграція, моніторинг, оцінка, перепис населення, проєкт, чисельність населення.

Key words: demographic crisis, Cabinet of Ministers of Ukraine, State Statistics Service of Ukraine, migration, monitoring, assessment, census, project, population.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Завдання визначення чисельності населення є досить старим. Фактично воно з'явилося ще у Давньому світі і його вирішення розглядалося у контексті отримання надзвичайно важливих знань, які є передумовою для прийняття багатьох рішень щодо стратегічного розвитку держави. Не втрачало воно своєї актуальності у добу Середньовіччя, Новий та Новітній періоди Всесвітньої історії. У XXI ст., в умовах коли відбуваються бурхливі соціально-економічні зміни, регулярно отримання об'єктивної статистичної інформації набуває особливо великого значення. І це у повній мірі стосується нашої держави. Суспільство повинно знати свою країну.

Одне з ключових місць серед інших розділів статистичної інформації має демографічна статистика, і не випадково на офіційному сайті Державної служби статистики України (далі — Укрстату) розділ демографії йде першим. На нашу думку, демографічна інформація є базовою для характеристики суспільства, адже неможливо планувати проведення реформ у будь-якій іншій сфері без базових знань щодо чисельності, вікової та статеві структури населення тощо. І питання "Якою є чисельність населення України?" потребує обґрунтованої та достовірної відповіді.

Загальноприйнятий у світі інтервал між переписами населення — 10 років, і саме такий впроваджено на сьогодні у ЄС. Але перший за період незалежності Всеукраїнський перепис населення відбувся вже у далекому 2001 р., а проведення Другого перепису населення відкладалося вже кілька разів. Останній раз датою його проведення було визначено грудень 2020 р., але як ми добре знаємо, він знову не відбувся. Частково нова затримка пов'язана з об'єктивними причинами, адже епідемія коронавірусу в Україні внесла свої корективи у низку державних заходів, але потрібно зазначити, що у багатьох державах світу (зокрема у США та КНР) запланований на 2020 р. перепис населення не відкладався (і на момент підготовки даної статті статистичні відомства вже оприлюднюють перші результати).

Водночас наприкінці 2019 — на початку 2020 рр. у українському суспільстві виникла дискусія щодо доцільності проведення перепису населення як такого і про можливість його заміни іншими методами збору інформації (інколи не зовсім коректне використовувався термін "електронний перепис населення"). Висловлю-

валася думка (яку ми не поділяємо) щодо перетворення "традиційного перепису населення" на анахронізм в умовах появи реєстрів населення. На нашу думку, подібні питання обов'язково повинні обговорюватися громадськістю, за участю науковців. І аналізуватися в наукових дослідженнях, у т. ч. з державного управління.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми моніторингу демографічних процесів на сьогодні досліджувалися передусім у межах демографічної науки. Серед видатних українських демографів, які багато зробили для наукового дослідження теми, а також для її популяризації у суспільстві потрібно виділити Е.М. Лібанову [6; 12]. Водночас про цю проблему згадували у своїх роботах з державного управління демографічними процесами такі автори: О.А. Малиновська [3], Л.Ф. Муц [4], О.В. Позняк [11] тощо.

НЕ ВИРІШЕНІ РАНІШЕ ПИТАННЯ, ЩО Є ЧАСТИНОЮ ПРОБЛЕМИ

Проведений за ініціативи экс-міністра Кабінету міністрів України Д.О. Дубілета проєкт "Оцінка чисельності наявного населення України" активно коментувався у ЗМІ [13], проте, він вимагає також ґрунтовного наукового аналізу у межах державного управління. Також бракує досліджень присвячених визначенню напрямів покращення моніторингу демографічних процесів.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження проблем визначення чисельності населення України на сучасному етапі у контексті моніторингу демографічних процесів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Моніторинг демографічних процесів відбувається шляхом регулярного збору та обробки відповідної статистичної інформації та проведення періодичних переписів населення. Саме поєднуючи поточний облік та дані переписів встановлюється об'єктивна демографічна картина. Перепис має уточнювати дані, корегувати їх, виправляючи помилки, які накопичуються протягом міжпереписного періоду. Останній не може бути надто тривалим, але, як зазначалося вище, у грудні 2021 р. виповниться вже 20 років після проведення Першого

**Таблиця 1. Демографічна динаміка в Україні
у 2002—2020 рр.**

Рік	Народжуваність, тис. осіб	Смертність, тис. осіб	Природний приріст або скорочення (-) чисельності населення, тис. осіб	Міграційний приріст або скорочення (-) чисельності населення, тис. осіб
2002	390,7	754,9	-364,2	-33,8
2003	408,6	765,4	-356,8	-24,2
2004	427,3	761,3	-334,0	-7,6
2005	426,1	782,0	-355,9	4,6
2006	460,4	758,1	-297,7	14,2
2007	472,7	762,9	-290,2	16,8
2008	510,6	754,5	-243,9	14,9
2009	512,5	706,7	-194,2	13,4
2010	497,7	698,2	-200,5	16,1
2011	502,6	664,6	-162,0	17,1
2012	520,7	663,1	-142,4	61,8
2013	503,7	662,4	-158,7	31,9
2014	465,9	632,3	-166,4	22,6
2015	411,8	594,8	-183,0	14,2
2016	397,0	583,6	-186,6	10,6
2017	364,0	574,1	-210,1	12,0
2018	335,9	587,7	-251,8	18,6
2019	308,8	581,1	-272,3	21,5
2020	293,5	616,8	-323,4	9,3
Разом за 2002 - 2020	8 210,5	12 904,5	-4 694,0	234,0

Всеукраїнського перепису населення. Відповідно відбувається накопичення помилок.

У таблиці 1 представлено демографічну динаміку України за даними Укрстату після проведення останнього перепису [5]. Потрібно вказати, що саме на підставі цієї динаміки було визначено Укрстатом загальну чисельність населення України (починаючи з 2014 р. також не враховується населення АР Крим та м. Севастополя).

Не важко помітити, що Укрстат фіксує лише один чинник депопуляції, а саме природне скорочення чисельності населення, яке визначається відповідно до різниці між смертністю та народжуваністю (і на жаль, протягом останніх років дана різниця має тенденцію до зростання) [1].

На нашу думку, немає підстав для сумнівів у адекватності матеріалів державних органів реєстрації фактів смерті та народження, які надходять до обласних управлінь та головних управлінь Укрстату. Але цього не можна сказати про міграційну динаміку населення. Якщо у суспільстві та науковому середовищі давно є консенсус, що міграційний баланс є негативним і суттєво впливає

на чисельність населення України, то це зовсім не зафіксовано у офіційних показниках Укрстату. Починаючи з 2005 р. статистична установа встановлює щорічний міграційний приріст населення.

У цілому міграційний приріст населення за даними Укрстату за період 2002—2020 рр. становить 234 тис. І ці 234 тис. враховано у загальній чисельності населення України, що водночас не надто афішується у суспільстві. Навпаки, поширено думку що загальне офіційне скорочення чисельності населення у більшій мірі пов'язано з міграційним фактором.

На нашу думку, якщо б Укрстат взагалі відмовився від врахування міграційних процесів під час визначення чисельності населення, і обмежився лише природною динамікою, то отриманий показник очевидно був би на 234 тис. ближчим до істини.

Іншим фактором викривлення загальної офіційної чисельності Укрстатом є те що він, не враховуючи останні 6 років населення Криму та Севастополя, водночас враховує повністю населення Донецької і Луганської областей, виходячи з довоєнних показників та офіційно зареєстрованих в Україні даних щодо народжу-

**Таблиця 2. Офіційна чисельність населення України
станом на 1 березня 2021 р.**

Україна (без АР Крим та м. Севастополя), осіб, у т. ч.	41 527 205
ОРДЛО	3 743 042
Горлівський район Донецької області	664 564
Кальміуський район Донецької області	121 179
Донецький район Донецької області	1 489 592
Алчевський район Луганської області	437 176
Довжанський район Луганської області	206 233
Луганський район Луганської області	529 352
Ровеньківський район Луганської області	294 946
Україна без тимчасово окупованих територій	37 784 163

ваності, смертності та міграцій після 2014 р. Тому хоча є цілком очевидним, що насправді населення ОРДЛО суттєво скоротилося (зокрема через незареєстровану в Україні високу смертність населення тимчасово окупованої території, а також його виїзд звітти, у т. ч. за кордон), головними управліннями статистики Донецької та Луганської областей офіційно визначено, що у відповідних районах мешкає більше 3,7 млн [15; 16]. І саме ця цифра врахована Укрстатом для визначення загальної чисельності населення України (без Криму).

Після проведення адміністративно-територіальної реформи в Україні визначення населення нових адміністративно-територіальних одиниць базується на довоєнних оцінках чисельності населення. Відповідні дані представлено у таблиці 2.

Потрібно підкреслити, що демаркаційна лінія практично повністю співпадає з кордонами 7 тимчасово окупованих районів Донбасу, а невеличкі розходження є несуттєвими у даному контексті.

Зазначимо, що на сайтах головних управлінь статистики у Донецькій та Луганській областях у відповідному розділі є примітка про те, що "розрахунки (оцінки) чисельності населення здійснено на основі наявних адміністративних даних щодо державної реєстрації народження і смерті та зміни реєстрації місця проживання" [15]. Фактично статистичні установи визнають неповноту наявних адміністративних даних і відповідно недостовірність офіційно визначеної загальної чисельності населення областей (а тому й України у цілому).

Ситуацію, що склалася із оцінкою чисельності населення України мало б бути виправлено під час нового перепису. Проте, 28 листопада 2019 р. міністр Кабінету міністрів України Д.О. Дубілет (зазначимо, що діяльність Укрстату згідно діючого законодавства спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України) анонсував початок роботи над проектом "Оцінка чисельності наявного населення України". У своїй заяві міністр повідомив, що у випадку успішної реалізації проекту, з'явиться можливість відмовитися від традиційного перепису населення (відповідне рішення мало бути схвалене Кабінетом міністрів України). Він декілька разів називав даний проект "електронним переписом", навіть свій почав анонс із слів про те, що "ми вирішили провести т. зв. електронний перепис". І хоча у подальшому це формулювання до назви проекту не потрапило, проте, його часто продовжували (і зараз продовжують) використовувати у ЗМІ [13].

Зазначимо, що у світі під "електронним переписом населення" як правило мається на увазі звичайний перепис населення з використанням замість паперових анкет (або поряд із ними) можливостей внесення інформації або на електронний пристрій співробітника органу який здійснює перепис, або самостійне заповнення анкети в Інтернеті. Під час оприлюднення результатів проекту було вказано, що відбулася "Оцінка чисельності населення — наближене визначення чисельності наявного населення за статтю і віком на території країни або її частини без проведення перепису населення" [8].

Дискусії навколо проекту перетворилися на дискусії щодо відмови від довгоочікуваного Другого Всеукраїнського перепису населення, який мав бути проведений ще у 2011 р., але декілька разів відкладався (зараз офі-

ційно його проведення передбачено у грудні 2020 р.). "Ці дані будуть, можливо, більш точними, ніж від традиційного перепису, оскільки далеко не всі українці відкривають двері тим, хто проводить опитування", — зазначив Д.О. Дубілет. Він також наголосив, що в держбюджеті на 2020 р. відбулося зниження витрат на перепис з 3,4 млрд грн до 1,4 млрд і додав що є можливість заощадити ще 1 млрд та витратити гроші на медицину та інші важливі програми. Водночас Д.О. Дубілет підкреслював, що остаточне рішення щодо перепису Кабінетом міністрів України ще не прийнято і відмова від нього — його власна точка зору [2].

У проєкті було використано три методи оцінки чисельності наявного населення та наведено їх інтегровані дані): 1) комбінований метод (дані мобільних операторів + дані статистичного обстеження домогосподарств + дані реєстрів); 2) комбінований метод оцінки (дані статево-вікової структури населення + дані реєстрів); 3) реєстровий метод. Кінцеве відхилення визначеної чисельності наявного населення не перевищує 2,86% від оцінок за кожним із зазначених методів. З метою реалізації проєкту було отримано знеособлені та агреговані дані з трьох реєстрів (Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування щодо осіб у віці більше 60 років, Державного реєстру актів цивільного стану громадян щодо осіб у віці до 14 років та Державного реєстру фізичних осіб — платників податків), а також використано матеріали поточної статистики Укрстату щодо статево-вікової структури населення; проведено статистичне спостереження щодо користування домогосподарствами послугами мобільного зв'язку (отримано 26,7 тис. відповідей від домогосподарств); отримано інформацію від компаній "Київстар", "Vodafone" та "Lifecell" за спільною методикою, яка передбачала прив'язку абонентів до адміністративно-територіальної одиниці станом на лютий — березень 2019 р. без урахування абонентів, для яких середня тривалість вхідних та вихідних дзвінків за цей період часу становила менше 10 с. Під час дослідження було зокрема встановлено, що середня частка населення, яке користується мобільним зв'язком в Україні, становить 0,89, а середня кількість SIM-карток на одного абонента складає 1,21 [9].

Використання даних мобільних операторів для оцінки чисельності населення викликало негативну реакцію у багатьох експертів. Водночас крім конструктивної критики у ЗМІ поширювалися повідомлення щодо суцільної фальсифікації. Зокрема, про те, що чисельність населення визначили шляхом звичайних математичних операцій — множенням чисельності населення встановлюваної поточним обліком Укрстату на 0,888. Зазначимо, що дані твердження було спростовано керівництвом вітчизняної служби статистики [10]. Насправді ж до складу робочої групи проєкту, яка готувала методологію розрахунків увійшли (крім Д. Дубілета) поважні українські вчені, державні службовці та громадські діячі, у т. ч. Голова Державної служби статистики України І.Є. Вернер. [9]. Тому розмови про фальсифікацію є очевидно безпідставними.

Проте від багатьох науковців лунала цілком слушна критика щодо планів підмінити даним проєктом перепис населення. Зокрема, видатний український демо-

граф, академік Е.М. Лібанова цілком слушно зазначала: "Цікава ідея пана Дубілета не має ніякого стосунку до перепису. Це є оцінка чисельності населення. А перепис — інформація приблизно по 50 питаннях про кожну людину, яка проживає в країні — сімейний стан, освіта, зайнятість, джерела доходів, мова, етнічна приналежність тощо" [6].

Перші показники планувалося озвучити ще до завершення 2019 р., але їх оприлюднено трохи пізніше — 23 січня 2020 р. [8]. Було названо чисельність наявного населення України станом на 1 грудня 2019 р. (37 289 тис. осіб), його поділ по регіонах, а також статеву-вікову структуру. Анонсувалося, що остаточні дані будуть надходити до серпня 2020 р. Вже у березні було заплановано представити інформацію щодо населення районів та міст обласного значення. Проте, фактично перші оприлюднені дані виявилися і останніми. На момент підготовки даної статті (квітень — травень 2021 р.) нових даних не з'явилося. Зокрема, українці дізналися про оцінку населення лише одного міста (Києва) [9].

Різниця між даними, отриманими в результаті проведення цього проекту та показниками поточного статистичного обліку (відповідний облік проводить Укрстат), була вражаючою. За офіційними даними Укрстату, на 1 січня 2020 р. чисельність наявного населення становила 41 902 тис. мешканців, тобто була на 4,6 млн більшою, ніж нараховували методами передбаченими у проекті. Але, як зазначалося вище, у проекті досліджувалося лише населення підконтрольної території, а у поточній оцінці Укрстату враховано ОРДЛО. Водночас результати проекту було також оприлюднені на сайті Укрстату, і тому вони у певній мірі також отримали офіційний статус [9].

Різниця у населенні низки областей України (передусім західних) була ще більшою (подекуди різниця становила близько 25 %). Наприклад, згідно з поточною статистикою Укрстату населення Закарпатської обл. — 1 254 тис., а згідно проекту — 925 тис. Населення Івано-Франківської обл. — відповідно 1368 та 1126 тис., Тернопільщини — 1 039 та 764 тис. Тільки населення Києва, Дніпропетровської та Харківської областей згідно з даними проекту була вище, ніж вважалося. Насамперед це стосується столиці. Згідно з поточною статистикою Укрстату її населення становить 2 964 тис. За проєктними оцінками, у столиці мешкає 3 703 тис. [5; 9].

Спробуємо оцінити те, наскільки об'єктивними є цифри, які були представлено у проекті. Д.О. Дубілет справедливо зазначив, що існують три фактори скорочення чисельності населення ("три великі блоки"): "перший — окуповані території, другий — негативний тренд із міграції, у нас емігрують більше, ніж приїжджають назад, і третє, на жаль, це демографічний тренд, у нас смертей більше, ніж народжуваності" [2]. Екс-міністром було наведено дані Державної міграційної служби України щодо негативного балансу міграцій за період 2010—2019 рр., який становив 3,8 млн осіб [2]. Зазначимо, що з Донбасу внаслідок бойових дій до інших країн виїхало від 600 до 700 тис. осіб, і частина цих людей скористалися неконтрольованою Україною ділянкою кордону, не потрапивши до згаданої вище цифри. Тому можна сміливо казати про те, що негативний баланс міграцій починаючи з 2010 р. був не меншим, ніж

4,0 млн (напевно баланс міграцій був негативним і у 2002—2009 рр., але розрахунків щодо його обсягу ми у даній статті робити не будемо). Водночас на неокупованій території України зареєстровано близько 1,4 млн внутрішньо переміщених осіб (ВПО, переважна їх більшість — саме з ОРДЛО) [7].

Отже, якщо ми від офіційної чисельності населення України без окупованих територій (37,8 млн), віднімо зафіксований, але неіснуючий насправді міграційний приріст населення за період після перепису (0,2 млн), віднімо приблизну чисельність справжніх міграційних втрат населення (4,0 млн) та водночас врахуємо кількість офіційно зареєстрованих ВПО (1,4 млн), то зможемо зробити висновок, що справжня чисельність населення України без тимчасово окупованих територій становить близько 35 млн станом на 1 березня 2021 р. Насправді не всі ті хто виїхав з ОРДЛО до інших регіонів України був зареєстрований як ВПО. Водночас не всі ВПО дійсно переїхали (серед них є суттєва частина так званих "пенсійних туристів"), тому дана оцінка є приблизною. Вона розходиться із даними проєкту Д.О. Дубілета на 1,9 млн (з урахуванням того, що населення України після 1 грудня 2019 р. продовжувало скорочуватися). Зазначимо, що згідно даних на підконтрольній частині Луганщині було нараховано 1 127,5 тис., у той час як навіть до війни населення відповідних районів та міст обласного підпорядкування було меншим ніж 800 тис. [9]. У будь-якому разі, цифри, які з'явилися у результаті проведення проєкту "Оцінка чисельності наявного населення України" є більш об'єктивними, ніж поточна статистика Укрстату, базою для якої є перепис 2001 р.

Оцінюючи максимально можливу чисельність наявного населення України у її міжнародно-визнаних кордонах, потрібно врахувати 2,4 млн мешканців Криму. Значно важче буде оцінити чисельність населення ОРДЛО. На нашу думку, з урахуванням тих даних, які є щодо погіршення демографічної кризи та ситуацією із виїздом населення, його чисельність там становить від 2,0 до 2,3 млн. Тому загальна чисельність населення нашої країни скоріш за все не перевищує 40-мільйонну позначку, що відносить Україну до переліку держав з найбільш катастрофічною демографічною ситуацією у світі (згадаємо, що у 1991 р. її населення становило 52 млн).

Ситуація гостро вимагає проведення Другого Всеукраїнського перепису населення. Саме у 2021 р. відбувається перепис населення у всіх державах-членах ЄС та у багатьох державах-кандидатах на членство у ЄС (і цьому не завадила пандемія). Україні, з огляду на її прагнення приєднатися до Родини європейських народів, було б цілком здійснити даний захід у один рік із іншими. Проте перепис у черговий раз було відкладено на невизначений термін. Сподіваємося, що його вдасться провести у найближчі 2—3 роки.

ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ

1. Ключовими проблемами моніторингу демографічних процесів в Україні на сучасному етапі є незадовільне відстеження міграційної динаміки населення та об'єктивна неможливість якісної оцінки тимчасово окупованих територій.

2. Необхідно суттєво покращити моніторинг міграційної динаміки, зокрема, через посилення міжнародного співробітництва Укрстату з національними органами статистики інших держав, передусім держав-членів ЄС, які також відстежують чисельність українців, які переїжджають до них на ПМП та трудових мігрантів. Обмін відповідною статистичною інформацією має зробити вітчизняну статистику у цій сфері значно більш достовірною.

3. На нашу власну думку, за нинішнього стану справ з моніторингу міграційних процесів було б доречним взагалі тимчасово відмовитися від фіксування міграційної динаміки та провести перерахунок чисельності населення України за період 2002—2021 рр. без урахування насправді неіснуючого міграційного приросту.

4. Проєкт "Оцінка чисельності наявного населення України" є важливим та корисним кроком для демографічної статистики України. Його результати дозволяють по новому подивитися на динаміку населення. Зокрема, було отримано показники, які суттєво відрізняються (у менший бік) від цифр офіційної поточної статистики населення. Вони є ближчими до реальної демографічної картини, ніж оцінки Укрстату, і не тільки не заниженими, але навпаки дещо вищими ніж можна було передбачити з огляду на великі міграційні втрати населення.

5. Буде бажаним довести проєкт до завершення, отримати та оприлюднити інформацію щодо чисельності населення районів та міст обласного значення. Вивчення методології та повних результатів "Оцінки чисельності наявного населення України" (після їх оприлюднення) має бути предметом подальших наукових досліджень.

6. Водночас зазначений проєкт не є переписом і не має підміняти собою Другий Всеукраїнський перепис населення, який, на нашу думку, потрібно провести у найближчі 2—3 роки.

Література:

1. Демографічна ситуація у 2020 році: експрес-випуск. Державна служба статистики України: офіц. сайт. 18 лютого 2020 р. — URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 10.05.2021).

2. Дубілет назвав три причини, через які скоротилося населення. Українська правда: інтернет-видання. Новини. 23 січня 2020 р. — URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/01/23/7238207> (дата звернення 10.05.2021).

3. Малиновська О.А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії: монографія / О.А. Малиновська. Київ: НІСД, 2018. — 472 с.

4. Муц Л.Ф. Формування та реалізація державної міграційної політики: монографія / Л.Ф. Муц. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2019. 418 с.

5. Населення (2002—2020). Державна служба статистики України: офіц. сайт. — URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 10.05.2021).

6. Неможливо керувати країною, якщо ти не знаєш, хто в ній живе [інтерв'ю з академіком НАН України Е.М. Лібановою / вели В. Герасимчук, С. Кошкіна] // LB.ua: інтернет-видання. 6 лютого 2020 р. URL: https://lb.ua/society/2020/02/06/449123_ella_libanova_nemozhlivo_keruvati.html?fbclid=IwAR2sbqw-

MoOhCBMxz_V9edWLC5Eos5Hz7mqFwoALOOA-5psuuznZ2xB5rxZw (дата звернення 10.05.2021).

7. Обліковано 1 433 454 внутрішньо переміщені особи. Міністерство соціальної політики України: офіц. сайт. 8 січня 2020 р. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html> (дата звернення 10.05.2021).

8. Оприлюднено результати оцінки чисельності наявного населення України. Урядовий портал: єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. Новини. 23 січня 2020 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/opriyudneno-rezultati-ocinki-chiselnosti-nayavnogo-naselennya-ukrayini> (дата звернення 10.05.2021).

9. Оцінка чисельності наявного населення України станом на 1 грудня 2019 р. Державна служба статистики України: офіц. сайт. — 23 січня 2020 р. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/Noviny/new2020/zmist/novini/OnU_01_12_2019.pdf (дата звернення 10.05.2021).

10. Оцінка чисельності наявного населення України станом на 1 грудня 2019 р. стала результатом експериментальних розрахунків за методологією, яка створювалася робочою групою. Урядовий портал: єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. Новини. 5 лютого 2020 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/derzhstat-ocinka-chiselnosti-nayavnogo-naselennya-ukrayini-standom-na-1-grudnya-2019-roku-stala-rezultatом-eksperimentalnih-rozrahunkiv-za-metodologiyeyu-yaka-stvoryuvalasya-robochoyu-grupoju> (дата звернення 10.05.2021).

11. Позняк О.В. Проблеми реалізації імміграційної політики України / О.В. Позняк // Проблеми реалізації Стратегії державної міграційної політики України: зб. матеріалів наук.-практ. конф. (м. Київ, 19 груд. 2019 р.) / упоряд. О.А. Малиновська. — Київ: НІСД, 2019. — С. 63—68.

12. Українське суспільство: міграційний вимір: нац. доповідь / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. Київ, 2018. 396 с.

13. Уряд проведе електронний перепис населення вже цього року — Дубілет. Українська правда: інтернет-видання: Новини. 28 листопада 2019 р. URL: <https://www.epravda.com.ua/news-/2019/11/28/654234> (дата звернення 10.05.2021).

14. Чисельність населення (за оцінкою) на 1 березня 2021 року та середня чисельність у січні-лютому 2021 року. Державна служба статистики України: офіц. сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 10.05.2021).

15. Чисельність населення (за оцінкою) на 1 березня 2021 року та середня чисельність у січні-лютому 2021 року. Головне управління статистики у Донецькій області: офіц. сайт. URL: [http://donetskstat.gov.ua/statinform1/demohrafichna-ta-sotsialna-statystyka/naselennia-ta-mihratsiia/chyselnist-naselennya-\(-za-otsinkoyu\)-po-mistakh-oblasnoho-znachennya-ta-rayonakh](http://donetskstat.gov.ua/statinform1/demohrafichna-ta-sotsialna-statystyka/naselennia-ta-mihratsiia/chyselnist-naselennya-(-za-otsinkoyu)-po-mistakh-oblasnoho-znachennya-ta-rayonakh) (дата звернення 10.05.2021).

16. Чисельність населення (за оцінкою) на 1 березня 2021 року та середня чисельність у січні — лютому 2021 року. Головне управління статистики у Луганській області: офіц. сайт. URL: http://lg.ukrstat.gov.ua/sinf/demograf/chisl03_2021.php.htm (дата звернення 10.05.2021).

References:

1. The official site of State Statistics Service of Ukraine (2021), "Demographic situation in 2020: express issue", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 10 May 2021).
2. Ukrains'ka pravda (2020), "Dubilet named three reasons why the population decreased", available at: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/01/23/7238207> (Accessed 10 May 2021).
3. Malynovs'ka, O. A. (2018), *Mihratsijna polityka: hlobal'nyj kontekst ta ukrains'ki realii* [Migration policy: global context and Ukrainian realities], NISD, Kyiv, Ukraine.
4. Muts, L. F. (2019), *Formuvannia ta realizatsiia derzhavnoi mihratsijnoi polityky* [Formation and implementation of state migration policy], Klasychnyj pryvatnyj universytet, Zaporizhzhia, Ukraine.
5. The official site of State Statistics Service of Ukraine (2021), "Population (2002-2020)", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 10 May 2021).
6. LB.ua (2020), "It is impossible to govern a country if you do not know who lives in it. Interview with Academician of the NAS of Ukraine EM Libanova", available at: https://lb.ua/society/2020/02/06/449123_ella_libanova_nemozh-livo_keruvati.html?fbclid=IwAR2sbqw-MoOhCBMxz_V9edWLC5Eos5Hz7mqFwoALOOA-5pcyynZ2xB5rxZw (Accessed 10 May 2021).
7. The official site of Ministry of social policy (2020), "1,433,454 internally displaced persons were registered", available at: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html> (Accessed 10 May 2021).
8. Government portal. Official website (2020), "The results of the assessment of the current population of Ukraine have been published", available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/oprilyudneno-rezultati-ocinkichiselnosti-nayavnogo-naselennya-ukrayini> (Accessed 10 May 2021).
9. The official site of State Statistics Service of Ukraine (2020), "Estimation of the current population of Ukraine as of December 1, 2019", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 10 May 2021).
10. Government portal. Official website (2020), "The estimate of the current population of Ukraine as of December 1, 2019 was the result of experimental calculations according to the methodology developed by the working group", available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/derzhstat-ocinka-chiselnosti-nayavnogo-naselennya-ukrayini-stanom-na-1-grudnya-2019-roku-stala-rezultatom-eksperimentalnih-rozrahunkiv-zametodologiyeyu-yaka-stvoryuvalasya-robochoyu-grupoyu> (Accessed 10 May 2021).
11. Pozniak, O. V. (2019), "Problems of realization of immigration policy of Ukraine", *Problems of realization of Strategy of state migration policy of Ukraine: zbirnyk materialiv naukovo-praktychnoi konferentsii. Naukovo-praktychna konferentsia* [Problems of realization of Strategy of state migration policy of Ukraine: collection of materials of the scientific-practical conference. Scientific-practical conference], NISD, Kyiv, Ukraine, pp. 63—68.
12. Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine (2018), *Ukrains'ke suspil'stvo: mihratsijnyj vymir: natsional'na dopovid* [Ukrainian society: migration dimension: national report], Kyiv, Ukraine.
13. Ukrains'ka pravda (2019), "The government will conduct an electronic census this year - Dubilet", available at: <https://www.epravda.com.ua/news-/2019/11/28/654234> (Accessed 10 May 2021).
14. The official site of State Statistics Service of Ukraine (2021), "Population (estimated) as of March 1, 2021 and average population in January-February 2021", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 10 May 2021).
15. The official site of Main Statistical Office in Donetsk region (2021), "Population (estimated) as of March 1, 2021 and average population in January-February 2021", available at: [http://donetskstat.gov.ua/statinform1/demohrafichna-ta-sotsialna-statystyka/naselennia-ta-mihratsiia/chyselnist-naselennya-\(-za-otsinkoyu\)-po-mistakh-oblasnoho-znachennya-ta-rayonakh](http://donetskstat.gov.ua/statinform1/demohrafichna-ta-sotsialna-statystyka/naselennia-ta-mihratsiia/chyselnist-naselennya-(-za-otsinkoyu)-po-mistakh-oblasnoho-znachennya-ta-rayonakh) (Accessed 10 May 2021).
16. The official site of Main Statistical Office in Luhansk region (2021), "Population (estimated) as of March 1, 2021 and average population in January-February 2021", available at: http://lg.ukrstat.gov.ua/sinf/demograf/chisl03_2021.php.htm (Accessed 10 May 2021).

Стаття надійшла до редакції 17.05.2021 р.

www.agrosvit.info
Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

*І. В. Супрунова,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економічної безпеки, публічного управління
та адміністрування, Державний університет "Житомирська політехніка"
ORCID ID: 0000-0001-5484-6421*

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.10.130

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ДЕТИНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

*I. Suprunova,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economic Security,
Public Administration and Management, Zhytomyr Polytechnic State University*

IMPROVEMENT OF LEGAL SUPPORT OF STATE POLICY IN THE FIELD OF DETINIZATION OF THE ECONOMY

Пріоритетним завданням для України в контексті європейської інтеграції і прагнення забезпечити стабільний поступальний розвиток національної економіки є гармонізація та приведення у відповідність до міжнародних стандартів та нормативів вітчизняну нормативно-правову базу щодо детінізації економіки та усунення наявних в ній протиріч. Регулювання державного управління у сфері детінізації економіки здійснюється на основі нормативно-правової бази, яка побудована за ієрархічним принципом, що визначає її вертикальну побудову і відповідну субординацію. Доведено, що при формуванні підсистеми нормативно-правового забезпечення державної політики в сфері детінізації економіки України необхідно розглядати її як складову системи нормативно-правового забезпечення національної безпеки України. Проаналізовано основні нормативно-правові акти, якими регламентовано ті чи інші аспекти державної політики у сфері детінізації національної економіки. Встановлено відсутність комплексного нормативно-правового документа щодо державної політики в сфері детінізації економіки України, який би комплексно окреслив стратегічні орієнтири, цілі та завдання протидії тінізації національної економіки, а також інструменти та механізми успішної реалізації такої державної політики в узгодженні з іншими напрямками державної політики у сфері національної безпеки. Обґрунтовано необхідність розробки та прийняття Закону України "Про детінізацію національної економіки", який би комплексно розкривав сутність тіньової економічної діяльності, адміністративну та кримінальну відповідальність за порушення в даній сфері, розкривав забезпечення, механізми та інструменти державної політики в сфері детінізації економіки. В статті запропоновано основні напрями оптимізації та гармонізації нормативно-правової бази з детінізації економічних відносин у частині надання пропозицій щодо внесення змін у ряд нормативних актів України.

The efficiency and effectiveness of the state policy of de-shadowing of the national economy is based on legal support. The priority task for Ukraine in the context of European integration and the desire to ensure stable progressive development of the national economy is to harmonize and bring in line with international standards and regulations of the domestic legal framework for de-shadowing the economy and eliminate its contradictions. Regulation of public administration in the field of de-shadowing of the economy is carried out on the basis of the regulatory framework, which is built on a hierarchical principle that determines its vertical construction and appropriate subordination. It is proved that in the formation of the subsystem of regulatory and legal support of state policy in the field of de-shadowing of the economy of Ukraine it is necessary to consider it as a component of the

system of regulatory and legal support of national security of Ukraine. The normative-legal acts, which regulate certain aspects of the state policy in the sphere of de-shadowing of the national economy, are analyzed on the basis. There is a lack of a comprehensive legal document on state policy in the field of de-shadowing of Ukraine's economy, which would comprehensively outline the strategic guidelines, goals and objectives of counteracting the shadowing of the national economy, as well as tools and mechanisms for successful implementation of such state policy. national security. The need to develop and adopt the Law of Ukraine "On de-shadowing of the national economy", which would comprehensively disclose the essence of shadow economic activity, administrative and criminal liability for violations in this area, disclose the provision, mechanisms and instruments of state policy in the field of de-shadowing of the economy. The article proposes the main directions of optimization and harmonization of the legal framework for the de-shadowing of economic relations in terms of providing proposals for amendments to a number of regulations of Ukraine. The implementation of the proposed recommendations will facilitate the adaptation of national legislation to modern requirements and needs, as well as European standards.

Ключові слова: тіньова економіка, державна безпека, політика у сфері детінізації економіки, правове забезпечення.

Key words: shadow economy, state security, policies in the field of de-shadowing of the economy, legal support.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Стрімкий розвиток глобалізаційних процесів на ряду з мінливістю економічного середовища та неефективною роботою національних контролюючих та наглядових органів за фінансовими потоками і корупційними проявами в країні впливають на формування й активне розгортання тінізації національної економіки. Відповідно до даних Міністерства економічного розвитку і торгівлі України у 2020 році обсяг тіньового сектору економіки склав близько 31% від офіційного ВВП, що складає майже третину ВВП країни. Значні масштаби тінізації національної економіки призводять до недоотримання податкових надходжень, зниження рівня привабливості країни для іноземних інвесторів, недофінансування пріоритетних галузей економіки, а в загальному підсумку — до появи структурних дисбалансів у розвитку національної економіки та підвищення загроз порушення макроекономічної нестабільності. Тому в умовах уповільнення економічного зростання та підвищення ризиків, пов'язаних з поширенням пандемії COVID-19, мінімізація рівня тінізації національної економіки виступає один із пріоритетних напрямів державної політики. Основою реалізації політики в сфері детінізації економіки виступає система нормативно-правового забезпечення, яка потребує комплексного розгляду.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням реалізації державної політики в сфері детінізації економіки, в т.ч. його нормативно-правовим забезпеченням, присвячені роботи таких вітчизняних і зарубіжних вчених: Р. Августин, В. Базилевич, С. Баранов, Г. Беккер, Д. Блейдс, А. Бойко, Дж. Б'юкенен, З. Вар-

налій, О. Власюк, В. Геєць, М. Головка, О. Головатюк, Г. Гросман, І. Губарева, П. Гутман, Б. Даллаго, Б. Данилишин, К. Дзеверіна, Л. Ебергард, Я. Жаліло, В. Засанський, Т. Кваша, В. Кислий, В. Кубатко, О. Кузьменко, С. Леонова, І. Мазур, В. Мандибура, С. Огреба, В. Попович, В. Рейкін, С. Роттенберг, П. Рубін, І. Савич, Е. д Сото, В. Танзі, У. Тіссен, Е. Фейге, Ю. Харазішвілі, Ф. Шнайдер та ін. Однак, не применшуючи внеску вищевказаних авторів, варто підкреслити, що з огляду на складну економічну та політичну ситуацію в світі в результаті пандемії COVID-19 та високий рівень тінізації економіки в Україні питання державної політики в сфері детінізації економіки не втрачає своєї актуальності, а дослідження щодо удосконалення його нормативно-правового забезпечення є на часі.

МЕТА СТАТТІ

Основною метою у статті є здійснення критичного аналізу нормативно-правового забезпечення державної політики в сфері детінізації економіки та перспектив його удосконалення в умовах реформаційних процесів та економічної нестабільності в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Національна безпека України на сьогодні підпадає під вплив ряду загроз та ризиків, пов'язаних з значним рівнем тінізації економіки, наявністю тіньового ринку праці, наявністю нелегальної міграції, відтоку капіталу із країни, які сприяють негативні економічні наслідки, дезорганізацію соціальних норм та інститутів. Однією з причин такої ситуації є поглиблення кризових явищ в системі державного управління, низькою ефективністю державного апарату, корупцією, яка охоплює різні гілки влади. Тому виникає необхідність удосконалення ме-

ханізмів державної політики в сфері детінізації економіки, зокрема, нормативно-правового механізму.

Ефективність та дієвість проведення державної політики детінізації національної економіки ґрунтується на правовому забезпеченні. Пріоритетним завданням для України в контексті європейської інтеграції і прагнення забезпечити стабільний поступальний розвиток національної економіки є гармонізація та приведення у відповідність до міжнародних стандартів та нормативів вітчизняну нормативно-правову базу щодо детінізації економіки та усунення наявних в ній прогрітків.

Зважаючи на значну розгалуженість нормативно-правових актів, які стосуються детінізації економічних відносин та державної політики в цьому напрямі, варто відмітити невідповідність їх вимогам міжнародної спільноти. Як слушно зазначають Жилінська О. І. та Бойко А., що "Враховуючи Євроінтеграційний вектор економічного розвитку України, однією із вимог європейських партнерів є приведення вітчизняного законодавства до міжнародних стандартів (резолюції № 1847 Парламентської асамблеї Ради Європи "Тіньова економіка: загрози демократії, розвитку та верховенству права", рекомендацій № R204 Міжнародної організації праці щодо переходу від тіньової до формальної економіки, Директив 2005/60/ЄС Європейського парламенту та Ради про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання коштів та фінансування тероризму та ін.). [3, с. 149]. Крім того, для значної кількості нормативних актів характерні поправки і зміни, які суперечать одне одному.

Нормативно-правове забезпечення державного управління у сфері детінізації економіки виступає підсистемою системи нормативно-правового забезпечення національної безпеки України.

Правове регулювання державного управління у сфері детінізації економіки здійснюється у відповідності із законодавчими і підзаконними нормативними актами. Нормативно-правова база державного управління у сфері детінізації економіки побудована за ієрархічним принципом, який визначає її вертикальну побудову і відповідну субординацію. Систему нормативного регулювання державного управління у сфері детінізації економіки в Україні можна представити у вигляді рисунка 1.

Зазначена система, включає низку прийнятих нормативно-правових актів, орієнтованих на забезпечення протидії тінізації економіки. Варто відзначити науковий погляд Тильчик О.В. щодо поділу нормативно-правових актів на дві групи за таким критерієм як цільове призначення (визначення місця протидії тінізації економіки серед задекларованих завдань): на спеціальні нормативно-правові акти та нормативно-правові акти, які регулюють проведення окремих заходів за напрямом протидії правопорушенням [22, с. 118].

Рівні нормативно-правового регулювання державної політики у сфері детінізації економіки в Україні

Конституція України

Кодекси України (Кримінальний кодекс України, Податковий кодекс України, Господарський кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення) та Закони України (ЗУ «Про банки та банківську діяльність», ЗУ «Про засади запобігання і протидії корупції», ЗУ «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», ЗУ «Про національну безпеку України», ЗУ «Про національну безпеку України», ЗУ «Про запобігання корупції», ЗУ «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо трансфертного ціноутворення», ЗУ Закон України «Про Національне Антикорупційне бюро України», ЗУ «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», ЗУ «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики»

Підзаконні нормативно-правові акти (Розпорядження КМУ «Про віднесення держав до переліку офшорних зон», Указ Президента України «Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції», Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки, Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, Методичні рекомендації щодо комплексної оцінки обсягів непродуктивного відпливу (вивезення) фінансових ресурсів за межі України, Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року, Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни», Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні

Внутрішньо-фірмові правила та стандарти

Рис. 1. Система нормативного регулювання державної політики у сфері детінізації економіки в Україні

Так, до спеціальних нормативно-правових актів, метою прийняття яких є протидія тінізації економіки, Тильчик О.В. відносить Накази Державної податкової адміністрації України, зокрема, "Про затвердження Комплексної системи упередження та протидії процесам тінізації економіки" від 8 серпня 2011 року № 475 та Державної податкової служби України "Про систему раннього виявлення, комплексного відпрацювання та руйнування тіньового сектору економіки" від 23 квітня 2012 року № 329 [1, с. 106].

Характеризуючи прийняті нормативно-правові акти, що були спрямовані, відповідно до їх назв і положень, які визначали їх цілі й завдання, на врегулювання проблем протидії тінізації економіки в Україні, варто зазначити таке: 1) це нормативно-правові акти підзаконного характеру, які є адміністративними, суб'єктом їх прийняття є Державна фіскальна служба України (окремим із них присвоєно гриф обмеження доступу, переважно "для службового користування", який було протягом останніх п'яти років змінено на гриф "не таємно"); 2) їх положення мають переважно декларативний характер і не містять інформації як про конкретні послідовні правові заходи та очікувані результати діяльності суб'єктів, так і про контроль за порядком виконання й наслідки порушення їх вимог; 3) установлення короткострокового періоду для запровадження комплексу заходів, зокрема, адміністративно-правового характеру; 4) містять низку оцінних понять і використовують дещо застарілу термінологію, не визначену на законодавчому рівні, застарілі підходи до встановлення співвідношення тіньової економіки та правопорушень, зокрема злочинів у сфері економіки, корупційних правопорушень та адміністративних правопорушень, пов'язаних із корупцією;

Таблиця 1. Нормативно-правова база України з питань державної політики у сфері детінізації національної економіки

Нормативно-правовий акт	Що регламентує
Конституція України	Має найвищу юридичну силу, регламентує визначальні засади взаємодії суспільства і держави
Кримінальний кодекс України	Передбачає кримінальну відповідальність за скоєні злочини в сфері тінізації економічних відносин та корупції
Податковий кодекс України	Передбачає контроль та механізм нарахування та сплати податків суб'єктами господарювання
Кодекс України про адміністративні правопорушення	Передбачає адміністративну відповідальність за скоєні злочини щодо тінізації економічних відносин та корупції
Господарський кодекс України	Визначає правові основи господарської діяльності, передбачає відповідальність за скоєні злочини в сфері тінізації економічних відносин
Закон України «Про банки та банківську діяльність» від 07.12.2000 № 2121-III	Передбачає контроль за діяльністю банківських установ щодо детінізації та протидії легалізації тінювих доходів в Україні
Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 14 жовтня 2014 року № 1700-VI	Визначає сутність корупції та антикорупційної політики, окреслює відповідальність за корупційні діяння, передбачає особливості функціонування Національного агентства з питань запобігання корупції, регламентує міжнародне співробітництво у сфері протидії корупції https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/conv - n41
Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 6 грудня 2019 року № 361-IX [6]	Передбачає визначення доходів, здобутих злочинним шляхом, передбачає відповідальність за їх легалізацію, характеризує систему фінансового моніторингу, міжнародне співробітництво у сфері запобігання та протидії доходів, одержаних злочинним шляхом
Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року №2469-VIII [9]	Передбачає основні напрями стратегії національної безпеки України, стратегію кібербезпеки. Окреслено стабільний розвиток національної економіки для забезпечення зростання рівня та якості життя населення як фундаментального національного інтересу України
Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII [5]	Визначає поняття та ознаки корупції, регламентує відповідальність за корупційні діяння, визначає міжнародне співробітництво у сфері протидії корупції
Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо трансфертного ціноутворення» від 04 липня 2013 року № 408-VII [4]	Визначає основні поняття, ознаки та механізми контролю і запобігання трансфертному ціноутворенню
Закон України «Про Національне Антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 року № 1698-VII [8]	Визначає функції, права та обов'язки НАБУ
Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 5 жовтня 2017 року № 2163-VIII [10]	Визначає сутність кіберзлочинності, особливості національної системи кібербезпеки та відповідальність за порушення законодавства у сфері кібербезпеки
Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 року № 2411-VI [7]	Декларує детінізацію економіки, створення сприятливих умов для діяльності економічних агентів у легальному правовому полі як одну із основних засад внутрішньої політики держави в економічній сфері (п. 1 ст. 7)
Конвенція про кіберзлочинність, ратифікована у 2005 р. [11]	Передбачає міжнародну співпрацю в сфері протидії кіберзлочинності, зокрема, шахрайствам, пов'язаного з комп'ютерами, правопорушеннями, пов'язаними з порушенням авторських та суміжних прав
План заходів з реалізації «Основних напрямів розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення в Україні на період до 2023 року», затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 травня 2021 р. № 435-р. [16]	Визначає основних напрямів розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення в Україні на період до 2023 року у розрізі найменування заходу, ризиків, визначений національною оцінкою ризиків, відповідальних виконавців та строків виконання
Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 травня 2021 р. № 435-р «Основні напрями розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення в Україні на період до 2023 року» [18]	Висвітлює актуальні ризики і загрози у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення
Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2011 р. № 143-р. «Про віднесення держав до переліку офшорних зон» [15]	Окреслює перелік держав, що віднесені до переліку офшорних зон для цілей використання в господарській діяльності вітчизняними суб'єктами господарювання з метою обмеження тінізації економічних відносин та протидії легалізації тінювих доходів
Указ Президента України «Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції» від, 18 листопада 2005 року № 1615/2005 [23]	Передбачає протидію корупції, посилення прозорості діяльності органів державної влади, поліпшення умов для ефективного розвитку підприємництва в Україні, усунення причин, що сприяють тінізації економіки
Методичні рекомендації розрахунку рівня тінювої економіки, затверджені Наказом Міністерства економіки України від 18.02.2009 №123 [12]	Регламентує державну Методику розрахунку рівня тінювої економіки в Україні
Методичні рекомендації щодо комплексної оцінки обсягів непродуктивного відпливу (вивезення) фінансових ресурсів за межі України, затверджені Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 24.03.2015 № 286 [13]	Регламентує процедуру розрахунку інтегрального показника обсягів непродуктивного відпливу (вивезення) фінансових ресурсів за межі України; розрахунок обсягів непродуктивного легального відпливу (вивезення) фінансових ресурсів – розрахунок коефіцієнта непродуктивності легального відпливу (вивезення) фінансових ресурсів за межі України та розрахунок обсягів прихованого відпливу (вивезення) фінансових ресурсів
Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджені Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 1277 від 29 жовтня 2013 року [14]	Визначає в переліку індикаторів та джерел вхідної інформації за складовими економічної безпеки показник рівня "тінізації" економіки. Затверджує порогові показники тінізації на макроекономічному рівні
Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року [21]	Передбачено скорочення частки тінювої економіки в межах реалізації стратегічної цілі «Ефективне регулювання фінансового сектору та вдосконалення наглядових підходів»
Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни», затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 [19]	Визначає пріоритетні національні інтереси України та забезпечення національної безпеки, зокрема, стабільний розвиток національної економіки та її інтеграція в європейський економічний простір; посилення спроможностей національної системи кібербезпеки для ефективного протидії кіберзагрозам у сучасному безпековому середовищі
Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 р. № 386-р. [20]	Визначає серед пріоритетів забезпечення інформаційної безпеки забезпечення безпеки інформаційно-телекомунікаційних систем кредитно-банківських та інших сфер національної економіки; захисту персональних даних та інформації шляхом протидії комп'ютерним злочинам

5) прийняття цих актів у період масштабних докорінних економічних змін, що визначили розвиток доктринальних положень окремих галузей права, проте не були відображені в указаних нормативно-правових актах [1, С. 106—107].

До нормативно-правових актів, які регулюють проведення окремих заходів в сфері детінізації економіки, відноситься широке коло документів, коротка характеристика яких наведена в таблиці 1.

Варто відзначити, що протягом останніх років в контексті реформування різних сфер в Україні урядом запроваджується низка положень спрямованих на приведення існуючого законодавства у відповідність до європейських норм. Проте, крім нормативного забезпечення, додаткового дослідження потребує і адміністративне та організаційне забезпечення державної політики в сфері детінізації національної економіки. Слушною є думка Тильчик О.В., що "... сьогодні, на жаль, ще не можна зосередитися тільки на виконанні нормативних приписів, оскільки проведений аналіз адміністративно-правових актів, що були прийняті на теренах України протягом останніх двадцяти п'яти років, які врегульовують окремі питання, пов'язані із протидією тінізації економіки, свідчить про їх безсистемний характер, прийняття у "ручному" режимі скоріше через необхідність оперативного (а не стратегічного) розв'язання тих чи інших завдань політичного характеру. У зв'язку із цим можна констатувати відсутність чітких правових форм законодавчого забезпечення зазначеного напрямку, неврахування необхідності комплексного підходу до цього. Поліаспектність та складність проблематики формування ефективного адміністративно-правового забезпечення гостро потребує більш ґрунтовних дослідження у цьому напрямі" [22, с. 158].

У контексті реалізації політики детінізації економічних відносин потребує комплексного розгляду та удосконалення нормативне забезпечення політики детінізації. Розглянемо основні напрями оптимізації та гармонізації нормативно-правової бази з детінізації економічних відносин:

— прийняти Закон України "Про детінізацію національної економіки", який буде враховувати чітко визначення тіншової економічної діяльності та передбачатиме відповідальність як адміністративну, так і кримінальну за його порушення зі встановленими межами з урахуванням важкості;

— доповнити Закон України "Про засади запобігання і протидії корупції" на ряду з висвітленням питань корупції та антикорупційної політики положеннями про тіншову економіку та політику детінізації;

— доповнити Закон України "Про засади внутрішньої і зовнішньої політики" в частині висвітлення засад внутрішньої політики держави в соціальній сфері позицією "державної політики легалізації ринку праці, боротьби з неофіційною зайнятістю та заробітними платами "в конвертах";

— доповнити Закон України "Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення" в частині розширення переліку фінансових операцій, які підлягають обов'язковій перевірці;

— доповнити Закон України "Про основні засади забезпечення кібербезпеки України" чітким трактуванням економічного кіберзлочину та системою санкцій та покарань за такі злочини;

— доповнити Закон України "Про національну безпеку України" фундаментальним національним інтересом щодо необхідності проведення детінізації економічних відносин як загрози національній безпеці;

— внести зміни до ПКУ в частині запровадження трансфертного ціноутворення відповідно до світових стандартів та міжнародної практики;

— удосконалити Наказ Міністерства економіки України "Про затвердження Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіншової економіки" шляхом внесення змін у методику розрахунку рівня тіншової економіки в Україні з огляду на її недосконалість;

— прийняти оновлений Указ Президента України "Про заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції" на заміну Указу Президента України "Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції" від 18 листопада 2005 року № 1615/2005 із врахуванням нових ризиків та потрясінь, обумовлених поширенням пандемії COVID-19 та відповідними економічними і фінансовими змінами;

— внести зміни у Розпорядженням Кабінету Міністрів України "Про віднесення держав до переліку офшорних зон" у частині ще більшого обмеження переліку дозволених для використання в господарській діяльності офшорних зон.

Впровадження запропонованих рекомендацій сприятиме адаптації національного законодавства до сучасних вимог та потреб, а також європейських стандартів.

ВИСНОВКИ

Під час формування підсистеми нормативно-правового забезпечення державної політики в сфері детінізації економіки України необхідно розглядати її як складову системи нормативно-правового забезпечення національної безпеки України. В такому контексті політика детінізації економіки розглядається у взаємозв'язку з іншими категоріями і явищами, як "корупція", "відмивання грошей", "злочини та інші правопорушення у сфері економіки", що сприяє системності державної політики в даній сфері.

Зважаючи на проведенне дослідження, варто відмітити відсутність комплексного нормативно-правового документа щодо державної політики в сфері детінізації економіки України. Відсутність нормативного акту, який би комплексно окреслив стратегічні орієнтири, цілі та завдання протидії тінізації національної економіки, а також інструменти та механізми успішної реалізації такої державної політики в узгодженні з іншими напрямами державної політики у сфері національної безпеки. Доцільним є ухвалення Закону України "Про детінізацію національної економіки", який би комплексно розкривав сутність тіншової економічної діяльності, адміністративну та кримінальну відповідальність за порушення в цій сфері, розкривав забезпечення, механізми та інструменти державної політики в сфері детінізації економіки. В статті запропоновано основні напрями

оптимізації та гармонізації нормативно-правової бази з детінізації економічних відносин в частині надання пропозицій щодо внесення змін у ряд нормативних актів України.

Література:

1. Адміністративно-правове забезпечення протидії тінізації економіки: навч. посіб. / С.В. Білан, В.Я. Мацюк, О.П. Рябченко, О.В. Тильчик, В.В. Тильчик; Держ. фіскальна служба України, Ун-т держ. фіскальної служби України. — К., 2019. — 245 с.

2. Аналітична записка "Тіньова економіка. Загальні тенденції січень — вересень 2020" / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. — 2020. — 12. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e-384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=Tenden-tsiITinovoiEkonomiki>

3. Жилінська, О.І. Ефективність державної політики протидії тінізації економіки: кількісна та якісна складова [Текст] / О.І. Жилінська, А.О. Бойко // Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка. — 2020. — № 1. — С. 147—154. — DOI: 10.21272/1817-9215.2020.1-16

4. Закон України "Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо трансфертного ціноутворення" від 04 липня 2013 року № 408-VII. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/609-19#Text>

5. Закон України "Про запобігання корупції" від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/print>

6. Закон України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення" від 6 грудня 2019 року № 361-IX. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20/print>

7. Закон України "Про засади внутрішньої і зовнішньої політики" від 1 липня 2010 року № 2411-VI. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17/print>

8. Закон України "Про Національне Антикорупційне бюро України" від 14 жовтня 2014 року № 1698-VII. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>

9. Закон України "Про національну безпеку України" від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

10. Закон України "Про основні засади забезпечення кібербезпеки України" від 5 жовтня 2017 року № 2163-VIII. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19/print>

11. Конвенція про кіберзлочинність, ратифікована із застереженнями і заявами Законом України № 2824-IV від 07.09.2005. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575/print

12. Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки, затверджені Наказом Міністерства економіки України від 18.02.2009 № 123. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0123665-09/print>

13. Методичні рекомендації щодо комплексної оцінки обсягів непродуктивного відпливу (вивезення) фінансових ресурсів за межі України, затверджені Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 24.03.2015 № 286. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0286731-15#Text>

14. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджені Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 1277 від 29 жовтня 2013 року. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13/print>

15. Перелік офшорних зон, Додаток до розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2003 р. № 77-р. Офіційний веб-портал Кабінету Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/152436>

16. План заходів з реалізації "Основних напрямів розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення в Україні на період до 2023 року", затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 травня 2021 р. № 435-р. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-2021-%D1%80#Text>

17. Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України від 12.02.2007 р. № 105/2007, втратив чинність 29.05.2015. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>

18. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 травня 2021 р. № 435-р "Основні напрями розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення в Україні на період до 2023 року". Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/994_774/sp:max25#Text

19. Стратегія національної безпеки України "Безпека людини — безпека країни", затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. — Офіційний веб-портал Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>

20. Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 р. № 386-р. Офіційний веб-портал Кабінету Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/246420577>

21. Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року — Офіційний веб-портал Національного банку України. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_FS_2025.pdf?v=4

22. Тильчик О.В. Нормативно-правове забезпечення протидії детінізації економіки: ретроспективний ог-

ляд та пропозиції // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. — 2017. — № 3. С. 155—159.

23. Указ Президента України "Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції" від 18 листопада 2005 року № 1615/2005. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1615/2005#Text>

References:

1. Bilan, S.V. Matsiuk, V.Ya. Riabchenko, O.P. Tyl'chuk, O.V. and Tyl'chuk, V.V. (2019), *Administrativno-pravove zabezpechennia protydii tinizatsii ekonomiky* [Administrative and legal support to combat the shadowing of the economy], Un-t derzh. fiskal'noi sluzhby Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

2. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2020), "Analytical note "Shadow economy. General trends January-September 2020 """, available at: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki> (Accessed 10 May 2021).

3. Zhylyns'ka, O.I. and Bojko, A.O. (2020), "The effectiveness of state policy to combat the shadow economy: quantitative and qualitative components", *Visnyk Sums'koho derzhavnoho universytetu. Seriya Ekonomika*, vol. 1, pp. 147—154. DOI: 10.21272/1817-9215.2020.1-16.

4. Verkhovna Rada of Ukraine (2013), The Law of Ukraine "On amendments to the Tax Code of Ukraine regarding transfer pricing", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/609-19#Text> (Accessed 10 May 2021).

5. Verkhovna Rada of Ukraine (2014), The Law of Ukraine "On prevention of corruption", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/print> (Accessed 10 May 2021).

6. Verkhovna Rada of Ukraine (2019), The Law of Ukraine "On prevention and counteraction to legalization (laundering) of proceeds from crime, financing of terrorism and financing of proliferation of weapons of mass destruction", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20/print> (Accessed 10 May 2021).

7. Verkhovna Rada of Ukraine (2010), The Law of Ukraine "On the Principles of Domestic and Foreign Policy", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17/print> (Accessed 10 May 2021).

8. Verkhovna Rada of Ukraine (2014), The Law of Ukraine "On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text> (Accessed 10 May 2021).

9. Verkhovna Rada of Ukraine (2018), The Law of Ukraine "On the national security of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (Accessed 10 May 2021).

10. Verkhovna Rada of Ukraine (2017), The Law of Ukraine "On the basic principles of cybersecurity in Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19/print> (Accessed 10 May 2021).

11. Verkhovna Rada of Ukraine (2005), "Convention on Cybercrime", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575/print (Accessed 10 May 2021).

12. Ministry of Economy of Ukraine (2009), "Methodical recommendations for calculating the level of the shadow economy", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0123665-09/print> (Accessed 10 May 2021).

13. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2015), "Methodical recommendations on a comprehensive assessment of the volume of unproductive outflow (export) of financial resources outside Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0286731-15#Text> (Accessed 10 May 2021).

14. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2013), "Methodical recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13/print> (Accessed 10 May 2021).

15. Cabinet of Ministers of Ukraine (2003), "List of offshore zones", available at: <https://www.kmu.gov.ua/npas/152436> (Accessed 10 May 2021).

16. Cabinet of Ministers of Ukraine (2023), Resolution "Action plan for the implementation of the "Main directions of development of the system of prevention and counteraction to legalization (laundering) of proceeds from crime, terrorist financing and financing of proliferation of weapons of mass destruction in Ukraine until 2023""", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-2021-%D1%80#Text> (Accessed 10 May 2021).

17. President of Ukraine (2007), Decree "On the National Security Strategy of Ukraine", available at: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (Accessed 10 May 2021).

18. Cabinet of Ministers of Ukraine (2021), Resolution "The main directions of development of the system of prevention and counteraction to legalization (laundering) of proceeds from crime, financing of terrorism and financing of proliferation of weapons of mass destruction in Ukraine for the period up to 2023", available at: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/994_774/sp:max25#-Text (Accessed 10 May 2021).

19. President of Ukraine (2020), Decree "National Security Strategy of Ukraine "Human Security — Country Security""", available at: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (Accessed 10 May 2021).

20. Cabinet of Ministers of Ukraine (2013), Resolution "Strategy for the development of the information society in Ukraine", available at: <https://www.kmu.gov.ua/npas/246420577> (Accessed 10 May 2021).

21. National Bank of Ukraine (2020), "Strategy for the development of the financial sector of Ukraine until 2025", available at: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_FS_2025.pdf?v=4 (Accessed 10 May 2021).

22. Tyl'chuk, O.V. (2017), "Regulatory and legal support to combat the de-shadowing of the economy: a retrospective review and proposals", *Aktual'ni problemy vitchyzniano i iuryspondentsii*, vol.3, pp. 155—159.

23. President of Ukraine (2005), Decree "On priority measures to de-shadow the economy and combat corruption", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1615/2005#Text> (Accessed 10 May 2021).

Стаття надійшла до редакції 19.05.2021 р.

Д. В. Гринь,
аспірант кафедри політології та філософії,
Харківський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України, м. Харків
ORCID ID: 0000-0003-1687-6923

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.10.137

ІНСТРУМЕНТИ УДОСКОНАЛЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ МІЖ ОРГАНАМИ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ТА ГРОМАДЯНАМИ

D. Hryn,
Postgraduate student of the Department of Political Science and Philosophy, Kharkiv Regional Institute
of Public Administration of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, Kharkiv

TOOLS FOR IMPROVING THE INTERACTION BETWEEN PUBLIC AUTHORITIES AND CITIZENS

Сучасна організаційна перебудова публічної влади в Україні створює відповідні виклики для самої країни, бізнесу та окремо взятого громадянина, особливо це стосується питання ефективною та перманентною їх взаємодії. У статті досліджено особливості функціонування та основні напрями застосування технологій соціальних мереж у публічному управлінні. Виокремлено дві форми забезпечення участі громадян в публічно-управлінській діяльності: інформування органів влади про місцеві проблеми (пасивна участь) та участь у їх безпосередньому вирішенні (активна участь). Проведено критичний аналіз існуючих у закордонній та вітчизняній практиці інструментів взаємодії органів публічної влади і громадян, а також розмежовано особливості їх застосування. Обґрунтовано особливості та специфічні характеристики Participation 2.0 як технології, спрямованої на використання соціальних мереж у публічному секторі під час вирішення різних проблем як на державному, так і на місцевому рівнях. На основі вказаних висновків проведеного аналізу досліджено види участі громадськості в прийнятті публічно-управлінських рішень у межах певних додатків.

The current organizational restructuring of public authorities in Ukraine creates appropriate challenges for the country itself, business and individual citizen, especially with regard to their effective and permanent interaction. The use of social networks is slowly growing and evolving in government, but all too often social networks are still taken lightly. When social networks are implemented, their drivers are ease of use, public feedback and possibility of social behavior appearance in response to dialogue.

The article examines the features of functioning and main directions of application of social network technologies in public administration. The purpose of the article is to analyze the possibilities of Participation 2.0 as a tool to improve the interaction between public authorities and citizens.

As practice shows, most citizens want the authorities to hear them and take their views into account in the management decision-making process. A significant (most active) part of the citizens want to participate directly in solving local problems. Therefore, this article focuses on two forms of ensuring citizens participation in public administration: informing the authorities about local problems (passive participation), as well as participation in problems direct solution (active participation).

The critical analysis of foreign and domestic practice tools of public authorities and citizens interaction is carried out, and also features of their application are distinguished. The specifics of new open innovation platforms, in particular SeeClickFix (it helps public authorities can take a crowdsourcing approach and openly appeal to a large, sometimes uncertain group of people), are analyzed. Such platform helps to summarize the contribution made by citizens (or application developers, knowledge experts, companies etc.) through social media channels. In general, it is noted that the analysis and information generalization that citizens and civil servants share on social networks in the public sector is one of the most difficult tasks facing public authorities in the era of Government 2.0.

It was found that "Participation 2.0" technology can be divided into the following components: information, counseling, inclusion, cooperation and empowerment. Peculiarities and specific characteristics of Participation 2.0 as a technology aimed at the use of social networks in public sector in solving various problems at both state and local levels are substantiated. Based on these analysis conclusions, the types of public participation in public administration decisions within certain applications are investigated.

Ключові слова: соціальні мережі, органи публічної влади, зв'язки з громадськістю, відкриті інноваційні платформи, краудсорсинг.

Key words: social networks, public authorities, public relations, open innovation platforms, crowd sourcing.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

З наукової та практичної точок зору цікавим останні роки є дослідження того, що ж стимулює впровадження соціальних мереж у публічному секторі та які є переваги і ризики в цьому процесі. Використання соціальних мереж повільно зростає і розвивається в уряді, але занадто часто соціальні мережі все ще сприймаються несерйозно. Коли соціальні мережі все-таки впроваджуються, їх рушійними силами є простота використання, зворотний зв'язок з громадськістю та виникнення соціальної поведінки, яка призводить до появи нових соціальних структур, пов'язаних з використанням інноваційних технологій.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Загальні теоретичні та науково-практичні аспекти застосування соціальних мереж у державному секторі знайшли своє відображення у дослідженнях як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, зокрема, таких, як: С. Водопетов, О. Гарматій, Н. Гудима, О. Карпенко, І. Лопаченко, Г. Почепцов, І. Рейтерович, Є. Романенко, Є. Тихомирова, С. Телешун та ін. Найчастіше успішність впровадження соціальних технологій залежить від чіткого обґрунтування ключових проблем та рушійних сил в цій сфері. В таких умовах необхідним є критичне оцінювання можливостей інструментарію удосконалення взаємодії між органами публічної влади та громадянами в сучасних умовах.

МЕТА СТАТТІ

У статті за мету обрано аналіз можливостей Participation 2.0 як інструменту удосконалення взаємодії між органами публічної влади та громадянами.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Participation 2.0 є технологією, спрямованою на використання соціальних мереж для удосконалення взаємодії громадян з органами публічної влади. Як показує практика, більшість громадян хочуть, щоб владні інституції їх почули і враховували їх думку в процесі прийняття управлінських рішень. Значна (найбільш активна) частина громадян бажають безпосередньо брати участь у вирішенні місцевих проблем. Тому в цій статті далі акцентуємо увагу на двох формах забезпечення участі громадян в публічно-управлінській діяльності: інформування органів влади про місцеві проблеми (пасивна участь), а також участь у їх безпосередньому вирішенні (активна участь).

На початку зазначимо, що "Participation 2.0" ґрунтується на таких каналах комунікації, що забезпечують двонаправлену взаємодію між органами публічної влади та громадянами. Типовими прикладами таких каналів є не тільки пости на сторінках "Facebook", використання повідомлень у Twitter для надання екстрених новин та інформації, а також спеціальні додатки, які дозволяють громадянам виявляти та попереджувати керівників про проблеми чи недоліки в їх громадах. Типовими додатками у цьому сенсі є:

— "CitySourced" — платформа громадської участі "SaaS" ("Програмне забезпечення як послуга"), яка з'єднує громадян з місцевими владними установами і наданими ними послугами. Вона надає клієнтські послуги користувачам iOS / Android, які підключаються до CRM-додатків, спеціально розробленими для використання в публічному секторі;

— "London Data Store" — неурядова платформа, яка використовує відкриті дані для інформування громадян про ситуацію в столиці Великої Британії;

— "Crunchbase" — платформа для пошуку інвестицій у місцевий розвиток.

Зазначені інструменти, що розроблялися урядовими та неурядовими організаціями, істотно змінили спосіб взаємодії органів публічної влади та громадян і сприяли появі та розвитку розподіленої демократії. Поняття "розподіленої демократії" йде корінням в усвідомлення того, що органи публічної влади більш активно залучають громадян для ефективного вирішення численних проблем. Як наслідок, деякі органи публічної влади використовують технологію "Participation 2.0" для залучення громадян до процесу ідентифікації, актуалізації та вирішення проблем, для вирішення яких органи публічної влади не мають необхідних ресурсів, повноважень або знань. Таким чином, на громадян покладається відповідальність за створення онлайн майданчиків, на яких громадяни можуть активно обговорювати вирішення деяких місцевих проблем і сприяти поліпшенню життя в своїх громадах. У деяких випадках громадяни навіть організовуються для того, щоб взяти на себе виконання завдань і обов'язків, які традиційно знаходилися в руках держави.

Загалом технологію "Participation 2.0" можна розділити на такі складові: інформування, консультування, включення, співпраця і наділення повноваженнями [2, с. 122—135, 145—147]. Розглянемо їх докладніше.

1. Інформування. Що стосується обміну інформацією, то сильною стороною Інтернету і соціальних мереж є їх здатність забезпечувати миттєвий обмін відомостями між громадянами та органами публічної влади. У поєднанні з мобільними телефонами інструменти соціальних мереж можуть миттєво доставити інформацію громадянам, де б вони не знаходилися. І було б помилкою не використовувати цей інструмент сьогодні.

Переважає більшість місцевих органів влади в Україні використовують у якості майданчиків для інформування про різні події, як-от: публічні збори, ухвалені рішення та громадські заходи свої веб-сайти. Багато з цих веб-сайтів використовують технології для заохочення інтерактивного виробництва інформації та обміну нею за допомогою таких механізмів, як блоги, дискусійні панелі, "питання-відповіді" тощо. На додаток до веб-сайтів багато місцевих органів влади останнім часом використовують "Facebook". Усе більш популярними стають "Instagram" та "Telegram". Менш популярним серед публічних організацій, але достатньо популярним серед публічних осіб є "YouTube", "Twitter" та "TikTok".

"Фейсбук" використовують, як правило, для поширення офіційної розгорнутої інформації, "Twitter" — для стислих текстових коментарів знакових подій, "YouTube" — для тривалих (більше 1 хв), "TikTok" — для коротких (до 10 секунд) відеоповідомлень,

"Instagram" — для фотозвітів про події, що відбулися. "Telegram" намагається поєднувати усі зазначені способи донесення інформації. "Інформування" дозволяє публічним організаціям та установам широко розповсюджувати інформацію серед громадян, які вважають за краще отримувати її через соціальні мережі.

2. Консультування. Технології соціальних мереж розширюють можливості місцевих органів влади консультуватися з громадянами. Консультації можуть включати в себе отримання та реагування на зауваження, запити та скарги. Першим ефективним прикладом такої взаємодії може служити використання додатку "SeeClickFix" (SCF). Це додаток, заснований на базі сайту платформи "FixMyStreet" (fixmystreet.com), розробленому ще у 2007 р. у Великобританії.

SCF покликаний допомогти громадянам повідомляти про проблеми, які пов'язані з різноманітними проблемами в їхньому районі. Звіти можуть бути представлені через веб-інтерфейс; за допомогою додатків для iPhone, BlackBerry або Android; або за допомогою програми для Facebook. Посадові особи місцевих органів влади отримують оповіщення про поданих питаннях, а потім можуть відслідковувати прогрес з цих питань через "зону спостереження", за яку відповідальні чиновники. Платформа дозволяє використовувати механізми прямого зворотного зв'язку. Посадові особи місцевих органів влади надають кожному питанню номер замовлення на виконання робіт та можуть змінити статус ремонту (від відкритого до поточного або фіксованого). Громадяни автоматично інформуються про зміни в стані їх проблем, що встановлює повний цикл зворотного зв'язку. Послуга інтегрована в соціальні мережі Twitter та Facebook і надає картографічні віджети звітності для ЗМІ.

Отже, SCF дозволяє громадянам і органам публічного управління асинхронно співпрацювати з питань, не пов'язаних з надзвичайними ситуаціями на місцевому рівні. Ідея використовує готовність громадян повідомляти про такі проблеми, як вибоїни, проблеми зі сміттям або інші незручності, на центральній платформі, завантажуючи фотографії (зняті за допомогою мобільного телефону) разом з коротким поясненням. Потім у вирішенні проблеми беруть участь органи місцевого самоврядування, комунальні підприємства, підрядники та групи активістів, які можуть увійти в систему і надати цим громадянам зворотний зв'язок і звіти про хід робіт, у форматі "робочий процес почався" або "питання вирішене".

Відзначимо, що хоча повідомлення та сповіщення місцевих органів влади про проблеми, які пов'язані з надзвичайними ситуаціями, є загальноприйнятим каналом зв'язку в багатьох країнах, тривалий час це робилося за допомогою листування, прямих телефонних дзвінків або за допомогою форм подачі заяв по електронній пошті на веб-сайтах місцевих органів влади. У більшості випадків органи публічної влади не надсилали відповіді громадянам, і часто було неясно, чи було питання вирішене або все ще "залишається відкритим". Така розбалансованість — між потребами громадян та діями органів публічної влади — без механізмів зворотного зв'язку — призводила до відсутності взаєморозуміння та довіри до влади. Ось чому багато громадян називали повідомлення про проблему "чорним ящиком".

Для подолання цих проблем у додатку SCF було створено розділ "Виправлення", в якому інформується про стан вирішення певної проблеми.

3. Включення. Наступним способом використання технології "Participation 2.0" є залучення громадськості до процесу обробки публічно-управлінської інформації та надання громадянам більше впливу на прийняття управлінських рішень. Технологічною основою для такого включення стала платформа "Biki", яка уперше дозволила створювати нетехнічний інтерактивний онлайн-контент. За допомогою простого вікна текстового редактора користувачі вікі легко можуть співпрацювати та домагатися спільних результатів, та їм не потрібні навички веб-програмування.

Першим прикладом використання даної платформи став проект "Wikiplanning™", який був започаткований в Сан-Хосе, штат Каліфорнія. Ця форма участі в основному вимагає вкладу з боку громадськості, змушуючи громадян відчувати себе більш залученими та частиною загального процесу.

4. Співпраця. Технології Participation 2.0 дозволяють уряду встановлювати партнерські відносини з громадськістю протягом усього процесу прийняття рішень, починаючи з ідентифікації проблеми та закінчуючи розробкою альтернатив і визначенням бажаних рішень. Мета полягала в тому, щоб залучити громадян і дати їм можливість висловити свою думку при розробці та виборі пріоритетів і стратегій роботи поліції в районі, в якому вони проживають. Ці зусилля виходять за рамки етапу залучення, роблячи процес участі і, зокрема, його результати більш прозорими. Громадяни безпосередньо взаємодіють з представленими рішеннями, бачать, як інші голосували, і, таким чином, є частиною процесу прийняття остаточного рішення.

5. Надання дозволів. Технології "Participation 2.0" можуть також використовуватися для розширення прав і можливостей громадян, тобто для передачі повноважень щодо прийняття рішень в їх руки, тобто для забезпечення найвищого рівня участі громадян в публічному управлінні. Одними з перших дану технологію почали використовувати в Вірджинії, де було створено віртуальний форум ідей (www.ideas.virginia.gov). Після входу на сайт, громадяни представляли свої ідеї про удосконалення діяльності уряду штату. Разом громадяни обговорювали ці ідеї і співпрацювали щодо їх розвитку та вдосконалення. Потім ці ідеї оцінювалися користувачами, та ідеї з найвищим рейтингом отримували офіційну відповідь від представника штату. Зазначимо, що цей приклад можна легко застосувати в роботі будь-яких місцевих органів влади.

У таблиці 1 наведено узагальнені дані за типами залучення та участі громадян, у тому числі приклади на всіх рівнях влади.

Загалом зазначимо, що аналіз і узагальнення інформації, якими громадяни і державні службовці готові поділитися в соціальних мережах у публічному секторі, є одним з найскладніших завдань, що стоять перед органами публічної влади в епоху розвитку "Government 2.0". Щодня тисячі громадян коментують урядові пости в "Facebook", роблять публікації в "Instagram" або обмінюються інформацією, опублікованою в "Twitter". Проте рідко органи влади користуються можливістю

Таблиця 1. Види участі громадськості в прийнятті публічно-управлінських рішень

Рівень та мета участі	Приклади Participation 2.0
<i>Інформування:</i> надавати громадськості збалансовану та об'єктивну інформацію, щоб допомогти їй зрозуміти проблему, альтернативи та можливості її вирішення	Інтерактивні сайти, Facebook та соціальні мережі, Twitter
<i>Консультування:</i> отримувати та відповідати на зауваження, запити та скарги громадян, а також отримувати відгуки громадськості на ухвалені рішення	SeeClickFix, FixMyStreet, Love Lewisham
<i>Включення:</i> працювати безпосередньо з громадськістю протягом усього процесу прийняття управлінських рішень для забезпечення того, щоб стурбованості й сподівання громадськості були послідовно зрозумілі персоналом органу публічної влади і враховані під час ухвалення рішень	Wikiplanning™
<i>Співпраця:</i> партнерство з громадськістю по кожному етапі вирішення проблеми, включаючи розробку альтернатив і визначення кращого рішення	Віртуальні панелі
<i>Надання дозволів:</i> передати повноваження щодо прийняття рішень в руки громадян	Форум ідей Вірджинії

збирати інноваційні ідеї та знання, які оприлюднюються за допомогою цих каналів [1, с. 203]. Водночас на жаль, сьогоденні стандартні сервіси соціальних мереж не мають можливості автоматично отримувати і зіставляти нові знання або ідеї з контенту, який громадяни передають по існуючим каналах розповсюдження інформації. У деяких випадках сам по собі зміст коментарів дуже ускладнює належний аналіз. Тому важливим завданням є розробка інструментарію для обробки зазначеної інформації у продуктивний та ефективний спосіб. Існуючі інструменти, як-от: "Salesforce Marketing Cloud" (www.salesforce.com, комерційний додаток для аналізу соціальних мереж), можуть допомогти дати загальний огляд, повідомляючи про "температуру" аудиторії. Однак набагато складніше насправді узагальнювати контент і отримувати нові ідеї та інноваційні знання з постійного потоку інформації, який надходить до органів публічної влади з кожним твітом або коментарем.

Нові відкриті інноваційні платформи, як-от: "SeeClickFix" покликані заповнити цю прогалину. За допомогою цих платформ органи публічної влади можуть скористатися краудсорсинговим підходом і звернутися з відкритим закликком до великої, зазвичай невизначеної групи людей (всім громадянам, потенційним підрядникам або представникам галузі, програмістам тощо), щоб безліч різних людей могли зробити свій внесок у вирішення певної нагальної проблеми. Платформа допомагає узагальнювати внесок, зроблений громадянами (або розробників додатків, експертів у галузі знань, компаній тощо), через канали соціальних мереж. Такі відкриті інноваційні механізми краудсорсингу корисні в тих випадках, коли експертні знання можуть бути недоступні або занадто дорогі для доступу. Вони також підвищують ступінь участі та залучення громадян. Отже, краудсорсинг дає органам публічної влади можливість безпосередньо залучати громадян до процесу прийняття рішень.

Практично будь-яка тема може бути обговорена у відкритому просторі за допомогою краудсорсингу, а це

означає, що агентства можуть опублікувати будь-яку проблему в формі запиту і попросити надати варіанти її вирішення. Основна увага приділяється інноваціям, творчості та генерації нових ідей зацікавленими сторонами або експертами в цій сфері. У деяких випадках відкрита інноваційна платформа дозволяє учасникам не тільки представити свої ідеї, а й надати додаткову інформацію про те, як їх ідеї можуть бути реалізовані, а кожен учасник може прокоментувати всі інші представлені ідеї. Орган публічної влади в результаті підбере оптимальне рішення або набір рішень, а ті, чиї ідеї будуть обрані, можуть отримати певну компенсацію. Такий підхід більш ефективний з точки зору витрат, ніж традиційні запити пропозицій, на створення і оцінку яких часто йде багато часу. Інформаційний запит відкриває розмову і дозволяє громаді опрацювати ефективні рішення, часто навіть без встановлення жорстких вимог до них.

Таким чином відкриті інноваційні платформи призначені для координації і впорядкування подачі і припливу інноваційних ідей [3]. Узагальнюючи американський досвід, можна зазначити, що показовими в цьому аспекті є:

— Нью-Йоркська відкрита інноваційна платформа "NYC Simplicity", яка використовується для генерації економічно ефективних ідей.

— програма "iMesa" міста Меса, штат Арізона, яка призначена для збору ідей громадян з метою економії коштів;

— Фабрика ідей округу Харфорд, штат Меріленд, яка також запитує ідеї у виборців, спрямовані на стимулювання інновацій.

Деякі з цих платформ дозволяють громадянам голосувати за ідеї один одного і заробляти бали за кожну онлайн-активність, яку вони виконують на платформі. У деяких населених пунктах ці віртуальні бали можна обміняти на реальні продукти (див. www.cityofmanor.org/labs).

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Платформи і способи їх використання різняться залежно від цілей і потреб кожного закладу. Деякі платформи, як-от: "NYC Simplicity", використовуються тільки для внутрішніх цілей. Працівників міста просять допомогти місту бути більш інноваційним та економити витрати під час великих бюджетних збоїв. Інші платформи в основному використовуються для краудсорсингу ідей громадян про інноваційну діяльність органів публічної влади, такі як інноваційний портал округу Харфорд.

Хоча будь-які новації, інтерактивні онлайн платформи місцевих органів влади стикаються з низкою істотних і типових викликів, які розглянемо нижче разом з відповідними рекомендаціями щодо їх подолання (визначення проблеми, винесення проблеми в публічний простір, стимули для участі, дедлайни та забезпечення об'єктивності оцінювання пропозицій).

Між тим, не дивлячись на наявні виклики і загрози, технологія "Participation 2.0", призначена для використання соціальних мереж та додатків для залучення громадян, стало основним інструментом практичної реалізації технологічної платформи "Government 2.0". Водночас важливе завдання органів публічного управління

полягає в тому, щоб встановлювати різницю між потребами громадян і своїми можливостями, а також визначати оптимальні способи і інструменти взаємодії з громадянами. Таким чином, перш ніж приступати до реалізації проекту "Participation 2.0", керівникам органів публічної влади необхідно вирішити кілька важливих питань. Насамперед, вони повинні вирішити, які процеси вони можуть підтримати з використанням соціальних мереж і як вони при цьому можуть підтримати місію своєї власної організації. По-друге, вони повинні визначити, на якому рівні вони хочуть залучити громадян — чи хочуть вони просто інформувати громадян, або вони хочуть консультуватися, або співпрацювати з ними? Це вимагає детального аналізу політичних реалій, а також вивчення фінансових, людських, технологічних та інших обмежень. Крім того, представники влади повинні дати громадянам чітке пояснення того, як їх внесок буде використовуватися в процесі прийняття та реалізації управлінських рішень. Це вимагає від державних керівників продумати і розглянути способи візуалізації, інформування, поширення та впровадження механізмів зворотного зв'язку, щоб громадяни відчували, що їх внесок був отриманий та обробляється.

Нарешті, є проблема кооптації. Попри те, що "Participation 2.0" відкриває доступ великій кількості користувачів, є ймовірність того, що організовані користувачі і групи можуть перевантажити систему взаємодії своїми думками та ідеями. Крім того, їм необхідно розробити керівні принципи та протоколи онлайн-взаємодії. Отже, на всіх відкритих інноваційних платформах органів публічної влади необхідно забезпечити суворий моніторинг та готовність втрутитися в разі порушення учасниками умов використання або прийнятого етикету.

Література:

1. Якимчук О. Онлайнні соціальні мережі: перспективи розвитку // Релігія та соціум. Міжнар. часопис. 2011. № 2 (6). С. 199—205.
2. Mergel Ines (2012) Social Media in the Public Sector: A Guide to Participation, Collaboration and Transparency in The Networked World. San Francisco, Creative Commons License. CA. 320 p.
3. O'Reilly T. What Is Web 2.0. Design Patterns and Business Models for the Next Generation of Software [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.oreilly.com/pub/a/web2/archive/what-is-web-20.html?page=1> (дата звернення: 19.03.2021).

References:

1. Yakymchuk, O. (2011), "Online social networks: prospects for development", *Relihiia ta sotsium. Mizhnar. Chasopys*, vol. 2 (6), pp. 199—205.
2. Mergel, I. (2012), *Social Media in the Public Sector: A Guide to Participation, Collaboration and Transparency in The Networked World*, Creative Commons License. CA, San Francisco, USA.
3. O'Reilly, T. (2005), "What Is Web 2.0. Design Patterns and Business Models for the Next Generation of Software", available at: <https://www.oreilly.com/pub/a/web2/archive/what-is-web-20.html?page=1> (Accessed 19 March 2021).

Стаття надійшла до редакції 13.05.2021 р.

Ю.-Б. Р. Ханік,
аспірант кафедри адміністративного та фінансового менеджменту,
Національний університет "Львівська політехніка"
ORCID ID: 0000-0002-6449-1238

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.10.142

ПУБЛІЧНИЙ МАРКЕТИНГ: КЛАСИФІКАЦІЯ, АЛГОРИТМ ПРОВЕДЕННЯ ТА ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ СИСТЕМИ

Y.-B. Khanyk,
Postgraduate student of the Department of Administrative and Financial Management,
Lviv Polytechnic National University

PUBLIC MARKETING: CLASSIFICATION, ALGORITHM FOR CONDUCTING AND FORMING A GENERAL SYSTEM

У наукових працях вітчизняних авторів дослідженню публічного маркетингу приділяється незначна увага. Однак досвід застосування маркетингу в публічному управлінні іноземних держав свідчить про ефективність та навіть необхідність використання маркетингової концепції під час здійснення успішного публічного управління. У науковій статті описано відмінність між публічною та державною владою. Визначено, що суб'єктом публічного маркетингу постає публічна влада. В свою чергу суб'єктами державної влади виступають органи законодавчої, виконавчої та судової влади, а суб'єктами публічної влади виступають органи державної влади та органи місцевого самоврядування в Україні. Визначено, що під об'єктами публічного маркетингу слід розглядати: окремого жителя відповідної адміністративно-територіальної одиниці, окремі соціальні групи чи населення загалом. А продуктами публічного маркетингу можуть виступати: державні товари, послуги чи програми, владні (публічні) рішення, загальний політичний курс певної країни, імідж держави чи певної території у державі. Розроблено класифікацію публічного маркетингу за 5 різними ознаками: за суб'єктами здійснення, за об'єктами здійснення, за видами продукції, за територіальною ознакою та за періодом часу, на який розробляється публічна маркетингова стратегія. Сформовано та описано алгоритм проведення публічного маркетингу, котрий складається із декількох етапів — від етапу виокремлення певної проблеми чи потреби громадян органами державної влади чи місцевого самоврядування до етапу аналізування успішності здійснення публічного маркетингу. Розроблено, описано та схематично представлено систему публічного маркетингу. Визначено, що система публічного маркетингу складатиметься із вхідної інформації, котра допомагає визначити проблему або потребу громадян органами державної влади чи місцевого самоврядування; обробки та аналізу такої інформації, вибору найкращого публічного вирішення цієї проблеми чи потреби, та представлення і просування цього рішення за допомогою каналів маркетингової комунікації (інструментів публічного маркетингу). На виході система публічного маркетингу представлена публічними рішеннями, що стосуються продукту публічного маркетингу, метою яких є досягнення максимальної соціальної ефективності та цілей, що ставив собі орган публічної влади, котрий застосовував публічний маркетинг.

In the scientific works of domestic authors, little attention is paid to the study of public marketing. However, the experience of marketing in the public administration of foreign countries shows the effectiveness and even the need to use the marketing concept in the implementation of successful public administration. The scientific article describes the difference between public and state power. It is determined that the subject of public marketing is public authority. In turn, the subjects of state power are the bodies of legislative, executive and judicial power, and the subjects of public power

are the bodies of state power and local self-government in Ukraine. It is determined that the objects of public marketing should be considered: an individual resident of the relevant administrative-territorial unit, individual social groups or the population as a whole. And, the products of public marketing can be: public goods, services or programs, government (public) decisions, the general political course of a country, the image of the state or a certain territory in the state. The classification of public marketing on 5 various signs is developed: on subjects of realization, on objects of realization, on kinds of production, on a territorial sign and on the period of time for which the public marketing strategy is developed. An algorithm for conducting public marketing has been formed and described, which consists of several stages — from the stage of identifying a particular problem or need of citizens by public authorities or local governments to the stage of analyzing the success of public marketing. The system of public marketing is developed, described and schematically presented. It is determined that the public marketing system will consist of input information that helps to identify the problem or need of citizens by public authorities or local governments; processing and analysis of this information, choosing the best public solution to a given problem or need, and presenting and promoting this solution through marketing communication channels (public marketing tools). At the end, the public marketing system is represented by public decisions concerning the product of public marketing, the purpose of which is to achieve maximum social efficiency, and the goals set by the public authority that used public marketing.

*Ключові слова: держава, публічний маркетинг, публічне управління, публічна влада.
Key words: state, public marketing, public administration, public authority.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ В ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

Застосування маркетингу вже давно вийшло за межі комерційної діяльності окремих підприємств, організацій, установ. Так, уряди європейських країн активно застосовують у публічному управлінні ті концепції та інструменти, котрі використовують суб'єкти бізнесу у ринковому середовищі. Публічний маркетинг є однією із таких концепцій. Однак у вітчизняних умовах поняття публічного маркетингу поки що використовується доволі рідко. А саме застосування маркетингу в публічному управлінні взагалі перебуває на етапі свого початкового розвитку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Вітчизняними авторами наукових праць, у котрих досліджується саме поняття публічного маркетингу є: Є. Ромат [1], В. Шатун [2], Ю.Г. Корольок [3], О. Дейнега [4], Д. Калініченко [5], М. Окландер [6], К. Романенко [7] та інші. Однак серед вітчизняних науковців, лише Шатун В.Т. розробив класифікацію маркетингу в публічному управлінні. Решта ж авторів лише описують важливість використання маркетингу в публічному управлінні та намагаються хоч якось витлумачити дане поняття. Не існує і наукових праць щодо опису етапів проведення публічного маркетингу у публічному управлінні, а також відсутній опис та аналіз системи публічного маркетингу в Україні.

ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Попри те, що є деякі наукові праці вітчизняних авторів у сфері публічного маркетингу, сам понятійно-ка-

тегорійний апарат публічного маркетингу в Україні ще мало досліджений, не говорячи вже про етапи проведення публічного маркетингу чи дослідження специфіки його використання у публічному управлінні.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Завданням наукової статті є докладний опис алгоритму проведення публічного маркетингу органами влади та формування і опис загальної системи публічного маркетингу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Враховуючи позитивний досвід використання маркетингової концепції в управлінні комерційними підприємствами, установами та організаціями, доцільним є також застосування принципів маркетингу і у публічному секторі. Так, сучасний маркетинг у своїй основі дотримується принципу "клієнтоорієнтованості", тобто сфокусованості на споживачеві та на його бажаннях, потребах. Фактично, сучасний споживач, його бажання визначають те, якою буде готова продукція. Власне, застосування такого принципу сучасного маркетингу прямо проектується на сучасний політичний режим європейських країн. Демократія, котра орієнтується на народ і в котрій народ є джерелом влади постає за принципом "клієнтоорієнтованості" маркетингу.

Саме поняття "публічного управління" в Україні ще перебуває на етапі свого остаточного формування. На жаль, наразі не існує єдиного визначення даного терміну, а різні наукові джерела часто прирівнюють публічне управління до державного. Однак, суттєві відмінності між державним та публічним управлінням все ж таки є, а публічним маркетингом має займатися публічна, а не лише державна влада.

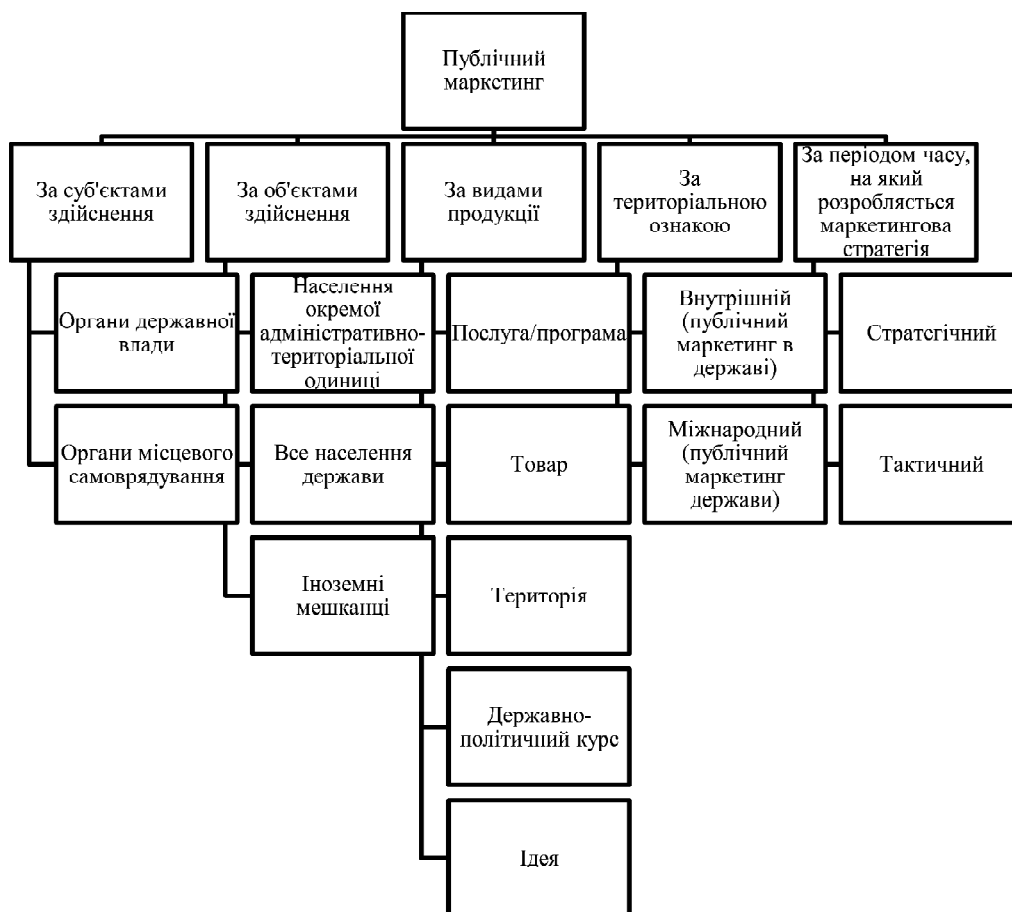

Рис. 1. Класифікація публічного маркетингу

Стаття 5 Конституції України зазначає, що народ постає єдиним джерелом влади в країні. Водночас він здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування [8]. Таким чином, до механізму державної влади не входять органи місцевого самоврядування. Це також підтверджує стаття 6 Конституції України, в котрій зазначається, що втілення державної влади відбувається шляхом поділу її на законодавчу, виконавчу та судову. Виходить так, що під державним управлінням слід виокремлювати лише діяльність органів державної влади.

Сутність самого слова "публічний" походить від лат. *publicus* — суспільний, народний [9]. Тобто публічною є та влада, в котрій влада належить народу, суспільству. А місцеве самоврядування якраз постає специфічною формою реалізації належної народо́вї влади. Таким чином, суб'єктами державної влади виступатимуть органи законодавчої, виконавчої та судової влади, а суб'єктами публічної влади виступатимуть органи державної влади та органи місцевого самоврядування в Україні.

У публічному секторі набагато важче ідентифікувати клієнта публічного маркетингу, тобто ту особу чи групу осіб, на кого спрямовуватиметься маркетингова діяльність. Адже клієнтом органу публічної влади може бути як окремий житель відповідної адміністративно-територіальної одиниці, так і населення в цілому. Отже, звідси випливає, що об'єктами публічного маркетингу є: окремий житель відповідної адміністративно-територіальної одиниці, окремі соціальні групи чи населення в цілому. В свою чергу продуктами публічного маркетингу

можуть виступати: державні товари, послуги чи програми, владні (публічні) рішення, загальний політичний курс певної країни, імідж держави чи певної території у державі.

Таким чином, публічний маркетинг можна класифікувати за різними ознаками. Саму класифікацію публічного маркетингу, розроблену автором на основі загальної класифікації маркетингу [10], представлено на рисунку 1.

На початку застосування маркетингу публічною владою, владі необхідно встановити конкретні цілі такої діяльності та визначити можливе фінансування, котре буде виділено на таку діяльність. Метою діяльності в будь-якому випадку буде соціальна ефективність, однак цілі можуть бути різні — наприклад, зростання довіри до профільних міністерств, формування позитивного сприйняття певних рішень влади і т.д. Сам алгоритм проведення публічного маркетингу складатиметься із декількох етапів.

Першим етапом здійснення публічного маркетингу постає виокремлення певної проблеми чи потреби громадян органами державної влади чи місцевого самоврядування. На цьому етапі доцільними є проведення та аналізування соціологічних досліджень у межах держави чи певної адміністративно-територіальної одиниці; вивчення міжнародних індексів (наприклад, якщо проблемою постає імідж держави чи певної території держави на міжнародній арені, то можуть досліджуватись індекси національних брендів чи індекси брендів міст і т.д.); вивчення рівня задоволення громадян публічними

Рис. 2. Система публічного маркетингу

рішеннями, загальним політичним курсом держави, якістю отриманих державних послуг чи програм тощо. Наприклад, якщо публічний маркетинг застосовується у Міністерстві охорони здоров'я України, то першим етапом буде вивчення найчастіших проблем або потреб з котрими стикаються громадяни отримуючи послуги у цій галузі публічного управління. Так, під час коронавірусної пандемії нагальною потребою і проблемою водночас була вакцинація громадян. МОЗ за допомогою статистики, соціологічних досліджень виокремило саме цю проблему, на котру був, зокрема, спрямований і публічний маркетинг.

Другим етапом є прийняття та реалізація найкращого варіанту вирішення певної проблеми чи потреби органами державної влади чи місцевого самоврядування, співпрацюючи із фізичними чи юридичними особами. Повертаючись до прикладу із вакцинацією громадян під час коронавірусу, найкращим вирішенням цієї проблеми була співпраця із виробниками вакцини, виділення коштів та закупівля необхідної кількості доз для громадян.

Третім етапом поставатиме визначення цільової аудиторії, на котру спрямовуватимуться публічні маркетингові дії. Цільовою аудиторією в публічному маркетингу можуть бути окремі організації, групи населення, мешканці певної адміністративно-територіальної одиниці, і зрештою все населення держави. А якщо публічний маркетинг спрямований на покращення позитивного іміджу держави на міжнародній арені, то цільовою аудиторією будуть не лише мешканці певної країни, але також і мешканці іноземних держав. Зазвичай, мета функціонування певного органу публічної влади дає розуміння того, хто є його цільовою аудиторією. Наприклад, якщо це Міністерство освіти і науки України, то цільовою аудиторією буде те населення країни, що має певний стосунок до освіти. Однак для того щоб орган державної влади чи місцевого самоврядування розумів хто і ким є його основний "клієнт" для певного публічного маркетингового

продукту необхідно здійснити сегментацію цільової аудиторії. Надалі для просегментованої цільової аудиторії буде легше обрати маркетинговий канал комунікацій.

Четвертим етапом постає просування продукту публічного маркетингу (товар, ідея, рішення і т.д.), обираючи канали маркетингових комунікацій відповідно до сегментованої цільової аудиторії. Адже, наприклад, для молоді віком до 35 років доцільно буде просувати продукт публічного маркетингу в Інтернеті за допомогою контекстної чи таргетингової реклами, а для осіб, котрі проживають на території, де доступ до Інтернету обмежений, доцільно буде застосування реклами на телебаченні чи радіо і т.д.

П'ятим етапом є аналізування успішності здійснення публічного маркетингу, враховуючи соціальну ефективність від такої діяльності та порівнюючи отримані результати із запланованими.

Системою називається об'єкт, який характеризується складом елементів, структурою їх зв'язків, параметрами і має хоча б один вхід і один вихід, які забезпечують зв'язок із зовнішнім середовищем, що характеризується законами поведінки і змінює поведінку при надходженні керуючих впливів [11]. Отже, виходячи із визначення самої системи сформуємо систему публічного маркетингу на основі алгоритму його проведення.

Система публічного маркетингу складатиметься із вхідної інформації, котра допомагає визначити проблему або потребу громадян органами державної влади чи місцевого самоврядування; обробки та аналізу даної інформації, вибору найкращого публічного рішення даної проблеми чи потреби, та представлення і просування цього рішення за допомогою каналів маркетингової комунікації (інструментів публічного маркетингу). На виході система публічного маркетингу представлена публічними рішеннями, що стосуються продукту публічного маркетингу, метою яких є досягнення максимальної со-

ціальної ефективності, та цілей, що ставив собі орган публічної влади, котрий застосовував публічний маркетинг.

Схематично система публічного маркетингу представлена на рисунку 2.

Публічний маркетинг повинен вивчати потреби та інтереси громадян, стежити за тенденціями їх розвитку. Специфічним тут є те, що на відміну від комерційного сектору, у публічному секторі спостерігається значний контроль за діями державних органів чи установ з боку громадськості. Відповідно у проведенні публічного маркетингу вагомий акцент приділяється на комунікацію, зв'язки з громадськістю між тими самими державними органами, установами та громадянами, соціальними групами.

Комунікації в публічному маркетингу охоплюють ведення діалогу громадян із органами публічного управління та органів публічного управління із громадянами. Діалог дозволяє отримати необхідний зворотній зв'язок та визначити успішність проведення публічних маркетингових кампаній. Зрештою, найкраща реклама діяльності органів публічного управління — це діалог із громадськістю. А доцільними в епоху стрімкого розвитку Інтернет-ресурсів є також застосування таргетингової чи контекстної реклами в мережі Інтернет, адже ці види реклами засновані на вподобаннях певного громадянина чи особи.

ВИСНОВКИ

Маркетинг в публічному управлінні дозволяє підвищити ефективність роботи органів публічного управління. Однак, в Україні ґрунтовних наукових праць та досліджень на тему публічного маркетингу є обмаль. Ряд вітчизняних авторів зупиняються лише на тому, що описують важливість використання маркетингових інструментів у публічному управлінні. Автором статті розроблено власну класифікацію публічного маркетингу, описано алгоритм його проведення та сформовано загальну систему публічного маркетингу. Перспективою подальших досліджень постає дослідження стану системи публічного маркетингу в Україні та визначення можливих напрямків її розвитку.

Література:

1. Ромат Є.В. Маркетинг у державному управлінні. Маркетинг в Україні. 2003. № 4. С. 32—35.
2. Шатун В.Т. Маркетинг в публічному управлінні: сутність, специфіка, класифікація. Наукові праці. Державне управління. 2016. Вип. 255. Т. 267. С. 181—187.
3. Королюк Ю.Г., Толуб'як В.С. Публічний маркетинг якості надання адміністративних послуг. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 12. С. 103—106.
4. Дейнега О., Дейнега І. Маркетинг як інструмент розвитку потенціалу послугової діяльності територіальних громад. ЛОГОС. ОНЛАЙН. DOI: <https://doi.org/10.36074/2663-4139.12.03>
5. Калініченко Д. Публічний маркетинг з орієнтацією на потреби суспільства. Траєкторія Науки. 2017. Т. 11, № 3. С. 4021—4024. DOI: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.28-10>

6. Окландер М.А. Маркетинг у секторах національної економіки: монографія. Одеса: Астропринт, 2004. 408 с.

7. Романенко К.М. Державний маркетинг як механізм максимізації соціальної ефективності державного управління. Інвестиції: практика та досвід. 2010. № 10. С. 85—88.

8. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення: 13.05.2021).

9. Мельничук О.С. Словник іншомовних слів. Київ: "Українська радянська енциклопедія", 1974. 865 с.

10. Види маркетингу та їх характеристика. URL: <https://sites.google.com/site/cherednychenkokatya40kd/home/vidi-marketingu-ta-ieh-harakteristika> (дата звернення: 15.05.2021).

11. Коваленко І.І., Бідюк П.І., Гожий О.П. Вступ до системного аналізу: навч. посіб. Миколаїв: МДГУ ім. Петра Могили, 2004. 148 с.

References:

1. Romat, Ye.V. (2003), "Marketing in public administration", *Marketing in Ukraine*, vol. 4, pp. 32—35.
2. Shatun, V.T. and Zosimova, I.O. (2016), "Marketing in public management: essence, specific, classification", *Naukovi pratsi. Derzhavne upravlinnia*, vol. 267, no. 255, pp. 181—187.
3. Koroliuk, Yu. and Tolubyak, V. (2018), "Public marketing of administrative services quality", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 12, pp. 103—106.
4. Deineha, O. and Deineha, I. (2020), "Marketing as a tool for developing the service potential of local communities", *ЛОГОС. ONLAIN*. DOI: <https://doi.org/10.36074/2663-4139.12.03>.
5. Kalinichenko, D. (2017), "Public marketing with a focus on the needs of society", *Traiektoriia nauky*, vol. 3, no. 11, pp. 4021—4024. DOI: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.28-10>
6. Oklander, M.A. (2004), *Marketing in the sectors of national economy*, Astroprint, Odessa, Ukraine.
7. Romanenko, K.M. (2010), "The public marketing as a mechanism of maximization of social effect of public administration", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 10, pp. 85—88.
8. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "The Constitution of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (Accessed 13 May 2021).
9. Melnychuk, O.S. (1974), *Slovnnyk inshomovnykh sliv* [Dictionary of foreign words], *Ukrainska radianska entsyklopediia*, Kyiv, Ukraine.
10. Modern concepts of industrial and social marketing (2020), "Types of marketing and their characteristics", available at: <https://sites.google.com/site/cherednychenkokatya40kd/home/vidi-marketingu-ta-ieh-harakteristika> (Accessed 15 May 2021).
11. Kovalenko, I.I. Bidiuk, P.I. and Hozhyi, O.P. (2004), *Vstup do systemnoho analizu* [Introduction to systems analysis], MDHU im. Petra Mohyly, Mykolaiv, Ukraine. *Стаття надійшла до редакції 17.05.2021 р.*

Р. В. Антонюк,
аспірант кафедри публічної політики та політичної аналітики,
Національна академія державного управління при Президентові України
ORCID ID: 0000-0002-4770-9581

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.10.147

ПРОБЛЕМА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПРИРОДИ СУЧАСНОГО ТЕРОРИЗМУ У НАУКОВІЙ І ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ

R. Antoniuk,
Postgraduate student of the Department of Public Policy and Political Analysis,
National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

THE PROBLEM OF INTERPRETING THE NATURE OF MODERN TERRORISM IN THE SCIENTIFIC AND LEGAL DOCTRINE

Статтю присвячено інтерпретації природи сучасного тероризму у науковій і правовій доктрині. Для досягнення більшої термінологічної ясності по предмету дослідження автор упорядковує та узагальнює наукові підходи про досліджуване поняття, яке розглядається зарубіжними і вітчизняними науковцями, державними і міжнародними документами як багатозначний соціально-політичний феномен: як конкретна дія, як певна ідеологія, і навіть як політика.

У роботі робиться також акцент на необхідності розмежування тероризму і інших споріднених із ним явищ, як-от: терор, політичні вбивства, війна, екстремізм і т.п. У статті констатується, що більшість трактовок поняття "тероризм", або є достатньо широкими, а тому апіорі не можуть бути беззастережно прийняті міжнародною спільнотою, або є занадто вузькими, ототожнюючи тероризм виключно з насильством. У результаті аналізу численних визначень досліджуваного терміну у різних державних і міжнародних документах, а також наукових розробках, автор виділяє ряд ключових ідентифікаторів, що зустрічаються в цих визначеннях найбільш часто. Доводиться, що за допомогою цих індикаторів, які утворюють унікальну структуру цього поняття, дослідник може скласти чітке явлення про це антигуманне соціально-політичне явище, але за умов, якщо жоден із цих елементів не випадає із загальної структури описуваного явища. Відповідно автором виділяються такі ознаки тероризму: це метод збройної боротьби; він мотивований соціально-політичними й ідеологічними цілями; здійснюється поза межами території військового конфлікту; є екстериторіальним явищем; реалізується у формі акцій організованого насильства виключно у публічний і демонстративний спосіб; розрахований на створення ефекту страху і паніки; спрямований на шантаж інститутів влади і суспільства; діяльність його суб'єктів має законспірований характер.

Обґрунтовується, що такий підхід до визначення тероризму дозволяє відмежувати зазначене явище від інших, традиційно споріднених із ним форм політичного насильства, уникаючи небезпечну і непродуктивну для цілей політики протидії тероризму підміну понять, а також враховує причини виникнення, мотиви і цілі, арсенал засобів реалізації, суб'єктів і об'єктів досліджуваного явища. Цей підхід, на думку автора, відбиває соціально-політичну природу цього явища, без прийняття якої вироблення успішної державної політики протидії тероризму буде неможливе.

The article is devoted to the interpretation of the nature of modern terrorism in the scientific and legal doctrine. To achieve greater terminological clarity on the research subject, the author puts in order and summarize scientific approaches about the studied concept, which is considered by foreign

and domestic scientists, state and international documents as a multi-valued socio-political phenomenon, namely as: a specific action, a specific ideology and even politics.

The paper is also focused on the need to separate terrorism and other related phenomena, such as terror, political killings, war, extremism, etc. The article states that the majority of interpretations of the term "terrorism", either wide enough, or too narrow, identifying terrorism solely with violence. Therefore, the international community a priori cannot accept such interpretations unconditionally. As a result of the analysis of numerous definitions of the studied term in various state and international documents, as well as scientific research, the author emphasizes a number of key identifiers that are found in these definitions most often. It proved that with the help of these indicators, which form a unique structure of this concept, the researcher can make clearer understanding about this inhumane socio-political phenomenon, but if that none of these elements does not fall out of the general structure described phenomenon. Accordingly, the author identifies the following signs of terrorism: it is a method of armed struggle; it is motivated by socio-political and ideological goals; carried out outside the territory of a military conflict; it is an extraterritorial phenomenon; it is implemented in the form of organized violence actions exclusively in a public and demonstrative manner; it is designed to create the effect of fear and panic; it is aimed at blackmailing the government and society; the activities of its subjects has a conspiratorial character.

It is substantiated that this approach to the definition of terrorism allows us to distinguish this phenomenon from other forms of political violence traditionally related to them, avoiding the substitution of concepts that are dangerous and unproductive for the purposes of the anti-terrorism policy. As well as it takes into account the causes, motives and goals, the arsenal of implementation tools, subjects and objects of the investigated phenomenon. This approach, according to the author, reflects the socio-political nature of this phenomenon, without the adoption of the latter, the development of a successful public policy to counter terrorism will be impossible.

Ключові слова: тероризм, насильство, терор, екстремізм, боротьба з тероризмом, державна політика протидії тероризму.

Key words: terrorism, violence, terror, extremism, counter-terrorism, public policy countering terrorism.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Вироблення ефективної державної політики протидії тероризму починається з її наукового забезпечення. Тероризм станом на сьогодні являє собою складне, динамічне, багатовимірне явище, що зачіпає всі сфери життєдіяльності суспільства, але при цьому залишаючись об'єктом численних політичних спекуляцій, маніпуляцій і подвійних стандартів, що є потужним чинником вироблення загальноприйнятого наукового розуміння цього поняття. Цьому сприяє у першу чергу підміна понять із політичних або ідеологічних причин, яку допускають представники державних установ, силових структур, політичного істеблішменту, засобів мас-медіа і звичайно науковці. Йдеться про змішування з тероризмом таких негативних явищ соціальної дійсності, як терор, екстремізм, геноцид, національно-визвольні рухи, етнічні конфлікти, політичні вбивства і т.п. Така підміна понять створює реальні проблеми ідентифікації розглянутих явищ у конкретній політичній ситуації, а отже заважає виробленню дієвих способів реагування на них на державному і міжнародному рівнях.

Не менш важливою проблемою для наукової і правової інтерпретації поняття тероризму є його швидка "еволюційність". Це призводить до того, що у міжнародних документах і фаховій літературі і досі не вдалося виробити уніфікованого, загальноприйнятого визначення цього явища.

Отже, означені проблеми теоретичного осмислення феномена сучасного тероризму зумовлює актуальність такої проблематики для цілей вироблення ефективної державної політики протидії цьому соціально-деструктивному явищу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематику тероризму вивчають з методологічних позицій різних суспільних наук: політології, державно-управлінської науки, соціології, філософії, історії, психології, різних юридичних наук, зокрема міжнародного і кримінального права, кримінології тощо. Важливий внесок у розкриття сутності зазначеного феномену внесли такі зарубіжні та вітчизняні вчені: Ю. Авдєєв [1], А. Алі [9], В. Антипенко [2], Б. Ганор [12], В. Ємельянов [3; 8], В. Зеленецький [8], В. Ліпкан [5], Дж. Нассар [13], В. Настюк [6], В. Рейсман [15], Б. Саул [14], Р. Фолкенрат [11] та багато інших.

Водночас розробці однозначного тлумачення досліджуваного поняття у науковій літературі не сприяє той факт, що науковці, при вивченні тероризму і його проявів інтерпретують це поняття, виходячи зі специфіки методологічного поля своїх наук. З одного боку, це є абсолютно нормальною практикою. Але з іншого — різночитання в розумінні наукових категорій навіть у рамках конкретної досліджуваної проблематики уск-

ладнює не тільки дослідницьку роботу, а й практичну діяльність держави у протидії терористичній загрозі. Тому побудова методологічно виваженого понятійного апарату повинна мати насамперед функціональний характер, що має сприяти виробленню дієвих механізмів державної політики спрямованої на протидію тероризму. Це, безумовно, стимулює необхідність у проведенні подальших наукових досліджень у цьому напрямі також із позиції наукової галузі державне управління.

МЕТА І ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Метою статті визначено розкриття крізь призму аналізу наукової і правової доктрини природи сучасного тероризму. Для досягнення мети поставлено такі завдання:

- упорядкувати та узагальнити наукові підходи про досліджуване поняття;
- розмежувати тероризм і інші споріднені явища;
- досягти більшої термінологічної ясності по предмету дослідження.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Попри актуальність теми тероризму в сучасному світі даний феномен так і не отримав комплексної оцінки наукової і міжнародної спільноти. Характеризуючи таку негативну соціальну практику, дослідники, які взяли на себе важку працю з аналізу і систематизації понад сотні існуючих на сьогодні дефініцій тероризму, вказують на існування у світовій науці декількох основних підходів до визначення цього поняття.

Так, відомий російський тероролог Ю. Авдєєв виділяє два генеральних підходів до визначення поняття "тероризм": "біологічний" і "соціальний". Перший підхід пояснює це явище, виходячи із так би мовити "насиленницької" природи людини, її прагнення загрожувати інтересам інших і використовувати будь-які засоби для досягнення своїх цілей [1, с. 37].

Однак тероризм як людська діяльність, що реалізується у тому числі через насильство, у переважній більшості трактовок все ж тлумачиться як феномен, що має не біологічний, а в першу чергу соціальний (політичний) генезис, адже вплив терористичної акції завжди виходить за рамки заподіяного насильства. Тим не менш, як показує аналіз найбільш розповсюджених у світовій науковій доктрині визначень тероризму, всі інші фактори тероризму соціального характеру все одно невід'ємно пов'язані із насильством. В якості прикладів можна навести типові дефініції тероризму, що зустрічаються у роботах різних зарубіжних і вітчизняних вчених, де насильство та інші антигуманні дії нерозривно поєднані із іншими не менш важливим соціальними ознаками:

- "це інтенсивне застосування або загроза застосування насильства стосовно цивільних осіб або цивільних об'єктів з метою досягнення політичної мети" [12];
- "мотивоване насильство з певними політичними, соціальними чи релігійними цілями за допомогою залякування широких верств населення" [11, р. 150];
- "використання насильства проти некомбатантів, цивільних осіб або інших осіб, які зазвичай вважаються незаконними мішенями військових дій, з метою привернення уваги до політичної боротьби, примусу тих, хто

знаходиться в стороні від цієї боротьби приєднатися до неї, або залякування супротивників для отримання поступок" [13, р. 16];

— "навмисне використання насильства по відношенню до цивільних і військових цілей, як правило, за межами визнаної зони військових дій приватними групами або групами, які, як видається, є приватними, але мають певну ступінь прихованого державного спонсорства" [15, р. 293];

— "за своєю соціально-політичною суттю тероризм є систематичне, соціально чи політично мотивоване, ідеологічно обґрунтоване застосування насильства або погрози його застосування, за допомогою якого, через залякування фізичних осіб, здійснюється управління їх поведінкою у вигідному для терористів напрямку та досягаються необхідні терористам цілі" [6, с. 56] тощо.

Водночас вищенаведені дефініції об'єднують ще декілька важливих ознак, без яких насильство не може бути ідентифіковане як тероризм, а саме: насильство є психологічним фактором впливу на об'єкт тероризму (через залякування); насильство виступає не самоціллю, а лише засобом для досягнення певних, вигідних суб'єктам тероризму цілей (як правило вони носять політичний характер); жертвами насильства стають значно ширші соціальні групи, як правило цивільне населення, ніж безпосередні мішені тероризму. Однак разом з тим "соціальні" та насильницькі аспекти тероризму не дозволяють подолати високу розпливчастість змісту самого терміну і виділити його з-поміж інших видів політичного насильства, наприклад, екстремізму чи терору, феномен яких також можна пояснити потягом людей до використання насильства, що згенерований різними соціально-політичними чинниками.

Більш перспективним у плані систематизації наявних підходів до інтерпретації поняття тероризму у світовій науковій і правовій доктрині, на наш погляд, виглядає ідея виділення ключових ознак, які можна вважати суттєвими аспектами будь-якого визначення тероризму. Власне ця ідея і лягла в основу деяких сучасних систематизацій підходів до визначення тероризму, які можуть бути виявлені у різних дефініціях цього терміну.

Зокрема, на думку відомого австралійського тероролога проф. Е. Алі, подібна систематизація може ґрунтуватися на аналізі офіційних та неофіційних визначень терміну "тероризму", що слугують політичним, правовим, соціальним чи оборонним цілям конкретного уряду або організації, які дають йому визначення, тобто інститутів, які задіяні або є безпосередніми суб'єктами політики протидії даній антисоціальній діяльності [9, р. 86]. Дослідник таким чином виділяє шість ключових підходів до інтерпретації даного терміну, які так чи інакше фігурують у дефініціях тероризму і різних країнах світу:

- перший підхід не являє окремого національного визначення тероризму. Країни, що використовують цей підхід, є підписантами одного або кількох міжнародних договорів і використовують визначення, що містяться в цих договорах, щоб виявляти акти тероризму та протидіяти їм;
- другий підхід визначає тероризм в цілому з точки зору порушення громадського порядку і/або заля-

кування населення. Таке широке визначення тероризму може включати в себе будь-які дії, такі як протест, як виклик політичній владі;

— третій підхід використовується деякими країнами, які розуміють під тероризмом дуже широкий діапазон протиправних намірів, дій та їх наслідків. Такі дефініції справедливо розглядаються автором як проблематичні тому, що вони носять суб'єктивний характер і потенційно можуть бути вибірково застосовані урядами до різних протиправних дій (тобто навіть не пов'язаних із тероризмом);

— четвертий підхід є застосуванням рядом країн вузького визначення тероризму, яке специфічно описує види протиправних дій, намірів та їх наслідків. У багатьох з подібних визначень тероризм обмежується лише актом, який завдає шкоди державі, її представникам і / або організаціям;

— п'ятий підхід полягає у визначенні тероризму в Кримінальних кодексах як вид кримінального злочину. У деяких випадках кримінальні злочини розглядаються як конкретно визначений тероризм. В інших випадках, тероризм згадується в Кримінальних кодексах країн, але при цьому не визначається яких-небудь конкретних правопорушень;

— шостий і остаточний підхід до визначення тероризму намагається включити як причини або мотиви терористів так і їх цілі. Цей підхід визнає, що тероризм має багато вимірів і не може бути визначений тільки в термінах насильницької тактики. Він бере до уваги мотиви тероризму, на відміну від інших злочинних актів насильства [9, р. 86].

Останній підхід, по суті, можна вважати найпридатнішим для цілей вироблення і реалізації державної політики протидії тероризму, оскільки він не акцентує увагу тільки на насильницьких аспектах визначення тероризму, хоча і включає їх, не ігнорує необхідність всебічного аналізу досліджуваного феномену як соціального явища, а навпроти концентрується на виділенні та оцінці різних причин, мотивів, наслідків, засобів і специфічних проявів терористичної діяльності.

Для наочності варто навести низку найцікавіших визначень тероризму, які в тій чи іншій мірі відповідають вищевказаному підходу:

— "як негативне соціальне явище, обумовлене соціальними, політичними та економічними чинниками, що полягає у застосуванні чи погрозі застосування насильства або інших загальнонебезпечних дій особою або групою осіб, які прагнуть шляхом залякування і примусу досягти певних соціальних змін у власних інтересах" [5, с. 46—47];

— "це привселюдно вчинені загальнонебезпечні дії чи погрози, спрямовані на залякування населення чи соціальних груп, з метою прямого чи опосередкованого впливу на прийняття будь-якого рішення або відмовлення від нього в інтересах терористів" [3, с. 28];

— "як загальнонебезпечні діяння, спрямовані на залякування населення з метою спонукання держави, міжнародної організації, фізичної чи юридичної особи чи групи осіб до вчинення або відмови від вчинення якихось дій" [8, с. 10];

— "тероризмом слід вважати дію чи погрозу вчинення даної дії, спрямованої на порушення прав люди-

ни чи групи людей, прийнятих у відповідному суспільстві та (або) державі, а також фундаментальних основ, на яких базується відповідне суспільство та (або) держава чи засад, на яких створена міжнародна організація, шляхом залякування населення або окремих осіб з метою примушування відповідних суб'єктів до вчинення чи утримання від вчинення певних дій, якщо такі дії отримали широкий публічний резонанс та суспільний осуд" [2, с. 92] тощо.

До такого підходу, на нашу думку, також можна віднести дефініції, що пропонують у своїх документах впливові міжнародні та регіональні організації, зокрема, такі як резолюція Ради безпеки ООН № 1566 від 8 жовтня 2004 р. [17], Шанхайська конвенція боротьби з тероризмом, сепаратизмом і екстремізмом [16], Директива Європейського Парламенту і Ради Європейського Союзу від 15 березня 2017 р. "Про боротьбу з тероризмом" [10] тощо.

Ці документи беруть за основу різні країни, у тому числі й Україна, адаптуючи широке бачення тероризму як правової або кримінально-правової категорії в національних законодавствах. У таких визначеннях враховується сукупність ключових особливостей даного соціального явища, що дозволяють уникати ризику звуження суті цього суспільно небезпечного і психологічно страхітливого явища до незаконних діянь, що завдають шкоди лише представникам державної влади або урядовим структурам диференціюючи його прояви від інших злочинних діянь, насамперед кримінальних злочинів, а також різних проявів протесту, інакомислення або дій, які не призначені для заподіяння смерті, серйозного тілесного ушкодження або серйозного ризику для здоров'я людей чи безпеці.

В Українському законодавстві, зокрема у Законі України "Про боротьбу з тероризмом" № 638-IV від 20 березня 2003 р. [7], Кримінальному кодексі України [4] та інших нормативно-правових актах, тероризм також розглядається у найбільш широкому розумінні і включає в себе злочини терористичної спрямованості, криміналізовані через категорію "терористичний акт" та й інші діяння, що сприяють їм (яким відповідає категорія "терористична діяльність"), що відповідає європейським і світовим трендам оцінки тероризму, не тільки як кримінально-правової категорії, але і динамічного явища, що має соціально-політичні коріння.

Отже, попри відсутність у світовій науковій і правовій доктрині загальноприйнятого визначення тероризму, у вище означених дефініціях цього небезпечного соціального явища містяться ключові особливості, які, як слушно зазначає Е. Алі, можуть бути розглянуті як основні аспекти будь-якого із цих визначень тероризму:

- тероризм використовує насильство;
- тероризм не має військових цілей;
- тероризм покликаний впливати, залякувати або примушувати;
- тероризм мотивований політичними, ідеологічними і соціальними цілями;
- тероризм створює обстановку жаху і страху [9, р. 86].

Інший дослідник, проф. Сіднейського університету Б. Саул, проаналізувавши дефініції, даних у рамках правової доктрини, також дійшов схожих висновків, що

тероризм можна дедуктивно визначити за рахунок викремлення ряду ключових ознак:

- 1) це будь-який серйозний, насильницький, злочинний акт, покликаний викликати смерть або серйозне тілесне ушкодження, або наразити на небезпеку життя, у тому числі в результаті дій проти власності;
- 2) здійснений поза межами збройного конфлікту;
- 3) для політичної, ідеологічної, релігійної або етнічної мети;
- 4) шляхом створення крайнього страху у людини, групи або широкої громадськості:

(а) серйозно залякати населення або частину населення;

(б) необґрунтовано примушувати уряд або міжнародну організацію робити або утримуватися від будь-яких дій [14].

Отже, у більшості підходів до інтерпретації тероризму, які так чи інакше фігурують у дефініціях, даних міжнародними і урядовими організаціями різних країн світу, а також авторитетними вченими, чітко простежуються ключові риси, що можуть бути розглянуті як основні ідентифікатори тероризму, за допомогою яких дослідник може скласти чітке явлення про це антигуманне соціально-політичне явище сучасного світу. І хоча, як було показано вище, більшість цих особливостей самі по собі не притаманні виключно тероризмові, ми можемо виділити один важливий критерій, що все ж дозволяє у такий спосіб інтерпретувати досліджуваний феномен саме як тероризм. Цим критерієм стане поєднання усіх цих ознак, що найбільш часто зустрічаються у проаналізованих нами визначеннях, у єдину взаємозалежну структуру. Тобто один без одного ці елементи не утворюють ціле, а отже, те чи інше явище, що схоже із тероризмом, тим не менш не може бути ідентифіковано як тероризм, якщо відсутній хоча б один із таких елементів. Це дозволяє відмежувати таке явище від інших, традиційно споріднених із ним форм політичного насильства, уникаючи небезпечну і непродуктивну для цілей політики протидії тероризму підміну понять.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Узагальнення вивченого матеріалу дозволило автору виділити структуру взаємопов'язаних і взаємообумовлених ключових рис, що зустрічаються у більшості дефініцій найбільш часто й, які можуть бути розглянуті як основні ідентифікатори тероризму за умов, якщо жоден із цих елементів не випадають із загальної структури описуваного явища. Як такі автором виділяються: тероризм — це метод збройної боротьби; тероризм мотивований політичними, ідеологічними і соціальними цілями; реалізація цілей тероризму здійснюється, як правило, поза межами території військово конфлікту; тероризм є екстериторіальним явищем; тероризм реалізується у формі акцій організованого насильства та інших соціально небезпечних дій, які спрямовані на заподіяння фізичної і психологічної шкоди; тероризм завжди розрахований на створення ефекту страху, паніки і відчуття небезпеки у суспільстві; тероризм спрямований на примушування органів публічного управлі-

ння або міжнародну організацію робити або утримуватися від будь-яких дій в інтересах суб'єктів тероризму; діяльність суб'єктів тероризму носить глибоко законспірований характер, однак акції яких реалізується виключно у публічний і демонстративний спосіб.

Одним із перспективних напрямків подальших досліджень розглядається аналіз наукових поглядів щодо розуміння сутності та основного змісту концепту державної політики протидії тероризму у розрізі теорії національної безпеки.

Література:

1. Авдеев Ю.И. Терроризм как социально-политическое явление. Современный терроризм: состояние и перспективы / под ред. Е.И. Степанова. М.: Эдиториал УРСС, 2000. С. 31—42.
2. Антипенко В. Поняття тероризму (кримінально-правове визначення). Право України. 1999. № 2. С. 92—95.
3. Емельянов В.П. Тероризм — как явление и как состав преступления. Харьков: Право, 1999. 269 с.
4. Кримінальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n1707>
5. Ліпкан В.А. Тероризм і національна безпека України. К.: Знання, 2000. 184 с.
6. Настюк В.Я. Адміністративно-правові режими у сфері національної безпеки та протидії тероризму: монографія. К.: Право, 2008. 245 с.
7. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20 березня 2003 р. № 638-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15>
8. Проблеми систематизації та комплексного розвитку антитерористичного законодавства України: монографія / кол. авт.: В.С. Зеленецький, В.П. Емельянов, В.Я. Настюк та ін.; за заг. ред. В.С. Зеленецького та В.П. Емельянова. Харків: Право, 2008. 96 с.
9. Aly A. Terrorism: historical and contemporary issues. Global Terrorism Index. 2015. P. 85—87.
10. Directive (EU) 2017/541 of the European Parliament and of the Council of 15 March 2017 on combating terrorism and replacing Council Framework Decision 2002/475/JHA and amending Council Decision 2005/671/JHA / The European Parliament; The Council of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:32017L0541>
11. Falkenrath R. A. Problems of Preparedness: U. S. Readiness for a Domestic Terrorist Attack // International Security. 2001. Vol. 25, № 4. P. 140—152.
12. Ganor B. Defining Terrorism: Is One Man's Terrorist Another Man's Freedom Fighter? URL: <https://www.ict.org.il/Article/1123/Defining-Terrorism-Is-One-Mans-Terrorist-Another-Mans-Freedom-Fighter#gsc.tab=0>
13. Nassar Jamal R. Globalization and terrorism: the migration of dreams and nightmares; 2nd ed. Lanham, Md.: Rowman & Littlefield Publishers, c2010. — xii, 147 p.
14. Saul B. Defining "Terrorism" to Protect Human Rights // Sydney Law School Research Paper. 2008. № 08/125. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1292059
15. The laws of war: a comprehensive collection of primary documents on international laws governing armed

conflict / edited by W. Michael Reisman and Chris T. Antoniou. New York: Vintage Books, 1994. — xxxii, 448 p.

16. The Shanghai Convention on combating terrorism, separatism and extremism (unofficial translation) / Shanghai Cooperation Organization (SCO), 15 June 2001. URL: https://eurasiangroup.org/files/documents/conventions_eng/The_20Shanghai_20Convention.pdf

17. UN Security Council Resolution 1566 (2004). Adopted by the Security Council at its 5053rd meeting, on 8 October 2004. URL: <https://www.un.org/ruleoflaw/files/n0454282.pdf>

References:

1. Avdeev, Yu.Y. (2000), "Terrorism as a socio-political phenomenon", *Sovremennyj terroryzm: sostoi- anye y perspektivy* [Modern terrorism: state and prospects], Edytoryal URSS, Moscow, Russia, pp. 31—42.

2. Antypenko, V. (1999), "The concept of terrorism (criminal law definition)", *Pravo Ukrainy*, vol. 2, pp. 92—95.

3. Emel'ianov, V.P. (1999), *Teroryzm — kak iavlenye y kak sostav prestupleniya* [Terrorism — as a phenomenon and as a crime], Pravo, Kharkiv, Ukraine.

4. Verkhovna Rada of Ukraine (2001), "The Criminal Code of Ukraine", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n1707> (Accessed 10 May 2021).

5. Lipkan, V.A. (2000), *Teroryzm i natsional'na bezpeka Ukrainy* [Terrorism and national security of Ukraine], Znannia, Kyiv, Ukraine.

6. Nastiuk, V.Ya. (2008), *Administrativno-pravovi rezhymy u sferi natsional'noi bezpeky ta protydyi teroryzmu* [Administrative and legal regimes in the field of national security and counter-terrorism], Pravo, Kyiv, Ukraine.

7. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), *The Law of Ukraine "On Fight against Terrorism"*, available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15> (Accessed 10 May 2021).

8. Zelenets'kyj, V.S. Yemel'ianov, V.P. and Nastiuk, V.Ya. (2008), *Problemy systematyzatsii ta kompleksnoho rozvytku antyterorystychnoho zakonodavstva Ukrainy* [Problems of systematization and complex development of anti-terrorist legislation of Ukraine], Pravo, Kharkiv, Ukraine.

9. Aly, A. (2015), "Terrorism: historical and contemporary issues", *Global Terrorism Index*, pp. 85—87.

10. The European Parliament; The Council of the European Union (2017), "Directive (EU) 2017/541 of the European Parliament and of the Council of 15 March 2017 on combating terrorism and replacing Council Framework Decision 2002/475/JHA and amending Council Decision 2005/671/JHA", available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:32017L0541> (Accessed 10 May 2021).

11. Falkenrath, R.A. (2001), "Problems of Preparedness: U. S. Readiness for a Domestic Terrorist Attack", *International Security*, Vol. 25, No 4, pp. 140—152.

12. Ganor, B. (2010), "Defining Terrorism: Is One Man's Terrorist Another Man's Freedom Fighter?", available at: <https://www.ict.org.il/Article/1123/Defining-Terro->

[ism-Is-One-Mans-Terrorist-Another-Mans-Freedom-Fighter#gsc.tab=0](https://www.ict.org.il/Article/1123/Defining-Terrorism-Is-One-Mans-Terrorist-Another-Mans-Freedom-Fighter#gsc.tab=0) (Accessed 10 May 2021).

13. Nassar Jamal, R. (2010), *Globalization and terrorism : the migration of dreams and nightmares*, 2nd ed., Rowman & Littlefield Publishers, Lanham, USA.

14. Saul, B. (2008), "Defining "Terrorism" to Protect Human Rights", *Sydney Law School Research Paper*, vol. 08/125, available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1292059 (Accessed 10 May 2021).

15. Reisman, W.M. and Antoniou, C.T. (1994), *The laws of war: a comprehensive collection of primary documents on international laws governing armed conflict*, Vintage Books, New York, USA.

16. Shanghai Cooperation Organization (SCO) (2001), "The Shanghai Convention on combating terrorism, separatism and extremism (unofficial translation)", available at: https://eurasiangroup.org/files/documents/conventions_eng/The_20Shanghai_20Convention.pdf (Accessed 10 May 2021).

17. UN (2004), "UN Security Council Resolution 1566 (2004)", available at: <https://www.un.org/ruleoflaw/files/n0454282.pdf> (Accessed 10 May 2021).

Стаття надійшла до редакції 18.05.2021 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

Я. О. Бенъ,
аспірант кафедри глобалістики, євроінтеграції та управління національною безпекою,
Національна академія державного управління при Президентові України
ORCID ID: 0000-0002-4222-813X

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.10.153

ПАРЛАМЕНТСЬКИЙ ВИМІР ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Ya. Ben,
Postgraduate student of the Department of Globalistics, European Integration and National Security,
National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

PARLIAMENTARY DIMENSION EURO-ATLANTIC INTEGRATION OF UKRAINE

У статті досліджено діяльність Верховної Ради України з питань євроатлантичної інтеграції держави. Доведено, що на особливості євроатлантичної політики України безпосередньо впливає форма державного правління. Серед форм державного правління періоду політичної незалежності України статистично (у вимірі років) домінує форма президентсько-парламентської республіки, хоча з 2014 р. вітчизняна політична система повернулась до парламентсько-президентської форми республіканізму. Проте за будь-яких організаційних форм державного правління національний парламент був і залишається важливим суб'єктом вироблення та втілення в життя євроатлантичної політики України, метою якої є набуття членства в Організації Північноатлантичного договору.

Парламентськими напрацюваннями з питань євроатлантичної інтеграції послідовно стали: Постанова Верховної Ради України від 21.11.2002 р. "Про рекомендації парламентських слухань про взаємодію та співробітництво України з НАТО"; Закон України від 19.06.2003 р. "Про основи національної безпеки України"; Закон України "Про національну безпеку України" від 21.06.2018 р.; Конституція (Основний Закон) України зі змінами від 07.02.2019 р.; Закон України від 03.12.2019 р. "Про Заяву Верховної Ради України щодо першочергових кроків забезпечення євроатлантичної інтеграції України — набуття повноправного членства України в Організації Північноатлантичного договору". У Заяві наголошено, що сьогодні Україна фактично є східним кордоном НАТО і своєю самовідданістю у відсічі російської агресії робить значний внесок у гарантування миру і безпеки на всьому трансатлантичному просторі. Виходячи з цього, підтримка інтеграції України в Організацію Північноатлантичного договору є найбільш ефективною інвестицією у забезпечення миру і безпеки, черговим кроком до зміцнення системи міжнародної безпеки.

На основі згаданих вище документів сформовано механізм парламентського співробітництва України з НАТО. Його елементами (складовими частинами) є: законодавче забезпечення питань, пов'язаних з відносинами між Україною та НАТО; співпраця Верховної Ради України з Парламентською асамблеєю НАТО (у Парламентській асамблеї НАТО Україна з 1992 р. представлена Постійною делегацією Верховної Ради); парламентський контроль за реалізацією законодавчих рішень щодо інтеграції України в євроатлантичний безпековий простір, досягнення критеріїв, необхідних для набуття членства в НАТО.

Недоліком у забезпеченні євроатлантичного курсу України, яка послаблює ефективність вказаного механізму, є відсутність в українському парламенті профільного комітету з питань євроатлантичної інтеграції.

Попри наявність механізму парламентського співробітництва України з НАТО приблизна дата вступу України до Альянсу не визначена. Це означає необхідність активізації діяльності законодавчого органу України з питань євроатлантичної інтеграції.

The article examines the activities of the Verkhovna Rada of Ukraine on Euro-Atlantic integration of the state. It is proved that the peculiarities of Ukraine's Euro-Atlantic policy are directly influenced by the form of government. Among the forms of government of the period of political independence of Ukraine, the form of the presidential-parliamentary republic dominates statistically (in terms of years), although since 2014 the domestic political system has returned to the parliamentary-presidential form of republicanism. However, under any

organizational form of government, the national parliament has been and remains an important subject in the development and implementation of Ukraine's Euro-Atlantic policy, which aims to become a member of the North Atlantic Treaty Organization.

Euro-Atlantic parliamentary achievements have consistently been: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine of 21 November 2002 "On Recommendations of Parliamentary Hearings on Relations and Cooperation between Ukraine and NATO"; Law of Ukraine of June 19, 2003 "On the Fundamentals of National Security of Ukraine"; Law of Ukraine "On National Security of Ukraine" of June 21, 2018; Constitution (Basic Law) of Ukraine as amended on February 7, 2019; Law of Ukraine of December 3, 2019 "On the Statement of the Verkhovna Rada of Ukraine on Priority Steps to Ensure Ukraine's Euro-Atlantic Integration — Acquisition of Full Membership of Ukraine in the North Atlantic Treaty Organization". The statement stressed that today Ukraine is in fact NATO's eastern border and that its commitment to repelling Russian aggression makes a significant contribution to ensuring peace and security throughout the transatlantic space. Based on this, supporting Ukraine's integration into the North Atlantic Treaty Organization is the most effective investment in peace and security, another step towards strengthening the international security system.

Based on the above-mentioned documents, a mechanism of parliamentary cooperation between Ukraine and NATO has been formed. Its elements (components) are: legislative support for issues related to relations between Ukraine and NATO; cooperation of the Verkhovna Rada of Ukraine with the NATO Parliamentary Assembly (Ukraine has been represented in the NATO Parliamentary Assembly since 1992 by the Permanent Delegation of the Verkhovna Rada); parliamentary control over the implementation of legislative decisions on Ukraine's integration into the Euro-Atlantic security space, achievement of the criteria necessary for NATO membership.

A shortcoming in ensuring Ukraine's Euro-Atlantic course, which weakens the effectiveness of this mechanism, is the lack of a profile committee on Euro-Atlantic integration in the Ukrainian parliament.

Despite the existence of a mechanism for parliamentary cooperation between Ukraine and NATO, the approximate date of Ukraine's accession to the Alliance has not been determined. This means the need to intensify the activities of the Ukrainian parliament on Euro-Atlantic integration.

Ключові слова: президентсько-парламентська республіка, парламентсько-президентська республіка, НАТО, Альянс, євроатлантична інтеграція, діяльність з питань євроатлантичної інтеграції, механізм парламентсько-співробітництва України з НАТО.

Key words: presidential-parliamentary republic, parliamentary-presidential republic, NATO, Alliance, Euro-Atlantic integration, activities on Euro-Atlantic integration, the mechanism of parliamentary cooperation between Ukraine and NATO.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

Суб'єктами євроатлантичної інтеграції України є всі конституційно визначені гілки влади — законодавча, виконавча, судова. Серед них особлива роль належить законодавчій владі (Верховній Раді України), оскільки парламентські рішення з питань вироблення та втілення в життя державної євроатлантичної політики були й залишаються визначальними у державотворчому процесі. Попри неодноразові зміни форми державного правління в Україні (президентська республіка, президентсько-парламентська республіка, парламентсько-президентська республіка) саме Верховна Рада здійснює конституційне (законодавче) забезпечення євроатлантичного курсу України. До історично важливих парламентських напрацювань з питань євроатлантичного вибору слід віднести конституційне закріплення "незворотності європейського та євроатлантичного курсу України", законодавче віднесення євроатлантичної мети спочатку до "пріоритетів національних інтересів", пізніше — до "фундаментальних національних інтересів", законодавчо закріплене нагадування західній та світовій спільнотам, що Україна вже зараз "фактично є східним кордоном НАТО", демонструючи "самовідданість у відсічі рос-

ійської агресії" та роблячи "значний внесок у гарантування миру й безпеки на трансатлантичному просторі". Постійно використовується механізм парламентського співробітництва України з НАТО, започаткований у 1992 р.

Водночас рівень парламентської активності щодо досягнення кінцевої мети — вступу України до Організації Північноатлантичного договору в якості постійного члена — слід визнати недостатнім. Зокрема, у законодавчому органі України залишається відсутнім парламентський комітет (підкомітет) з питань євроатлантичної інтеграції. Недостатньою задля досягнення кінцевої мети виглядає парламентська взаємодія з державами, що є "критично важливими" для отримання Україною Плану дій щодо членства (ПДЧ) та наступного вступу до Альянсу — ФРН, Францією, Італією, Угорщиною та ін. Більш дієвим з боку парламенту могло б бути внутрішньополітичне стимулювання діяльності легітимних органів влади, політичних партій, суспільно-політичних рухів, громадських організацій, мас-медійних структур щодо прискорення євроатлантичного руху Української держави. Відповідно, тема парламентської складової євроатлантичної інтеграції України виглядає актуальною та змістовно цікавою у теоретичному та практичному аспектах.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ ПО ТЕМІ

Державно-політичні та правові проблеми євроатлантичної інтеграції України розглянуто у працях В. Бакуменка, О. Деменка, К. Коцюруби, І. Кресіної, А. Кудряченка, С. Ліпкевича, Я. Малика, Б. Парахонського, В. Пашинського, Г. Перепелиці, С. Пирожкова, О. Пошедіна, О. Прилипчука, В. Рєзнікова, О. Скрипнюка, О. Стойко, І. Тодорова, М. Фесенка, Л. Чекаленка, М. Юрчак, В. Явір, А. Яковлева та інших дослідників. Національна науково-інформаційна сфера дедалі більше насичується різноманітними роботами щодо суб'єкт-суб'єктної та суб'єкт-об'єктної структуризації євроатлантичної політики України з конкретизацією суспільно-політичних, воєнно-стратегічних, військово-технічних, інформаційних, освітніх та інших ефектів, які виникають під час взаємодії Києва і Брюсселя. Проте роль законодавчого органу (Верховної Ради України) у контексті євроатлантичного руху держави у більшості праць розглядається досить фрагментарно. Виходячи з цього, доцільно більш детально висвітлити роль національного парламенту на шляху поглиблення процесу євроатлантичної інтеграції України.

ЦІЛІ СТАТТІ

Аргументувати особливу роль Верховної Ради України за різних форм державного правління (президентської, президентсько-парламентської, парламентсько-президентської республіки) з питань визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, зокрема питань євроатлантичної інтеграції. Вказати на законодавчий доробок українського парламенту (внесення змін до Конституції України, розробку законодавства з питань євроатлантичної інтеграції), де зафіксована стратегічна мета державного розвитку — набуття повноцінного членства в Організації Північноатлантичного договору. Вказати на наявність механізму парламентського співробітництва України з НАТО та його складові. Конкретизувати недоліки діяльності законодавчого органу України з питань євроатлантичної інтеграції держави.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Верховна Рада України була й залишається одним з основних суб'єктів розробки та практичної реалізації євроатлантичної політики України. Насамперед це пояснюється формою державного правління в Україні, яка упродовж періоду державно-політичної незалежності коливалася між парламентсько-президентським та президентсько-парламентським різновидами з незначним перебуванням у форматі президентської республіки (1995—1996 рр.). Якщо взяти за точку відліку 1996 р. (прийняття Конституції України), то, як зазначає В. Червоненко, "десять років Україна прожила в президентсько-парламентській республіці, потім, з 2006 по 2010, — у парламентсько-президентській, а після цього — знову відбулося чотирирічне повернення до президентської моделі" [1].

Більш детально зміни довкола форми державного правління пояснює П. МIRONENKO: "За період своєї незалежності Україна трансформувалася з де-факто президентської республіки (за наслідками конституційної угоди 1995 р. Президент визнавався головою виконав-

чої влади) через етап президентсько-парламентської республіки у 1996—2006 рр. до парламентсько-президентської у 2006—2010 рр. Скасування конституційної реформи у 2010 р. повернуло Україну до президентсько-парламентської форми правління, хоча в умовах фактичної маргіналізації парламенту та уряду відбувався наростаючий процес "президентціалізації" влади. Такий стан справ, зрештою, зумовив узурпацію всієї владної вертикалі й горизонталі та спровокував революційну ситуацію кінця 2013 — початку 2014 р." [2, с. 142]. Одним з результатів Революції Гідності 2013—2014 рр., значення якої не підлягає сумніву, стало повернення України до парламентсько-президентської форми правління, яка, маючи внутрішні структурно-функціональні коливання, продовжується в сучасних умовах.

Таким чином, можемо навести наступну статистику стосовно співвідношення у вітчизняних державотворчих реаліях президентсько-парламентської та парламентсько-президентської форми державного правління.

1991—1995 рр. — період невизначеності форми республіканізму в умовах формального існування Конституції УРСР з численними поправками;

1995—1996 рр. (від прийняття Конституційного Договору між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування від 08.06.1995 р. до прийняття Конституції України 28.06.1996 р.) — президентська республіка;

1996—2006 рр. — президентсько-парламентська республіка;

2006—2010 рр. — парламентсько-президентська республіка;

2010—2014 рр. — президентсько-парламентська республіка;

після 2014 р. — парламентсько-президентська республіка.

Як видно, протягом періоду державності (станом на 2021 р.) Україна 1 рік була президентською республікою (безнормативно-правового закріплення цього факту), 11 років — парламентсько-президентською та 14 років — президентсько-парламентською, що яскраво засвідчує суперечливий характер національного державотворення. Одночасно це переконливо демонструє затягування в часі процесу оптимізації форми державного правління, наслідком чого стала нестабільність політичної системи та, як наслідок, уповільнення темпів назрілих перетворень внутрішньо- та зовнішньополітичного гатунку.

Позиція Конституційного Суду України щодо визначення форми державного правління є наступною: "Із системного аналізу норм Конституції України, зокрема її статей 5, 83, 85, 87, 102, 103, 106, 107, 113, 114, 115, вбачається, що Україна є республікою зі змішаною формою державного правління. Це стосується специфічності формування уряду парламентом та главою держави, а також його відповідальності перед Президентом України та підконтрольності і підзвітності Верховній Раді України" [3].

Попри суперечливі процеси розподілу (перерозподілу) повноважень між Президентом України та Верховною Радою України остання завжди відігравала надзвичайно важливу роль у прийнятті рішень зовнішньополітичного гатунку, в тому числі тих, що стосувалися євроатлантичного курсу держави та питань забезпечення на-

ціональної обороноздатності [4]. Це повністю корелюється з повноваженнями Верховної Ради, визначеними ст. 85 Конституції України (п. 5: "визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики"; п. 32: "надання законом згоди на обов'язковість міжнародних договорів України").

Першим нормативним документом у сфері співробітництва України з НАТО стала Постанова Верховної Ради України від 21.11.2002 р. "Про рекомендації парламентських слухань про взаємовідносини та співробітництво України з НАТО" [5]. У цьому документі український парламент вперше висловив свою підтримку курсу на набуття Україною повноправного членства в Організації Північноатлантичного договору. Учасники парламентських слухань відзначили, що євроатлантична інтеграція України є суттєвим фактором зміцнення її національної безпеки, покликаним сприяти розвитку демократичних інститутів, громадянського суспільства, захисту прав і свобод людини, відповідає життєво важливим інтересам Українського народу.

Метою євроатлантичної інтеграції України було названо гарантування її незалежності, територіальної цілісності, суспільного прогресу, запобігання виникненню нових загроз стабільності і безпеці на Європейському континенті. Одним із визначальних чинників успішного просування України цим курсом названо "інтенсифікацію процесу підготовки України до членства в НАТО відповідно до рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23 травня 2002 року "Про Стратегію України щодо Організації Північноатлантичного договору (НАТО)" та відповідного Указу Президента України від 8 липня 2002 року".

До наступних нормативно-правових актів з питань євроатлантичної інтеграції, прийнятих українським парламентом, слід віднести наступні.

Закон України від 19.06.2003 р. "Про основи національної безпеки України" до пріоритетів національних інтересів України відніс "інтеграцію України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі та в євроатлантичний безпековий простір з метою набуття членства в Організації Північноатлантичного договору" [6].

Протилежний вектор руху в напрямі "від НАТО" продемонстрував Закон України від 01.07.2010 р. "Про засади внутрішньої і зовнішньої політики України". Документ визначив позаблоковий статус Української держави, що робило неможливим продовження її євроатлантичної інтеграції. На основі цього Закону були внесені відповідні поправки до чинного законодавства (зокрема, із Закону України від 19.06.2003 р. "Про основи національної безпеки України" була вилучена мета щодо набуття членства в Організації Північноатлантичного договору) [7].

23.12.2014 р. Верховна Рада України за поданням Президента України П. Порошенка ухвалила Закон України "Про внесення змін до деяких законів України щодо відмови України від здійснення політики позаблоковості" [8]. Відповідно до цього Закону, у ст. 6 Закону України "Про основи національної безпеки України" від 10.06.2003 р. було відновлено положення, що серед пріоритетів національних інтересів є інтеграція України у європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі та в євроатлантичний безпековий простір.

Закон України "Про національну безпеку України" від 21.06.2018 р. посилив нормативно-правову фіксацію євроатлантичного курсу держави. Зокрема, фундаментальним національним інтересом України було визначено "інтеграцію України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору".

Чіткість формулювання наміру щодо євроатлантичної інтеграції України посилилась за рахунок віднесення євроатлантичного вектору до "фундаментальних національних інтересів" у Законі України від 21.06.2018 р. "Про національну безпеку України" [9].

07.02.2019 р. положення про євроатлантичний курс України вперше в умовах її незалежного державно-політичного розвитку були внесені в Основний Закон [10]. Цим же Законом з Конституції України було виключено пункт 14 розділу XV "Перехідні положення", який передбачав використання існуючих військових баз на території України для тимчасового перебування іноземних військових формувань на умовах оренди відповідно до міжнародних договорів.

Документ підтримали депутати з фракцій БПП (Блок Петра Порошенка), "Народний фронт", "Самопоміч", "Батьківщина" та "Радикальна партія", а також більшість позафракційних та група "Воля народу" (всього 334 голоси). Проти висловилась фракція "Опозиційний блок".

Сукупність внесених змін до Основного Закону звучить так [11]: у Преамбулі Конституції України зазначається: "Верховна Рада України, ... підтверджуючи європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України... приймає цю Конституцію — Основний Закон України";

у розділі IV "Верховна Рада України" до парламентських повноважень віднесено (ст. 85): "визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, реалізація стратегічного курсу держави та набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору";

у розділі V "Президент України" вказується (ст. 102): "Президент України є гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору";

у розділі VI "Кабінет Міністрів України. Інші органи виконавчої влади" вказується (ст. 116): уряд "забезпечує реалізацію стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору".

Конституційне закріплення мети щодо набуття Україною членства в НАТО має надзвичайно вагоме державотворче та суспільно-політичне значення [12]. Насамперед, Конституція України як Основний Закон держави за своєю юридичною природою є актом установчої влади, що належить народу. Установча влада по відношенню до так званих встановлених влад — законодавчої, виконавчої, судової — є первинною.

Закони є актами встановленої Конституцією України законодавчої влади. Більше того, вони є актами єдиного органу законодавчої влади — Верховної Ради України. Це зумовлює їх субординацію відносно Конституції України.

Верховенство конституційних норм поширюється на всі сфери державної діяльності, в тому числі і на законотворчий процес. Верховна Рада України, приймаючи закони, не має права допускати невідповідностей щодо будь-яких положень, прямо закріплених в Конституції України.

Пряма дія норм Конституції України означає, що ці норми застосовуються безпосередньо. Законами України та іншими нормативно-правовими актами можна лише розвивати конституційні норми, а не змінювати їх зміст.

Отже, починаючи з конституційних змін 2019 р., євроатлантичний курс України набув вищого правового статусу, що визначає (визначатиме в майбутньому) спрямованість дій усіх державних органів з питань вступу України до НАТО. Відмова від цього курсу можлива лише через внесення відповідних поправок до Конституції. Проте подібні наміри (відмовитись від євроатлантичного курсу, відновити позаблоковість, вступити до воєнно-політичного блоку, контрольованого РФ) звучать лише від поодиноких (маргінальних) політичних сил, нездатних змінити ситуацію, яка склалася.

Парламентська увага до продовження євроатлантичного курсу України була продовжена Законом України від 03.12.2019 р. "Про Заяву Верховної Ради України щодо першочергових кроків забезпечення євроатлантичної інтеграції України — набуття повноправного членства України в Організації Північноатлантичного договору" [13]. У своїй Заяві Верховна Рада України нагадала, що сьогодні Україна фактично є східним кордоном НАТО і своєю самовідданістю у відсічі російської агресії робить значний внесок у гарантування миру і безпеки на всьому трансатлантичному просторі. Український парламент заявив, що підтримка інтеграції України в НАТО і надання нашій державі Плану дій щодо членства в Альянсі (ПДЧ) є найбільш ефективною та вивірною інвестицією у забезпечення миру і безпеки, черговим кроком до зміцнення системи міжнародної безпеки. Виходячи з цього, законодавчий орган України закликав парламенти держав-членів НАТО на виконання пункту 23 Декларації Бухарестського саміту НАТО 2008 р. звернутися до міністрів закордонних справ своїх держав з пропозицією прискорити надання Україні ПДЧ.

На основі цих та інших документів склався механізм парламентського співробітництва України з НАТО [14]. Його складовими є:

- 1) законодавче забезпечення питань, пов'язаних з відносинами між Україною та НАТО (розглянуте вище);
- 2) співпраця Верховної Ради України з Парламентською асамблеєю НАТО (у Парламентській асамблеї НАТО Україна представлена Постійною делегацією Верховної Ради, яка з травня 1992 р. має статус асоційованого члена). У Хартії про особливе партнерство між Україною та НАТО від 1997 р. міститься заклик до розширення діалогу та співпраці між Парламентською асамблеєю та Верховною Радою України;
- 3) парламентський контроль за реалізацією законодавчих рішень щодо інтеграції України в євроатлантичний безпековий простір, досягнення критеріїв, необхідних для набуття членства в НАТО.

Водночас у жодному з розглянутих документів не йдеться про часову конкретику щодо прийняття Украї-

ни в НАТО. Як українські зацікавлені структури (насамперед конституційні органи), так й офіційні представники НАТО не називають орієнтовного часу (року), коли прагнення України щодо повноцінного членства в Альянсі, артикульовані у численних документах, стануть реальністю.

Іншим недоліком у забезпеченні євроатлантичного курсу України є відсутність у Верховній Раді України профільного комітету (підкомітету) з питань євроатлантичної інтеграції. Частково цими питаннями займаються комітети з питань інтеграції України до ЄС та з питань національної безпеки, оборони та розвідки. Проте цього замало для забезпечення ефективності парламентського впливу на євроатлантичне просування України, яке за підсумками 2002—2021 рр. не вирізняється високою динамікою.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Протягом періоду державно-політичної незалежності форма державного правління в Україні неодноразово змінювалась, по чергово набуваючи президентського, президентсько-парламентського та парламентсько-президентського вигляду. За визначенням Конституційного Суду України вона є змішаною. Це означає іманентну присутність законодавчого органу України у виробленні стратегічних державних рішень, у тому числі з питань євроатлантичної спрямованості попри ситуаційні коливання форми державного правління.

Верховна Рада України у листопаді 2002 р. заявила про необхідність євроатлантичної інтеграції України з метою набуття повноправного членства в Організації Північноатлантичного договору, підтримавши аналогічні рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23.05.2002 р. та Указу Президента України від 08.07.2002 р.

Загальнодержавний курс на вступ до НАТО було повторено й деталізовано в Законах України "Про основи національної безпеки України" від 19.06.2003 р., "Про національну безпеку України" від 21.06.2018 р., "Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)" від 07.02.2019 р., "Про Заяву Верховної Ради України щодо першочергових кроків забезпечення євроатлантичної інтеграції України — набуття повноправного членства України в Організації Північноатлантичного договору" від 03.12.2019 р.

На основі вказаних вище Законів України, а також інших нормативно-правових актів склався механізм парламентського співробітництва України з НАТО, складниками якого є законодавче забезпечення питань, пов'язаних з відносинами між Україною та НАТО, співпраця Верховної Ради України Парламентською асамблеєю НАТО, а також парламентський контроль за реалізацією законодавчих рішень щодо інтеграції України в євроатлантичний безпековий простір, досягнення критеріїв, необхідних для набуття членства в НАТО.

Вбачається за доцільне більш докладно розглянути механізм парламентського співробітництва України з Організацією Північноатлантичного договору в окремій статті.

Література:

1. Червоненко В. 19 років поневірянь Конституції. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/06/150626_constitution_ukraine_history_vc
2. Мироненко П.В. Форма правління: політичні трансформації на зламі століть: монографія / П.В. Мироненко. К.: ВЦ "Академія", 2014. 220 с.
3. Висновок Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до статті 106 Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 16 грудня 2019 року № 7-в/2019. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/29-konstytuciynne-pravo>
4. Пашинський В.Й. Верховна Рада України в системі суб'єктів забезпечення оборони держави. URL: <file:///C:/Users/ADmin/Downloads/152698-96-330057-1-10-20181225.pdf>
5. Про Рекомендації парламентських слухань про взаємовідносини та співробітництво України з НАТО. Постанова Верховної Ради України від 21.11.2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/233-IV#Text>
6. Про основи національної безпеки України. Закон України від 19.06.2003 р. / URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>
7. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики України. Закон України від 01.07.2010 р. (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>
8. Рада скасувала позаблоковий статус України. URL: <https://www.unian.ua/politics/1025042-rada-skasuvala-pozablokoviy-status-ukrajini.html>
9. Про національну безпеку України. Закон України від 21.06.2018 р. / URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
10. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору). Закон України від 07.02.2019 р. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/167509.html>
11. Конституція України від 28.06.1996 р. (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254#Text>
12. Конституційний Суд України. Офіційний вебсайт.
- 2.9. Конституційне право. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/29-konstytuciynne-pravo>
13. Про Заяву Верховної Ради України щодо першочергових кроків забезпечення євроатлантичної інтеграції України — набуття повноправного членства України в Організації Північноатлантичного договору. Закон України від 03.12.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/327-IX#Text>
14. Парламентський вимір співробітництва України з НАТО. URL: <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/ukrayina-nato/parlamentskij-vimir-spivrobit-nictva-ukrajini-z-nato>
2. Myronenko, P.V. (2014), Forma pravlinnia: politychni transformatsii na zlami stolit' [Form of government: political transformations at the turn of the century], VTs "Akademiia", Kyiv, Ukraine.
3. Constitutional Court of Ukraine (2019), "Opinion of the Constitutional Court of Ukraine (Grand Chamber) in the case on the constitutional appeal of the Verkhovna Rada of Ukraine on providing an opinion on the compliance of the draft law on amendments to Article 106 of the Constitution of Ukraine with the requirements of Articles 157 and 158 of the Constitution of Ukraine", available at: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/29-konstytuciynne-pravo> (Accessed 10 May 2021).
4. Pashyns'kyj, V.J. (2017), "The Verkhovna Rada of Ukraine in the system of subjects of state defense", available at: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/25235> (Accessed 10 May 2021).
5. Verkhovna Rada of Ukraine (2002), Resolution "On the Recommendations of the Parliamentary Hearings on Ukraine's Relations and Cooperation with NATO", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/233-IV#Text> (Accessed 10 May 2021).
6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine "On the foundations of national security of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text> (Accessed 10 May 2021).
7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010), The Law of Ukraine "On the principles of domestic and foreign policy", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text> (Accessed 10 May 2021).
8. Unian (2014), "The Council revoked Ukraine's non-aligned status", available at: <https://www.unian.ua/politics/1025042-rada-skasuvala-pozablokoviy-status-ukrajini.html> (Accessed 10 May 2021).
9. The Verkhovna Rada of Ukraine (2018), The Law of Ukraine "On the national security of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (Accessed 10 May 2021).
10. Verkhovna Rada of Ukraine (2019), The Law of Ukraine "On Amendments to the Constitution of Ukraine (Regarding the Strategic Course of the State on Acquiring Full-fledged Membership of Ukraine in the European Union and the North Atlantic Treaty Organization)", available at: <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/167509.html> (Accessed 10 May 2021).
11. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "Constitution of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-Text> (Accessed 10 May 2021).
12. Constitutional Court of Ukraine (2021), "Constitutional law", available at: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/29-konstytuciynne-pravo> (Accessed 10 May 2021).
13. Verkhovna Rada of Ukraine (2019), The Law of Ukraine "On the Statement of the Verkhovna Rada of Ukraine on Priority Steps for Ensuring Ukraine's Euro-Atlantic Integration — Acquisition of Full Membership of Ukraine in the North Atlantic Treaty Organization", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/327-IX#Text> (Accessed 10 May 2021).
14. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine (2021), "Parliamentary dimension of Ukraine's cooperation with NATO", available at: <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/ukrayina-nato/parlamentskij-vimir-spivrobit-nictva-ukrajini-z-nato> (Accessed 10 May 2021).

References:

1. Chervonenko, V. (2015), "19 years of wandering the Constitution", available at: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/06/150626_constitution_ukraine_history_vc (Accessed 10 May 2021).

Стаття надійшла до редакції 19.05.2021 р.